

**ROMA ERKEN İMPARATORLUK
DÖNEMİ'NDE PAMPHYLIA ŞEHİRCİLİĞİ**

- Iulius Claudiuslar ve Flaviuslar Dönemi -

Yüksek Lisans Tezi

Ozan ÇAKMAK

Eskişehir, 2018

**ROMA ERKEN İMPARATORLUK DÖNEMİ'NDE PAMPHYLIA
ŞEHİRCİLİĞİ**

- Iulius Claudiuslar ve Flaviuslar Dönemi -

Ozan ÇAKMAK

YÜKSEK LİSANS YETERLİLİK TEZİ

Arkeoloji Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Feriştah ALANYALI

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Haziran, 2018

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Ozan ÇAKMAK'ın "Roma Erken İmparatorluk Dönemi'nde Pamphylia Şhirciliği: Iulius-Claudiuslar ve Flaviuslar Dönemi" başlıklı tezi 22 Haziran 2018 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca toplanan Arkeoloji (Klasik Arkeoloji) Anabilim Dalında, **yüksek lisans tezi** olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı) : Prof.Dr.Feriştah ALANYALI

Üye : Prof.Dr.H.Sabri ALAYNALI

Üye : Dr.Öğr.Üyesi Akın ERSOY

İmza

.....
.....
.....

Prof.Dr.Emel SIKLAR
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

.....

ÖZET

ROMA ERKEN İMPARATORLUK DÖNEMİ'NDE PAMPHYLIA ŞEHİRCİLİĞİ:

Iulius Claudiuslar ve Flaviuslar Dönemi

Ozan ÇAKMAK

Arkeoloji Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Haziran, 2018

Prof. Dr. Feriştah SOYKAL ALANYALI

Roma İmparatorluk Dönemi, Hellenistik karakterli Küçük Asya kentleri için siyasi, sosyal ve dini anlamda dönüm noktası olan önemli bir süreci temsil etmektedir. Bu sürecin henüz başında, Erken İmparatorluk Dönemi'nde şehircilik faaliyetlerinin gelişiminde Romanizasyon ve İmparator Kültü gibi olgular önemli rol oynamıştır. Pax Romana'nın getirdiği barış ve refah ortamıyla birlikte kentler, imparatorluk ideolojisini yansıtan yapılar ile donatılmaya başlanmıştır.

Bu çalışma kapsamında, Pamphylia Bölgesi'nde gerçekleşen kazı ve araştırmalar ışığında Julius – Claudiuslar ve Flaviuslar Dönemi'ne tarihlenen yapılar bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Araştırmalarda söz konusu yapıların yalnızca kent bazında ele alınıp bir bütün halinde incelenmemiş olması, önemli bir eksikliktir. Bu çalışmada, Perge, Side, Lyrbe ve Attaleia kentlerindeki on farklı yapı incelenerek dönemin siyasi koşulları ile birlikte bölgenin şehircilik anlayışı üzerine tespitler yapılmıştır. İncelenen kamusal, anıtsal ve dini mimari örneklerinin ana hatlarıyla Hellenistik Dönem özellikleri barındırdığı görülmektedir. Bununla birlikte Pamphylia'ya özgün formlar sunan Roma etkili yapıların da şehircilik faaliyetleri içerisinde yer bulduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Pamphylia, Roma Mimarlığı, Şehircilik, Romanizasyon

ABSTRACT

PAMPHYLIA URBANISM IN ROMAN EARLY IMPERIAL PERIOD:

Period of Julio Claudian and Flavian Dynasties

Ozan ÇAKMAK

Department of Archaeology

Anadolu University, Graduate School of Social Sciences, June, 2018

Prof. Dr. Feriştah SOYKAL ALANYALI

Roman Imperial Period represents an important political, social and religious turning point for Asia Minor cities with Hellenistic character. At the very beginning of this process, during Early Imperial Period, important facts such as Romanization and Emperor Cult played an important role in the development of urbanist activities. Along with the peaceful and prosperous atmosphere brought by Pax Romana, cities were started to be decorated with constructions reflecting the ideology of emperorship.

Within the scope of this study, under the light of excavations and researches that took place in Pamphylia Region, constructions belonging to the period of Julio Claudian and Flavian are evaluated from a holistic perspective. In the researches that took place until today, the mentioned constructions not being taken on the basis of cities and not being evaluated from a holistic approach is an important lack. In the study, by evaluating ten different constructions from Perge, Side, Lyrbe and Attaleia, confirmations were made on understanding of urbanism in the region together with the political conditions of the period. The evaluated public, monumental and religious architectural examples generally show to carry characteristics of Hellenistic Period. Together with this, Roman effected constructions presenting authentic forms of Pamphylia are also understood to find place within the urbanist activities.

Key Words: Pamphylia, Roman Architecture, Urbanism, Romanization

ÖNSÖZ

Anadolu'nun güneyinde, bugünkü adıyla Antalya ilinin düzlük sahil kesiminde yer alan bölge Antikçağ'da Pamphylia adını taşımaktadır. Bu çalışmada, Pamphylia Bölgesi'nde Roma Erken İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen yapı örnekleri bütüncül bir değerlendirme ile ele alınmıştır.

Çalışma konusunun belirlenmesinden itibaren yardımını ve desteğini esirgemeyen tez danışmanım ve değerli hocam Prof. Dr. Feriştah Soykal ALANYALI'ya teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca lisans ve yüksek lisans eğitimim süresince her konuda bilgisine başvurabildiğim değerli hocam Prof. Dr. Hüseyin Sabri ALANYALI'ya çok teşekkür ederim.

Lisans eğitimimden bu yana desteklerini her daim hissettiğim, üzerimde büyük emekleri olan Anadolu Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'ndeki tüm hocalarıma teşekkür ederim. Arazi çalışmaları ve kaynaklara erişim aşamalarında büyük yardımları dokunan, yapıcı önerileri ile bu çalışmaya anlam katan Arş. Gör. Adem YURTSEVER'e ayrıca teşekkür ederim.

Bu çalışmayı burs ile destekleyen ve kütüphane imkanlarından yararlanmamı sağlayan Suna – İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü'ne (AKMED) teşekkürlerimi sunarım.

Tezimin her aşamasında öneri ve desteklerini esirgemeyen Doç.Dr. Harun ÜRER ve Dr. Öğr. Üyesi Sarp ALATEPELİ'ye, çalışmanın düzenleme aşamasında yardımcı olan Arş. Gör. Besime YÜCEL'e katkılarından dolayı teşekkür ederim. Kaynaklara erişim ve metin düzenleme aşamalarında yardımcı olan, desteğini her daim hissettiğim Yasemin SERBEST'e sabır ve anlayışından ötürü teşekkürlerimi sunarım.

Çalışmamla yakından ilgilenen, her daim maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen aileme sonsuz teşekkür ederim.

05/07/2018

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programı”yla tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

Ozan ÇAKMAK

İÇİNDEKİLER

BAŞLIK SAYFASI	i
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI.....	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ	v
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
GÖRSELLER DİZİNİ	x
TABLolar DİZİNİ.....	xiii
KISALTMALAR DİZİNİ	xiv
GİRİŞ	1
1. PAMPHYLIA ŞEHİRCİLİĞİNİ ETKİLEYEN TEMEL UNSURLAR.....	5
1.1. Pax Romana ve Romanizasyon	5
1.2. Pamphylia Bölgesi'ndeki Euergetesler ve Euergesia Faaliyetleri	11
1.3. Pamphylia Bölgesi ve Çevresi Yol Güzergâhları.....	16
1.4. Roma İmparator Kültü.....	22
1.4.1. İmparator Kültünün Tarihsel Gelişimi	22
1.4.2. İmparator Kültü ve Şehircilik	31
2. ROMA ERKEN İMPARATORLUK DÖNEMİNDE PAMPHYLIA KENTLERİNDE İNŞA FAALİYETLERİ.....	38
2.1. Perge	38
2.1.1. Hellenistik Güney Kent Kapısı ve Oval Avlu.....	38
2.1.1.1. Kuleler.....	40
2.1.1.2. Kemerli kapı.....	41
2.1.1.3. Oval avlu	44

2.1.1.4. Değerlendirme	49
2.1.2. Cornutus Palaestrası	52
2.1.3. Demetrios – Apollonios Takı	56
2.1.4. Perge Güney Hamam	61
2.1.5. Perge'nin Roma Erken İmparatorluk Dönemi Şehirciliği	70
2.2. Side	80
2.2.1. Side Kent Surları ve Kapıları	81
2.2.1.1. Surlar	81
2.2.1.2. Ana Kent Kapısı	82
2.2.1.3. Doğu Kapısı	83
2.2.2. Dionysos (?) Tapınağı	87
2.2.3. Bouleterion (?) (Müze Alanında Yer Alan Yarım Daire Planlı Yapı) ...	94
2.2.4. Vespasianus Anıtı	96
2.2.5. Side'nin Roma Erken İmparatorluk Dönemi Şehirciliği	103
2.3. Lyrbe (Seleukeia)	112
2.3.1. Lyrbe Agorası	112
2.3.1.1. Agoranın güneyinde yer alan yapılar	114
2.3.1.2. Agoranın batısında yer alan yapılar	115
2.3.1.3. Agoranın kuzeyinde yer alan yapılar	115
2.3.1.4. Agoranın doğusunda yer alan yapılar	118
2.3.2. Lyrbe'nin Roma Erken İmparatorluk Dönemi Şehirciliği	120
2.4. Attaleia	124
2.4.1. Hıdırlık Kulesi	124
2.4.2. Attaleia'nın Roma Erken İmparatorluk Dönemi Şehirciliği	127
3. TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDE PAMPHYLIA BÖLGESİNİN KENTSEL GELİŞİMİ	129

3.1. Hellenistik Dönem ve Roma Cumhuriyet Dönemi’nde Pamphylia Bölgesi’nde Kentsel Gelişim	130
3.2. Roma Erken İmparatorluk Dönemi’nde Pamphylia Bölgesi’nde Kentsel Gelişim.....	133
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	138
KAYNAKÇA.....	143
EKLER	
ÖZGEÇMİŞ	

GÖRSELLER DİZİNİ

Görsel 1: Pamphylia Bölgesi	161
Görsel 2: Tabula Peutingeriana’da Pamphylia Bölgesi Yol Ağları.....	162
Görsel 3: Tabula Peutingeriana’da Belirtilen Anadolu Yol Ağları	162
Görsel 4: M. Aquillius’un Yaptığı Yol ve Via Sebaste Güzergahı	163
Görsel 5:G. Ercenk Tarafından Belirtilen Pamphylia Yol Ağları	164
Görsel 6: Perge Kent Planı’nda Iulius - Claudiuslar ve Flaviuslar Dönemi Yapıları...	165
Görsel 7:Side Kent Planı’nda Iulius – Claudiuslar ve Flaviuslar Dönemi Yapıları	166
Görsel 8:Lyrbe Agorasının Kent Planı Üzerindeki Konumu.....	167
Görsel 9:Attaleia Kent Surları ve Hıdırlık Kulesi	167
Görsel 10:Perge Hellenistik Güney Kent Kapısı ve Hadrianus Takı'nın Planı.....	168
Görsel 11:Perge Hellenistik Yuvarlak Kuleler	168
Görsel 12:Batı Kuleinin İçerisinden İsodomik Duvar Örgü Tekniği Görünümü	169
Görsel 13:Kemerli Kapı Batı ve Doğu Pylon’lar.....	169
Görsel 14:Kemerli Kapının Rekonstrüksiyon Çizimi.....	170
Görsel 15:Kemerli Kapı İle Kule Bedenine Oyulan Nişin Kesişim Noktası.....	170
Görsel 16:Oval Avlulu Güney Kent Kapısı’nın Kuzeyden Görünümü	171
Görsel 17:Oval Avlu Doğu ve Batı Duvar Görünümleri.....	171
Görsel 18:Oval Avlu Cephe Mimarisi Çizimi	172
Görsel 19:Hadrianus Takı ve Güney Kent Kapısı'nın Kuzeyden Görünümü	172
Görsel 20:Güney Hamam ve Hellenistik Kent Kapısı İle Birlikte Kentin Güneyindeki Yapıları Gösteren Plan.....	173
Görsel 21:Corutus Palaestrası'nın Akropolden Görünümü.....	173
Görsel 22:Batı Cadde ve Corutus Palaestrası Güney Duvarı	174
Görsel 23:Corutus Palaestrası Güney Girişi ve Batı Cadde	174
Görsel 24:Corutus Palaestrası Batı Duvarı	175
Görsel 25:Demetrios - Apollonios Takı Doğu Cephe Restitüsyon Çizimi.....	175
Görsel 26:Demetrios - Apollonios Takı Batı Cephe Restitüsyon Çizimi	176
Görsel 27:Demetrios – Apollonios Takı Pylon’ları. Batıdan görünüş.....	176
Görsel 28:Perge Güney Hamam Planı	177
Görsel 29:Perge Güney Hamam VI no’lu Mekân. Güneydoğudan Genel Görünüş.....	177
Görsel 30:Perge Güney Hamam IV no’lu Mekân. Kuzeyden Genel Görünüş.....	178

Görsel 31:Perge Güney Hamam III no'lu Mekân. Kuzeyden ve Güneyden Görünüş .	178
Görsel 32:Perge Güney Hamam II no'lu Mekân. Kuzeyden ve Güneyden Görünüş...	179
Görsel 33:Perge Güney Hamam I no'lu Mekân. Kuzeyden ve Güneyden Görünüş	179
Görsel 34:Perge Güney Hamam VII no'lu Mekân. Güneyden Görünüş.....	180
Görsel 35:Perge Güney Hamam VIII no'lu Mekân. Doğudan Görünüş	180
Görsel 36:Perge Kenti Hava Fotoğrafı. Güneyden genel görünüş	181
Görsel 37:Perge Kuzey – Güney ve Doğu – Batı Doğrultulu Caddeler. Akropolden Görünüş.....	181
Görsel 38:Side Ana Kent Kapısı'nın Planı	182
Görsel 39:Side Ana Kent Kapısı ve Kara Surları Hava Fotoğrafı	182
Görsel 40:Side Ana Kent Kapısı Hava Fotoğrafı	183
Görsel 41:Side Doğu Kapısı Planı	183
Görsel 42:Side Doğu Kapısı Hava Fotoğrafı. Kuzeydoğudan Görünüş	184
Görsel 43:Side Doğu Kapısı Hava Fotoğrafı. Kuzeybatıdan Görünüş	184
Görsel 44:Side Doğu Kapısı. A ve C Mekânları Dış Cephe Görünümü	185
Görsel 45:Side Doğu Kapısı Silah Kabartmaları	185
Görsel 46:Side Doğu Kapısı. Kuzeybatıdan Genel Görünüş.....	186
Görsel 47:Side Doğu Kapısı. Güneydoğu Köşedeki Saçaklığa Ait İnsitu Blok.....	186
Görsel 48: Side Dionysos Tapınağı Hava Fotoğrafı	187
Görsel 49:Side Dionysos Tapınağı Planı ve Yapı Evreleri.....	187
Görsel 50:Tapınağa Ait Geison ve Sima Blokları	188
Görsel 51:Dionysos Tapınağı Kuzey Giriş Merdivenleri. Kuzeybatıdan Görünüş	188
Görsel 52:Tapınağın İlk Evresine Ait Güney Giriş Merdivenleri	189
Görsel 53:Dionysos Tapınağı'nın Güneyden Görünümü.....	189
Görsel 54:Nimes Maison Carree Tapınağı'nın Planı	190
Görsel 55:Knidos Korinth Tapınağı'nın Planı	190
Görsel 56:Tiyatronun Orta Kapısındaki Moloz İçerisinden Ele Geçen Augustus Portresi	191
Görsel 57:Müze Alanı ve Çevresindeki Yapılaşmayı Gösteren Plan	191
Görsel 58:Müze Alanı Hava Fotoğrafı	192
Görsel 59:Vespasianus Anıtı'nın M. Beken Tarafından Yapılan Restitüsyon Çizimi .	192
Görsel 60:Vespasianus Anıtı Cephe Görünümü	193
Görsel 61:Vespasianus Anıtı Sol Aedicula.....	193

Görsel 62:Orta Alınlıkta Yer Alan Medusa Kabartması	194
Görsel 63:Vespasianus Anıtı Cephe Çizimi ve Restorasyonda Beton Malzemenin Kullanıldığı Kısımlar	194
Görsel 64:Vespasianus Anıtı'na Ait Giyimli Erkek Heykeli	195
Görsel 65:Vespasianus Anıtı'na Ait Giyimli Kadın Heykeli	195
Görsel 66:Side Tiyatrosu Hava Fotoğrafı	196
Görsel 67:Tiyatronun Hellenistik Öncülüne Ait olduğu Düşünülen Oturma Sırası.....	196
Görsel 68:Tiyatro ve Çevresinde Yer Alan Roma Erken İmparatorluk Dönemi Yapıları	197
Görsel 69:Tiyatro ve Çevresi Hava Fotoğrafı.....	197
Görsel 70:Lyrbe Agorasının Planı	198
Görsel 71:Lyrbe Agorası Hava Fotoğrafı	198
Görsel 72:Lyrbe Agorasının Güneyden Genel Görünümü	199
Görsel 73:Doğu Portikoda Yer Alan Dor Sütunları ve Arkasındaki Mekânlar	199
Görsel 74:Lyrbe Agorasının Batıdan Genel Görünümü	200
Görsel 75:Agoranın Kuzeyinde Yer Alan F Kapısı.....	200
Görsel 76:Batı Galeride Yer Alan Bereket Boynuzlu İon Sütun Başlıkları	201
Görsel 77:Attaleia Hıdırlık Kulesi'nin Kesit ve Profil Çizimi.....	201
Görsel 78:Hıdırlık Kulesi'nin Güneyden Görünümü	202
Görsel 79:Kuzeydoğu Cephede Yer Alan Ana Giriş Kapısı	202
Görsel 80:Ana Giriş Kapısının Yanında Yer Alan Fasces Kabartmaları	203
Görsel 81:Hıdırlık Kulesi Güneydoğu Cephe Görünümü	203
Görsel 82:Alt Kat ve Üst Kat Saçaklıkları.....	204
Görsel 83:Kuzeydoğu Cephede Yer Alan ve Üst Kata Çıkışı Sağlayan Kemerli Kapı	204
Görsel 84:Üst Yapıyı Çevreleyen den-dan Blokları ve Moloz Dolgu.....	205
Görsel 85:Caecilla'nın Mezarı. Güneybatıdan Genel Görünüm	205

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1: Hellenistik Dönem ve Roma İmparatorluk Dönemi Sürecinde Pamphylia Bölgesi'nin İdari Durumu	206
Tablo 2: Çalışma Kapsamında İncelenen Yapıların Tarihlendirme Ölçütleri	207

KISALTMALAR DİZİNİ

Teknik Kısaltmalar

a.g.k.	: Adı Geçen Kaynak
Bkz. / bkz.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
Çiz. / çiz.	: Çizim
Ed.	: Editör
Fig.	: Figür
Kat. /kat.	: Katalog
Lev. / lev.	: Levha
m	: Metre
MÖ	: Milattan Önce
MS	: Milattan Sonra
No. / no	: Numara
Res. / res.	: Resim
s.	: Sayfa
yy.	: Yüzyıl

Kaynakça Kısaltmaları

AA	: Archäologischer Anzeiger
Adalya	: Suna & İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yıllığı
AJA	: American Journal of Archaeology
AMS	: Asia Minor Studien
ANMED	: Suna & İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü – Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri

ANRW	: Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt
ArtB	: The Art Bulletin
AS	: Anatolian Studies
AST	: Arkeoloji ve Sanat Dergisi
AÜSBD:	: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
DenkschrWien	: Österreichische Akademie der Wissenschaften
DOP	: Dumbarton Oaks Papers
EpigrAnat	: Epigraphica Anatolica
İstMitt	: İstanbuler Mitteilungen
JRS	: The Journal of Roman Studies
KST	: Kazı Sonuçları Toplantısı
ÖJH	: Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts
TAD	: Türk Arkeoloji Dergisi
TÜBA-AR	: Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi
WA	: World Archaeology

GİRİŞ

Roma İmparatorluk Dönemi, Anadolu'nun pek çok bölgesinde olduğu gibi Pamphylia Bölgesi için de kentlerin anıtsal yapılar ile donatıldığı ve şehircilik faaliyetlerinin doruk noktasına ulaştığı bir süreci temsil etmektedir. Pamphylia şehirciliğinin gelişiminde, bölgenin jeopolitik konumu ve ticarete elverişli liman kentlerinin varlığı temel faktörlerdir.

1940'lı yıllardan itibaren başta Perge ve Side olmak üzere Pamphylia Bölgesi kentlerinde arkeolojik kazı çalışmaları yapılmaktadır. Söz konusu kentlerde yapılan çalışmalar ile ortaya çıkartılan yapıların büyük bir kısmı Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenmekte ve dönemin şehircilik anlayışı hakkında fikir vermektedir. Bölgede yer alan kentlerin bünyelerinde barındırdıkları Hellenistik altyapı ve şehir kurgusu da, Roma İmparatorluk Dönemi kentleşmesinde etkili olmuştur.

19. yüzyıldan itibaren gezginlerin ve araştırmacıların ilgi odağı haline gelen Pamphylia Bölgesi'nde yer alan antik kentler hakkında birtakım çalışmalar yapılmıştır. 19. yüzyılın sonlarında Pamphylia ve Pisidia bölgeleri ile ilgili gözlemlerini aktaran K.G. von Lanckoronski'nin '*Städte Pamphyliens und Pisidiens*' adlı eseri, günümüzde dahi geçerliliğini kısmen koruyan önemli bir kaynak durumundadır.¹ Eserin ilk cildinde, Pamphylia kentleri ile ilgili gözlemlere yer verilmiştir.

Bölgede 20. yüzyılın ortalarından itibaren önce A. M. Mansel ve ardından J. İnan'ın başkanlığında Perge ve Side'de kazı çalışmaları gerçekleştirilerek pek çok yapı ortaya çıkartılmıştır. Side ile ilgili yapılan çalışmalar arasında önemli bir yere sahip olan, kazı çalışmalarının sonuçlarıyla birlikte yapıları tanıtan '*Side: 1947-1966 Yılları Kazıları ve Araştırmalarının Sonuçları*' adlı eser A. M. Mansel tarafından kaleme alınmıştır.² Kentte 2009- 2017 yılları arasında H. S. Alanyalı başkanlığında yürütülen kazı çalışmaları *Kazı Sonuçları Toplantısı* raporlarında yayımlanmıştır. Bunun yanı sıra, son yıllarda gerçekleşen çalışmalar ışığında F. S. Alanyalı tarafından Side şehirciliği

¹ Karl Graf Von Lanckoronski (2004) *Pamphylia ve Pisidia Kentleri I: Pamphylia* Çev. S. Bulgurlu. Antalya: AKMED

² A. M. Mansel (1978). *Side 1947-1966 Yılları Kazıları ve Araştırmalarının Sonuçları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi

üzerine kaleme alınan makaleler de yeni bulguların değerlendirilmesi ve kentsel dönüşümün algılanabilmesi adına oldukça değerlidir.³

Perge’de J. İn an ve ardından H. Abbasoğlu başkanlığında yürütülen kazı çalışmalarının sonuçları *Belleten Dergisi* ve *Kazı Sonuçları Toplantısı* raporlarında yayımlanmıştır. Perge ile ilgili en güncel kaynaklardan biri durumunda olan ve A. Özdizbay tarafından kaleme alınan ‘*Perge’nin MS 1-2. Yüzyıllardaki Gelişimi*’ adlı eser de, Roma İmparatorluk Dönemi’ndeki kentsel gelişimin değerlendirilmesi açısından önemli bir yere sahiptir.⁴

Side ve Perge’nin dışında, bu çalışma kapsamında incelenen yapıların yer aldığı Lyrbe ve Attaleia kentlerinde de araştırmacılar tarafından bir takım çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Lyrbe’de 1972 – 1979 yılları arasında sürdürülen kazılarda ortaya çıkarılan yapıların derlendiği ‘*Toroslarda Bir Antik Kent, Lyrbe?-Seleukeia?*’ adlı eser, J. İn an tarafından kaleme alınmıştır.⁵ N. Yıldırım tarafından hazırlanan ‘*Lyrbe Agorası*’ adlı doktora tezi, bölgedeki en iyi korunan agora örneklerinden birisi üzerine gerçekleştirilen en güncel çalışma durumundadır.⁶

Attaleia’da ise modern yerleşimin yoğunluğu sebebiyle kazı çalışmaları ve mimari bulgular diğer kentlere göre oldukça kısıtlı durumdadır. Roma Erken İmparatorluk Dönemi’ne tarihlenen Hıdırlık Kulesi üzerine Ş. Alp tarafından kaleme alınan ‘*Antalya’da Bir Anıt Mezar: Hıdırlık Kulesi. Arkeolojisi, Röleve, Restorasyon ve Restitüsyon Projesi*’ adlı yüksek lisans tezinde söz konusu yapı ayrıntılı olarak tanıtılmıştır.⁷

Bu çalışmanın amacı, Roma İmparatorluk Dönemi’nin başlangıcında; Iulius – Claudiuslar ve Flaviuslar Hanedanlığı’nın yönetimleri esnasında Pamphylia kentlerindeki inşa faaliyetlerinin genel bir perspektif ile değerlendirilmesidir. İmparator Augustus’un egemenliğinden itibaren, MS 1. yüzyıl boyunca Anadolu’nun diğer eyaletlerinde gözlemlendiği gibi Pamphylia Bölgesi genelinde de şehircilik faaliyetleri ivme kazanmıştır. Bununla birlikte kazı çalışması yapılan kentlerin tamamında, yapı

³ F. S. Alanyalı (2016a). Side Dionysos (?) Tapınağı Işığında Tiyatro ile Çevresinin Kentsel Değişimi ve Dönüşümü, *Olba* (24), s. 419-450; F. S. Alanyalı (2016b). Side- Kaybolan Bir Kentin Yeniden Keşfinin Hikayesi, *Mediterranean Journal of Humanities* (VI/2), s. 17-28; F. S. Alanyalı (2017). Side-Bir Kentin Kayboluşunun Hikayesi, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* (155), s. 187-196

⁴ A. Özdizbay. (2012). *Perge’nin MS 1.-2. Yüzyıllardaki Gelişimi*, İstanbul: Ege Yayınları

⁵ J. İn an (1998). *Toroslarda Bir Antik Kent – Eine antike Stadt im Taurusgebirge Lyrbe – Seleukeia ?*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları

⁶ N. Yıldırım (2014). *Lyrbe Agorası*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

⁷ Ş. Alp (2005). *Antalya’da Bir Anıt Mezar: Hıdırlık Kulesi. Arkeolojisi, Röleve, Restorasyon ve Restitüsyon Projesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi

kalıntıları ve arkeolojik bulgular ağırlıklı olarak MS 2. ve MS 3. yüzyıla tarihlenmektedir.

Side ve Perge başta olmak üzere, Pamphylia Bölgesi'nde Iulius – Claudiuslar ve Flaviuslar Dönemi'ne ait henüz sınırlı sayıda yapı bulunmasına karşın son yıllarda gerçekleştirilen stratigrafik kazı çalışmaları sonucunda elde edilen veriler, söz konusu dönem içerisindeki kentleşmenin bütüncül bir şekilde ele alınması gerekliliğini ortaya koymuştur.

Bu çalışmada Perge, Side, Lyrbe ve Attaleia'dan Roma Erken İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen toplam on yapı örneği incelenmiş, güncel veriler ışığında mimari değerlendirmeleri yapılmıştır. İncelenen yapıların bölgesel düzeyde mimari etkileşim içerisinde olup olmadıkları konusu tartışılarak Pamphylia şehirciliğinin Roma Erken İmparatorluk Dönemi'ndeki gelişimi ele alınmıştır.

Sözü edilen kentlerde sürdürülen aktif kazı ve belgeleme çalışmaları, beraberinde yeni ve önemli sonuçlar getirmiştir. Çalışmada güncel araştırmalar da göz önünde bulundurularak, Roma Erken İmparatorluk Dönemi'ndeki kentleşme süreci üzerine bir takım tespitler yapılmıştır. Bu süreci belirleyen temel faktörler dönemin tarihsel olayları ile bir arada değerlendirilmiştir. Pamphylia'nın Hellenistik görünümün nasıl ve ne ölçüde değiştiği, kentlerin Romanizasyon sürecinden ne düzeyde etkilendikleri gibi sorulara cevap aranmıştır.

Birinci bölümde, Pamphylia şehirciliğini etkileyen temel faktörler irdelenmiştir. Pax Romana süreciyle birlikte Anadolu'daki yapılaşmayı doğrudan etkileyen Romanizasyon kavramının bölge için önemi, imar faaliyetlerinde doğrudan etkisi olan euergetesler ve Pamphylia Bölgesi ile diğer eyaletleri birbirine bağlayan antik yol ağları ayrı başlıklar halinde sunulmuştur. Ayrıca Roma İmparator Kültü'nün şehircilik ile olan bağlantısı ve Anadolu'daki önemli İmparator Kültü yapılarına da bu bölümde değinilmiştir.

Çalışmanın ana bölümü olan ikinci bölümde, Roma Erken İmparatorluk Dönemi'nde Pamphylia kentlerindeki inşaa faaliyetleri ele alınmıştır. Bu kapsamda Perge'den ve Side'den dörder, Lyrbe'den ve Attaleia'dan birer yapı çalışmaya dâhil edilmiştir. Aspendos ve Sillyon'da Roma Erken İmparatorluk Dönemi'ne kesin olarak tarihlendirilebilmiş herhangi bir yapı kalıntısı bulunmadığından, söz konusu kentler kapsam dışında tutulmuştur. İnşaa faaliyetlerinin incelendiği her bir başlığın sonunda, ayrı birer alt başlık halinde o kentin tarihsel süreç içerisindeki şehircilik anlayışı ve

Roma Erken İmparatorluk Dönemi kentleşmesinin değerlendirmesi yapılmıştır. Perge Güney Kent Kapısı örneğinde olduğu gibi Hellenistik Dönem’de inşa edilen fakat Roma Erken İmparatorluk Dönemi’nde de ilaveler ile kullanımına devam edilmiş yapılar da bu çalışma kapsamında değerlendirilmiştir.

Üçüncü bölümde ise, tarihsel süreç içerisinde Pamphylia Bölgesi’nin kentsel gelişimi irdelenmiştir. Hellenistik Dönem’den Roma Erken İmparatorluk Dönemi’ne dek bölgedeki siyasi gelişmeler ile şehircilik faaliyetleri bir arada değerlendirilmiştir. Ayrıca dönemin siyasi konjonktürünün kentsel gelişim üzerinde etkili olup olmadığı konusu yapı örnekleri ışığında tartışılmıştır. Sonuç ve değerlendirme bölümünde, ele alınan yapılar ışığında şehircilik faaliyetlerinin gelişimine dair birtakım tespitlerde bulunulmuştur.

1. PAMPHYLIA ŞEHİRCİLİĞİNİ ETKİLEYEN TEMEL UNSURLAR

Antik Yunan dünyasında kent ve devlet terimlerinin birleşimini nitelendiren *polis* kavramı, aynı zamanda coğrafi açıdan belirli sınırları bulunan, siyasi karaktere sahip yerleşimleri tanımlamaktadır.⁸ Anadolu'nun Hellenistik Dönem'de kentleşme aşamasını tamamlamış şehir devletlerinin, Roma egemenliğinde de yerel kültürlerini büyük ölçüde korudukları görülmektedir. Roma'nın Küçük Asya'daki hâkimiyetiyle birlikte meydana gelen Anadolu - Roma kültürünün izlerini, mimaride, sanatta ve şehircilik faaliyetlerinde görmek mümkündür.

Pamphylia Bölgesi'nin Roma Erken İmparatorluk Dönemi şehirciliğinin gelişiminde, Pax Romana süreciyle birlikte ortaya çıkan pek çok unsur önemli rol oynamıştır. Romanizasyon olgusu, İmparator Kültü uygulamaları, eurgesia faaliyetleri ve yol ağlarının kurulması gibi temel faktörler, tüm Anadolu'da olduğu gibi Pamphylia Bölgesi'nde de şehirciliğin gelişimine doğrudan etkide bulunmuştur.

1.1. Pax Romana ve Romanizasyon

Genel bir tanımlamayla 'Pax Romana' teriminin tarihsel süreç içerisindeki kapsamını, İmparator Augustus'un Roma yönetimini resmen devraldığı MÖ 27 yılı ile İmparator Marcus Aurelius'un MÖ 180'deki ölümü arasında geçen yaklaşık iki yüzyıllık zaman dilimi oluşturmaktadır. Bu süreç içerisinde imparatorluk en geniş sınırlarına ulaşmış, ele geçen topraklarda yeni eyaletler kurulmuş, bu eyaletlerde barış ve huzurun sağlanması adına düzenlemeler yapılmıştır. Siyasi düzenlemelerin yanı sıra iki yüzyılı kapsayan dönemde mühendislik, mimarlık ve sanat alanlarında da çok önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmelere karşın *Imperium Romanum*'un siyasi egemenlik sınırlarının ve hâkimiyet alanının genişlemesi, beraberinde yönetim sorunlarını da getirmiştir. Roma'nın egemenlik sahasının genişlemesiyle imparatorluğun çeşitli bölgelerinde isyanlar meydana gelmiş, fakat bunlar çoğunlukla bölgesel düzeyde kalmıştır.⁹ Bütüncül bir bakış açısı ile Pax Romana yıllarında Roma İmparatorluğunun mimari, kültürel, siyasi ve ekonomik açıdan altın çağını yaşadığını söylemek mümkündür.

⁸ A. Akarca, (1998). *Yunan Arkeolojisinin Ana Çizgileri I: Şehir ve Savunması*, Ankara. Türk Tarih Kurumu Basımevi. s. 19

⁹ Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyet alanının genişlediği MS 1. ve 2. yüzyıllarda ortaya çıkan isyanlar ile ilgili olarak bkz: T. Pekary (1987). *Seditio. Unruhen und Revolten im römischen Reich von Augustus bis Commodus*, *Ancient Society* (18), s. 133-150

Yaklaşık iki yüzyıllık bir süreci kapsayan ve Pax Romana olarak adlandırılan bu çağın henüz oluşum aşamasında, imparatorluğun yönetim ideolojisini egemenliği altındaki halklara kabul ettirebilmesi büyük önem taşımaktaydı. Augustus Dönemi'nden (MÖ 27 – MS 14) itibaren başarılı bir şekilde uygulanan siyasi, dini ve askeri hamleler, eyaletlerin kontrol altında tutulabilmesini sağlamıştır. Bununla birlikte batı eyaletlerine kıyasla Roma İmparatorluğu'nun egemenliği altındaki doğu eyaletlerinde, hali hazırda baskın bir Hellen kültürü ve bu kültürün beraberinde getirdiği dini, mimari, sosyal ve politik altyapı bulunmaktaydı. Dolayısıyla Roma'nın doğu ve batı eyaletlerinde uyguladığı politikalarda önemli farklar bulunduğunu belirtmek gerekmektedir. Roma'nın eyaletleri yönetme aracı olarak kullandığı Romanizasyon ve İmparator Kültü gibi kavramlar, yukarıda açıklanan Pax Romana olgusunun temelini oluşturmaktadır.¹⁰

Romanizasyon kavramının Anadolu'da kurulan eyaletler ve bu eyaletlerde yaşayan topluluklar üzerinde ne denli etkili olduğu konusu tartışmalıdır.¹¹ Roma'nın, Anadolu coğrafyasında resmen söz sahibi olduğu ve Provincia Asia eyaletinin kurulduğu MÖ 129 yılından, MS 4. yüzyıla dek toplum üzerindeki siyasi gücünün etkisi yadsınamaz bir gerçekliktir. Bu dönem içerisinde gerek idari, gerek ise hukuksal açıdan pek çok gelişme yaşanmış ve Anadolu eyaletlerindeki topluluklar bu gelişmelerden faydalanmıştır. Ancak Romanizasyon'un tam anlamıyla başarılı biçimde uygulanıp uygulanmadığı konusunu tartışmadan önce, Anadolu'nun sahip olduğu köklü geçmiş incelenmelidir.

Hitit, Urartu, Lydia, Phrygia, Karia ve Lykia gibi pek çok uygarlığa ev sahipliği yapan Anadolu coğrafyasında MÖ 8. yüzyılın ikinci yarısında başlayan Hellen kolonizasyonuna dek kültürel bir ortaklıktan söz etmek mümkün değildir.¹² MÖ 7. yüzyıldan itibaren Anadolu'nun çeşitli bölgelerine kurulan koloniler ile birlikte, Hellen

¹⁰ C. Ando (2000). *Imperial Ideology and Provincial Loyalty in the Roman Empire*, University of California Press, s. 19-49

¹¹ Romanizasyon terimi ilk olarak F. Haverfield tarafından kullanılmış olup, batı eyaletlerindeki Romalılaştırma eylemlerinin doğu eyaletlerine kıyasla çok daha güçlü biçimde hissedildiği belirtilmiştir. (F. Haverfield (1915). *The Romanization of Roman Britain*, Oxford: Clarendon Press, s. 10-13) Bunun yanı sıra Romanizasyon'un gelişim ve yayılım sürecine dair görüşler de bulunmaktadır. R. Recce, Haverfield'in görüşüne karşılık Roma kültürünün Britanya'daki baskın Kelt kültürü üzerindeki etkisini sorgulamıştır. (R. Recce (1980). *Town and Country: The end of Roman Britain*, WA (12), s.77-92). M. Millet, Romanizasyon olgusunun yayılımında aristokrat kesimin büyük rol oynadığını belirtmiştir. (M. Millet, *Romanization of Britain: An Essay in Archaeological Interpretation*, Cambridge University Press, s. 2-8) J. Webster ise, Romanizasyon olgusunun keskin bir kültürel geçiş sürecini ifade etmediğini, dolayısıyla zaman içerisinde Roma kültürü ile yerel kültürlerin kaynaştığını savunmaktadır. (J. Webster (2001). *Creolizing the Roman Provinces*, AJA (105-2), s. 209-225)

¹² Anadolu'da Hellen Uygarlığının gelişimi için bkz: E. Akurgal (1998). *Anadolu Kültür Tarihi*, Ankara: Tübitak Yayınları, s. 309-432,

kültürünün egemenlik sahası da genişlemiştir.¹³ Anadolu’da Roma hâkimiyetinin sürdüğü dönem boyunca bile etkileri hissedilecek olan Hellenizasyon olgusunun temelleri ise, Büyük İskender ve ardıllarının yönetimi sırasında atılmıştır. Büyük İskender’in fetihleri ile birlikte Hellen kültürünün yayılım alanı genişlemiştir. Kuşkusuz bu yayılımın ana sebebi, Yunanlıların doğu ülkelerine göçü ve yerleşimidir. Özellikle Büyük İskender’in ölümünün ardından, ardıllarının çeşitli bölgelerde kurduğu kentler ve bu kentlerin idari yapısı, mimarisi ve şehircilik anlayışı incelendiğinde Hellen kültürünün yoğun etkisi net biçimde görülmektedir.¹⁴

Hellen kültürünün Anadolu’daki yayılımında en önemli etken, Yunanca’nın resmi dil haline gelmesidir. Bu etkileşimden fazlasıyla etkilenen kıyı kentlerine kıyasla iç bölgelerde, Hellenistik Dönem sonlarına dek yerel diller kullanılmaya devam etmiştir.¹⁵ Anadolu halklarının bünyesinde barındırdığı dini, ekonomik ve toplumsal çeşitlilikler Hellen kültürünün her bölgede aynı ölçüde yayılım göstermesini engellemiştir. Bir diğer deyişle dil, din ve kültür anlamında Hellenizasyonun şehirlerdeki etkisi, köyler ve iç kesimlerdeki yerleşimlere göre çok daha hissedilebilir ölçülerde gerçekleşmiştir. Bu coğrafi ve kültürel farklılıklara rağmen Hellenistik Dönem Anadolu’sunda kentlerdeki kurumlar, memuriyetler ve tüm idari yapı, Yunan yönetim sistemine göre düzenlenmiştir.¹⁶

Anadolu’daki Roma egemenliği ile birlikte, yukarıda sözü edilen kültürel altyapının ani ve köklü bir değişime uğradığını düşünmek yanlıştır. Bu değişim zaman içerisinde gerçekleşmiştir. Anadolu kentleri, mimari, şehircilik ve sanat bakımından gelişmiş durumdaydı. Dolayısıyla Roma, batı eyaletlerinde uyguladığı Romanizasyonu kültürel anlamda farklı bir altyapıya sahip olan Anadolu’da uygulayamazdı. Eyaletlerdeki halka vatandaşlık hakkı verilmesi, Romalılaştırma çalışmalarının başarılı olabilmesi adına atılan önemli adımlardan biridir. Roma vatandaşlığı alan yerliler kendilerini Romalı olarak atfedebilmiş, dolayısıyla kentin seçkin sınıfı içerisinde yer alarak Roma yönetimine olan bağlılıklarını kanıtlama imkânı bulabilmişlerdir. Özellikle Iulius – Claudius’lar Dönemi’nden itibaren Anadolu eyaletlerinde yaşayan yerlilerin

¹³ Kolonizasyon hareketleri ile ilgili olarak bkz: A. M. Mansel (2014). *Ege ve Yunan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 164-279

¹⁴ S. Dmitriev (2005). *City Government in Hellenistic and Roman Asia Minor*, New York: Oxford University Press, s. 13-34

¹⁵ Anadolu’da Antik Çağ’da kullanılan yerel diller hakkında bkz: R. D. Woodard (2008). *The Ancient Languages of Asia Minor*, Cambridge University Press, s. 1-6

¹⁶ Hellenistik Dönem krallıklarının yönetim biçimi için bkz: Mansel, 2014, **a.g.k.**, 510-511

Latin isimleri almaya başladığı görülmektedir.¹⁷ Bununla birlikte MS 1. ve 2. yüzyıllarda vatandaşlık hakkı elde eden kişilerin Latince isimlerinin yanında esas olan Yunanca isimlerini *cognomen* şekilde korudukları bilinmektedir.¹⁸

Latince'nin eyaletlerdeki kullanımı da, Roma'nın Anadolu'daki egemenliğine paralel olarak ortaya çıkan bir gelişmedir. Roma İmparatorluk Dönemi ile birlikte sikkelerde ve yazıtlarda Latince kullanıma rastlanılmakta, ayrıca Eski Yunanca ve Latince'den meydana gelen çift dilli yazıtlar da bulunmaktadır. Buna karşın Anadolu genelinde Latince yazıtların kullanımının politik sebeplere bağlı olarak tercih edildiği görülmektedir. Bu dönemde halkın günlük konuşma dili ise, var olan baskın Hellen kültürünün bir sonucu olarak Yunanca'dır.¹⁹

Roma'nın Anadolu eyaletlerinde uyguladığı idari sistem, Principatus yönetimi ile birlikte köklü bir değişime uğramıştır. İmparator Augustus'tan önce Anadolu eyaletlerine atanacak valiler, Roma senatosu tarafından belirlenmekteydi. MÖ. 27 yılında bu düzen değişerek bazı eyaletlere vali atama yetkisi imparatora geçmiştir. Cassius Dio'ya göre Augustus, barış içerisindeki, zararsız ve savaştan uzak eyaletlerin yönetimini senatoya bırakmış, isyan edebilme potansiyeli olan, güçlü ve sınırlarında düşman bulunan eyaletlerin yönetimini kendisine almıştır.²⁰ Augustus Dönemi'nde Anadolu'daki eyaletlerin yönetim sistemindeki değişiklikler bununla sınırlı kalmamıştır. Eyaletler, Senato eyaletleri ve İmparator eyaletleri şeklindeki ayırımdan bağımsız olarak, *consul* ve *praetor* eyaletleri olarak da sınıflandırmaya tabi tutulmuşlardır.²¹

Roma'nın Anadolu'daki egemenlik politikası gereğince kolonilerin kurulması da büyük önem arz etmekteydi. Anadolu'daki yerleşim birimlerinin koloni kentlerine dönüştürülmesi, imparatorluğun Romalılaştırma politikasının bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Roma'nın Anadolu'da Caesar Dönemi'nden itibaren koloniler kurmaya başladığı bilinmektedir.²² Augustus Dönemi'nde ise kurulan koloni kentleri

¹⁷ J. P. Nay (2008). *Citizenship in Roman Greece: Ideology, Culture and Identity*, VDM Verlag Dr. Muller, s. 37-41; A. N. Sherwin-White (1996). *The Roman Citizenship*, Oxford: Clarendon Press, 167-168

¹⁸ G. Ünver (2005). *Lykia ve Pamphylia'nın Latince ve Latince Yunanca Çift Dilli Yazıtları Işığında Romalılaşma Süreci*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s.15; P. Ö. Aytaçlar (2009). Küçük Asya'nın Romanizasyonu, *Doğu-Batı Dergisi: Romalılar I*, s. 291-292

¹⁹ Aytaçlar, 2009, **a.g.k.**, 293-294

²⁰ Cassius Dio, *Rhomaika*, 53.12.2

²¹ M. A. Kaya, (2005). Anadolu'da Roma Eyaletleri: Sınırlar ve Roma Yönetimi. *Tarih Araştırmaları Dergisi* (38). s. 22

²² Caesar Dönemi'nde kurulan iki koloni kentinin isimleri önünde *colonia* ünvanı bulunmaktadır. Bu kentler, Colonia Iulia Felix Sinopensis (Sinope) ve Colonia Iulia Concordia (Apameia Myrleia)'dır. (K. Taşdöner (2017). *Anadolu'da Roma Eyaletleri: Augustus Dönemi*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, s. 174)

sayıca artmış, özellikle Galatia Eyaleti'nde kolonizasyon faaliyetleri hız kazanmıştır.²³ Augustus'un ardından Roma İmparatorluk Dönemi boyunca bu faaliyetler sürse de, kentlere yerleşim amacıyla kolonist gönderilmemiş ve yalnızca koloni ünvanları verilmiştir.

Yukarıda da belirtildiği üzere eyalet sistemi ve yönetim açısından Roma Erken İmparatorluk Dönemi'nden itibaren belirli bir politika izlenmesine karşın, kentler ve halk üzerinde dayatmacı bir tutuma gidilmemiştir. Dolayısıyla imparatorluk yönetimi, gelişmişlik seviyesi yüksek kentleri baştan yaratmak ve halkın dini, kültürel özelliklerini hiçe saymak yerine aristokrat kesimi görevlendirerek eyaletlerde barış ortamı sağlamış, kültürel bir etkileşim yaratabilmiştir. S. Mitchell'ın, Roma yönetiminin Hellenistik monarşiden devraldığı idari sistem hakkındaki yorumu oldukça yerindedir:

“Bir monarşinin idari gücünün diğer bir monarşiye aktarımı her daim riskli bir uygulama olmuştur. Bu sebeple Roma, kendi iradesiyle veya isteğe bağlı olarak, Hellenistik krallıkları zamanla himayesi altına almıştır. Krallıkların dış tehditlere karşı kendilerini savunamayacakları durumlarda Roma idaresi devreye girmektedir.”²⁴

Anadolu özelinde bu idari sistemin başarısı, yönetici sınıfın Romalılaştırılmasına dayanmaktadır. Üst tabaka olarak nitelendirebileceğimiz aristokrat kesimin yönetime katılımıyla İmparatorluk ile halk arasında bir nevi işbirliği sağlanıyordu. Bu sayede hem eyaletlerde çıkabilecek olası isyanlar engellenebiliyor, hem de yerel halkın kendini yönetebileceği bir yapılanma oluşturulabiliyordu. Nitekim Anadolu'da yaklaşık altı yüz yıl süren Roma hâkimiyetinin temel nedeni, bu siyasetin başarıyla uygulanabilmesidir.

25

Roma İmparatorluk Dönemi boyunca ön plandaki dini figür ise imparator olmuştur. İmparator Kültü'nün eyaletlerde benimsenmesi ve hatta kentlerin *neokoros* ünvanı alabilmek için birbirleriyle yarışır hale gelmesi, oluşturulan ideolojik sistemin başarısını vurgulamaktadır. Tüm bu gelişmelerle birlikte eyaletlerdeki refah ve zenginlik artmış, buna paralel olarak da şehircilik faaliyetlerinde büyük ilerleme kat edilmiştir. Pax Romana sürecinin sağladığı barış ortamına bağlı olarak surlar önemini

²³ Augustus Dönemi'nde Galatia Eyaleti'nde on üç koloni kurulduğu bilinmektedir. Bu kolonilerden yalnızca bir tanesi Galatia'da yer alırken, diğerleri Pamphylia, Kilika, Isauria ve Pisidia gibi güney bölgelerde bulunmaktadır. Bu dönemde kurulduğu bilinen koloniler; Germa, Antiokheia, Komana, Kremna, Lystra, Parlais, Olbasa, Ninika, Attaleia, Isaura, Neapolis, İkonion ve Apollonia'dır. (M. A. Kaya (2000). Anadolu'daki Galatlar ve Galatya Tarihi, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, s. 111-112)

²⁴ S. Mitchell (1993). *Anatolia: Land, Man and Gods in Asia Minor. I: The Celts and the Impact of Roman Rule*, Oxford: Clarendon Press, s. 62

²⁵ G. Ergin (2013). *Anadolu'da Roma Hakimiyeti: Direniş ve Düzen*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 462-463

kaybetmiş, kentler sur dışına taşmaya başlamıştır.²⁶ Ayrıca bu dönemde köprüler, su kemerleri, sarnıçlar ve gelişmiş hamam kompleksleri gibi Roma mimarisine özgü yapı bütünleri ile birlikte yol güzergâhlarının oluşturulması, imparatorluğun eyaletler üzerindeki etkisinin mimariye yansması olarak karşımıza çıkmaktadır.

MS 2. yüzyılda yaşamış olan coğrafyacı Pausanias'ın kent kavramı üzerine yaptığı değerlendirme, Pax Romana sürecindeki şehircilik algısının anlaşılabilmesi adına önemlidir:

“İçinde memurların çalışacağı devlet daireleri bulunmayan, gymnasium'u, tiyatro'su, agora'sı olmayan ve insanların su alabileceği bir çeşmesi bulunmayan yerleşim yerine polis denilebilir mi?”²⁷

Pausanias'ın Yunan kentlerini tanımladığı eserindeki bu değerlendirmeyi, Anadolu'nun Hellenistik karaktere sahip kentleri için de genellemek mümkündür. Pax Romana sürecinde Anadolu kentlerinin genel görünümü incelendiğinde, geleneksel Hellenistik mimari anlayışı ile Roma mimarisinin yeni yapı formlarının birleştiği göze çarpmaktadır.

Ward-Perkins bu süreci, “Küçük Asya, Roma İmparatorluk Dönemi'nde geleneksel mimari ile yenilikçi anlayış arasında bir köprü vazifesi görmüştür. İtalya'daki mimarlar yeni materyaller ve yapı malzemeleri keşfetmek ile meşgul iken, Küçük Asya'daki meslektaşları geleneksel ve klasik mimariyi Roma formlarıyla birleştirerek yeni görsel biçimler ortaya koyuyorlardı. Her iki anlayış da, çok farklı şekillerde Roma mimarisinin gelişimine katkıda bulundu.”²⁸ diyerek özetlemiştir.

Anadolu'nun güneyinde yer alan ve antikçağda Pamphylia olarak adlandırılan bölgenin, MÖ 1. yüzyıldan itibaren İtali göçmenler tarafından mesken tutulduğu bilinmektedir. Kuşkusuz bu göç hareketinin temel sebebi, bölgenin önemli liman kentleri nedeniyle ticari faaliyetlere açık olmasıdır. Ayrıca Attaleia, Perge ve Side gibi kentlere yerleşen göçmenler bölgenin Romalılaştırılması için çaba sarfetmişler, yerel halkın vatandaşlık hakkı elde etmesini ve Romalı statüsüne ulaşmasını teşvik etmişlerdir.²⁹ Perge'de Plancii ve Iulii Cornuti aileleri, Attaleia'da Calpurnii ve Iulii

²⁶ Pamphylia Bölgesi'nde inşa faaliyetlerinin Pax Romana ile birlikte sur dışına taşmasına örnek olarak Perge kenti verilebilir. Perge'de tiyatro ve stadion gibi önemli yapılar kent surları dışında inşa edilmiştir. MS 3. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Perge ve Side gibi önemli Pamphylia kentlerinde tekrar savunma ihtiyacının doğmasıyla geç dönem surları inşa edilmiştir.

²⁷ Pausanias, *Periegesis tes Hellados*, 10.4.1. Çev. W.H.S. Jones, Harvard University: Loeb Classical Library, Vol. IV, 1935

²⁸ J. B. Ward-Perkins (1981). *Roman Imperial Architecture*, Yale University Press, s.306

²⁹ A. Yurtsever (2012). *Side'de Romanizasyon Sürecinde Gladyatörler ve Agonlar*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, s.54

aileleri, Side’de Bryonianus Lollianus’un ailesi ve Sillyon’da Menodora’nın ailesi, Roma İmparatorluk Dönemi’nde bölgenin yerli ve İtalik kökenli ünlü aileleridir.³⁰

MS 2. yüzyıldan itibaren Pax Romana’nın getirdiği barış ve refah ortamı ile birlikte, Anadolu genelinde anıtsal özelliklerin baskın olarak gözlemlendiği bir mimari anlayışına gidilmiştir. Başta Perge ve Side olmak üzere Pamphylia bölgesi kentlerinde, bu kentsel değişimin sonuçlarını görmek mümkündür. Küçük Asya’da Hellenistik şehircilik anlayışında var olan temel kurgunun üzerine Roma İmparatorluk döneminde yapılan eklemeler ile birlikte oluşan yeni kent düzeni, aynı zamanda Roma’nın eyaletlerde kurduğu hâkimiyetin mimarideki izdüşümünü temsil etmektedir. Pamphylia Bölgesi’nin Roma Dönemi şehirciliğinin gelişiminde, sözü edilen ailelerin ve aristokrat kesimin euergesia faaliyetleri vasıtasıyla üstlendikleri roller büyük önem taşımaktadır.

1.2. Pamphylia Bölgesi’ndeki Euergetesler ve Euergesia Faaliyetleri

Hellenizasyon sürecini tamamlamış birçok Anadolu kent devleti gibi *polis* statüsünde olan Pamphylia kentleri de, *demokratia* ilkesine uygun olarak halk (*demos*) tarafından oluşturulan kurullar (*gerousia* ve *boule*) vasıtasıyla yerel yönetimi sağlıyorlardı. Kentlerin idari işlerinin ve kamu hizmetlerinin sağlıklı şekilde yürütülmesinde, ekonomik yeterliliği bulunan belirli görevlilerin katkıları büyük önem arz etmekteydi. Bu açıdan memurların sahip oldukları sosyal ve ekonomik statünün kent yönetimindeki önemi büyüktü.³¹

Sözü edilen yönetim sistemi kendi içerisinde bir hiyerarşik düzeni barındırmaktadır. *Arkhe* ve *leiturgia* kavramları, üst düzey memuriyeti temsil etmektedir. *Arkhe* tanımlaması, yalnızca idari ve askeri görevlerdeki memurları değil, dini görevlerdeki üst kademe memurları da kapsamaktadır. *Leiturgia* ise, yapılacak hizmetin masraflarının karşılanması sonucunda elde edilebilen bir onursal memuriyet tanımlamasıdır.³² Memuriyet ile ilgili olan bu kavramların da ötesinde, zengin yurttaşların kent ve toplum yararına gerçekleştirdikleri birtakım önemli faaliyetler de bulunmaktadır ki; gönüllülük esasına dayanan bu hayır işlerine euergesia adı

³⁰ N. Gökalp (2001). *Roma İmparatorluk Çağında Likya ve Pamfilya Kentlerinde Ünlü Ailelerin Prosopografyası*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, s. 126-128

³¹ Dmitriev, 2005, **a.g.k.**, 34-46. *Strategos*, *prytaneis*, *arkhiproboulos*, *grammateus*, *demiourgos* ve *komarkhes* idari işlerden, *arkhiereus*, *hierophantes* ve *hieromnemon* dini işlerden, *agoranamos*, *tamias*, *sitones* ve *emporiarckhes* ticari ve mali işlerden sorumlu memurlardır. *Episphragites* resmi kayıtlardan, *gymnasiarkhos* ve *ephebarkhos* eğitimden, *agonothetes*, *alytarkhes*, *mastigophoros* ve *ksystarkhes* bayram, festival ve şenliklerden, *paraphylaks* ve *eirenarkhes* ise güvenlikten sorumlu memurlardır. Kent memuriyetleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: G. Peker (2012). *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Pamphylia’da Kent Memuriyetleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, s. 35-74

³² G. Ünver (2012). *Yazıtlar Işığında Karia Kentlerinde Yurttaşların Kent İmarına Katılımları (MÖ I. – MS III. Yüzyıl)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi, s. 6-11

verilmektedir. Bahsedilen faaliyetleri gerçekleştiren hayırseverler ise εὐεργέτης euergetes olarak isimlendirilmişlerdir.³³

Kentlerdeki yapıların inşası ya da onarımı, vakıfların kurulması, para bağışları ve beslenme ihtiyaçlarının giderilmesi, tapınaklar, heykeller ve sunakların inşa edilmesi, bayramlar ve şenliklerin masraflarının karşılanması gibi şehirlerin ihtiyaçlarının giderilmesine yönelik pek çok eylem, euergesia kapsamına girmektedir. Bunlara ek olarak, bağışları yapan euergeteslerin sahip olması gereken birtakım kişisel özellikler bulunmaktadır. Euergetesler, düzgün karakterli, cömert ve mütevazı, adaletli ve en önemlisi de vatansever olmalıydı.³⁴ Bu niteliklere sahip kişiler kent tarafından, diktirilen heykeller veya verilen altın çelenk ve taçlar ile onurlandırılmışlardır. Ayrıca kente iyiliği dokunan yabancı hayırseverlere euergetes ünvanının yanında yurttaşlık, vergilerden muaf tutulma, yerleşim ve toprak edinme gibi haklar ve ayrıcalıklar da verilmiştir.³⁵

Euergesia ilk kez, Hellenistik krallıklardaki yardımsever vatandaşları onurlandırmak için kullanılan bir kavram olarak ortaya çıkmıştır. Klasik Dönem'in demokrasi anlayışı dâhilinde onurlandırmalar kişiler özelinde yapılmadığı için, kazanılan başarılar kentte yaşayan insanların tümüne mal edilmiştir. Dolayısıyla Hellenistik Dönem öncesinde bu tarz onurlandırmalar ile karşılaşmamaktadır. Hellenistik monarşi sisteminin zayıflaması ile birlikte kentlerde zengin zümrelerin gücü artmış ve buna paralel olarak euergesia faaliyetleri de hız kazanmıştır.³⁶

Hellenistik Dönem'de euergesia faaliyetlerinin genel olarak kentin temel ihtiyaçları üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu kapsamda surların inşası veya yeniden onarımı, kamu yapılarının ve dini yapıların inşası, askeri harcamalar ve beslenme harcamaları gibi ihtiyaca yönelik masraflar sayılabilir. Sözü edilen harcamaların temelinde, bağışçı ile kent arasındaki sosyal bağ ve aidiyet duygusu gibi nedenler vardır. Geç Hellenistik Dönem'den itibaren euergesia uygulamaları daha da belirginleşerek geleneksel bir hal almış ve zengin ailelerin tekeline geçmiştir.³⁷ Varlıklı ailelerde babaların çocukları adına bağışlarda bulunması ve karşılığında

³³ Euergesia kavramı ve tanımı için bkz: P. Veyne (1992). *Bread and Circuses: Historical Sociology and Political Pluralizm*, London: Penguin Books, s.10

³⁴ Euergetesin sahip olması gereken özellikler için bkz: E. N. Akdoğan Arca (2001). *Antik Çağ Lykia ve Pamphylia Kentlerinde Euergesia*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, s. 172-174

³⁵ Euergeteslerin onurlandırılması ile ilgili olarak bkz: Arca, 2001, **a.g.k.**, 174-176

³⁶ Arca, 2001, **a.g.k.**, 144

³⁷ P. Gauthier (1985). *Les cites grecques et leur bienfaiteurs: Contribution a l'histoire des institutions*. Paris: Diffusion De Boccard, s.53-54

onurlandırılması, ileride bu kişilerin saygın bireyler olarak yönetimde yer alabilmesinin yolunu açmaktaydı. Bu dönemde yazıtlarda, onurlandırmaya tabi tutulan kişilerin atalarının yapmış oldukları bağışlara ve hayırseverliklere de yer verilmeye başlanmıştır.³⁸

Roma İmparatorluk Dönemi'nde ise euergesia olgusu, şehirciliğin gelişimini etkileyen ana unsurlardan biri durumuna gelmiştir. İmparator Augustus'un yönetimi devralmasıyla başlayan ve tüm Akdeniz'de uzun soluklu bir barış dönemini temsil eden Pax Romana süresince euergesia faaliyetlerinde büyük bir artış olmuştur. Barış sürecinde sıkıntıların ortadan kalkmasıyla birlikte yapılan bağışlar da ihtiyaca ve savunmaya yönelik olmamış, yerini festivaller ve şenlikler gibi etkinlikler ile geniş kapsamlı imar faaliyetleri gibi kentlerin gelişimine yönelik harcamalara bırakmıştır.³⁹ A. Zuiderhoek, Roma Dönemi Anadolu eyaletlerinde euergesia kapsamında yapılan harcamaların %58'ini kentlerdeki imar faaliyetlerinin oluşturduğunu belirtmiştir. Bunu sırasıyla para dağıtımları, oyunlar ve festivaller izlemektedir.⁴⁰ Kentlerdeki yapı bağışlarında en fazla masraf dini yapılara, hamam-gymnasium yapılarına ve kamu yapılarına harcanırken, aquadukt, tak, stoa, nymphaeum, tiyatro ve stadion gibi anıtsal yapıların inşası da euergesia kapsamında değerlendirilmiştir.⁴¹

Roma İmparatorluk Dönemi'nde euergesia kavramı, kentlerin anıtsal yapılar ile donatılması için bir araç haline gelmiş ve varlıklı euergetesler bu sayede ün kazanarak sosyal ve politik konumlarını koruyabilmişlerdir. Bu durum, zamanla hayırseverler arasında rekabete yol açmıştır. Söz konusu rekabetin sonucu olarak her kentte az sayıda kişi veya aile ön plana çıkmış, bu kişiler zaman içerisinde senatörlüğe kadar yükselme imkânı bulmuşlardır.⁴² Euergesia olgusunda euergetesler ile kent yurttaşları arasında karşılıklı bir ödüllendirme durumu söz konusudur. Euergetesler yaptıkları bağışlar ile kent ekonomisine katkıda bulunabiliyor, kamu yapılarının inşası için ödenek sağlayabiliyorlardı. Yaptıkları hizmetlerin karşılığında ise kent merkezinde diktirilen heykeller, onurlandırma yazıtları veya *proedria* ile ödüllendirilebiliyorlardı. Dolayısıyla Geç Hellenistik Dönem'de kentlerin ileri gelenleri için sosyal ve politik konumlarını

³⁸ Ünver, 2012, **a.g.k.**, 17-21; Dmitriev, 2005, **a.g.k.**, 46-56; Peker, 2012, **a.g.k.**, 104

³⁹ A. Zuiderhoek (2009). *The Politics of Munificence in the Roman Empire: Citizens, Elites and Benefactors in Asia Minor*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 71-76

⁴⁰ Zuiderhoek, 2009, **a.g.k.**, 77, Fig 5.1

⁴¹ Zuiderhoek, 2009, **a.g.k.**, 79-80, Fig 5.2, Fig 5.3

⁴² Arca, 2001, **a.g.k.**, 158

sağlamlaştırma aracı halini almaya başlayan euergesia faaliyetleri, Anadolu'da Roma hâkimiyeti ve Pax Romana süreci ile birlikte doruk noktasına ulaşmıştır.⁴³

Pamphylia şehirleri açısından da, euergeteslerin kentleri için yaptıkları bağışlar son derece önemliydi. Ele geçen çok sayıda yazıt, özellikle Roma İmparatorluk Dönemi boyunca Pamphylia kentlerinin gelişiminde euergesia faaliyetlerinin etkisini kanıtlar niteliktedir.⁴⁴ Hellenistik Dönem'de euergeteslerin varlığını belgeleyen yazıtlara bölgede yalnızca Aspendos'ta rastlanılmaktadır. MÖ 3. yüzyıla tarihlenen ve Nevopolis adında bir demiourgosun para bağışı yaptığını açıklayan yazıt⁴⁵, euergesia ile ilgili bölgedeki en erken epigrafik belgelerden birisidir. Hellenistik Dönem euergesia yazıtlarından bir diğeri MÖ 2. yüzyıla tarihlendirilmiş olup, Kourasio adındaki demiourgosun para bağışı ile alakalıdır.⁴⁶

MS 1. ve MS 2. yüzyıllarda euergesia faaliyetlerinde büyük bir artış olduğu gözlemlenmektedir. MS 1. yüzyıla tarihlenen epigrafik buluntular, bölgede özellikle Perge'nin euergesia açısından en faal kent olduğunu ortaya koymaktadır. İmparator Nero Dönemi'nde C. Iulius Cornutus'un kentin kuzeyindeki palaestra'yı yaptırdığı bilinmektedir.⁴⁷ İmparator Domitianus Dönemi'nde Demetrios ve Apollonios kardeşler, kentin merkezinde anıtsal bir tak inşa ettirmiştir.⁴⁸ Aynı dönemde Tiberius Claudius Apollonios, Bouleterion'un onarımını üstlenmiş⁴⁹, Demeter rahibesi olduğu anlaşılan Arete ise Perge'ye bağlı Elaibaris'teki kuleyi yaptırmıştır.⁵⁰ Yine Flaviuslar Dönemi'nde, C. Plancius Varus ve Gnaeus Postumius Cornutus Güney Hamam'da bir takım inşa faaliyetlerinin gerçekleşmesini sağlamıştır.⁵¹

MS 1. yüzyılda yazıtlar yardımıyla euergeteslerin bağışlarda bulunduğu anlaşılan bir diğer kent Attaleia'dır. MS 1.yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen yazıttan anlaşıldığı kadarıyla Terentia Polla adındaki bir kadın, Athena Polias onuruna gerçekleşen sunular için para bağışında bulunmuştur.⁵² Marcus Iulius Sanctus ise,

⁴³ Veyne, 1992, **a.g.k.**, 126-128; Ünver, 2012, **a.g.k.**, 27-29

⁴⁴ Pamphylia kentlerinde euergesia faaliyetleri kapsamında ele geçen yazıtların kataloğu için bkz: Arca, 2001, **a.g.k.**, 81-103

⁴⁵ H. Brandt (1992). Gesellschaft und Wirtschaft Pamhyliens und Pisidiens im Altertum, AMS (7). s. 45; Arca, 2001, **a.g.k.**, 94, no: 123

⁴⁶ Brandt, 1992, **a.g.k.**, 45; Arca, 2001, **a.g.k.**, 94, no: 124

⁴⁷ S. Şahin (1999). Die Inschriften von Perge I, s. 51-52, no: 36

⁴⁸ Şahin, 1999, **a.g.k.**, 76, no: 56

⁴⁹ Şahin (1995). Studien zu den Inschriften von Perge II: Der Gesandte Apollonios und seine Familie. *EpigrAnat* (25). s. 2, no: 1

⁵⁰ Şahin, 1995, **a.g.k.**, 12, no:5

⁵¹ Şahin, 1999, **a.g.k.**, 86-90, no: 60-61

⁵² Arca, 2001, **a.g.k.**, 81, no: 96

İmparator Vespasianus'un ölümünün ardından kentte bir kemer yaptırmıştır.⁵³ Thea Roma rahibesi ve *gymnasiarkhos* olan Caecilia Tertulla, Attaleia'da onurlandırılan euergeteslerden bir diğeridir.

Bölgenin diğer kentleri Side, Aspendos, Lyrbe ve Sillyon'da MS 1. yüzyıldaki euergesia faaliyetlerini belgeleyen epigrafik veriler oldukça zayıf durumdadır. Bu kentler arasında yalnızca Side'de, Panathenaia bayramında agonotheteslik yapan ve aynı zamanda bir *demiourgos* olan Iulius Flavius Spartiaticus'un onurlandırıldığı ve heykelinin dikildiği bilinmektedir.⁵⁴

MS 2. yüzyıl boyunca gerçekleşen euergesia faaliyetleri, Pamphylia kentlerinin gelişimine doğrudan katkıda bulunmuştur. Bu dönemde Iuli Cornutii ve Plancii Vari aileleri Perge'deki euergesia faaliyetlerinde etkin rol oynamıştır. Hadrianus Dönemi'nde Plancia Magna'nın Güney Kent Kapısı'nın kuzeyinde yer alan oval avluyu ve Hadrianus Takı'nı yaptırdığı ve karşılığında onurlandırıldığı bilinmektedir.⁵⁵ Antoninuslar Dönemi'nde Claudius Piso ve Tiberius Claudius Vibianus Tertullus kentte birtakım imar faaliyetlerini üstlenmişlerdir.⁵⁶ MS 2. yüzyılın sonuna tarihlendirilen başka bir yazıttan, Aurelia Paulina adındaki euergetesin bir çeşme yaptırdığı anlaşılmaktadır.⁵⁷

MS 2. yüzyılın ikinci yarısında Aspendos'ta A. Curtius Crispinus, tanrılar ve imparatorlara ithafen tiyatroyu yaptırmış, Tiberius Claudius Erymneus ise kente su getirmek için para bağışında bulunmuştur.⁵⁸ Yine MS 2. yüzyılda Sillyon'da *demiourgos* ve *gymnasiarkhos*luk yapmış olan Megakles ile kızı Menodora, kente büyük miktarlarda para ve gıda bağışında bulunmuşlardır.⁵⁹ Side'de Athena onuruna yapılan bayramların rahipliğini üstlenen L. Audius Maximus⁶⁰ ve para bağışlarında bulunan Toues⁶¹, kente hizmetleri sebebiyle onurlandırılmıştır. Attaleia'da ise Iulia Sancta'nın, Hadrianus Kapısı'nın güneyindeki kuleyi yaptırdığı bilinmektedir. Söz konusu bağışlar, Pamphylia Bölgesi'nde MS 3. yüzyıl boyunca sürmüş ve şehircilik faaliyetlerine yön veren temel unsurlardan biri olmuştur.

⁵³ Brandt, 1992, **a.g.k.**, 103

⁵⁴ Nolle (2001). *Side im Altertum. Geschichte und Zeugnisse II*, Inschriften griechischer Städte in Kleinasien 44, s. 362-364; G. Bean (1965). *Side Kitabeleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 69-70, no:189

⁵⁵ Şahin, 1999, **a.g.k.**, 119-120

⁵⁶ Özdizbay, 2012, **a.g.k.**, 128-133

⁵⁷ Arca, 2001, **a.g.k.**, 92-93, no: 121

⁵⁸ Arca, 2001, **a.g.k.**, 94-95, no: 125-126

⁵⁹ Arca, 2001, **a.g.k.**, 95-98, no: 127-129

⁶⁰ Bean, 1965, **a.g.k.**, 44-46, no: 146

⁶¹ Arca, 2001, **a.g.k.**, 98, no: 130

Bağışları ile kent gelişimine büyük katkıları dokunan varlıklı euergeteslerin gelir kaynakları, bölgelerin ve kentlerin coğrafi koşullarına göre şekillenmektedir. Pamphylia Bölgesi'nin coğrafi konumundan dolayı nehir ve deniz ticareti, euergetes'lerin temel gelir kaynaklarını oluşturmuş olmalıdır. Bölgenin verimli ovalarına hayat veren Kestros (Aksu), Eurymedon (Köprüçay), Katarrhaktes (Düden Çayı) ve Melas (Manavgat) gibi su kaynakları, bu açıdan büyük önem arz etmektedir. Euergetesler, arazilerinde gerçekleştirdikleri tarımsal faaliyetlerden ve kiralardan da gelir elde etmiş olmalıdır.⁶²

Pamphylia Bölgesi'nde dış ticarete kullanılabilecek pek çok doğal kaynak bulunmaktadır. Strabon, Aspendos ve Side'de zeytinyağı üretiminin yapıldığına işaret etmektedir.⁶³ Plinius, Pamphylia'da yabani domuzların⁶⁴, tuzun⁶⁵, güzellik ve tuvalet ile ilgili malzemelerin⁶⁶ dış ticaret açısından önemli gelir kaynakları olduğundan söz etmiştir. Cicero, Pamphylia parslarının Roma Dönemi'nde amfitiyatrolardaki mücadeleler için aranan bir hayvan olduğuna dikkat çekmiştir.⁶⁷ Aelianus Pamphylia'da balık ticaretinin gerçekleştiğini belirtmiştir.⁶⁸ Arrianos ise Aspendos'ta at yetiştiriciliğinin yaygın olduğundan bahsetmektedir. Bunların yanı sıra Roma Dönemi'nde bölgenin en önemli liman kenti olan Side'de, köle ticaretinin yapıldığı da bilinmektedir.⁶⁹ Dolayısıyla sözü edilen kaynaklar, varlıklı kişilerin daha fazla gelir elde etmesini sağlamak ve bu sayede euergetesler bağışlarda bulunarak kent içerisinde saygınlıklarını arttırabilmekteydi.

1.3. Pamphylia Bölgesi ve Çevresi Yol Güzergâhları

Roma İmparatorluğu için ulaşım ağları ve yollar ile ilgili inşaa faaliyetleri, fethedilen bölgenin eyaletleştirilmesi aşamasında askeri ve siyasi açıdan önem arz etmekteydi. Bu nedenle Romalılar, eyalet haline getirdikleri bölgelerde yollar inşa etmiş ve özellikle stratejik noktalarda kara ulaşım ağlarının kurulmasına önem vermişlerdir.⁷⁰ Roma'nın Anadolu'da yaptırdığı ilk yol ağı, MÖ 129 – MÖ 126 yılları arasında Manius

⁶² C. E. Bosch (1957). *Pamphylia Tarihine Dair Tetkikler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s.14

⁶³ Strabon, *Geographika*, 12,7,1. Çev. Adnan Pekman. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2015

⁶⁴ Plinius, *Naturalis Historia*, 11,280. Çev. H. Rackham. Cambridge: Harvard University Press, 1967

⁶⁵ Plinius, *a.g.k.*, 31,73

⁶⁶ Plinius, *a.g.k.*, 12,125;21,42;25,136

⁶⁷ Cicero, *Epistulae ad Familiares*, 8,9,3. Çev. W. G. Williams. Cambridge: Harvard University Press, 1958

⁶⁸ Aelianus, *Natural Animalium*, 8,28. Çev. A. F. Sciolfield. Cambridge: Harvard University Press, 1958

⁶⁹ Strabon, *a.g.k.*, 14,3,2

⁷⁰ Güney İtalya'da ele geçirilen bölgelerde Via Appia, Via Flaminia, Via Aemilia, Via Postumia gibi yollar inşa edilmiş, inşa edilen bu yollar fethi gerçekleştiren kişinin veya yolu yaptıran kişinin adıyla anılmıştır. (B. Takmer – N. Önen, Batı Pamphylia'da Antik Yol Araştırmaları: Via Sebaste'nin Perge – Klimaks Arası Güzergâhında Yeni Bir Yol Kalıntısı, *Adalya* (11). 2008, s. 110)

Aquilius tarafından Asia eyaletinde inşa edilmiştir.⁷¹ İlerleyen süreçte, yeni eyaletlerin kurulmasıyla birlikte bu yol ağları geliştirilmiştir.⁷² Yol ağlarının geliştirilmesinde, imparatorluğun egemenlik sahası genişledikçe meydana gelen doğal bir büyüme söz konusudur. Buna paralel olarak, imparatorluğun ulaşım ağlarının gelişimine yaptığı yatırımı, stratejik bir hamle şeklinde değerlendirmek de mümkündür. Kontrol edilmesi gereken saha sınırları genişledikçe, eyaletlerdeki denetim mekanizmasını kuvvetlendirmek isteyen Roma'nın, yol yapımına ve ulaşım ağlarının kullanımına daha fazla önem verdiği düşünülebilir.

Roma yol güzergâhlarının saptanabilmesi ve hangi yolların hangi tarihlerde kullanıldığının anlaşılabilmesi adına rehberlik yapabilecek birtakım arkeolojik ve epigrafik kaynak vardır. Miltaşları, haritalar ve yol klavuz anıtları bu kaynakların başında gelmektedir. Yolların hangi tarihlerde yapıldığını ve yerleşim birimleri arasındaki mesafenin hesaplanabilmesini sağlayan miltaşları, oldukça değerli kaynaklardır.⁷³ Ayrıca kullanılan yol güzergâhlarının belirlenebilmesi ve yollar arasındaki yerleşim birimlerinin tespit edilebilmesi adına da büyük önem taşımaktadırlar.⁷⁴

Anadolu'da Roma yol ağları ile ilgili en önemli haritalardan biri *Tabula Peutingeriana*'dır. Harita tasarım açısından doğru bir ölçeklendirmeye sahip olmasa da, Roma yol ağları ile ilgili en değerli kaynak durumundadır.⁷⁵ Bir diğer kaynak Anadolu'nun merkezini ve doğu bölgelerini kapsayan, özellikle Galatia ve Cappadocia eyaletlerinin yol ağlarını gösteren Antoninus Yol Rehberi (*Itinerarium Antonini*)' dir.⁷⁶

⁷¹ Magie, 1950, **a.g.k.**, 157

⁷² Anadolu'da Roma yol ağları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: D. H. French (1974). A Study of Roman Roads in Anatolia. Principles and Methods, *Anatolian Studies* (24), s. 143-149, D. H. French (1980). Roman Road - System of Asia Minor, *ANRW* (2) 7.2, s. 698-729, D. H. French (1998). Pre- and Early Roman Roads of Asia Minor: The Earliest Roman paved Roads in Asia Minor, *Arkeoloji Dergisi* (5), s.179-187, D. H. French (1981). *Roman Roads and Milestones of Asia Minor 1: The Pilgrim's Road*, D. H.French (1988). *Roman Roads and Milestones of Asia Minor Fasc 2: An Interim Catalogue of Milestones, Part 2*, D. H. French (2012). *Roman Roads and Milestones of Asia Minor Vol 3: Fasc 3.1 Republican*, BIIA, Electronic Monograph, M. H.Ballance (1958). Roman Roads in Lycanoia, *Anatolian Studies* (8), s. 223-234, J. W. Macpherson (1954). Roman Roads and Milestones of Galatia, *Anatolian Studes* (4), s. 111-120, B. Levick (1967). Roman Colonies in Southern Asia Minor, s. 38-41

⁷³ French'in Anadolu'da Roma miltaşları üzerinde yaptığı çalışmalar sonucunda Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü tarafından hazırlanan harita albümü için bkz: D. H. French (2016).*Roman Roads and Milestones of Asia Minor Vol 3: Fasc 3.9 An Album of Maps*, BIIA, Electronic Monograph

⁷⁴ M. A. Kaya (2000). *Anadolu'daki Galatlar ve Galatya Tarihi*, Ege Üniversitesi Yayınları, s. 180-181

⁷⁵ *Tabula Peutingeriana*'nın Anadolu'da yer alan yol ağlarının detaylı bir incelemesi için bkz: D. H. French (2016). *Roman Roads and Milestones of Asia Minor Vol 4: Fasc 4.1 Notes on the Itnera*, BIIA Electronic Monograph, s. 23-38

⁷⁶ *Itinerarium Antonini*'de yer alan yol ağlarının detaylı bir incelemesi ve listesi için bkz: French, 2016, **a.g.k.**, 11-14

Itinerarium Burdigalense ise, Bithynia'dan başlayıp Galatia ve Cilicia bölgeleri üzerinden Antiochia'ya uzanan bir yol ağını göstermektedir.⁷⁷

Batısında Lykia, doğusunda Kilikia ve kuzeyinde Pisidia bölgeleri ile sınırlandırılan Pamphylia bölgesi⁷⁸, sahip olduğu önemli liman kentleri ile tarih boyunca Akdeniz ticaretinin en işlek duraklarından birisi olmuştur (Görsel 1). Bu önemli konumu ile bölge, erken dönemlerden itibaren yerleşim görmüş ve ulaşımın sağlanması adına kentler arasında yol ağları kurulmuştur.⁷⁹ Pamphylia bölgesinin liman kentlerine bağlanan yol ağları, bölgenin kuzeyinde yer alan Toroslar'ın iç kesimindeki Pisidia ve Lycaonia bölgelerine bağlı kentlerin Akdeniz'e ulaşımını sağlıyordu. Tabula Peutingeriana'da (Görsel 2,3) ana yol güzergâhı olarak verilen doğu – batı uzantılı sahil hattı dışında, kuzey – güney doğrultulu yol ağları sayesinde dağlık kesimden sahile ulaşım sağlanmaktaydı.⁸⁰

Bölgedeki yol ağları adına en erken epigrafik veri, MÖ 129-126 yıllarına tarihlenen ve Asia eyaleti valisi M. Aquillius'un Pergamon – Side arasında yaptırdığı yola işaret eden miltaşdır.⁸¹ Miltaşında belirtilen 331 mil uzaklık, Pergamon ile Side arasındaki mesafeye eşittir. Roma hâkimiyetinin sınırlarının belirlenmesi adına oldukça önemli olan bu güzergâh, Pamphylia sınırları içerisinde Döşeme Boğazı üzerinden⁸² Perge'ye ve buradan da sahil yolu ile Side'ye ulaşmaktadır.

Pamphylia Bölgesi'ne ulaşan yol güzergâhlarından söz ederken, İmparator Augustus'un MÖ 6 yılında yaptırdığı Via Sebaste'ye de değinmek gerekecektir.⁸³ Augustus, Galatia eyaletindeki halkı korumak ve Pisida'daki dağ kabilelerini kontrol altına almak amacıyla koloniler kurmuş, bu kentleri Via Sebaste ile birbirine bağlamıştır. Yolun *caput viae*'si ise dönemin en önemli koloni kenti olan Pisida Antiocheia'sıdır.⁸⁴ Via Sebaste'nin Pamphylia bölgesine varan yol uzantısı, Toros

⁷⁷ *Itinerarium Burdigalense*'de yer alan yol ağlarının detaylı bir incelemesi ve listesi için bkz: French, 2016, **a.g.k.**, 15-22

⁷⁸ Bosch, 1957, **a.g.k.**, 13

⁷⁹ Bölgedeki yol faaliyetleri ile ilgili en erken arkeolojik ve epigrafik bulgular, Hellenistik dönem ile başlamaktadır. (Takmer – Önen, 2008, **a.g.k.**, 109)

⁸⁰ G. Ercenk (1992) Pamphylia Bölgesi ve Çevresi Eski Yol Sistemi, *Belleten* (56), s. 361, Takmer – Önen, 2008, **a.g.k.**, 110

⁸¹ French (1991). Sites and Inscriptions from Phrygia, Pisidia and Pamphylia, *EpigrAnat* (17). s. 53, no:3

⁸² French, Döşeme Boğazı yolunun Roma Cumhuriyet Dönemi'nde ve Augustus Dönemi'nde bölgeye bağlanan yollar için ortak güzergâh olması gerektiğini belirtmiştir. (French, 1998, **a.g.k.**, 182-183)

⁸³ Döşeme Boğazı'ndan ele geçen bir miltaşı, yolun MÖ 6 yılında Augustus tarafından yaptırıldığını ve Via Sebaste olarak adlandırıldığını göstermektedir. Miltaşı için bkz: D. French, S. Mitchell (1977). Roma İmparatorluğunun İlk Devrinde Pisidia'da Yollar ve Ulaşım, *TAD* (24-1) s. 213-214

⁸⁴ W. M. Ramsay (1960). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Çev. Mihri Pektaş, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, s. 59

Dağları'nın kuzeyinden gelip Döşeme Boğazı üzerinden Perge'ye ulaşmaktadır.⁸⁵ Bu nedenle Via Sebaste olarak adlandırılan yolun Perge ile Döşeme Boğazı arasındaki güzergâhı, aynı zamanda Manius Aquillius'un yaptırmış olduğu Pergamon-Side yolunun bir parçasıdır.⁸⁶ Pisidia'dan Pamphylia'ya ulaşan Via Sebaste, iki bölge arasındaki ticaret bakımından da büyük önem arz etmektedir (Görsel 4).

Antik kaynaklar, bölgeye gelen iki önemli tarihi kişiliğin yolculukları esnasında izledikleri güzergâhlar hakkında bilgi vermektedir.⁸⁷ Bunlardan ilki, Büyük İskender'in MÖ 334/333 yıllarında gerçekleştirdiği doğu seferi esnasında Pamphylia'da izlediği güzergâhtır. Büyük İskender, Karia ve Lykia'dan sonra Pamphylia'ya gelmiştir.⁸⁸ Strabon, Phaselis'in ardından Perge'ye geçen Büyük İskender'in bu yolculukta ordusunu dağ geçitlerinden gönderdiğini, kendisinin ise fırtınalı bir mevsim olmasına karşın sahil yolunu tercih ettiğini belirtmiştir.⁸⁹ Perge'de herhangi bir sorunla karşılaşmayan Büyük İskender, Aspendos'u kuşatmaya gittiği sırada kentten elçilerin gelmesi üzerine anlaşma yaparak Side'ye geçmiştir. Side'nin ardından Sillyon'a doğru yola çıkmış, Aspendos halkının anlaşmayı kabul etmediği haberini alarak tekrar Aspendos'a yönelmiş ve sonucunda kent, çok daha büyük cezalandırmalara tabi tutulmuştur. Ardından Sillyon kuşatmasından vazgeçilmiş, Perge'ye geri dönmüştür. Bölgedeki hâkimiyetin sağlanması ile Perge'den Pisidia kenti Termessos'a geçilmiştir.⁹⁰

Kaynaklar ışığında, bölgeye MS 1. yüzyılda gelen Aziz Paulos'un izlediği güzergâh hakkında da bilgi edinilebilmektedir. Hristiyanlığı yaymakla görevlendirilen Paulos, Antiokheia'dan yola çıkarak önce Seleukeia'ya gitmiş, buradan Kıbrıs'taki Salamis ve Paphos kentlerine geçmiştir.⁹¹ Paulos'un bir sonraki durağı ise Perge olmuştur.⁹² Perge'de vaaz verilmemiş ve Pisidia Antiochea'sına geçilmiştir.⁹³ Ramsay, bu durumun sebebini Perge'nin asıl varış hedefi olmaması ve yalnızca Pisidia Antiocheia'sına geçişte uğranan bir kent olması ile açıklamaktadır.⁹⁴ Pisidia Antiocheia'sına varılmasının ardından sırasıyla Ikonion, Listra ve Derbe'ye

⁸⁵ H. Şentürk (2001). *Pamphylia Bölgesi'nde Perge'ye Ulaşan Yollar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, s. 32-33

⁸⁶ B. Takmer – N. Önen (2007). *Via Sebaste: Anadolu'nun En İyi Korunmuş Yolunun Varsak'tan Geçen Güzergâhı*, Varsak Belediyesi Kültür Yayınları, s. 11

⁸⁷ Bahsedilen güzergâhlar hakkında detaylı bilgi için bkz: H. Şentürk, 2001, **a.g.k.**, 18-25

⁸⁸ Plutarkhos, *Bioi Palaelelloi*, Alexander, XVII.2. Çev. Furkan Akderin, İstanbul: Alfa Yayınları, 2007

⁸⁹ Strabon, **a.g.k.**, XIV.3.9

⁹⁰ Arrianos, *Anabasis of Alexander*, I.26-27-28. Londra: Harvard University Press, 1929

⁹¹ Elçilerin İşleri, İncil, 13.4-12. Yeni Yaşam Yayınları, 2011

⁹² Elçilerin İşleri, **a.g.k.**, 13. 13

⁹³ Elçilerin İşleri, **a.g.k.**, 13. 14

⁹⁴ W. M. Ramsay (1897). *St. Paul. The Traveller and The Roman Citizen*, Londra: Hodder and Stoughton, s. 89-90

gidilmiştir.⁹⁵ Dönüş yolculuğunda ise tekrar Perge'ye uğranarak ertelenen vaaz verilmiş ve Attaleia üzerinden deniz yolculuğu ile Antiokheia'ya varılmıştır.⁹⁶ Aziz Paulos'un Perge'den Pisidia Antiocheia'sına giderken kullandığı yolun, Kestros Vadisi'ni takip ederek Adada üzerinden devam eden yol olduğu düşünülmektedir.⁹⁷ Öte yandan bu hattın zorlu koşullara sahip olması sebebiyle, Pisidia Antiokheia'sına ulaşımında Döşeme Boğazı yolunun kullanılmış olabileceğini düşünen araştırmacılar da vardır.⁹⁸

Pamphylia bölgesi ve çevresinde bulunan antik yol ağlarının saptanması adına özellikle 1980'li yıllardan itibaren araştırmacılar çalışmalar gerçekleştirmişlerdir. 'Pamphylia Bölgesi ve Çevresi Eski Yol Sistemi' adlı çalışmada G. Ercenk, nehir ve ırmakların meydana getirdiği vadiler boyunca inşa edilen yolların, özellikle sahilten yüksek kesimlere çıkıldıkça tespit edilebilmesinin mümkün olabildiğini, sert ve kayalık alanlarda yol izlerinin sürdüğünü belirtmiştir.⁹⁹ Bölgenin sahil şeridini kapsayan kentler arasındaki antik dönem yol hatlarının ise, bölgede ormanların tahrip edilmesi sonucu ortaya çıkan erozyon sebebiyle yok olduğunu aktarmıştır. Ercenk bu çalışmada, Pamphylia bölgesinde tespit edilen altı adet yol güzergâhından bahsetmiştir. Bunlar sırasıyla, bölgenin doğusunda Koracesium'dan (Alanya) kuzeyindeki Lycaonia'ya bağlanan Koracesium – Ikonium (Alanya – Konya) hattı; Side'den başlayarak Etenna üzerinden Lycaonia'ya bağlanan Side – Erymna hattı; yine Side'den başlayan ve Eurymedon Irmağı'nı (Köprüçay) izleyerek Selge'ye ulaşan Side-Aspendos-Selge hattı; Perge'den başlayıp Kestros Irmağı'nı izleyerek Adada'ya, oradan da Pisidia Antiocheia'sına ulaşan Perge – Adada – Antiocheia hattı; Attaleia'nın kuzey doğusundaki Varsak Köyü'nden Kepezüstü'ne ve oradan Döşeme Boğazı yoluyla Kremna'ya ulaşan Attaleia – Döşeme Derbenti – Kremna hattı ve Lykia'dan gelerek Olbia'ya bağlanıp Attaleia'ya uzanan Phaselis – Olbia – Attaleia hattı'dır (Görsel 5).¹⁰⁰

Son yılların en önemli arkeolojik bulgularından bir tanesi olan *Stadiasmus Patarensis* anıtı da, Lykia ve Pamphylia bölgelerindeki Roma dönemi ulaşım ağlarının

⁹⁵ Elçilerin İşleri, **a.g.k.**, 14.1-8

⁹⁶ Elçilerin İşleri, **a.g.k.**, 14.24-26

⁹⁷ Ercenk, 1992, **a.g.k.**, 366-367

⁹⁸ Magie, 1950, **a.g.k.**, 1139

⁹⁹ Ercenk, 1992, **a.g.k.**, 361

¹⁰⁰ Ercenk, Pamphylia bölgesi sınırları içerisindeki kentleri birbirine bağlayan yol güzergâhları ve Pamphylia'yı kuzey – batısındaki Pisidia, kuzey - doğusundaki Lycaonia, güney - batısındaki Lykia'ya bağlayan yol ağları üzerine yapmış olduğu çalışmada, altı farklı hat belirlemiştir. Çalışmada bahsedilen Koracesium - Ikonium, Side – Erymna, Side – Aspendos – Selge, Perge – Adada – Antiocheia hatlarının bazı bölümleri, günümüzde de kullanılan, zaman içerisinde köylüler tarafından onarım görmüş yolları kapsamaktadır. Attaleia – Döşeme Derbenti – Kremna hattı ise, Pisidia bölgesinin ana yol ağı olan Via Sebaste'nin Pamphylia'ya uzanan güzergâhının devamı olmalıydı. (Ercenk, 1992, **a.g.k.**, 362-370)

belirlenebilmesi adına oldukça değerlidir. S. Şahin, anıttta mesafeler verilirken kullanılan *stadion* (1 stadion = 185,5 m) ölçü birimi nedeniyle eseri ‘Stadiasmus’ olarak tanımlamıştır.¹⁰¹ MS 46 yılında İmparator Claudius’a ithafen diktirilen anıtın üç tarafı yazılıdır. Ön yüzünde imparatora ithaf yazıtı yer alırken, diğer iki yüzünde Lykia eyaletinde yer alan yollar ve ölçüleri bulunmaktadır.¹⁰² Anıttta okunabildiği kadarı ile altmış beş güzergâh listelenmesine rağmen, Şahin anıtın işlevsel olarak pratik bir amaca hizmet etmediğini belirtmiştir. Şahin’in de belirttiği üzere, anıttta belirtilen yol ağları muhtemelen tek seferde yapılarak kayıt altına alınan güzergâhlardır.¹⁰³ Kısa istasyonlardan oluşan, birbirinden kopuk ve devamlılık göstermeyen yol ağlarından anlaşıldığı kadarıyla, Stadiasmus Patarensis’in yaratıcıları yolculara belirli bir seyahat güzergâhı oluşturma amacı gütmemişlerdir. Bununla beraber anıt, Claudius’a ithaf yazıtı ile bütüncül bir değerlendirmeye tabi tutulduğunda imparatoru onurlandırma amacıyla inşa edilmiş, askeri yolları mesafeleriyle birlikte veren bir liste olmalıdır.

Stadiasmus Patarensis anıtında Lykia dışında kalan komşu bölgelere ait kentlere ulaşımı gösteren yol ağları da bulunmaktadır. Yayınlarda anıtın C yüzünde belirtilen Güzergâh 46, Trabenna’dan dönemin Galatia eyaleti sınırları içerisinde kalan Pamphylia’daki Attaleia kentine uzanan yolu göstermektedir.¹⁰⁴ Aynı şekilde, anıtın B yüzündeki Güzergâh 24 ile Lykia’nın kuzeyinde bulunan ve Asia eyaleti içerisinde yer alan Kibyra’ya uzanan bir yol son istasyon olarak verilmiştir. Güzergâh 12 ise, Kalynda’dan Kaunos’a giden yol güzergâhını belirtmekte ve Stadiasmus Patarensis’in batıdaki son istasyonunu göstermektedir.¹⁰⁵ *Stadiasmus Patarensis* anıtı, başta Lykia bölgesi ulaşım ağları olmak üzere Güney ve Güneybatı Anadolu coğrafyasının Roma Erken İmparatorluk dönemi yol güzergâhlarının belirlenmesi adına oldukça önemli bir değer niteliğindedir.¹⁰⁶

¹⁰¹ Şahin, ‘Stadiasmus Patarensis Likya’nın Roma Yolları’ adlı makalesinde anıtın bir *itineraria* değil, *itinera* olarak değerlendirilmesi gerektiğini, dolayısıyla anıt hakkında yazılan kitabın ‘Itinera Romana Provinciae Lyciae’ başlığını taşıdığını belirtmiştir. (S.Şahin (2011a). *Stadiasmus Patarensis.Likya’nın Roma Yolları*, AST (136), s. 108) Ayrıca bahsedilen eser için bkz: S.Şahin (2014). *Stadiasmus Patarensis. Itinera Romana Provinciae Lyciae*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları

¹⁰² F. Onur (2016). Patara Yol Anıtı / The Monument of Roads at Patara, *Lukka’dan Likya’ya : Sarpedon ve Aziz Nikolaos’un Ülkesi / From Lukka to Lycia : The Country of Sarpedon and St. Nicholas*, s. 570-571

¹⁰³ Şahin, 2011a, **a.g.k.**, 109-110

¹⁰⁴ Şahin, 2011a, **a.g.k.**, 100-103

¹⁰⁵ Şahin, 2011a, 96-99 ; Onur, 2016, **a.g.k.**, 574-575

¹⁰⁶ Stadiasmus Patarensis anıtı için bkz: S.Şahin (1994). Ein Vorbericht über den Stadiasmus Provinciae Lyciae in Patara, *Lykia: Anadolu-Akdeniz Arkeolojisi* (1), s. 130-137, S. Şahin (2011c). *Stadiasmus Patarensis.Likya Eyaleti Roma Yolları*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları; F. Işık - H. İşkan – N. Çevik (2001). *Miliarium Lyciae. Patara Yol Kılavuz Anıtı, Lykia* (4), Son yıllarda, Lykia ve Pamphylia bölgelerindeki ulaşım sistemlerinin epigrafik ve tarihi açılardan araştırılması adına Akdeniz Dillerini ve Kültürlerini Araştırma Merkezi’nin (ADKAM) yaptığı çalışmalar ve yüzey araştırmaları da, Stadiasmus Patarensis’de belirtilen yolların güzergâhlarının belirlenmesi ve bölgedeki yol

1.4. Roma İmparator Kültü

1.4.1. İmparator Kültünün Tarihsel Gelişimi

Augustus Dönemi'nden itibaren Roma İmparatorluğu'nun birçok eyaletinde olduğu gibi Anadolu'da da İmparator kültü uygulamalarına, dolayısıyla İmparator onuruna inşa edilen çeşitli yapılara rastlanmaktadır. İmparator kültürünün kökeni hakkında yapılan araştırmalar üzerinden tanrılaştırma kavramının tarihsel gelişiminin incelenmesi, önem arz etmektedir. İmparatorluk kültürü olgusunun tam anlamıyla açıklığa kavuşturulması adına, tanrılaştırma kavramının ilk kez ortaya çıktığı 'Mezopotamya' ve 'Mısır' uygarlıklarına göz atmak gerekir.

Tanrılaştırma kavramı, Hellen ve Roma toplumlarında dini bir amaçtan öte alışlagelmiş siyasi bir uygulama haline gelmeden çok önceleri, MÖ 3. binyılda tanrı - kral anlayışıyla ilk kez karşımıza çıkmaktadır. MÖ 3.binyıl boyunca Mısır'da, kralların doğumdan itibaren tanrının çocuğu ilan edilerek hem tanrı, hem de kral olarak tapınım görmesi, açıkça tanrılaştırma geleneğinin sürdürüldüğünün kanıtıdır.¹⁰⁷ Mezopotamya'da ise bu durum, Akkad kralı Naram-Sin'in kendini tanrı ilan etmesi ile ilk kez resmi olarak belgelere geçmiştir.¹⁰⁸ MÖ 2. ve 1.binyılda Assur Krallığı, Hitit Krallığı ve Urartu Krallığı'nda yönetici, tanrı statüsünde bir tapınım görmemiştir. Ancak kral ve kralın soyundan gelen yöneticiler kutsal sayılmış, tanrının yeryüzündeki rahipleri olarak görülmüşlerdir. Bahsettiğimiz bu süreç ve ardından Hellenistik

ağlarının tespit edilebilmesi açısından önemli veriler sunmuştur. Ekip üyeleri tarafından arazide gerçekleştirilen çalışmalar ile elde edilen veriler için bkz: S Şahin (2009). Parerga zum Stadiasmus Patarensis (1) : Überlegungen zur Strecke 3 von Sidyma nach Kalabatia, *Gephyra* (6), s. 101-112; B.Takmer (2010). Stadiasmus Patarensis için Parerga, (2) : Sidyma 1. Yeni Yazıtlarla Birlikte Yerleşim Tarihçesi, *Gephyra* (7), s. 95-136; S. Şahin (2010a). Parerga zum Stadiasmus Patarensis (3) : Die Inschrift von Köybaşı in Zentrallykien, *Gephyra* (7), s. 137-152; S. Şahin (2010b). Parerga zum Stadiasmus Patarensis (4) : Mikron Oros Akarassos in Milyas, *Gephyra* (7), s. 153-160; S. Şahin (2011b) Parerga zum Stadiasmus Patarensis (5) : STR 59 und Daseia von Bonda, *Gephyra* (8), s. 55-63; F.Onur – m Alkan (2011). Parerga to Stadiasmus Patarensis (6) : Route 54 (Patara – Phellos) and New Inscriptions, *Gephyra* (8), s. 64-80; H.Uzunoğlu – E.Taşdelen (2011). Parerga to Stadiasmus Patarensis (7) : New Inscriptions from the Territory of Phellos, *Gephyra* (8), 81-98; M. Alkan (2011). Parerga to Stadiasmus Patarensis (8) : On the named places in the journeys of sacrifice recorded in the Vita of Saint Nicholas of Holy Sion, *Gephyra* (8), s. 99-124; F. Onur – M. Oktan (2013). Parerga zum Stadiasmus Patarensis (12) : The Routes 56-57: Phellos – Kyaneai – Myra, *Gephyra* (10), s. 94-105,

¹⁰⁷ Mısır'da tanrı – kral inancı için bkz. H. Frankfort. (1948). *Kingship and the Gods*. Chicago: University of Chicago Press, s. 15-197, L. R. Taylor. (1975) *The Divinity of the Roman Emperor*, Philadelphia: Porcupine Press, s. 5-6

¹⁰⁸ J. S. Cooper. (2008). Divine Kingship in Mesopotamia, A Fleeting Phenomenon. *Religion and Power, Divine Kingship in Ancient World and Beyond*, s. 261-264. Naram-Sin ile ilişkili yazıtlarda, halkın kral için tapınak yaptırma isteği tanrılaştırıldığına dair önemli bir kanıttır. Ayrıca Naram-Sin'in Zafer Steli'nde boynuzlu başlık ile betimlenmiş olması da, tanrı – kral anlayışının oluştuğunu göstermektedir.(P. Michalowski, (2008). The Mortal Kings of Ur, A Short Century Of Divine Rule In Ancient Mesopotamia, *Religion and Power, Divine Kingship in Ancient World and Beyond*, s. 33-46, H. J.Nissen. (2004). *Ana Hatlarıyla Mezopotamya*. Çev. Zühre İlkelen. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s. 196-204)

Dönem'e dek görülen ata kültü ile kahramanlık kültü gibi olgular, Roma İmparatorluk Dönemi'nde karşılaşacağımız neokoros anlayışının temellerini atmış olmalıdır.¹⁰⁹

Burrel'a göre, *naos* ve *koreo* kelimelerinden oluşan 'neokoros' teriminde 'naos' kelimesi 'tapınak' ile eş anlamlıdır. 'Koreo' kelimesinin anlamı ise, araştırmacılar tarafından tartışılan ve problemli bir konu olarak tanımlanmıştır. Aynı eserinde Burrel, son dönemde yapılan etimolojik çalışmalara göre araştırmacıların *koros* kelimesinin anlamı üzerine 'koruyucu ve bakımından sorumlu olan kişi' şeklinde bir uzlaşıya vardıklarından bahseder.¹¹⁰ Bu haliyle 'neokoros' teriminin kelime anlamı, 'tapınağın koruyucusu, bakımından sorumlu kişi' olarak tanımlanmıştır. Bu terim, imparator kültü ile doğrudan ilişkilidir. MÖ 3. binyıldan itibaren var olan tanrı - kral anlayışı ile oluşum gösteren neokoros düşüncesi, Hellenistik dönemde Büyük İskender'in tanrısallaştırılmasıyla gelişim göstermiştir. Roma İmparatorluk Dönemi'nden itibaren ise neokoros, kentlere imparatorun onurlandırılması ile paralel olarak verilen bir unvan haline gelmiştir.

Arkaik ve Klasik dönem (MÖ 7 - 5. yüzyıl), hükümdar kültüne ilişkin bulgulara rastlanmayan, hükümdarın tapınım görmediği yüzyıllar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönem içerisinde ne Grek tiranları ne de Pers kralları Hellen sitelerinde kült almamışlardır.¹¹¹ Hükümdar kültüne ideolojik olarak en yaklaşan kavram, kahramanlık kültü olmuştur. Bu durumda, şu soruları sormak gerekecektir: Bahsettiğimiz dönemler içerisinde hükümdarlar, neden Hellen kralları veya Roma imparatorlarında gördüğümüz biçimde bir onurlandırmaya tabi tutulmamışlardır? Bir yöneticinin kült alabilmesi için uygun ortam ve şartlar nelerdir?

Price'a göre, burada asıl önemsenmesi gereken nokta tiranların kent ile olan ilişkisidir. Hükümdarlıkları boyunca tiranlar, kentlerde kendi imgelerini kuvvetlendirecek resmi kurumları geliştirememişlerdir. Bu da halk tarafından daimi bir yönetici olarak kabul edilememelerine sebep olmuştur. Aynı şekilde Pers kralları da, monarşisi gelişmiş olsa da Grek kentlerinde kült alamamışlardır.¹¹² Ayrıca bu dönem demokratik bir kent ve devlet olgusunun ilk defa oluştuğu, devlet kurumlarının yeni yeni tanımlandığı bir süreci kapsadığı için, yöneticilerin siyasi iyiliklerine karşılık

¹⁰⁹ A.Yurtsever. (2016) Neokoros Düşüncesinin Kökeni ve Gelişimi: Tanrı, Kutsal Krallık ve Yönetici İlişkisi, *AÜSBD* (15), s. 1-16

¹¹⁰ B. Burrel (2004). *Neokoroı : Greek Cities and Roman Emperors*, Leiden: Cincinati Classical Studies, s. 3-6

¹¹¹ S. R. F. Price (2004). *Ritüel ve İktidar: Küçük Asya'da Roma İmparator Kültü*, Çev. T. Esin. Ankara: İmge Yayınevi, s. 67

¹¹² Price, 2004, **a.g.k.**, 67-70

olarak halk tarafından verilen sunular, devamlı bir kültün oluşumu anlamına gelmemektedir.

Kült olgusunun oluşumu ve gelişiminde, Augustus dönemi ile başlayan ve İmparatorluk kültü uygulamalarının yoğun olarak gözlemlendiği Roma Erken İmparatorluk Dönemi örneklerine geçmeden önce, Hellenistik dönemde kült anlamında Augustus'un rol modeli olarak tanımlayabileceğimiz Büyük İskender'e değinilmelidir. MÖ 4.yüzyıl ortalarından itibaren Hellen kentlerinde değişen siyasal ilişkiler ile birlikte, Philippos ve Büyük İskender kültlerine ilişkin buluntular karşımıza çıkmaktadır.¹¹³ Büyük İskender'in tanrısallığı, soyunun baba tarafından Herakles'e dayanması ile başlamaktadır.¹¹⁴ İskender Mısır'da Ammon rahipleri tarafından 'tanrının oğlu' olarak karşılanmıştır.¹¹⁵ Mısır'a ziyaretinin ardından, Zeus Ammon'un oğlu olarak kabul edilmiş ve sikkelerde Zeus Ammon Başı ile tasvir edilmiştir.¹¹⁶ İskender'in tanrısallaşma sürecinde önem arz eden konu, fethettiği bölgelerdeki halkın dini, sosyal ve kültürel özelliklerine uyum sağlayarak saygınlık kazanmış olmasıdır. MÖ 327 yılında Pers topraklarını fethettikten sonra, sarayda Pers kıyafetleri giymesi ve *proskynesis*¹¹⁷ uygulamasını gerçekleştirmek istemesi, bu durumun doğal bir sonucudur.¹¹⁸ Tüm bu örnekler, İskender'in kültürler arası bir tanrılaştırma ve külte tabi tutulduğuna işaretir.

İskender'in ölümünün ardından, hükümdarlık kültü geleneği Hellenistik Krallıklar tarafından sürdürülmüştür. İskender'in ölmeden önce yerine geçecek birisini bırakmamış olması, Hellen dünyasında savaşların ve siyasi düzensizliğin hâkim olduğu bir döneme girilmesine yol açmıştır. Krallık, MÖ 280'de Ptolemaioslar, Seleukoslar ve Antigonoslar arasında bölüştürülmüştür.¹¹⁹ Bu dönemdeki kült anlayışı, daha önce gördüğümüz ve yukarıda da bahsettiğimiz örneklerden farklı gelişmiştir. Hızla değişen siyasal dengelere paralel biçimde güçlünün yanında olma ve kısa süreliğine de olsa hâkimiyet kurabilen yöneticiye hükümdar kültü kurulması durumu söz konusudur.

¹¹³ Price, 2004, **a.g.k.**, 68

¹¹⁴ Plutarkhos, Bioi Paraleloi, Alexandros, II.1

¹¹⁵ Plutarkhos, **a.g.k.**, XXVII,4-5

¹¹⁶ Taylor, 1975, **a.g.k.**, 16

¹¹⁷ Perslerde kralın karşısına çıkan kişinin krala hürmetini gösterme amacıyla, diz çökmesi, önünde eğilmesi ve yeri öpmesi şeklinde gerçekleşen bir gelenektir.

¹¹⁸ Taylor, 1975, **a.g.k.**, 19

¹¹⁹ B. İplikçioğlu (2007). *Hellen ve Roma Tarihinin Ana Hatları*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları ,s. 46-47

Hellenistik dönem krallarına kurulan kültler, farklı kültürlerin içerisinde bulunduğu coğrafyaları kapsadığı için, çeşitlilikler göstermektedir.¹²⁰

Hellenistik dönem hükümdar kültü geleneğindeki temel uygulamalar, Roma Dönemi'nde gördüğümüz İmparator kültünün öncüsü olarak karşımıza çıkmaktadır. Hükümdarın tanrılaştırılması ve *pantheon*'da kendine yer bulması ile birlikte, hükümdara adanan bir tapınağın inşa edilmesi bu uygulamalara verilebilecek bir örnektir. Eğer kentte yaşayan halk hükümdara bir tapınak tahsis edecek ekonomik olanaklara sahip değil ise, daha önceden tanrı için adanmış bir tapınakta, hükümdar ile birlikte ortak tapınım imkanı yaratılmaktaydı. Hükümdar ile tanrının ortak bir tapınakta, aynı statüde tutularak tapınım görmesi, Roma döneminde de karşımıza çıkmaktadır.¹²¹

Hellenistik dönem hükümdar kültü kapsamında değinilmesi gereken bir diğer husus ise yöneticinin onuruna düzenlenen şenlikler ve yöneticiye verilen ünvanlardır. Bahsettiğimiz ritüel ve şenliklerde amaç, hükümdarın yönetime geçtiği günün veya hükümdarın doğum günü gibi önemli tarihlerin belirli zaman dilimlerinde kutlanıp, o kişiye olan saygının gösterilmesidir. Pergamon Attalos krallığına bağlı Teos kentinin III. Antiokhos'a başvurarak belirli ayrıcalıklar kazanmasının ardından, MÖ 204-203 yıllarında Antiokhos ve Laodike kültünü kurması, buna verilebilecek örneklerden birisidir. Kurban töreninin ardından kral ve kraliçenin heykelleri, kentin baş tanrısı Dionysos'un tapınağındaki kült heykelinin yanına konulmakta, kral ve kraliçeye duyulan şükran bu şekilde ifade edilmektedir.¹²² Hükümdara verilen *soter* (kurtarıcı), *euergetes* (iyilik eden kişi), *ktistes* (kurucu) ve *theos* (tanrı) gibi ünvanlar da, Hellenistik dönem kült anlayışında tanrılaştırmanın ne boyutlarda olduğunu anlaşılmaya adanmış adımdır.

Hellenistik dönemde kralların, kentleri yönetip düzene sokmaktan çok denetlemekle sınırlı kaldıkları görülmektedir. Roma'nın Hellen coğrafyasındaki egemenliği ile birlikte, yönetim kentlerin gelişimine destek olmuştur. Kentlerin gelişimi sayesinde, halkın yöneticiye olan minnettarlığını ve saygısını gösterme anlayışında da değişim yaşanmıştır. Özellikle Roma İmparatorluk dönemi başlangıcından itibaren,

¹²⁰ Bu dönemde farklı coğrafyalarda ve farklı kültürlerde oluşan kültler bulunmaktadır. Ptolemaioslar, Seleukoslar ve Antigonoslar hakkında Hellenistik dönem hükümdar kültürleri için bkz: C. Habicht (1970). *Gottmenschen und griechische Städte*, s. 37-82; C.Habicht (2006). *The Hellenistic Monarchies*. University of Michigan Press s. 26-41, F. W. Walbank (2008) *Monarchies and Monarchic Ideas. The Hellenistic World*, Cambridge University Press. s. 62-100, Taylor, 1975, **a.g.k.**, 30-33

¹²¹ Anadolu örneklerinden yola çıkarak; Priene Athena-Augustus Tapınağı ve Sardes Artemis – Faustina Tapınağı bu özelliklere uyan tapınaklardır.

¹²² Price, 2004, **a.g.k.**, 75

kültlerde bariz bir artış görülmektedir.¹²³ Bahsettiğimiz bu artış, Augustus kültleri ile başlamaktadır. Hellenistik dönemde hükümdarın *pantheon*'da yer aldığı ve tanrı ile eş tutulduğu kült uygulamaları, Augustus dönemi ile birlikte bambaşka bir boyuta taşınmıştır. İmparatorun onurlandırıldığı yazıtlarda kullanılan dildeki coşku ve minnettarlık ifadeleri, Hellenistik hükümdar kültü sunularında gördüğümüz ifadelerden farklıdır. İmparator kültünün amacı, yöneticinin yaptığı iyilikler karşısında onurlandırılması bakımından Hellenistik hükümdar kültü ile aynıdır. Fakat, imparatoru onurlandırmada kullanılan dil ve övgülerin niteliği, hükümdar kültüne göre çok daha üst düzeydedir.¹²⁴

Roma'nın kült uygulamaları, İmparatorluk ve Cumhuriyet yönetiminden önce krallara atfedilen tanrısallık düşüncesi ile başlamaktadır. Iulius Caesar'dan önce Roma'da bir insanın resmi olarak tanrılaştırılmamış ve kült almamış olması, Romalıların krallara tanrısallık atfetmedikleri anlamına gelmemektedir.¹²⁵ Roma'nın efsanevi kurucusu Romulus, Hellenistik hükümdar kültüründe görmeye alışık olduğumuz bir tanrısallaştırma yolu izlenerek, tanrı Quirinus ile birlikte Quirinalis Tepesindeki bir tapınakta tapınım görmüştür.¹²⁶ Krallar ile özdeşleştirilen bir diğer tanrı ise Iupiter olmuştur. Tanrı ile eş statüde tutulan krallar, zafer kutlamalarında Iupiter gibi giyinip tanrısallık simgeleri taşımaktadırlar.¹²⁷

Roma'nın doğulu halklar üzerinde egemenlik kurmasının ardından, eyaletlerde yaşayan toplumların Romalı yöneticilere kült kurma ve yöneticileri onurlandırma arayışında olmaları kaçınılmaz bir gerçektir. Burada, Roma yönetimi ile doğu eyaletleri arasında kültür farkından doğan politik bir sorun ortaya çıkmaktadır. Hellen toplumunda daha önceden, hükümdara kurulan kültler, sunular ve şenlikler ile kişiler onurlandırılabilirdi. Ancak Roma'nın egemenliği altında toplumlar, kısa sürelerle yer değiştiren devlet adamlarına kült kurmakta zorluk çekmişlerdir. Roma egemenliğinde bulunan halkların yönetiminde asıl söz sahibi artık *Senatus*'tur. Bu sebeple doğulu halklar, *Senatus*'u ve dolayısıyla Roma yönetimini temsil edecek bir kült arayışına girmişlerdir.¹²⁸ Bu arayış sonucunda da 'Dea Roma'¹²⁹ kültü kurulmuş ve

¹²³ Price, 2004, a.g.k., 94

¹²⁴ Price, 2004, a.g.k., 111

¹²⁵ I. Gradel (2002). *Emperor Worship and Roman Religion*, Oxford University Press, s. 32-33

¹²⁶ Taylor, 1975, a.g.k., 42

¹²⁷ Gradel, 2002, a.g.k., 34

¹²⁸ G. W. Bowersock (1965). *Augustus And The Greek World*, Toronto: Oxford University Press, s. 112-113

¹²⁹ Tacitus'a göre en eski Dea Roma kültü MÖ195 yılında Smyrna'da kurulmuştur. (Tacitus, *Annales*, 4.56. Çev. A. J. Church ve W. J. Brodribb. Londra: Macmillan and Co. Ltd, 1906)

tamamen Roma yönetimini temsil edebilen bir personifikasyon ortaya çıkmıştır. ‘Dea Roma’ kültü, imparatorluğun doğusundaki halklar için onurlandırma problemine bir çözüm aracı olarak ortaya çıkmış ve başarılı olmuştur. İmparator kültürünün Roma egemenliği altındaki topraklardaki yayılımının ardından, ‘Dea Roma’ kültü de etkisini yitirmiştir.¹³⁰

Iulius Caesar’ın tanrısallığı, bağlı bulunduğu hanedanın soyunu Venüs’ün oğlu Aeneas’a dayandırmasından gelmektedir.¹³¹ İmparatorun soyunun tanrısallığı, Caesar için kurulan kültlerin ideolojik açıdan sağlam temeller üzerine inşa edilmesini kolaylaştırmıştır. Nitekim Roma İmparatorluk dönemi boyunca hüküm süren imparatorlar, egemenliklerini sağlamlaştırmak ve halklar üzerindeki siyasi güçlerini kullanabilmek adına soylarını tanrısallık bir güce dayandırmayı tercih etmişlerdir. Roma’nın Hellen toplumuyla kültürel ve siyasi açıdan iç içe olduğu Cumhuriyet yönetiminin son yüzyılında, yöneticilerin tanrısallaştırılması ve onurlandırılması kabul gören bir uygulama halini almıştır. Caesar’ın büstünün bir tören eşliğinde Quirinus Tapınağı’na götürülmesi ve tanrıların heykelleri ile birlikte Roma *pantheon*’unda kendine yer bulması, buna verilebilecek örneklerden birisidir.¹³² Cassius Dio, Caesar’ın *Iuppiter Iulius* kültü ile tapınım gördüğünden bahseder.¹³³ Caesar’ın ölümünün ardından *Divus Iulius* kültü ile imparator tanrılaştırılmıştır. Caesar’ın tanrısallık onurlandırmalar ile ödüllendirilmesinin sebeplerinden birisi, imparatorun suikast sonucu öldürülmesi olarak görülmektedir. Caesar’ın öldürülmesinin ardından imparator olan Octavianus, yeni bir rejim kurma adına gerekli meşruluğun yolunu açacak düzeyde bir tanrısallığa kavuşacaktır.

Actium savaşı (MÖ 31) sonucunda İskenderiye’nin Octavianus tarafından ele geçirilmesinin ardından, imparatorluğun doğusunda ve batısında o zamana dek görülmemiş onurlandırmalar yapılmaya başlanmıştır.¹³⁴ Siyasi belirsizliğin ortadan kalkması ile ilk defa tüm hâkimiyetin tek kişide toplandığı bir rejim anlayışı ortaya çıkmıştır. Roma Erken İmparatorluk Dönemi’nde, Augustus ile başlayan süreç boyunca devlet yönetiminde ve kurumlarda birçok yenilik göze çarpsa da, kültlerin kurulması ve

¹³⁰ Tanrıça Roma kültü, Roma’nın doğu eyaletlerinde uygulanabilir olmasına karşın, batıda aynı başarı söz konusu değildir. Caesar ve Augustus döneminde ‘Dea Roma’ ile birlikte imparatorun da onurlandırıldığı kültler mevcuttur. Tanrıça Roma kültürünün kurulmasının ardından, “Thea Rhome” , “Rheme Thea Euergitis” gibi ünvanlar verilmiştir. Verilen ünvanların listesi için bkz; R.Mellor (1981) *The Goddess Roma*, *ANRW* 17/2, s. 950 - 1030

¹³¹ Taylor, 1975, **a.g.k.**,58

¹³² G. Woolf (2008). *Divinity and Power in Ancient Rome*, Religion and Power, Divine Kingship in Ancient World and Beyond, s. 246

¹³³ Cassius Dio, **a.g.k.**, XLIV,6.4

¹³⁴ P. Zanker (1988). *The Power of Images in the Age of Augustus*, Michigan: The University of Michigan Press. s. 79

yöneticinin tanrılaştırılması açısından imparatorun fazladan efor sarfetmesine ve kendini kabul ettirmesine gerek yoktu.¹³⁵ İmparator kültü düşüncesi, yukarıda gelişiminden söz ettiğimiz süreç boyunca çeşitli kültürleri temsil eden halklar tarafından yöneticiye karşı minnet duygusunu gösterme amacı ile uygulanmıştır. Augustus Dönemi'nden itibaren ise, imparator kültü olgusu ve imparatoru yüceltme anlayışı artık toplumların yöneticiye olan bağlılıklarını gösteren standart bir uygulama haline gelmiştir.

Augustus'un tanrılaştırılmasının yolunu açan Actium savaşının ardından, İmparator Mısır'da firavun statüsünde görülmüş ve adına kültler kurulmuştur.¹³⁶ Bu süreci imparatora verilen onurlandırmalar ve ünvanlar izlemiştir. Octavianus'un tanrısallığı adına ilk somut gelişmeler, Roma senatosu tarafından MÖ 28 yılında '*princeps*', MÖ 27 yılında '*augustus*' ünvanlarını alması ile başlamıştır.¹³⁷ Augustus'un tanrısallık düşüncesinin temelinde, *victoria*, *pax* ve *fortuna* gibi Roma dininde ibadete açık soyut kavramların kullanımı yer almaktadır. Bu sebeple Augustus, ailesinin soyundan geldiğini düşündüğü Venus Genetrix, Mars Ultor ve Divus Iulius kültlerini kendi ideolojisine paralel görmüştür. MÖ 12 yılında Lepidus'un ölümünün ardından '*pontifex maximus*' ilan edilen ve MÖ 2 yılında senato tarafından '*pater patriae*' ünvanı verilen Augustus Roma dininin yeryüzündeki temsilcisi olmuştur.¹³⁸

Augustus'un kendisine verilen '*pontifex maximus*' ünvanı ile ilgili, Res Gestae Divi Augusti¹³⁹ yazıtında şu satırlar dikkat çekicidir:

"Senato'nun kararıyla, adım salilerin ilahilerine katıldı. Aynı zamanda bir yasa yapılarak kişiliğimin kutsal sayılması ve ömrümün sonuna dek tribünlük yetkisini taşımam karar altına alındı. Çalışma arkadaşım yaşarken, onun yerine 'pontifex maximus' seçilmek istemedim. Oysa, babamın elinde olan bu rahiplik konumunu halk bana veriyordu. Birkaç yıl sonra, P. Culbicius ile C. Valgius'un konsüllükleri sırasında, iç savaşlarda bir fırsat bularak bu konuma geçmiş olan adam ölünce, rahipliği ben

¹³⁵ Zanker, 1988, **a.g.k.**, 102

¹³⁶ G. Woolf (2012). *Rome an Empires Story*. Oxford University Press, s. 165-167; Zanker, 1988, **a.g.k.**, 82-89; Bowersock, 1965, **a.g.k.**, 90

¹³⁷ *Senatus* tarafından verilen bu unvan ve onurlandırmalar, Augustus'un politik kişiliği ve siyasi kimliğindeki değişimin de başlangıcı olarak görülebilir. MÖ 44 yılında Caesar'ın varisi olarak Roma yönetiminde söz sahibi olma isteği ile karşımıza çıkan Augustus, Actium zaferinin ardından Senato tarafından onurlandırmalar almıştır. MÖ 12 yılında '*pontifex maximus*' ünvanını kazanan Augustus'un bu tarihten itibaren dini kimliğini ön planda tuttuğu ve kendi adına kültlerin kurulmasına izin vererek tek hâkim güç konumuna geldiği görülmektedir. (J. Scheid (2005). Augustus And Roman Religion: Contunuity, Conservatism and Innovation, *The Cambridge Companion To The Age of Augustus*, s. 175 - 193)

¹³⁸ Gradel, 2002, **a.g.k.**, 115

¹³⁹ Toplam 35 bölümden oluşan, Augustus'un yaptığı işler ve Roma halkı için yaptığı masrafların ele alındığı ve orijinali bronz levhalar halinde imparatorun Mausoleum'u önüne asılan yazıttır. Yazıtın orijinali günümüze ulaşmamakla birlikte, kopyası Ankyra Augustus – Dea Roma Tapınağı duvarları üzerinde Latince ve Yunanca harfler ile korunabilmiştir. Yazıtın Latince harfler ile korunan bir başka kopyası Pisidia Antiokheia'sında, Yunanca harfler ile korunan bir kopyası da Apollonia'dadır.

kabul ettim. Seçilmem için bütün İtalya'dan gelen kalabalık öyle büyüktü ki, Roma'da bu zamana dek böyle bir toplantı hiç görülmemiştir.”¹⁴⁰

Augustus'un ölümünden kısa bir süre önce Vesta rahibelerine teslim ettiği Res Gestae'de yer alan bu satırlarda, Augustus'un kutsallığının yasallaştığı anlaşılmaktadır. Ayrıca rahipliği kabul ettiğini belirten Augustus'un, *pontifex maximus* seçilmesi için Roma'ya gelen kalabalığın boyutlarından bahsetmesi de, tanrısallığının halk tarafından benimsendiğini göstermektedir. Res Gestae Divi Augusti'den örneklerini çoğaltabileceğimiz birçok söylemde¹⁴¹, imparatorun halk üzerindeki dini etkisinin hissedilmesini istediğini anlayabiliriz.¹⁴²

Roma İmparatorluk Dönemi ile beraber, egemenliğe bağlı toplumlar ile yönetici arasında köprü vazifesi gören ve birleştirici bir unsur olarak karşımıza çıkan kültürler daha düzenli olarak uygulanmaya başlanmıştır. Ancak imparator kültürü ile ilgili günümüze ulaşan belgelerin çoğu, Augustus ve haleflerine ait olmasıyla dikkat çekicidir. Augustus dönemi kültürlerinde karşılaşılan yazıtlarda kullanılan metinlerdeki coşku ve minnet duygusu, kendinden sonra gelecek imparatorlar için kullanılan dilde göremeyeceğimiz derecede farklıdır.¹⁴³ Ölümünün ardından '*Divus Augustus*' olarak tanrılaştırılan Augustus'tan sonra gelen imparatorlar, kendi çıkarları uğruna kült almayı kabul etmişlerdir. Ancak özellikle Tiberius (MS 14-37) , Claudius (MS 41-54) , Vespasianus (MS 69-79) ve Titus (MS 79-81) gibi Roma Erken İmparatorluk Dönemi imparatorları tanrılaştırma olgusuna mesafeli yaklaşmışlardır.¹⁴⁴ Buna rağmen bahsedilen kişiler de dahil olmak üzere, hemen hemen her imparator doğu eyaletlerinde kültürlerin kurulmasına izin vermişlerdir. Roma Erken İmparatorluk Dönemi'nde Caligula (MS 37-41), Nero (MS 54-68) ve Domitianus'un (MS 81-96) tanrılaştırılmaması ve *damnatio memoriae*'ye uğramış olması, siyasi çıkarlar uğruna uygulanan her tür yaptırımın halk tarafından desteklenmediğinin birer kanıtı olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁴⁵

MS 3. yüzyılın ortalarına kadar düzenli olarak varlığını sürdüren, Hristiyanlık düşüncesi ile zayıflayan ve MS 4. yüzyılda 'Hristiyanlığın resmi din' olarak kabul

¹⁴⁰ Res Gestae Divi Augusti, X, Ankara Anıtı (Monumentum Ancyranum),1999, Çev: Hamit Dereli

¹⁴¹ Res Gestae, IV, VIII, IX, XI, XXV, XXXIV

¹⁴² C. Ando (2000). *Imperial Ideology and Provincial Loyalty in the Roman Empire*, University of California Press. s. 139-152; D. Kienast (1999). Augustus : Prinzeps und Monarch, s. 210 ; Gradel, 2002, **a.g.k.**, 280

¹⁴³ Price'ın, Augustus ve Antoninus Pius adına hazırlanan buyrukları kullanarak metinlerin dili üzerine yaptığı karşılaştırma için bkz; Price, 2004, **a.g.k.**, 111 - 113

¹⁴⁴ Ö. Teraman (2014). *Kent Mekânı Tasarımında İdeolojik Bir Temsil Aracı: Küçük Asya'da Roma İmparatorlar Kültü'nün Mimari Yoluyla Temsili* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s. 26-28

¹⁴⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz: E. R. Varner (2004). *Mutilation and Transformation., Damnatio Memoriae and Roman Imperial Portraiture*

edilmesinin ardından yok olan imparator kültünün uygulanmasında, imparatorluğun görevlendirdiği memurlar eyaletlerdeki faaliyetleri denetlemekle sorumlu tutulmuşlardır. İmparatorluğun doğusundaki faaliyetler ile '*asiarkhes*' ve '*arkhiereus*' lar, imparatorluğun batısındaki faaliyetler ile ise *flamen*'ler ve *sodalis*'ler ilgilenmişlerdir.¹⁴⁶ Ayrıca '*arkhieria*' adı verilen rahibeler de, imparator kültüne ilişkin uygulamalarda görev almışlardır.

İmparator kültü anlayışının, gerçek bir dini temele dayanmamasına rağmen oldukça yoğun bir dağılım göstermesi ve yüzyıllar boyunca süregelen bir ritüel halini alabilmesinin sebebi, her kentin kendi yerel çıkarlarında gizlidir. İnsanların tanrılaştırılması, Roma imparator kültünün ortaya çıkışından binlerce yıl önce doğu toplumlarında var olduğunu bildiğimiz bir gerçektir. Bu bakımdan, kült anlayışının Mısır ve Mezopotamya gibi Doğu uygarlıklarında doğup, temellerinin bu coğrafyada atıldığını söylemek doğru olacaktır. Hellenistik Dönem'de var olan kahraman kültü ve hükümdar kültü gibi kavramlar ise gelecekteki Roma kült algısını şekillendirmiştir.

MÖ 2. yüzyıldan itibaren Roma'nın hızla büyüüp denizaşırı genişlemesi ile birlikte, Roma'ya bağlı eyaletler de artmıştır. Bahsettiğimiz bu hızlı büyüme ve devlete bağlı eyaletlerin, dolayısıyla da halkların sayısındaki artış bir sorunu da beraberinde getirmiştir. Bu kadar geniş sınırlara sahip bir devlete bağlı eyaletlerdeki topluluk, siyasi açıdan nasıl kontrol altında tutulacaktı? Yukarıda tarihsel gelişiminden söz edilen İmparator kültü kavramı, Roma yönetimini politik açıdan rahatlatan bir ideolojik çözüm aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Roma'nın egemenlik kurduğu doğu eyaletlerindeki halk, yöneticinin hayattayken tanrılaştırılması geleneğine alışkındı. Buna karşın imparatorluğun batısında, imparatorun ölümünden sonra tanrılaştırılması geleneği hâkimdi.¹⁴⁷ Aynı şekilde, Hellen dünyasında imparatorun cenaze törenine ilişkin herhangi bir ritüel bulunmazken, Roma'da cenaze törenleri temel bir ritüeldi. Bu zıtlık, Roma için kültürel bir sorun oluşturmaktan çok, eyaletlerdeki düzenin sağlanabilmesi açısından bir formül olmuştur.

İmparator, yani siyasi gücü elinde bulunduran ve tek hâkim kuvvet konumundaki iktidar, eyaletlerde kültürlerin kurulmasına karşı çıkmayarak insanların

¹⁴⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz: D. Magie (1950). *Roman Rule in Asia Minor I-II*. Princeton University Press, s. 450, D. Fishwick (1991). *The Imperial Cult in the Latin West*. Leiden. Brill. s. 476-482, Bowersock, 1965, **a.g.k.**, 117, Woolf, 2008, **a.g.k.**, 243-260

¹⁴⁷ Roma İmparatorluğunda *consecratio* olarak bilinen, imparatorun ölümünden sonra tanrılaştırılması ve *divus* olarak tapınım görmesi bu geleneğin karşılığıdır. Caesar ile başlayan bu ritüel, MS 4. yüzyıla dek Roma toplumunda süregelenmiştir.

kendi gelenekleri çerçevesinde sunularda bulunmasına ve şenlikler düzenlemesine izin vermiştir. Buna karşılık imparatora olan bağlılığını ve minnettarlığını belirtmek isteyen halk, diplomasi yoluyla kült kavramını imparatora ulaşmak için bir araç olarak kullanmıştır.¹⁴⁸ Bu bağlamda imparator kültürünün dini yönünden çok, siyasi ve ideolojik yönü ağır basmaktadır. Farklı kültürlerle ve geleneklere bağlı toplumlar, tıpkı tanrılar adına oluşturdukları yerel kültürler gibi imparator kültürünü de benimseyerek Roma imparatorunu kutsal bir varlık olarak tasvir etmişlerdir. Yönetici ile kentler arasında kültürler vasıtasıyla kurulan bu etkileşim, Roma'nın bir dünya imparatorluğu olarak farklı kıtalarda ve kendi egemenliği altında bulunan halkları yüzyıllarca kontrol edebilmesini sağlamıştır.

1.4.2. İmparator Kültü ve Şehircilik

İmparator kültürü ile ilişkili yapıların kent içerisindeki konumu, söz konusu yapıların mimarisi ile birlikte görsel bütünlüğü sağlayan en önemli unsurlardır. Kuşkusuz imparatora ithafen inşa edilen veya kentlerin yerel tanrıları ile imparatorun ortak tapınım gördüğü tapınaklar, kentlerin en ayrıcalıklı ve stratejik noktalarına kurulmuştur.¹⁴⁹ Price, yapıların konumlandırılmasının küçük ve büyük sitelerde farklı şekillerde değerlendirilebileceğinden bahseder.¹⁵⁰ Küçük siteler, kentlerini genişletebilecek ekonomik yeterliliğe sahip olmadığı için, imparatora ithafen inşa ettikleri tapınakları veya külte ait yapıları kent merkezine yerleştirmekteydiler. Büyük sitelerde ise durum daha farklıdır. İmparator tapınakları, eğer imkan dahilinde ise kentin en göze çarpan noktasına inşa edilebiliyordu. Kült ile ilişkili yapılar, imparatoru onurlandırma amacıyla inşa edildiği için, söz konusu yapıların kentin kurumsal binaları ile iç içe konumlandırıldığı örnekler mevcuttur.¹⁵¹ Anadolu'da imparator onuruna inşa edilen yapılarda, tıpkı Roma'nın batı eyaletlerindeki örneklerde olduğu gibi simetrik bir plan göz önünde tutularak mimarideki anıtsallığın ön plana çıkarıldığı görülmektedir.

Kent merkezinin odak noktasında, mekânın çehresini değiştiren inşa faaliyetlerinde yapıların konumlandırılması kuşkusuz çok önemliydi. En az kültür yapılarının konumlandırılması kadar önemli bir diğer konu ise bu yapılardaki resim ve yazıt programlarıdır. İktidarın halk üzerindeki etkisini arttıran başat unsurlardan biri,

¹⁴⁸ Price, 2004, a.g.k., 395

¹⁴⁹ Price, 2004, a.g.k., 232

¹⁵⁰ Price, 2004, a.g.k., 233

¹⁵¹ Ephesos Devlet Agorası'nın Augustus döneminde yeniden tasarlanarak tümüyle Roma İmparatorluk Dönemi yapılarıyla donatılması bu duruma verilebilecek örneklerden birisidir.

yapılarda imparatorluk imgeleri taşıyan heykel ve kabartmaların kullanımınıdır.¹⁵² Örneğin, Aphrodisias Sebasteionu portikolarındaki kabartmalar Roma İmparatorluk Dönemi'nde eyalet üslubunun üst düzey işçiliğini yansıtmaktadır. Yapılardaki yazıt programı ise imparatorluk ideolojisini halka doğrudan aktarabilmenin en kesin yolu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ankyra Augustus – Dea Roma tapınağı ve Pisida Antiokeia'sı Augusteumu, yazıt programları ile Anadolu'daki İmparatorluk tapınakları arasında verilebilecek en önemli örneklerdendir.

Asia'nın neokoros ünvanı kazanan ilk kenti Pergamon'dur. MÖ 29 yılında Octavianus için bir tapınak inşa etmek isteyen Asia eyaletinin bu talebi olumlu karşılanmış ve sonuç olarak Pergamon'da Augustus-Dea Roma kültü kurulmuştur.¹⁵³ Tapınağın konumu hakkında herhangi bir veri bulunmamaktadır. Kente ikinci kez neokoros ünvanı kazandıran Pergamon Traianus ve Zeus Philios (Iupiter Amicalis) tapınağı Iulius Quadratus tarafından verilen destek ile beraber, MS 114 yılında, akropolisin en yüksek noktasına inşa edilmiştir.¹⁵⁴ Bu tapınağın inşası için özel bir altyapı sistemi kurularak, yapının daha görkemli bir görünüme sahip olması sağlanmıştır. Kentin akropolisinde normal şartlarda tapınağın inşasına uygun bir arazi bulunmamasına rağmen tonozlu bir altyapı kurularak tapınağın anıtsal bir görünüm kazanmasına ve etkileyici bir görünüme kavuşmasına ortam hazırlanmıştır.¹⁵⁵ Pergamon akropolisinde Hellenistik dönem yapıları arasında tek başına inşa edilen bir imparatorluk tapınağı olarak karşımıza çıkan Traianus- Zeus Philios tapınağı, kültürün kent merkezinde yenilikçi bir anlayışla kendisine yer bulduğunun kanıtıdır. Yerel andezit bloklardan oluşan tonozlar, mermerden inşa edilen tapınağı daha dikkat çekici kılmış ve anıtsal bir görünüme kavuşmasını sağlamıştır.

Asia eyaletinin başkenti Ephesus'un Augustus döneminde geçirdiği kentsel dönüşüm, imparatorun kent mekânı üzerindeki etkisini en kapsamlı şekilde görebileceğimiz örneklerdendir. Ephesus'ta 'Devlet Agorası' veya 'Yukarı Agora' olarak ta adlandırılan alan, Augustus döneminde yeniden tasarlanmış ve şehrin bu bölümünde imparator kültü imgeleri taşıyan birçok yapı inşa edilmiştir. 160 x 58 m boyutlarındaki bu alan, Augustus döneminde mimari bir değişime uğrayarak doğu – batı

¹⁵² Mitchell, söz konusu yapılar ile taşıdıkları resim ve yazıt programlarının, imparatorun eyaletler üzerindeki etkisini en iyi biçimde aktaran kanıtlar olduğunu belirtmiştir. (Mitchell, 1993, a.g.k., 107)

¹⁵³ Friesen, 2001, a.g.k., 25-28

¹⁵⁴ S. J. Friesen (1993). *Twice Neokoros: Ephesus, Asia & the Cult of the Flavian Imperial Family*, s. 58

¹⁵⁵ W. Radt (2002). *Pergamon: Antik Bir Kentin Tarihi ve Yapıları*. Çev. S. Tammer. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 211-216

yönlü bir imparator forumuna dönüştürülmüştür.¹⁵⁶ Alanın kuzeyinde bir Prytaneion, Dea Roma – Iulius Claudius ortak kültüne adanan bir ikiz tapınak ve odeon vardır. Bu üçlü yapı programının güneyinde bir bazilika ve alanın ortasında Augustus’a ithafen bir imparator tapınağı bulunmaktadır.¹⁵⁷ Alanın batısında ise, Domitianus’a adanmış bir başka imparator tapınağı yer almaktadır. Tümüyle Roma Erken İmparatorluk Dönemi mimarisini yansıtan Ephesus Devlet Agorası örneğinin aksine, diğer kentlerdeki kült mimarisi daha çok tekil yapılardan oluşmaktadır. Miletos’ta yer alan Bouleterion, Augustus döneminde değişim geçirerek yapının avlusunun ortasına bir Augustus altarı inşa edilmiştir.¹⁵⁸ Miletos ve Ephesos örnekleri, imparator kültürünün kent kurumlarına ait yapılar ile ne denli bir bütünleşme ve uyum içerisinde olduğunun anlaşılması adına önemlidir.

Anadolu’da imparator kültürünün kent merkezi içerisinde yer bulduğu bir diğer yapı örneği, Aphrodisias Sebasteionu’dur. Agora’nın doğusunda, kent içerisinde önemli bir noktaya konumlandırılan tapınak, Tiberius döneminde inşa edilmiştir.¹⁵⁹ Doğu – batı doğrultulu yapıya, cephesi Ion ve Korinth düzenli iki katlı *aedicula*’lardan oluşan bir *propylon* ile girilmektedir.¹⁶⁰ Girişin ardından, 14 x 90 m boyutunda uzun bir tören yolu ve bu yolun her iki yanında portikolar yer almaktadır. Yapıya anıtsal bir görünüm kazandıran üç katlı portikolar sırasıyla Dor, Ion ve Korinth düzenindedir. Portikoların ardından, merdivenlerle ulaşılan ve alana hâkim bir konuma yerleştirilen imparator kültü tapınağı bulunmaktadır. 6 sütunlu ve Korinth düzenindeki *prostylos* tapınak, yapı kompleksinin planına uygun olarak bir teras üzerinde konumlandırılmıştır.¹⁶¹ Yapı bu plan şemasıyla, Hellenistik tapınak örneklerinden çok Roma forumlarında görmeye alışık olduğumuz düzenlemeye paralel biçimde şekillenmiş, ancak yerel unsurlar ile harmanlanarak Anadolu özelinde farklı bir mimari oluşturmuştur. Aphrodisias Sebasteionu’nunda imparator imgelerinin kullanıldığı ve Iulius – Claudius hanedanlığının soyunun onurlandırıldığı kabartmalar, anıtsal *propylon* ve portikolarda

¹⁵⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. W.Alzinger (1974). *Augusteische Architektur in Ephesos*, Wien: Österreichisches Archäologisches Institut. s. 49-55; P. Scherrer (1966). *Ephesos, Der Neue Führer. 100 Jahre österreichische Ausgrabungen 1895-1995*. Wien: Österreichisches Archäologisches Institut, s. 84, W. Jobst (1980). Zur Lokalisierung des Sebasteion-Augusteum in Ephesos, *IstMitt* (30), s. 241-260

¹⁵⁷ Alzinger, 1974, **a.g.k.**, 23, res.40

¹⁵⁸ Zanker, 1988, **a.g.k.**, 298-299; Friesen, 2001, **a.g.k.**, 70

¹⁵⁹ R. R. Smith (1987). The Imperial Reliefs from the Sebasteion at Aphrodisias, *JRS* (77), s. 90

¹⁶⁰ K. T. Erim, (1990). *Aphrodisias*, İstanbul: Net Turistik Yayınları. s. 52-64

¹⁶¹ Teraman, 2014, **a.g.k.**, 54-64

karşımıza çıkmaktadır.¹⁶² Kabartmalardaki resim programı, Yunan halkının imparatora bakış açısını ortaya koymaktadır. Bu açıdan Aphrodisias Sebasteionu kabartmalarında karşımıza çıkan ikonografiyi, Yunan kültürünün bir ürünü olarak düşünmek gerekmektedir.

Ankyra Augustus – Dea Roma tapınağı, mimari içeriğinin yanı sıra duvarlarındaki yazıt programı açısından önemli bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Galatia eyaletinin imparator kültü ile alakalı en erken yapı örneği olan tapınak, *Monumentum Ancyranum* adı ile bilinen *Res Gestae* yazıtının Latince ve Yunanca kopyalarını yapının anta duvarlarında barındırmaktadır.¹⁶³ *Pseudodipteral* planlı tapınak, sekiz basamakla yükselen bir *krepidoma* üzerinde kısa kenarlarda 8 ve uzun kenarlarda 15 sütun sırasının çevrelediği bir *peristasis*'e sahiptir.¹⁶⁴ Güneybatı – kuzeydoğu doğrultulu tapınağın dört *prostylos* sütunlu bir *pronaos*u ve iki in antis sütunlu bir *opisthodomos*'u bulunmaktadır.¹⁶⁵ *Pronaos* tavan seviyesine kadar korunmuş durumdadır. Korinth düzenine sahip tapınak, mimari süslemeler ve yazıtlar üzerinde yapılan çalışmalar sonucunda Augustus Dönemi'nin sonlarına tarihlendirilmektedir. *Res Gestae* yazıtının ise, Augustus'un MS 14 yılında ölümünün ardından, tapınağın inşasının tamamlanmasından kısa bir süre sonra ilave edildiği düşünülmektedir.¹⁶⁶ Augustus'un yaptığı işler ve Roma halkı adına yaptığı masrafların listelendiği *Res Gestae* yazıtı ise, Roma'da bulunduğu düşünülen orijinal iki bronz

¹⁶² Propylon'un aedikularının bulunduğu cephede, nişler içerisinde bulunan kaideli heykeller, Iulius – Claudius hanedanlığı üyelerine ve ailenin soyunun dayandığı düşünülen Aenas ve Aphrodite'ye aittir. Attalos ve Diogenes isimli iki kardeş tarafından yaptırılan portikolu güney yapının üçüncü katında Roma imparatorları ve tanrılar, ikinci katında ise Yunan mitolojisinden hikayeler betimlenmiştir. Menandros ve Eusebes isimli iki kardeş ve aileleri tarafından yaptırılan portikolu kuzey yapının ikinci katında Augustus tarafından Roma imparatorluğuna katılan halklar, yani 'ethne', üçüncü katında ise Roma imparatorları ve Hemera ile Okeanos betimlenmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz : Smith, 1987, **a.g.k.**, 91-96 ; R. R. Smith (2008). *Aphrodisias'tan Roma Portreleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları; M. Ilgım (2008). *Afrodisyas Sebasteion, Sevgi Gönül Salonu*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

¹⁶³ 16. yy ortalarından itibaren Avrupalı bilim adamları tarafından incelenmeye başlanan Monumentum Ancyranum, ilk kez 1555'te Hollandalı Ogier Ghiselin von Busbeck başkanlığında bir kurulun dikkatini çekmiş ve yazıtın Latince kısımları üzerinde çalışmalar yapılmıştır. 1701 yılında ise XIV. Louis, Tournefort adında bir Fransız bilim adamının başkanlığında Ankara'ya heyet göndermiştir. Bahsedilen heyet, 'Exemplum Tournefortianum' adında bir kopya çıkartmıştır. 1705 yılında Paul Lucas adında başka bir Fransız araştırmacı yazıtın altı sütununun daha özenli bir kopyasını çıkartmış ve bu kopya yaklaşık yüz elli yıl boyunca Avrupalı araştırmacılar tarafından temel kaynak olarak kullanılmıştır. 1861 yılında III. Napoleon, George Perrot ve Edmond Guillaume başkanlığında bir bilim kurulunu Ankara'ya göndermiştir. Kurul, Latince metnin tamamını ve Grekçe metnin de görülebilen kısımlarının yeni ve doğru bir kopyasını çıkartmıştır. Son kopya, Theodor Mommsen'in yayımladığı ilk basımın temelini oluşturmuştur. 1883 yılında Mommsen tarafından yayımlanan 'Res Gestae Divi Augusti ex Monumentis Ancyranum et Apolloniensi', günümüz araştırmalarında yazıtın en güvenilir versiyonu olarak kabul edilmektedir. (Dereli, Ankara Anıtı, 1949)

¹⁶⁴ M. Kadioğlu, K. Görkay ve S. Mitchell (2011). *Roma Döneminde Ankyra*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 83

¹⁶⁵ Tapınak ile ilgili ilk mimari analizler 1936 yılında D. Krencker ve M. Schede tarafından yapılmıştır. Bkz: D. Krencker ve M. Schede (1936). *Der Tempel in Ankara*. Berlin. Walter de Gruyter, s. 42. Ayrıca yapının mimari açıdan ayrıntılı bir değerlendirmesi için bkz : Burrell, 2004, **a.g.k.**, 166

¹⁶⁶ M. Kadioğlu, K. Görkay ve S. Mitchell, 2011, **a.g.k.**, 97

levhanın günümüze gelememesi nedeniyle oldukça değerlidir.¹⁶⁷ İmparatorun yaşamı süresince gerçekleştirdiği siyasi, askeri ve politik başarılarında listelendiği *Res Gestae Divi Augusti*, kentin merkezinde oldukça görkemli bu imparatorluk tapınağının duvarlarına kazınmıştır.¹⁶⁸ Anadolu’da imparator kültürünün varlığını açıkça vurgulayan ve kamusal bir nitelik kazanmış bu yazıt, Roma imparatorluk tarihi açısından son derece önemlidir.

Pisidia Antiokheia’sı Augustaeumu, imparator kültüne adanan bir yapı bütünüdür. Kent içerisindeki konumu açısından önemli örneklerden biridir. Tapınak, kentin güneydoğusundaki tepenin yamacında yer almaktadır. Birbirini dik açılarla kesen sokak sistemine ve dolayısıyla düzenli bir planlamaya sahip kentte, Kutsal Alan’a doğu – batı yönünde uzanan *cardo maximus* ile ulaşılmaktadır. Oldukça geniş bir teras üzerine konumlandırılan Kutsal alan, Augustus’un ölümünün ardından imparatora ithafen inşa edilen bir tapınak, yarım daire planlı bir portiko ve propylon’dan oluşmaktadır. Kentin en yüksek noktasına inşa edilen tapınağın temelleri ve ardındaki galeriler, doğal kayanın oyulması ile oluşturulmuş ve bu sayede anıtsal bir görünüm sağlanmıştır.¹⁶⁹ Yarım daire biçimli bir portiko içerisinde ve podyum üzerinde yükselen tapınağın girişine on iki basamaklı bir merdiven ile ulaşılmaktadır. *Pronaos* ve *cella* şeklinde iki bölümden meydana gelen tapınak dört sütunlu prostylos bir plana sahiptir.¹⁷⁰ Tapınağın bulunduğu alanın batısında yer alan zafer takı biçimindeki *propylon*, Tiberius Meydanı’ndan kutsal alana geçişi sağlamaktadır. Propylon’un cephelelerinde yer alan kabartmalar ve arkhitrav üzerindeki yazıt, yapının Augustus’a ithaf edildiğini göstermektedir.¹⁷¹ Buradan ele geçen *Res Gestae* yazıtının Latince kopyası da, kutsal alanın tamamının Augustus onuruna düzenlendiğinin göstergesidir. Kente hâkim bir noktada bulunan ve aksiyal kurguya sahip anıtsal yapılardan meydana gelen Pisidia Antiokheia’sı Augusteumu, barındırdığı yazıt ve resim programları ile imparatorluk ideolojisinin kent merkezindeki mimari tasvirini yansıtmaktadır.

¹⁶⁷ Suetonius, *De Vita Caesarum*, 101.4 Çev. F. Telatar ve G. Özaktürk, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2008

¹⁶⁸ Toplam 35 bölümden oluşan *Res Gestae*’de ilk 14 bölüm Augustus’a sunulan mevkiler ve bu mevkilerin kabulü sonrası düzenlenen şöenlere yer verilmiştir. 15-24. bölümler Augustus’un Roma halkı için yaptığı masraflar, 25-35. bölümler ise Augustus’un kazandığı zaferler ve imparatora verilen ünvanlardan oluşmaktadır.

¹⁶⁹ M. Taşhalan (1991). *Yalvaç. Pisidia Antiocheia*, İstanbul: Cem Matbaacılık, s. 14-15

¹⁷⁰ Yarım daire planlı bir galeri ile sınırlandırılan Pisidia Antiokheia’sı Augustus Tapınağı’nın batı eyaletlerindeki benzerleri arasında, Roma’daki Augustus ve Traianus forumlarında yer alan tapınaklar ile Praeneste Fortuna Kutsal alanındaki Primigenia tapınağı örnek gösterilebilir. (M. Büyükkolancı (1996). *Pisidia Bölgesi Tapınak Mimari*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, s.65-66)

¹⁷¹ Augustus Tapınağı ve Propylon’un mimari bezeme özellikleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: D. M. Robinson (1926). *Roman Sculptures from Colonia Caesarea*, *ArtB* (9-1), s. 5-69; S. Mitchell ve M. Waelkens (1998). *Pisidian Antioch: The Site and its Monuments*, London: Classical Press of Wales, s. 140-165

Yukarıda da çeşitli örnekler ile belirtildiği üzere İmparator kültü halkın yöneticiye olan sadakatinin mimari yoluyla temsili olarak değerlendirildiğinde, bunun için en uygun alanın kent merkezi olduğu anlaşılmaktadır. Burada kentlerin, imparatoru onurlandırırken şehir meydanı gibi stratejik noktaları seçmelerindeki amaç, yöneticilerin yerel ve geleneksel unsurlarla iç içe olduğunun mesajının verilmesidir. İmparator kültürünün mimarideki yansımalarını incelerken, kent içerisinde sosyal yaşam adına en önemli mekânlardan birisi olan Hamam – Gymnasium yapılarına da değinilmelidir.

Roma'nın klasik imparatorluk hamamları, Anadolu'da yeni bir biçim ve forma bürünmüştür. F. Yegül, Hamam – Gymnasium yapılarından bahsederken, bu komplekslerin batıdaki imparatorluk hamamları ile mukayese edilebileceğini, her iki yapı türünün de kurallı ve simetrik biçimde planlandığını ve özellikle batı Anadolu'da Hamam – Gymnasium komplekslerinin sayıca fazla olduğunu belirtmektedir.¹⁷² Köken olarak Hellenistik gymnasium mimarisi izlerini taşıyan *palaestra*'lar, hamam yapıları ile birleşerek farklı bir bütünlük oluştururlar. Buna rağmen Anadolu'da yer alan Hamam – Gymnasium kompleksleri, biçim olarak batıdaki Roma hamamlarından farklı özellikler göstermektedir. Batıdaki imparatorluk hamamlarında görmeye alışkın olduğumuz kavisli mimari elemanların yoğunluğu, Anadolu'daki Roma Hamam örneklerinde yerini dik ve köşeli mimari elemanların kullanımına bırakmıştır.¹⁷³ Anadolu'daki hamam yapılarında görülen dik, köşeli ve çizgisel planlama, *opus caementicium*'un tam olarak bilinmemesi ve uygulanmaması sonucunda ortaya çıkan bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Kent içerisindeki sosyal yaşamın odak noktalarından birisi olan hamam yapıları, Roma İmparatorluk döneminden itibaren Anadolu'da yeni bir form kazanmıştır. Hellen *gymnasion*'undan bilinen *palaestra* 'lar ve Roma'nın gelişmiş yapı teknolojisi ile tonozlu, simetrik hamam anlayışının birleşimi, Anadolu'da Hamam – Gymnasium mimarisinin temelini oluşturmaktadır.

İmparator kültürünün Hamam – Gymnasium yapıları ile ilişkilendirildiği mekân, ilk olarak 1929 yılında Ephesos'ta çalışan Avusturyalı araştırmacılar tarafından *Kaisersaal* (İmparatorluk Salonu) adıyla tanımlanan, dikdörtgen biçimli bir avlu veya salon şeklinde düzenlenmiş alanlardır.¹⁷⁴ Yegül, bu mekânların kent içerisindeki

¹⁷² F. K. Yegül (2006). Antik Çağ'da Hamamlar ve Yıkanma. İstanbul: Homer Kitabevi, s. 216

¹⁷³ Yegül, Pergamon Batı ve Doğu Hamamları, Miletos Capito ve Faustina Hamamları, Didyma Küçük Hamam ve Ephesos Scholastica gibi birçok hamam yapısının bazı salonlarında yer alan apsilerin dış cephe görünümüne etki etmediğini vurgular. Buna rağmen Sardes Hamam – Gymnasium'u gibi ender örneklerde kavisli mimari elemanların kullanıldığından söz eder. (Yegül, 2006, a.g.k., 218)

¹⁷⁴ F. K. Yegül (1982). A Study in Architectural Iconography: Kaisersaal and the Imperial Cult, *ArtB* (64/1), s. 8

imparator kültü uygulamalarında birincil öneme sahip olmadığını, kutsallık ve tapınım anlamında kentteki imparator kültü merkezinin imparator kültürünün resmi tapınakları olduğundan bahseder.¹⁷⁵ Buna rağmen imparator imgesinin kent yaşamı içerisinde, kamusal ve özel yapılarda oldukça sık rastlanılmasından dolayı Hamam – Gymnasium yapılarındaki imparator salonlarının birer yarı-dinsel şereflendirme mekânları olabileceğini eklemiştir.¹⁷⁶ *Kaisersaal* olarak adlandırılan salonların işlevi hakkında çeşitli görüşler ve öneriler¹⁷⁷ bulunmasına karşın, Anadolu’daki Hamam – Gymnasium yapılarının büyük bir kısmında¹⁷⁸ bu mekânların kompleks içerisinde yer bulduğu ve önemli bir alan teşkil ettiği gerçektir. Özellikle MS 2. yüzyıldan itibaren, Hamam – Gymnasium yapılarında karşılaşılan bu onurlandırma salonlarının en önemli örnekleri, Sardes Hamam – Gymnasiumu ve Ephesos Vedius Hamam – Gymnasiumu’nda yer almaktadır.¹⁷⁹

Kent kurgusu içerisinde imparator tapınakları ve *Kaisersaal*’lar gibi direkt olarak külte hizmet eden yapılar dışında, heykeller, *nymphaeum*’lar, taklar ve *propylon*’lar başta olmak üzere imparatorluk imgeleri taşıyan bir dizi mimari unsur da bulunmaktadır. Yapıların barındırdığı ikonografik anlatım ve görsel dil, aynı zamanda iktidarın gücünü sembolize etmektedir. Anadolu’daki eyaletlerde ve kentlerde görüldüğü gibi yerel özellikleri çok daha baskın olan kültürlerde, mimarlar ve tasarımcılar özgün eserler ortaya koyma imkanı bulmuştur. Bu sayede Roma ideolojisini kendi üslupları ile topluma aktarabilmişlerdir.

Pamphylia Bölgesi’nin Hellenistik Dönem’de gelişimini tamamlayan kentlerinde de, Roma İmparatorluk Dönemi’nin başlangıcından itibaren imparator imgesi yapılarda kendisine yer bulmuştur. İmparator imgesinin mimari ile olan etkileşimini yapıların yazıt ve betim programlarında görmek mümkündür. Perge’de yer alan Cornutus Palaestra’sı, Demetrios – Apollonios Takı ve Güney Hamam ile Side’de yer alan

¹⁷⁵ Yegül, 2006, **a.g.k.**, 284

¹⁷⁶ Yegül, 2006, **a.g.k.**, 284-285

¹⁷⁷ J. Keil, 1927 yılında Ephesos’taki Vedius Hamam - Gymnasium’u kazı çalışmaları sonrasında yapıya ait salonun imparatorun tapınımına hizmet ettiğini, dolayısıyla ‘Kaisersaal’ olduğunu iddia etmiştir: J. Keil (1927). Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Ephesos. *ÖJH* (24), s. 20-45. Yegül ise Keil’in düşüncesini geliştirerek yapıdaki aediculalı cephenin imparator kültürünü yansıtan betimlemeler taşıdığını belirtmiştir; (Yegül, 1982, **a.g.k.**, 7-30). Hamam – Gymnasium’ yapılarında bulunan imparatorluk salonlarının işlevi hakkındaki diğer görüşler için bkz: B. Burrell (2006). False Fronts: Separating the Aedicular Facade from the Imperial Cult in Roman Asia Minor, *AJA* (110/3), s. 437-469. Z. Newby (2005). *Greek Athletics in the Roman World: Victory and Virtue*, Oxford.

¹⁷⁸ Ephesos’taki Vedius Hamam - Gymnasium’u, Doğu Hamamı ve Liman Hamamı, Sardes Hamam-Gymnasium’u, Hieropolis, Sagalassos, Aphrodisias ve Ankyra Hamam – Gymnasium kompleksleri verilebilecek örneklerdendir.

¹⁷⁹ Sardes Hamam – Gymnasiumu için bkz: F. K. Yegül (1986). Bath – Gymnasium Complex at Sardis. Cambridge – Massachusetts; Yegül, 1982, **a.g.k.**, 7-12. Ephesos Vedius Hamam – Gymnasiumu için bkz; M. Steskal, M. La Torre (2008). *Das Vediusgymnasium in Ephesos*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften; Keil, 1929, **a.g.k.**, 20-45

Dionysos Tapınağı ve Vespasianus Anıtı söz konusu etkileşimin en net biçimde gözlemlenebildiği yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır.

2. ROMA ERKEN İMPARATORLUK DÖNEMİNDE PAMPHYLIA KENTLERİNDE İNŞA FAALİYETLERİ

Roma İmparatorluk Dönemi'nin başlangıcında; Iulius – Claudiuslar ve Flaviuslar hanedanlıklarının yönetimleri esnasında Pamphylia kentlerinde inşa faaliyetlerinin hız kazandığı görülmektedir. İmparatorluğun erken döneminde, Romanizasyon sürecinin de etkisi ile imar faaliyetlerine anıtsallığın hakim olduğu bir anlayış yansımıştır. Bölgede gerçekleştirilen kazı ve araştırmalar sonucunda tarihlendirilebilen on yapı bulunmaktadır. İnşa faaliyetlerinin sayısal dağılımları göz önüne alındığında, Perge ve Side'de dörder (Görsel 6,7), Lyrbe ve Attaleia'da ise birer yapı (Görsel 8,9) yer almaktadır. Söz konusu yapılar dönemin mimari anlayışına ışık tutmakla birlikte, yukarıda da detaylı olarak incelenen unsurların şehircilik üzerindeki etkisini net bir şekilde yansıtmaktadır.

2.1. Perge

Perge'de günümüze dek gerçekleşen araştırmalar ışığında, epigrafik ve mimari veriler üzerinden hareket edilerek Roma Erken İmparatorluk Dönemi'nde inşa edildiği kesin olarak saptanabilen dört önemli yapı detaylı olarak incelenmiştir. Tamamı aşağı şehirde bulunan bu yapılardan ikisi; Demetrios-Apollonios Takı ve Cornutus Palaestrası kentin kuzeyinde, doğu-batı doğrultulu sütunlu cadde üzerinde yer almaktadır. İncelenen diğer iki yapı; Perge Güney Hamam ve Hellenistik Güney Kent Kapısı'nda yuvarlak kuleler arasına konumlandırılan Kemerli Kapı ise kentin güneyindedir.¹⁸⁰

2.1.1. Hellenistik Güney Kent Kapısı ve Oval Avlu

Perge aşağı şehirde, Hellenistik Güney Kapı olarak adlandırılan ve Hellenistik Dönem'de kentin güneyindeki sur hattının bir parçası olan şehir kapısı, çok evreli bir yapı kompleksidir. Yapı, güneyde Hellenistik dönemde inşa edilen ve günümüze önemli bir kısmı korunarak gelen iki yuvarlak kule ve kuzeyde bu kuleler ile bağlantılı oval bir avludan oluşmaktadır. Yuvarlak kulelerin arasında Roma Erken İmparatorluk Dönemi'nde ilave edilen kemerli bir kapı bulunmaktadır. Oval avlunun kuzeyinde ise,

¹⁸⁰ Epigrafik bulgular yardımıyla Roma Erken İmparatorluk Dönemi'nde inşa edilmiş olma olasılığı bulunan Tiyatro ve Stadion ile yine epigrafik veriler ile varlığı bilinen ancak yeri saptanamayan Sebaste Agora ve Boulaterion bu çalışma kapsamında detaylı olarak incelenmemiş, yukarıda bahsedilen dört yapının kesin tarihlenebilmesi dolayısıyla değerlendirme, bu yapılar ile sınırlı tutulmuştur.

kuzey-güney doğrultulu caddenin başlangıcını belirleyen üç kemerli bir tak yer almaktadır.¹⁸¹

Hellenistik kapı ile ilgili ilk araştırmalar, Perge'nin diğer birçok yapısında olduğu gibi, K. G. Lanckoronski tarafından gerçekleştirilmiş ve yapının bir planı çıkartılmıştır.¹⁸² Lanckoronski'nin çalışmalarından uzun bir süre sonra, 1953 yılında A. M. Mansel ve ekibi tarafından yapıda kazı çalışmalarına başlanmıştır. 1953 ile 1955 yılları arasında gerçekleşen kazı çalışmaları sonucunda, Hellenistik Güney Kapı'nın yeni bir planı hazırlanarak bilim dünyasına sunulmuştur.¹⁸³ Her iki araştırmacı da, iki yuvarlak kule ve oval avluyu Hellenistik Dönem'e tarihlemiştir. Buna karşın, H. Lauter oval avlunun yuvarlak kulelerden daha sonraki bir dönemde inşa edilmiş olması gerektiğini belirterek, kompleksin tarihlendirmesi ile ilgili farklı bir öneri getirmiştir.¹⁸⁴ Kompleksin yapı evreleri konusundaki farklı görüşler, yeni bir araştırmanın gerekliliğini ortaya koymuştur. Bunun sonucunda, 1995 ile 1998 yılları arasında H. Abbasoğlu başkanlığında yapıda kazılar gerçekleştirilmiş ve yeni bulgulara ulaşılmıştır.¹⁸⁵ Bu kazılar kapsamında S. Bulgurlu tarafından hazırlanan doktora tezi ile birlikte, kompleksin yapı evreleri incelenerek detaylı bir çalışma gerçekleştirilmiştir.¹⁸⁶ Bulgurlu'nun çalışmasında, Lanckoronski ve Mansel'in önerileri ile ortaya çıkartılan planlardaki eksiklikler giderilerek, 'Hellenistik Güney Kapı'nın planı tekrar hazırlanmıştır (Görsel 10).

Çalışmanın konusu ve içeriği gereği, Perge'nin Roma Erken İmparatorluk Dönemi yapıları ele alındığı için, birden fazla evreye sahip bu kompleksin yapı evrelerinin incelenmesi asıl önem arz eden konudur. Nitekim Perge'nin güney şehir kapısı olan bu yapı bütününün Hellenistik Dönem'den Hadrianus Dönemi'ne kadar geçen süreçte sürekli olarak mimari bir değişim içerisinde olduğu açıktır. Hellenistik Dönem'e tarihlenen yuvarlak kuleler, Roma Erken İmparatorluk Dönemi eklentisi olan kemerli kapı ve oval avlu ile yazıtlar yardımıyla Hadrianus Dönemi'ne ait olduğu

¹⁸¹ Hellenistik Güney Kent Kapısı ve Oval Avlu'nun genel bir değerlendirmesi için bkz: Özdzibay, 2012, **a.g.k.**, 52-62

¹⁸² Lanckoronski, 2004, **a.g.k.**, s.59, Res. No: 46

¹⁸³ A. M. Mansel (1956c). 1953 Antalya Bölgesi (Pamphylia) Kazılarına Dair Rapor. *TAD* (6-1) , 1956, s. 5-10, Mansel. (1956b). 1954 Side ve Perge Kazıları, *Belleten* (20), s. 334

¹⁸⁴ H. Lauter (1972). Das Hellenistische Südtor von Perge, *Bonner Jahrbücher* (172), s.1-11

¹⁸⁵ Abbasoğlu, Perge Kazısı 1995 Yılı Ön Raporu, *KST* (18-2). 44, Abbasoğlu (1998). Perge Kazısı 1996 Yılı Ön Raporu. *KST* (19-2). s. 84-85

¹⁸⁶ S.Bulgurlu (1999). Perge Kenti Hellenistik Güney Kapısı ve Evreleri. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi

anlaşılan üç kemerli tak, bu kompleksin farklı dönemlerde geliştirilerek kullanım gördüğünü kanıtlamaktadır.

Kompleksin yapı evrelerinin saptanması adına ulaşılan en dikkat çekici sonuç, kuleler ile kemerli kapı ve oval avlunun eksenleri üzerinde yapılan incelemelerle ortaya çıkmıştır. Kuleler ile oval avlunun duvarları arasındaki geçiş izleri, daha önce yapıda incelemelerde bulunan Lanckoronski ve Mansel tarafından belirlenemediği için her iki araştırmacı da avlunun kuleler ile birlikte planlandığını düşünmüştür.¹⁸⁷ Buna karşın daha sonra yapılan ölçümler sayesinde, kulelerin ekseninin diğer yapı elemanlarından farklı olduğu ve dolayısıyla iki ayrı eksenin bulunduğu kanıtlanmıştır.¹⁸⁸ Yeni eksen sisteminin ürünü olan kemerli kapı da, oldukça başarılı bir uygulama ile yuvarlak kuleler arasına inşa edilmiştir. Bulgurlu, “ Bu o kadar başarılı bir uygulamadır ki, ancak kemerli kapının kuzey ve güney cepheleri boyunca ayak genişliklerini ölçerek anlamak mümkün olabilmıştır ”¹⁸⁹ diyerek, eksen bağlantıları arasındaki geçiş uygulamasının başarısına dikkat çekmiştir.

2.1.1.1. Kuleler

Birbirine 9,86 m uzaklıkta bulunan, zemin kat dahil olmak üzere toplam dört kattan oluşan iki yuvarlak kule, kompleksin Hellenistik Dönem’e tarihlendirilen yapı elemanlarıdır (Görsel 11). Doğu kulenin çapı 11,70 m, batı kulenin çapı ise 11, 25 m olarak ölçülmüştür.¹⁹⁰ Kuleleri oluşturan taşların yapı malzemesi travertendir ve isodomik duvar örgü tekniği kullanılmıştır. Her iki kulede de, ilk iki kata ait taş yüzeyleri bosajlıdır. Oldukça düzenli bir şekilde, enine dikdörtgen ve kare blokların sırayla yerleştirildiği anlaşılmaktadır (Görsel 12). Kulelere giriş, kuzeyden kemerli kapılar vasıtasıyla yapılmaktadır. Katlar arasındaki bağlantıyı sağlayan merdivenlere dair bir iz olmamasının sebebi, tahta merdivenlerin kullanılmış olmasıdır.¹⁹¹ İlk iki katta mazgal delikleri mevcuttur. Üstteki iki katta ise pencereler bulunmaktadır. Lanckoronski, kulenin son katında sekiz adet pencerenin yer aldığından bahsetmiştir.¹⁹² Pencereler arasında kalkan yuvarlak kabartmaları vardır. Kulelerin saçaklık kısmı ise Dor düzeninde bir mimari kurguya sahiptir. Doğu kuleden bir pencere kenarı ve bir

¹⁸⁷ Lanckoronski, 2004, **a.g.k.**, 59-62

¹⁸⁸ 1995-1998 yılları arasında ‘Hellenistik Kapı’nın evrelerinin saptanması adına gerçekleştirilen sondajlar ve ölçümlerin sonuçlarının değerlendirilmesi için bkz: Bulgurlu, 1999, **a.g.k.**, 7-37

¹⁸⁹ Bulgurlu, 1999, **a.g.k.**, 34

¹⁹⁰ Bulgurlu, 1999, **a.g.k.**, 38

¹⁹¹ A. M. Mansel (1964a). Pamphylia Şehir Surları ve Kapıları, *Atatürk Konferansları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi s. 227

¹⁹² Lanckoronski, 2004, **a.g.k.**, 62

kalkan kabartması günümüze insitu halde ulaşmıştır. Çatı konstrüksiyonu hakkında yeterli bilgiyi sağlayacak veri bulunmamakla beraber, konik bir yapıya sahip olduğu düşünülmektedir.¹⁹³

Perge'nin güney kent kapısını oluşturan anıtsal kompleksin en erken evresine ait yapı elemanları olarak nitelendirilen kuleler, araştırmacılar tarafından genel bir değerlendirme ile Hellenistik Dönem'e tarihlendirilmektedir. Dor düzenindeki saçaklık mimarisi Hellenistik Dönem'de kent kapılarında sık olarak kullanılmıştır.¹⁹⁴ Yapının tarihlendirmesi üzerine görüş bildiren araştırmacılardan H. Lauter¹⁹⁵, A. W. Lawrence¹⁹⁶, K. Dornisch¹⁹⁷ ve A. McNicoll¹⁹⁸, MÖ 3. yüzyılın son çeyreğinde inşa edilmiş olabileceğini belirtmişlerdir. A. Moortgat ise kuleler ile birlikte kent kapısını MÖ 4. yüzyılın sonlarına tarihlemektedir¹⁹⁹. Bulgurlu, 1995-1998 yılları arasında gerçekleşen kazı çalışmaları sonucunda yapının Hellenistik evresine dair arkeolojik verilerin yetersiz kaldığından söz etmiştir.²⁰⁰ Kulelerin tarihlendirmesi için üst sınır olarak MÖ 3. yüzyılın ikinci yarısının uygun olacağını belirtmiştir.²⁰¹

2.1.1.2. Kemerli kapı

Hellenistik Güney Kapı'nın ikinci evresinde yuvarlak kulelerin arasına kemerli bir kapı eklenmiştir. İki pylonu günümüze insitu şekilde ulaşan (Görsel 13) kapının ilk rekonstrüksiyonu 1955 yılı kazılarının ardından Mansel tarafından yapılmıştır.²⁰² Yayınlanan çizimde yapı iki katlı ve üç kemerli olarak gösterilmiştir. Bulgurlu, kapının ikinci kat rekonstrüksiyonunu sorunlu olarak nitelendirerek kapının mimari kurgusu hakkında yeni öneriler getirmiştir.²⁰³

Kemerli kapı, iki cephelidir. Güney cephe, Geç Dönem Kent Kapısı ile Hellenistik Güney Kapı arasında kalan alana, kuzey cephe ise kompleksin oval avlusuna

¹⁹³ Lanckoronski'nin yayınında Niemann tarafından yapılan rekonstrüksiyonda, konik bir çatı tasvir edilmiştir. (Lanckoronski, 2004, **a.g.k.**, 61, res: 48)

¹⁹⁴ Bulgurlu, 1999, **a.g.k.**, 46

¹⁹⁵ Lauter, 1972, **a.g.k.**, 10-11

¹⁹⁶ A. W. Lawrence (1979). *Greek Aims in Fortification*, Oxford: Clarendon Press. s. 323

¹⁹⁷ K. Dornisch (1992). *Die griechische Bogentore. Zur Entstehung und Verbreitung des griechischen Keilsteingewölbes*, Frankfurt. s. 109

¹⁹⁸ A. McNicoll (1997). *Hellenistic Fortifications from the Aegean to the Euphrates*, Oxford: Clarendon Press s. 156

¹⁹⁹ A. Moortgat (1997). Das antike Torgebäude in seiner baugeschichtlichen Entwicklung, *Baghdader Mitteilungen* (28), s. 33

²⁰⁰ Bulgurlu, 1999, **a.g.k.**, 46

²⁰¹ Tarihlendirme için alt sınırı verecek bulgular ise yetersizdir. Savunma yapılarının gereksiz kaldığı 'Pax Romana' sürecinin başlangıcı, alt sınır için kabul edilebilir bir değerlendirmedir. Bulgurlu, kulelerin Dor düzenindeki mimari şeması ile kalkan kabartmalarının Hellenistik Dönem süresince kule ve şehir kapılarında kullanıldığını belirterek kesin bir tarihlendirme yapmamıştır. (Bulgurlu, 1999, **a.g.k.**, 47)

²⁰² Mansel, 1964a, **a.g.k.**, 229, res : 36-37

²⁰³ Kemerli kapının detaylı bir analizi ve mimari blokların değerlendirmesi sonucunda yapılan rekonstrüksiyon önerisi için bkz : Bulgurlu, 1999, **a.g.k.**, 51-68

açılmaktadır. İki pylon arasında 5.67 m aralık bulunmaktadır. Ölçümler sonucunda, kulelerin bedenine bitişik konumlandırılan pylonların birbirlerine bakan iç yüzlerinin aynı genişliğe sahip olduğu anlaşılmıştır. Buna karşın kuzey ve güney cephelerin genişlikleri farklıdır.²⁰⁴ Bu da, yukarıda bahsedilen ve Hellenistik Dönem’de inşa edildiği düşünülen kulelerin kemerli kapıdan farklı bir eksen hattına sahip olduğunu göstermektedir. Kapının yeni bir eksen sistemine göre kaydırılarak oturtulması işlemi, ancak yapılan ölçümler sonucunda saptanabilmiştir.

Bulgurlu’nun rekonstrüksiyon önerisine göre, iki katlı olan kemerli kapıda yer alan pylonların birbirlerine bakan iç yüzlerinde ve kuzey-güney cephelerinin köşelerinde üçer adet kabartmalı paye bulunmaktadır (Görsel 14). Kuzey ve güney cephelerde yer alan payelerden ikisi ilk katta, biri ise ikinci kattadır. İkinci katta yer alan payeler ilk kattakilerden daha incedir. Kapının birbirine bakan pylonlarının iç yüzleri üzerinde, arka arkaya gelen üç kemer vardır. Kemerlerin her birinde on dokuz adet kemer taşı yer almaktadır ve her bir kemer taşı çift taraflıdır. Kapının kuzey ve güney cephelerindeki birinci kat payeleri üzerinde, kemerin yastık taşı ile birleşen iki fascialı arkhitrav blokları vardır. İkinci katta, kemer hizasının üzerinde, bu kata ait arkhitrav blokları ve onun üzerine yerleştirilen triglyph-metop frizi bulunmaktadır. Friz dizisi tüm cepheyi kapsayacak biçimde devam etmektedir. En üstte ise, sade profillerden oluşan geison yer almaktadır.²⁰⁵

Traverten bloklardan meydana gelen kapının mimari elemanlarını tutturmak için kenet kullanılmamıştır. Kapının fasadında, dübel delikleri görülmektedir. Bu deliklerden ve tıraşlama izlerinden anlaşıldığı kadarıyla, Hadrianus Dönemi’nde avlu fasadında gerçekleşen uygulamalar ile beraber kapının cepheleri de mermer levhalar ile kaplanmıştır.

Kapıda İon ve Dor tarzının özellikleri birlikte kullanılmıştır. Birinci kat payelerinin üzerinde yer alan iki fascialı arkhitrav İon özellikleri barındırmaktadır. İon özelliklerinin görüldüğü bir diğer mimari eleman geisondur. Paye başlıkları ve triglyph-metop frizinde ise Dor üslubu kullanılmıştır.²⁰⁶ Frizlerdeki Dor üslubu özellikleri, Hellenistik kulelerde karşımıza çıkan Dor saçaklık ile benzerlikler taşımaktadır.

²⁰⁴ Bulgurlu’nun çalışmasında belirtilen ölçümlere göre batı pylonun güney cephesi 2.46 m, kuzey cephesi 2.21 m genişliğe sahiptir. Doğu pylonun güney cephesi 2.30 m, kuzey cephesi ise 2.49 m genişliktedir. Bu da, her iki pylonda çapraz gelen yüzlerin genişliklerinin yakın olduğu sonucunu doğurmaktadır. Bulgurlu, 1999, **a.g.k.**, 51

²⁰⁵ Bulgurlu, 1999, **a.g.k.**, 53-60

²⁰⁶ Bulgurlu, 1999, **a.g.k.**, 62

Buradan, kemerli kapının inşasında kulelerin tipolojisine uygun bir tarz gözetildiği çıkarımını yapmak doğru olacaktır.

İki tarzın bir arada kullanılması açısından, Perge kentinde kemerli kapı ile benzer özellikler barındıran en yakın yapı örneği Demetrios-Apollonios takıdır. Her iki yapı da oldukça sade bir üslupla inşa edilmiştir. Buna karşın, Dor frizi ve payelerin başlıkları, her iki yapıda farklılıklar göstermektedir.²⁰⁷

Kapının savunma amacı ile yapılmadığı, oldukça sade bir mimari gözetilerek kuleler ile arasındaki uyuma dikkat edildiği açıktır. Nitekim kapının kapatılmasının söz konusu olmadığı, yapılan araştırmalar sonucunda pylonlarda ve kapı eşiğinde herhangi bir menteşe izine rastlanamamasından anlaşılmıştır.²⁰⁸ Yapının, kuleler göz önünde bulundurmadan ele alındığında anıtsallıktan uzak bir mimariye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Tüm bu özellikleri düşünüldüğünde, yapının kuleler arasına inşa edilmiş bir süs kapısı görünümünde olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Hellenistik kuleler arasına konumlandırılan kemerli kapının tarihlendirmesi adına ele geçen somut bir epigrafik bir buluntu yoktur. Saçaklık kısmında yazıt için uygun bir attika bölümünün olmayışı da, kapıda herhangi bir ithaf yazıtının bulunmadığının göstergesidir. Tarihlleme konusunda mimari ve epigrafik veriler ile kesin sonuçlara ulaşılamasa da, kompleksteki diğer yapı elemanlarının incelenmesi ile genel bir değerlendirme yapılabilmektedir. Bu hususta, üç ana unsurun göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bunlardan ilki, batıdaki pylonun güneybatı köşesinde, batı kule bedeninde yer alan mazgal deliğinin işlevini kaybetmesi durumudur. Kapının inşasıyla birlikte, kulelerden girişi kontrol etmek imkansız hale gelmiştir. Bu da, kapının kulelerden daha sonra yapıldığını gösteren kanıtlardan biridir. Tarihlendirme konusunda yardımcı olan ikinci unsur, avlu içerisinde Hadrianus Dönemi'nde yapılan niş eklemesi esnasında, kapının pylonlarının nişler ile kesişen köşelerinin oyulmasıdır (Görsel 15). Bu durum, kapının Hadrianus Dönemi öncesinde inşa edilmiş olduğunu kanıtlamaktadır. Hadrianus Dönemi'nde kapı fasadına eklenen mermer kaplama levhaları da, kapının Hadrianus Dönemi öncesinde var olduğunun anlaşılmasını sağlayan bir diğer kanıttır.

²⁰⁷ Bulgurlu, 1999, a.g.k., 63

²⁰⁸ Bulgurlu, 1999, a.g.k., 66

Yukarıda bahsedilen saptamalar ile birlikte kapının savunma amaçlı inşa edilmediği göz önüne alındığında,²⁰⁹ tarihlendirme için *Pax romana*'nın başlangıcı ile Hadrianus Dönemi arasındaki zaman dilimi kabul edilebilir.²¹⁰ Barış döneminde savunma yapılarına ihtiyaç kalmadığı için, yuvarlak kuleler arasında yer alan kemerli kapının bu dönemde inşa edilmiş olması mantıklıdır. Lanckoronski, kentin güneyinde, kuzey-güney doğrultulu sütunlu caddede yer alan kanalda yazıtlı bir arkhitrav bloğu ele geçtiğinden söz etmektedir.²¹¹ Şahin ise, Cladius dönemine tarihlendirilen bu yazıttan yola çıkarak kemerli kapının imparator Cladius onuruna yaptırılmış olabileceğini belirtmiştir.²¹² Ancak söz konusu arkhitravın Lanckoronski tarafından verilen ölçülerinin, kemerli kapının her iki katında yer alan arkhitrav ölçülerinden farklı olduğu anlaşılmıştır.²¹³ Bu nedenle Şahin'in önerisinin geçerli olamayacağı anlaşılmaktadır.

Roma Erken İmparatorluk Dönemi'nde inşa edildiği bilinen kemerli kapının mimari kurgusunda, kuleler ile uyum içerisinde olmasına önem verilmiştir. Dor üslubunun her iki yapıda kullanılmış olması ve kemerli kapının yeni eksen sistemine göre gayet başarılı biçimde yerleştirilmesi bu uyumu gözler önüne sermektedir. Bulgurlu, "kapının kulelerden ne kadar sonra yapıldığını kesin tespit etmek mümkün değildir"²¹⁴ diyerek her iki yapının da kesin tarihlemesinin yapılmasının zor olduğunu vurgulamıştır.

2.1.1.3. Oval avlu

Kulelerin arkasında, doğuda ve batıda karşılıklı, iki katlı kavisli duvarlardan meydana gelen oval planlı bir avlu yer almaktadır (Görsel 16). Avlunun kuzeyi, Hadrianus döneminde inşa edilen üç geçişli tak ile sınırlandırılmıştır. Avlu duvarları, 1.20 m kalınlığa sahiptir. Kavisli duvarlar kuzey uçta 1.50 m'yi bulan kalınlığa ulaşmaktadır. Duvarların yükseklikleri ise 10 m'dir. Avlunun doğusunda ve batısında bulunan duvarlar, her katta yedişer adet olmak üzere toplam yirmi sekiz nişe sahiptir. Kemerli kapının pylonlarının ve avlu duvarlarının oyulması ile inşa edilen birinci kat güney nişleri haricindeki tüm nişlerin üstü kemerlidir. İkinci kat duvarlarında bulunan nişler, ilk kattakilere göre daha dar yapılmışlardır. İlk kat nişleri 0.70 m derinliğe ve 1.40-1.48 m arasında değişen genişliğe sahipken, ikinci katta yer alan nişler 0.40 m

²⁰⁹ Lauter, 1972, **a.g.k.**, 1

²¹⁰ Bulgurlu, 1999, **a.g.k.**, 66-68

²¹¹ Lanckoronski, 2004, **a.g.k.**, 165, no:30

²¹² Şahin, 1999, **a.g.k.**, 48-49

²¹³ Bulgurlu, 1999, **a.g.k.**, 67

²¹⁴ Bulgurlu, 1999, **a.g.k.**, 67

derinlik ve 1.24 m genişliktedirler. Üst katta yer alan nişlerden en güneydekilerin üst kenarı düz biçimlidir. Üst kat nişleri, bir sıra düz, bir sıra kemerli olmak üzere atlamalı olarak devam etmektedir (Görsel 17).²¹⁵

Beyaz mermer levhalar ile kaplı avlu zemini, eş merkezli daireler biçiminde yerleştirilmiştir. Buna karşın döşemenin büyük kısmı günümüze ulaşamamıştır. Sadece oval avlunun duvarları önünde ve köşelerde levhaların bir kısmı korunabilmiştir. Döşeme ile ilgili dikkat çekici verilerden birisi de, mermer levhaların avlu cephe kaplamasının alt basamağının altından, duvara dek devam etmesidir. Bu da, avlu içerisindeki döşemenin cephe kaplamalarından önceki bir evrede yapıldığına işaret eder.²¹⁶ Bahsedilen mermer kaplamalı döşeme taşlarının alt kotunda, doğu duvarın önünde yuvarlak bir kanal bulunmaktadır. Döşeme taşları ve yuvarlak kanal aynı aksta ilerlemektedir. Dolayısıyla günümüzdeki avlu duvarının doğusunda, daha erken dönemde inşa edilmiş yuvarlak hatlı bir duvar olması gerekmektedir. Döşeme ve kanal da, eski duvara göre planlanmıştır.

Oval avlu duvarlarının iç ve dış cephe kaplamasında, mermer levhalar kullanılmıştır.²¹⁷ Cephe mimarisi, avlu duvarına bitişik, traverten bloklardan oluşan ve zeminden 0.30 m yüksekte bir basamak ile başlamaktadır. İlk basamağın üzerinde, nişlerin aralıkları ile aynı hizada konumlandırılan ve postamentlere kaide oluşturan ikinci basamak bulunmaktadır. Söz konusu basamak, niş hizasında içe dönük, postamentlerin hizasında ise dışa taşkın yapılmıştır. İki basamağın da malzemesi travertendir. Üç profilli ayak silmesi, basamaklar üzerinde yer almaktadır. Ayak silmesinin üzerinde, 1.20 m yüksekliğindeki postamentler bulunmaktadır. Postamentler arasında duvar kaplama levhaları vardır. Bunların üzerine tüm cephe boyunca, duvarın eğimine uygun biçimde yerleştirilen 0.26 m yüksekliğindeki kaide tacı gelmektedir. Tacın üzerinde, Attik-İon tarzındaki sütun kaidesi, sütun ve başlık yer almaktadır. 0.22 m yüksekliğindeki kaidenin üzerinde yaklaşık 3.10 m olduğu düşünülen sütun yükselmektedir. Sütunların üzerinde, 0.42-0.50 m yüksekliğinde Korinth başlıkları vardır. Yapılan kazılar sonucu, granit ve breş olmak üzere iki tip malzemeden yapılan sütun parçalarına rastlanmıştır. Sütunların, avlu duvarlarının düzenine göre atlamalı olarak sıralandığı düşünülmektedir. Başlıkların üzerinde üç fascialı arkhitravlar

²¹⁵ Bulgurlu, 1999, a.g.k., 7-11

²¹⁶ Bulgurlu, 1999, a.g.k., 15

²¹⁷ Avlunun cephe kaplamasının ilk rekonstrüksiyon çizimi Mansel tarafından yayınlanmıştır. (A. M. Mansel (1956d) Bericht über Ausgrabungen und Untersuchungen in Pamphylien in den Jahren 1946-1955. AA (71) s. 103-112)

bulunmaktadır. 0.30 m yüksekliğe sahip arkhitravın ilk iki fasciası inci dizisi ile bitmektedir. Üçüncü fascianın üzerinde bulunduğu arkhitrav tacı ise inci dizisi, yumurta dizisi, anthemion ve düz bir şerit taşımaktadır. Ayrıca arkhitravın üçüncü fasciası üzerinde aralıklarla konumlandırılmış, bronz harflerden oluşan yazıtları tutmak için oyulan dikdörtgen biçimli yuvalar yer almaktadır. Bahsedilen arkhitrav bloğunun üzerinde ise geison bulunmaktadır. Geison, dış kesimi ile başlayıp üzerine öne uzanacak biçimde yapılmış damlalık gelmektedir. Damlalığın üzerinde sırasıyla 3 cm yüksekliğinde bir yumurta dizisi, 8.5 cm yüksekliğinde bir *anthemion* ve 5 cm yüksekliğinde düz silme vardır (Görsel 18).²¹⁸

1953 ve 1954 yıllarında Mansel tarafından avlu içinde gerçekleştirilen kazılarda, kompleksin yapı evrelerinin daha sağlıklı biçimde değerlendirilmesini sağlayacak heykeltraşi ve epigrafik buluntulara ulaşılmıştır.²¹⁹ Kazılar esnasında ele geçen buluntular arasında dokuz adet yazıtlı heykel kaidesi, mermer heykeller ve kabartmalar vardır. Yazıtlı kaideler, 1983 yılında kazı raporlarında işaretlenen buluntu noktalarına uygun biçimde konumlarına göre en yakın nişlere yerleştirilmiştir. Yazıtlı kaidelerin beşi avlunun doğu duvarı önünde, dört tanesi ise avlunun batı duvarı önünden ele geçmiştir. Kaidelerdeki yazıtlar Eski Yunanca'dır. Her bir yazıt, ktistes (kurucu) ünvanı ile başlamaktadır. Yazıtlarda ktistes ünvanının ardından tarihi ve mitolojik karakterlerin isimleri gelmektedir.²²⁰

Avlunun doğu duvarı önünde:²²¹

C.Plancius Varus kaidesi,

M.Plancius Varus kaidesi,

Kalkhas kaidesi,

Leonteus kaidesi,

Rhiksos kaidesi,

²¹⁸ Bulgurlu, 1999, **a.g.k.**, 92-94

²¹⁹ Mansel, 1956c, **a.g.k.**, 5-10, Mansel, 1956b, **a.g.k.**, 334, Mansel, 1956d, **a.g.k.**, 104-120

²²⁰ Yazıtlı kaidelerin detaylı incelemesi ve tanımlaması için bkz : Şahin, 1999, **a.g.k.**, 135, no:101; 136, no:102; 137, no:103-104; 138, no:105-106; 139, no:107; 140, no:108; 141, no:109.

²²¹ Bulgurlu, 1999, **a.g.k.**, 104-106

Avlunun batı duvarı önünde:²²²

Mopsos kaidesi,

Minyas kaidesi,

Makhaon kaidesi,

Labos kaidesi yer almaktadır.²²³

Yazıtlı kaidelerin üstünde bulunan yuvalar aracılığıyla, her bir kaidenin bronz heykeller taşıdığı anlaşılmaktadır. Bu heykeller günümüze gelememiştir. Bulgurlu, bronz heykellerin yüksekliğinin kesin olarak saptanmasının mümkün olmadığını, ancak niş ölçülerinden hareketle alt kattaki heykellerin üst kattakilerden daha büyük olması gerektiğini belirtmiştir.²²⁴

Avlu içinden ele geçen diğer heykeltıraşlık eserleri ise şunlardır: Hermes heykeli, Apollon heykeli, iki ayrı Dioskur heykeli, diademli kadın başı, iki ayrı Pan heykeline ait parçalar, Herme destekli Aphrodite heykeli, Herakles heykeli, kütük biçimli desteğe dayanmış bir sol bacak, kadın başı ve genç bir erkek başı.²²⁵

Heykeltıraşlık buluntularının hangi nişlere ait olduğu konusunda farklı düşünceler vardır. Mansel, ktistes heykellerinin üst kattaki nişlerde, tanrı heykellerinin ise alt kat nişleri içerisinde bulunması gerektiğini söz belirtmiştir.²²⁶ Konu hakkında bir diğer görüş, S.Şahin'e aittir. Şahin, tanrı heykellerinin Hadrianus Dönemi'nde üst kat nişleri içerisine yerleştirildiğini, dolayısıyla da ktistes heykellerinin boş alt kat nişlerinde olması gerektiğinden söz etmiştir.²²⁷ Bulgurlu ise, her iki katta yer alan nişlerin tümünde ktistes heykellerinin bulunabileceği ihtimali üzerinde durmuştur. Avlu içerisinde ele geçen tanrı heykellerinin de, daha geç bir dönemde buraya taşınmış

²²² Bulgurlu, 1999, **a.g.k.**, 106-107

²²³ Yazıtlı kaidelerde ismi geçen şahıslardan M. Plancius Varus, Plancia Magna'nın babası, C.Plancius Varus ise Plancia Magna'nın ağabeyidir. Bu iki şahıs, yazıtlarda ismi geçen tarihi karakterlerdir. Yazıtlı kaidelerde adı geçen diğer yedi şahıs ise mitolojik karakterlerdir. Rhiksos ve Labos dışında adı geçen diğer mitolojik şahsiyetlerin bir bölümü, Troia savaşıdan sonra güneye yola çıkan kahramanlardır. (A.Pekman (1973). *Perge Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 9; Bulgurlu, 1999, **a.g.k.**, 108)

²²⁴ Bronz heykelleri taşıyan yazıtlı kaidelerin ölçüleri birbirlerinden farklıdır. Kaidelerin enleri 56-74 cm arasında iken, yükseklikleri 50-79 cm aralığında değişmektedir. Bulgurlu, kaideleri enlerinin ölçülerine göre gruplandırmıştır. Buna göre, enleri 70 cm'den küçük olanlar; Kalkhas, Leonteus, Mopsos ve Makhaon kaideleridir. Enleri 70 cm'den büyük olanlar ise C.Plancius Varus, M. Plancius Varus, Rhiksos, Minyas ve Labos kaideleridir. (Bulgurlu, 1999, **a.g.k.**, 108)

²²⁵ Heykeltıraşlık buluntularının tanımlamaları ve kataloğu için bkz : Bulgurlu, 1999, **a.g.k.**, 110-112

²²⁶ Mansel, 1956d, **a.g.k.**, 106-108

²²⁷ Şahin, 1999, **a.g.k.**, 135. Şahin'in bu önerisi, bahsedilen tanrı heykellerinin üst kat nişlerine sığamayacak boyutlarda olması sebebiyle geçersizdir. (Bulgurlu, 1999, **a.g.k.**, 109, dipnot 256)

olabileceğini belirtmiştir.²²⁸ Heykellerin işçiliklerinde görülen farklar ve boyutlarının birbirleriyle örtüşmemesi, bu düşünceyi desteklemektedir. Ktistes kaidelerinde Plancia Magna adının geçmesinden dolayı avludaki son değişikliğin, avlunun hemen kuzeyinde yer alan tak ile aynı dönemde gerçekleştiği düşünülmektedir.

Oval avlunun kendi içinde geçirdiği yapısal değişim, arkeolojik bulgular ışığında değerlendirildiğinde üç evre ile karşılaşılmaktadır. İlk evrede, yuvarlak kuleler ile birlikte planlanmış Hellenistik avlu bulunmaktaydı. Bu evreye ait izler, oval avlunun kuzeyindeki Hadrianus Dönemi'nde inşa edilen taka çıkışı sağlayan basamaklar yardımıyla saptanmıştır. Burada yer alan ve yay şeklinde dizilen taşlar ile birlikte batı kulenin kuzeyindeki Hellenistik avlu duvar hattının takip edildiği taş sırası, Hellenistik dönemde avlunun armudi plana sahip olduğunu göstermektedir. Oval avlunun ikinci evresi, kuleleri avlu duvarına bağlayan dikiş izleri ve avlunun mermer döşemesinin doğu duvarı altına doğru devam ettiğinin anlaşılması sonucunda saptanabilmektedir. Bu evrede, doğu ve batı avlu duvarlarında altışar adet niş bulunmaktaydı. Avlunun üçüncü evresinde, doğu ve batı avlu duvarlarının kemerli kapı ile kesiştiği güney köşesine birer niş daha oyulmuştur. Üst kata eklenen yedişer niş ile birlikte toplam yirmi sekiz niş elde edilmiş, avlu cepheleri mermer levhalar ile kaplanmıştır. Nişlerin içerisinde, yazıtlı kaidelerden anlaşıldığı kadarıyla kent için önemli kişiliklerin bronz heykelleri yer alıyordu. Yazıtlı kaidelerde Plancia Magna'nın isminin geçmesi, avludaki bu son değişimin Hadrianus Dönemi'nde, kuzeyde bulunan üç kemerli tak (Görsel 19) ile eş zamanlı olarak gerçekleştiğini kanıtlamaktadır.²²⁹

Hadrianus takı, bünyesinde barındırdığı heykel programı ile birlikte Plancia Magna'nın katkılarıyla inşa edilmiştir. Bahsedilen inşa faaliyetleri, oval avlunun fasadında gözlemlenen son evreye ait mimari değişiklikler ile eş zamanlı olarak gerçekleştirilmiştir. Her iki yapının mimari dekorasyon özellikleri benzerlikler taşımaktadır. Bu açıdan, oval avluda yapılan son değişiklikler ile birlikte avlunun kuzeyine, kuzey-güney doğrultulu caddenin başlangıcını tayin edecek biçimde anıtsal bir yapı inşa edilmiştir. Hellenistik dönemde inşa edilen kuleler, Roma Erken İmparatorluk Dönemi'nde kuleler arasına eklenen kemerli kapı ve üç farklı dönemde

²²⁸ Bulgurlu, daha önce yapılan araştırmalarda hâkim olan genel kanının aksine, toplamda yirmi sekiz niş içerisinde de ktistes heykellerinin sergilenmiş olabileceğini vurgulamıştır. (Bulgurlu, 1999, **a.g.k.**, 109-110)

²²⁹ Oval avlunun kuzeyinde, yazıtlar yardımıyla kesin olarak Hadrianus Dönemi'ne tarihlendirilebilen üç kemerli tak bulunmaktadır. 1954 ve 1955 yıllarında kazısı yapılan takın mimari blokları 1980 yılında gerçekleşen bir çalışma ile kısmen düzenlenmiştir. (A. M. Mansel (1958). 1946-1955 Yıllarında Pamphylia'da Yapılan Kazılar ve Araştırmalar, *Belleten* (22), s. 238; Mansel, 1956d, **a.g.k.**, 112). Ayrıca Hadrianus takının detaylı tarifi ve mimari incelemesi için bkz: Bulgurlu, 1999, **a.g.k.**, 141-198

kullanım gören oval avlunun ardından, yeni aks sistemine göre Hadrianus Dönemi'nde üç kemerli tak eklenmiştir. Tak, şehir planlaması içerisinde son derece önemli bir konuma sahiptir. Perge'nin kuzey-güney doğrultulu sütunlu caddesinin güney sınırını belirleyen yapı, zengin cephe süslemeleri ve heykel programı ile birlikte anıtsal bir görünüme sahiptir.

2.1.1.4. Değerlendirme

Perge aşağı şehirde, doğu ve batı kapıları ile birlikte kentin üç ana kapısından biri olan 'Hellenistik Güney Kapı', kendi içerisinde geçirdiği mimari değişim göz önüne alındığında, üç evreli bir yapı kompleksi olarak karşımıza çıkmaktadır. Kentin gelişimi incelendiğinde, Hellenistik Dönem'den itibaren akropolisin terk edilerek güneydeki ovalık alana yerleşildiği görülmektedir. Bahsedilen yayılım alanı, Roma İmparatorluk Dönemi'nden itibaren yukarıda detaylı olarak açıklanan 'Güney Kent Kapısı' ve Hellenistik surların dışına çıkarak güneye doğru devam etmiştir (Görsel 20).²³⁰

Hellenistik Güney Kent Kapısı'nda gerçekleştirilen kazı çalışmaları ve araştırmalar sonucunda, yapıdaki ilk inşa faaliyetlerinin Hellenistik Dönem'de başladığı, yapılan eklemeler ve onarımlar ile birlikte MS 2. yüzyıla kadar bu faaliyetlerin sürdüğü anlaşılmıştır. Yapının MÖ 3. yüzyılın ikinci yarısından MS 2. yüzyıl ortalarına dek, kabaca üç yüz ila dört yüz yılı kapsayan bir süreçte, dönemin siyasi koşullarına bağlı olarak mimari değişim içerisinde olduğu saptanmıştır. Buna karşın ilk evrenin tarihlendirmesi, verilerin yetersizliğinden dolayı kesinlik kazanmamıştır. Kuleler ile birlikte inşa edilen Hellenistik avlulu kapının tarihlendirmesi için üst sınır MÖ 3. yüzyılın ikinci yarısıdır. Savunmaya yönelik yapılara ihtiyacın kalmadığı Pax Romana sürecinin başlangıcı ise, bu evre için alt sınır olarak belirlenmiştir.

Kapının inşa edildiği ilk evreden geriye, Hellenistik Dönem mimari unsurları taşıyan iki yuvarlak kule kalmıştır. Kulelerin kuzeyinde, sonradan eklenen oval avlu bulunmaktadır. Yapılan araştırmalar sonucunda Hellenistik Dönem avlusuna ait kalıntılara ulaşılmış ve bu sayede eski avlunun planı da anlaşılabilmiştir. Duvar kalıntıları, ilk evrede inşa edilen avlunun armudi bir plana sahip olduğunu ortaya koymuştur. Bulgurlu, ilk evrede inşa edilen duvarların kalınlığı konusunda kesin bir

²³⁰ Hellenistik Kapı'nın güneyinde 'Geç Dönem Kent Kapısı' olarak adlandırılan ve MS 4/5. yüzyıla tarihlendirilen şehir kapısı, Perge Güney Hamam, Severuslar Dönemi'nde inşa edilen ve hamama girişi sağlayan anıtsal propylaion, Severuslar Dönemi'nde inşa edilen F2 çeşmesi bulunmaktadır. Ayrıca 'Hellenistik Kapı' nın doğusunda Hadrianus Dönemi'nde inşa edilen agora ve bazilika yer almaktadır.

veriye ulaşmanın mümkün olmadığını, buna karşın duvarların savunma amaçlı inşa edilmesi gerekliliğinden dolayı en azından saldırıları önleyecek derecede kalın olması gerektiğini belirtmiştir.²³¹

İki yuvarlak kule arasına, herhangi bir savunma amacı güdülmeden inşa edilen kemerli kapı, yapı programının ikinci evresinde dahil edilmiştir. Kemerli kapı, Hellenistik dönem yuvarlak avlusundan farklı bir eksen planlamasına göre kuleler arasına konumlandırılmıştır. Yeni aks sisteminin başarılı bir şekilde uygulandığı görülmektedir. Kapı pylonlarının güney ve kuzey cephe genişliklerinin birbirinden farklı olması, yeni aks sistemine uygun bir inşa faaliyeti gerçekleştirilmesi zorunluluğundandır. Bu evrede, oluşturulan aks sistemi üzerinde yeniden avlu duvarları inşa edilmiş ve altışar adet niş oyulmuştur. Avlu duvarının sonradan eklenmesi, kuleler ile duvarların bağlantı noktalarındaki dikiş izlerinin saptanması sayesinde anlaşılabilmiştir. Oval avlu duvarlarından elde edilen mimari veriler ve kemerli kapının savunma amacından uzak bir süs kapısı niteliğinde olması, yapının bu evresindeki inşa faaliyetlerinin Roma Erken İmparatorluk Dönemi'nde gerçekleşmiş olduğunu göstermektedir.²³²

Yazıtlı heykel kaideleri yardımıyla Hadrianus Dönemi'ne tarihlendirilen son evrede, yapı bütününde önemli değişiklikler gerçekleşmiştir. Avlu cephe kaplamasında önceki evrede var olan altışar nişe birer niş daha eklenmiştir. Avlu duvarları yükseltilerek ikinci kata yedişer niş ilave edilmiştir. Her iki duvar cephesinde, toplamda yirmi sekiz nişe ulaşılmıştır. Avlu duvarları önünden, her birinin başında ktistes ünvanı yer alan ve kentin ileri gelenlerine ait olduğu belirlenen yazıtlı kaideler ele geçmiştir. Kaideler üzerinde bronz heykeller sergilenmekteydi. İkinci evrede kuleler arasına eklenen kemerli kapının cepheleri, bu dönem değişiklikleri esnasında mermer levhalar ile kaplanmıştır. Bu evrede gerçekleşen en önemli değişim ise oval avlunun kuzeyini kesecek biçimde üç kemerli bir takım komplekse eklenmesidir. Üçüncü evrede

²³¹ Eski avlu duvarına ait izler, sonradan inşa edilen oval avlu duvarları sebebiyle kulelerin avluyla bağlandığı köşelerde ve kule yüzeylerinde belirlenememiştir. Hellenistik avluya dair izler, batı kulenin kuzeyinde ve avlunun kuzeyindeki kavisli duvar kalıntıları sayesinde saptanabilmiştir. (Bulgurlu, 1999, **a.g.k.**, 364-365)

²³² Bulgurlu, yapının ikinci evresine batı kulenin kemerli giriş kapısı ve batı avlu duvarı arkasında yer alan büyük su kanalını da dahil etmiştir. Kanalin, avlu duvarlarının inşası ile birlikte işlevini kaybetmiş olduğu belirtilmiştir. Kulenin kemerli giriş kapısı ile bağlantılı olduğu düşünülen bu kanal, Bulgurlu tarafından şehrin güneye doğru gelişimi ile ilişkilendirilmiştir. Atik'in Perge Güney Hamam'da yapılan sondajlar ve keramik buluntuları sayesinde Augustus Dönemi'ne tarihlendiği yapının da bahsedilen su kanalı ile ilişkili olduğu düşünülmektedir. Yapının Roma Erken İmparatorluk Dönemi'ne ait evresinin detaylı incelemesi için bkz: Bulgurlu, 1999, **a.g.k.**, 365-367

gerçekleşen inşa faaliyetlerinin arkasındaki isim, Perge'nin Roma İmparatorluk Dönemi'ndeki en önemli tarihi kişiliklerinden birisi olan Plancia Magna'dır.

Hadrianus takı ile oval avlu cephelerindeki heykel programı ve anıtsal görünüm, bu evrede yapı kompleksinin bütünüyle propagandist bir yaklaşıma büründüğünü göstermektedir. Bu yaklaşımın en çarpıcı biçimde hissedildiği mimari öğeler yazıtlı heykel kaideleridir. Taka ait heykel kaideleri Eski Yunanca ve Latince olmak üzere çift dilli tasarlanmıştır. Ayrıca yapıda, Augustus ve Nerva gibi Roma Erken İmparatorluk Dönemi imparatorlarından, Traianus ve Hadrianus'a dek birçok şahsın heykellerinin sergilendiği anlaşılmaktadır. Bu sebeple yapının ana hatlarıyla imparatorları ve onların ailelerini onurlandırma amacı ile inşa edildiği sonucu çıkmaktadır. Yazıtlı heykel kaidelerinde Eski Yunanca'nın yanında Latince'nin de tercih edilmesi, Roma'nın resmi dilini kullanarak imparatorluğa bağlılığın simgelendiğini göstermektedir. Bu konuyu destekleyecek bir diğer veri de taktan ele geçen tabula ansata bloklarında yapının Plancia Magna tarafından vatana (patriae) adanmış olmasıdır. Oval avludan ele geçen yazıtlı kaidelerde ise sadece Eski Yunanca dil kullanılmıştır. Hadrianus takındaki yazıt programının aksine burada, kentin Hellenistik kökenine vurgu yapılmıştır. Sonuç olarak, Plancia Magna tarafından yaptırılan ve aynı yapı programının ürünleri olan tak ile oval avlu cephe düzenlemeleri, farklı ideolojik amaçlar taşımaktadır.

Perge'nin 'Hellenistik Güney Kapı'sı, düşman tehditleri nedeniyle savunma sistemlerinin hayati önem taşıdığı bir dönemde inşa edilmiştir. 'Pax Romana'nın getirdiği barış ve refah ortamı ile birlikte kapı, savunma amacını yitirerek zaman içerisinde imparatorların onurlandırıldığı anıtsal bir yapı görünümüne bürünmüştür. Zaman içerisinde değişen siyasal dengeler ve politik sebepler, her daim kentlerdeki mimari oluşumu etkilemiştir. Özellikle Roma İmparatorluk Dönemi'nden itibaren kentin güneye doğru genişlemesi ile 'Hellenistik Güney Kapı'nın çevresinde geniş çaplı inşa faaliyetleri gerçekleşmiştir. Perge Güney Hamam, Severuslar Dönemi anıtsal kapısı ve Hadrianus Dönemi agorası bu yapılardan bazılarıdır. Bu inşa faaliyetleri yapının, kentin güney kısmında oldukça merkezi ve işlek bir konumda kalmasını sağlamıştır. Tüm bu sebepler göz önüne alındığında 'Hellenistik Güney Kapı'nın zaman içerisinde savunma işlevini yitirerek, anıtsal görünüme sahip, imparatorluğa bağlılığın simgelendiği propagandist bir yapı bütünü halini aldığı görülmektedir.

2.1.2. Cornutus Palaestrası

Perge’de aşağı kentin kuzeybatısında ve doğu – batı doğrultulu cadde üzerinde yer alan Cornutus Palaestrası²³³, Roma Erken İmparatorluk Dönemi’ne tarihlendirilen ve kısmen ayakta kalan yapılarından birisidir (Görsel 21). Yapıda 2012 yılına dek herhangi bir kazı çalışmasının yapılmamış olması, yalnızca sağlam biçimde korunabilmiş mimari kalıntılar ve yazıtlar yardımıyla tanımlamalar yapılabilmesini zorunlu kılmıştır. Yapının işlevi hakkında ilk tanımlamaları yapan Lanckoronski, kare planlı palaestranın her bir kenarının 76 m uzunluğunda olduğunu, duvarların dış taraftan eşit aralıklar ile yerleştirilen payeler yardımıyla desteklendiğini belirtmiştir.²³⁴ Ayrıca yapının işlevi konusunda da, Olympia’da yer alan palaestra ve “Atina Hadrianus Stoası” örneklerindeki benzerliklerden yola çıkarak *gymnasium* veya *palaestra* olması gerektiğini belirtmiştir.²³⁵ Cornutus Palaestrası’ndan söz eden bir diğer araştırmacı G. Bean olmuştur. Bean, yapının güney duvarının ve caddeye bakan pencerelerin oldukça iyi korunduğundan söz etmiş, yapının mekânlarının belirlenebilmesi için kazılar yapılması gerektiğini eklemiştir.²³⁶ Nitekim 2012-2013 yıllarında Antaya Müzesi Müdürlüğü başkanlığında doğu-batı doğrultulu sütunlu caddenin batısı, palaestra ve palaestranın doğusunda bulunan su kemerinde kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir.²³⁷

Güney ve batı duvarlarında yer alan hatıl deliklerinden iki katlı olduğu anlaşılan yapının, Akropolis yamacına dayanan kuzey duvarına ait mimari kalıntıları yıkılmış vaziyettedir.²³⁸ Yapıda, güney ve doğu duvarları ile güneybatı ve kuzeybatı duvar köşeleri diğer bölümlere göre daha iyi korunmuş durumdadır. Yapının doğu – batı doğrultulu sütunlu caddeye bakan güney duvarı üzerinde, lentosu sağlam biçimde günümüze ulaşan bir kapı bulunmaktadır (Görsel 22, 23). Kapının iki yanında ise altışar adet pencere yer almaktadır. Özdizbay, güney duvardaki pencere açıklıklarının bir kısmının belirlenemeyen bir sebeple Bizans Dönemi’nde tuğlalar ile kapatıldığını belirtmiş, batı duvarının güneyinde bulunan anıtsal kapının ise geç dönemde kullanım

²³³ Yazıtlarda, yapıyı adayan C.Iulius Cornutus adlı kişinin isminin geçmesinden dolayı yayınlarda “Cornutus Palaestrası” isimlendirmesi yapılmıştır. Buna karşın, Perge’den ele geçen yazıtlarda *gymnasion*’un kullanılması sebebiyle yapının ‘Kuzey Gymnasion’ olarak adlandırılabileceği de A. Özdizbay tarafından belirtilmiştir. Özdizbay, 2012, **a.g.k.**, 21-27

²³⁴ Lanckoronski, 2004, **a.g.k.**, 42

²³⁵ Lanckoronski, 2004, **a.g.k.**, 43

²³⁶ G. Bean (1999). *Eskiçağ’da Güney Kıyılar*, Çev. İ.Delemen-S.Çokay, İstanbul. Arion Yayınevi, s. 37

²³⁷ O. Kara (2014a). Antalya Müzesi Müdürlüğü Başkanlığı’nda Perge Antik Kenti 2013 Yılı Çalışmaları, 23. *Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, s. 427-448, O. Kara (2015). Perge Antik Kenti 2012-2014 Yılı Kazıları, *AST* (149), s. 7-24, O. Kara, M. Demirel (2014b) Perge 2013 Yılı Kazıları, *ANMED* (12), s. 277-292

²³⁸ Özdizbay, 2012, **a.g.k.**, 21

görmüş olabileceğini eklemiştir (Görsel 24).²³⁹ 2012-2013 yıllarında gerçekleştirilen kazı çalışmaları sonucunda, kapının doğu ve batısındaki iki pencere açıklığının aslında tali kapılar olduğu ve Bizans Dönemi'nde tuğlalar ile örülerek niş görünümü kazandırıldığı belirtilmiştir.²⁴⁰

Yapının su temini, doğu-batı doğrultulu sütunlu cadde üzerinde yer alan ve Cornutus Palaestrası'nın doğu duvarına dayanan aquadukt tarafından sağlanmaktadır. Kazılar sonucunda açığa çıkarılan su kemerinin, düzgün kesme blok taşlardan meydana geldiği anlaşılmıştır. Kuzey-güney doğrultulu su kemerinin yüksekliği 4.25 m, ayaklar arası genişliği ise 6.8 m'dir.²⁴¹

Batı caddede yürütülen kazılar sonucunda, yapının caddeye bakan dış duvarına MS 4. yüzyılda bir podyum eklendiği anlaşılmıştır. Genişliği 2.60 m olan ve yüksekliği doğu kenarda 1.30 m'ye kadar çıkan podyum, parapetler ile desteklenmiştir. MS 4. yüzyıldan itibaren yapılan düzenlemeler, yapının güney cephesinin estetik bir görünüme kavuşturularak nymphaion haline getirildiğini göstermektedir. Geç dönem eklemesi olan podyum, yapının mimarisine uygun biçimde, iki basamakla ana kapıya bağlanmaktadır.²⁴²

Yapının güney duvarı ile doğu – batı doğrultulu sütunlu caddenin birbirleri ile bitişik konumlandırılması ve caddenin aksının Cornutus Palaestrası'na göre şekillenmesi, MS 1. yüzyılda Akropolis'in güneyindeki bu alanın kent içerisinde oldukça merkezi ve işlek bir bölge olduğunu göstermektedir. Lanckoronski, Cornutus Palaestrası'nın güney duvarı ile doğu – batı doğrultulu cadde arasındaki bağlantıyı şu şekilde ifade etmiştir:

“Planda görüldüğü gibi, binanın güney duvarıyla caddenin sütunları aynı hat üzerinde bulunması halinde yapının güney duvarı aynı zamanda caddenin kuzey galerisinin uzantısıdır ve pencereci duvar, bir sütun dizisi yerine alternatif olarak kullanılmıştır”²⁴³

Yapının güney duvarının doğu – batı doğrultulu caddeyle ilişkisi incelenirken, caddenin doğudan batıya doğru yöneliminin düz bir hat şeklinde ilerlemediği göz önünde bulundurulmalıdır. Caddenin Demetrios - Apollonios takına ve kavşağa ulaşan doğu bölümü düz bir hat ile ilerlemektedir. Fakat bu noktadan itibaren caddede kuzeybatı aksına doğru ilk kırılma gözlemlenmekte, Cornutus Palaestrası'nın bulunduğu

²³⁹ Özdzibay, 2012, **a.g.k.**, 22

²⁴⁰ Kara, Demirel, 2014b, **a.g.k.**, 279

²⁴¹ Kara, 2015, **a.g.k.**, 9

²⁴² Kara, 2014a, **a.g.k.**, 429

²⁴³ Lanckoronski, 2004, **a.g.k.**, 42

bölgede ise ikinci bir kırılma ile batıya yönelerek yapının güney duvarı ile aynı düzlemde ilerlediği görülmektedir. Kent planında da net bir şekilde görülebilen bu cadde düzenlemesinde, Cornutus Palaestrası'nın konumunun etkili olduğu ve cadde hattının yöneliminin yapıya göre uyarlandığı düşünülebilir.

Cornutus Palaestrası'nın iç bölümünde ise, yıkıntı sebebiyle varlığı saptanamayan kuzey cephe dışında, diğer üç kenarı çevreleyecek biçimde portikonun bulunduğu anlaşılmaktadır. Özdzibay, bahsedilen portikonun varlığının birçoğu insitu halde bulunan kireçtaşı sütun gövdelerinden anlaşıldığını, ayrıca güney ve batı duvarda yer alan hatıl deliklerinden portikonun iki katlı olması gerektiğini belirtmiş, hangi düzende yapıldıkları sorusuna cevap verebilecek sütun başlıklarına ise alanda rastlanmadığını vurgulamıştır.²⁴⁴ Palaestra'nın kuzey duvarına yakın bir konumda ise yapının duvarlarında kullanılan kireçtaşı bloklar ve devşirme malzeme ile inşa edilmiş tetrakonkhos planlı bir geç dönem yapısı yer almaktadır.²⁴⁵

Antalya Müze Müdürlüğü tarafından gerçekleştirilen kazı çalışmalarında, palaestranın Batı Kapısı önünde dairesel planlı bir geç dönem yapısına ait kalıntılara ulaşılmıştır. İçerisinden bol miktarda künk parçası ile pişmiş toprak plakalar ele geçen ve devşirme bloklardan inşa edilen yapının, geç dönemde kullanılan bir işlik olduğu düşünülmektedir.²⁴⁶

Yapının tarihlendirmesi, güney duvarda yer alan kapı ve pencerelerin lentolarındaki yazıtlar ve batı girişe ait olduğu anlaşılan bir başka blok üzerindeki yazıt yardımıyla yapılabilmektedir. Yapıda ilk gözlemleri yapan Lanckoronski, ithaf yazıtlarının her bir kapı ve pencere üzerine yerleştirildiği izlenimini edindiğini belirtse de²⁴⁷, güney duvarın ortasında yer alan kapı, aynı duvar üzerindeki iki pencere ve batı girişe ait olduğu saptanan arkhitrav bloğu dışında yapıya ait yazıtlı mimari eleman henüz bulunamamıştır. Güney duvardaki kapı ve pencerelerinin lentolarında yer alan yazıtlar Eski Yunanca, batı girişine ait lentodaki yazıt ise Latince'dir.

Güney duvarda yer alan kapının doğu ve batısındaki pencere lentolarında okunan yazıtlar, yapının C. Iulius Cornutus tarafından yaptırıldığını göstermektedir.²⁴⁸ Yapıyı adayan kişinin ismi belli olsa da, bahsedilen iki yazıtta da eksik kısımlar

²⁴⁴ Özdzibay, yapının porticolu iç kısmında bulunan sütunların büyüklükleri ve çaplarını göz önünde bulundurarak, porticonun Dor düzeninde olabileceğini belirtmiştir. (Özdzibay, 2012, **a.g.k.**, 22)

²⁴⁵ Yapının detaylı tanımlaması için bkz: W. E. Kleinbauer (1987). The Double Shell Tetraconch Building at Perge in Pamphylia and the Origin of the Architectural Genus, *DOP* (41), s. 277-293

²⁴⁶ Kara, Demirel, 2014b, **a.g.k.**, 278

²⁴⁷ Lanckoronski, 2004, **a.g.k.**, 43

²⁴⁸ Yapının güney duvarında yer alan pencere lentolarındaki yazıtlar için bkz: Şahin, 1999, **a.g.k.**, 51-53, No: 36, 38

bulunmaktadır. Özdizbay, pencere lentolarının Bizans döneminde kemer formunda yeniden düzenlenmesi sebebiyle kırılmış olabileceğini ve yazıtların bu nedenle eksik olduğunu belirtmiştir.²⁴⁹ Aynı duvar üzerinde yer alan giriş kapısının lentosundaki yazıt, orta kısmından kırılmış ve tahrip edilmiş olmasına rağmen yapının tarihlendirmesi adına, batı girişinde bulunan Latince yazıt ile beraber en önemli bilgiyi veren epigrafik buluntudur. Güney ve batı duvarlarda yer alan her iki yazıt, farklı dillerde olmasına karşın aynı içeriğe sahiptir. Yapının iki ayrı kenarında Eski Yunanca ve Latince olmak üzere farklı dillerde yazı kullanımının tercih edilmesi, imparatorluğun resmi dilinin kentteki ithaf yazıtlarında yer bulabildiğinin göstergesidir.

Yapının kime adandığı konusunda ise farklı önerilerde bulunan araştırmacılar olmuştur. S. Şahin'e göre, yapı C. Iulius Cornutus ve eşi tarafından, İmparator Nero'ya adanmıştır.²⁵⁰ Şahin, güney kapı lentosundaki Eski Yunanca yazıt ile batı kapısına ait olduğu anlaşılan blok üzerindeki Latince yazıtta İmparator Nero'nun isminin geçtiğini düşünerek, tamamlamayı bu şekilde yapmıştır. Yazıtın tamamlaması ile ilgili bir diğer öneri, W. Eck tarafından yapılmıştır. Eck, Şahin'in önerisindeki Nero tamamlaması yerine Claidius tamamlamasının yapılması gerektiğini belirtmiştir.²⁵¹ Yapının tarihlendirmesi ile doğrudan ilişkili bu iki yazıtın önerisi ve güney duvarı üzerindeki diğer yazıtlar, Özdizbay tarafından Türkçe çevirileri yapılarak değerlendirilmiştir.²⁵² Aynı çalışmada yapı ve çevresinden ele geçen, yapının MS 3. yüzyıl eklemelerine dair yazıtların bulunduğu da aktarılmıştır.²⁵³

Bu çalışmada değinilen ve epigrafik buluntular yardımıyla Vespasianus Dönemi'nden itibaren inşa faaliyetlerinin görüldüğü anlaşılan Perge Güney Hamam'daki tipolojik özelliklerin aksine, yukarıda tanımlaması yapılan 'Cornutus Palaestrası' bir hamam – gymnasium kompleksi değildir. Boyutları bakımından kentteki en büyük yapıların başında gelen palaestra'nın, her hangi bir yapı ile bağlantısı olmadan, Anadolu'da görmeye alışık olduğumuz "gymnasium" ve "palaestra" mimarisinin özelliklerini taşıdığı söylenebilir.

Vitruvius, "De Architectura" adlı eserinde bir palaestranın sütunlu avlularında bulunması gereken mekânları ve bu mekânların tanımlamalarını ayrıntılı olarak

²⁴⁹ Özdizbay, 2012, **a.g.k.**, 23

²⁵⁰ Şahin, 1999, **a.g.k.**, 52, No: 37

²⁵¹ W. Eck (2000). Latein als Sprache politischer Kommunikation in Städten der östlichen Provinzen. *Chiron* (30), s. 656-657

²⁵² Özdizbay, 2012, **a.g.k.**, 183-186, Ek no: 14-17

²⁵³ Özdizbay, 2012, **a.g.k.**, 26-27

yapmıştır.²⁵⁴ Vitruvius'un tanımlamalarında adı geçen ve oturma yerlerinin bulunduğu exhedrae, gençlere ayrılan bölüm olan ephebeum, pudralanma odası olarak adlandırılan conisterium, yağlanma odası olan elaeothesium, serinleme odası frigidarium, buhar odası olan propnigaeum ve laconium gibi mekânlar,²⁵⁵ Perge 'Cornutus Palaestrası'nda henüz kapsamlı bir kazı çalışması gerçekleştirilmediği için açığa çıkartılamamıştır.

Roma Erken İmparatorluk Dönemi'nde ticaretin gerçekleştiği ana cadde olarak kullanılan doğu – batı doğrultulu cadde hattı üzerindeki Cornutus Palaestrası'nın, ele geçen yazıtlar ışığında C.Iulius Cornutus tarafından Claidius veya Nero'ya adandığı anlaşılmaktadır.²⁵⁶ Yapı ile ilişkilendirilen diğer yazıtların yardımıyla, MS 2. yüzyıl ve MS 3. yüzyılda palaestranın kullanım görmeye devam ettiği, Bizans Dönemi'nde ise palaestranın iç kısmında yapıdan bağımsız olarak inşa faaliyetleri gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Perge'nin Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilen en erken yapılardan bir tanesi olan Cornutus Palaestrası'nda, ilerleyen yıllarda gerekli araştırmaların yapılması halinde yeni sonuçlara ulaşılma ihtimali bulunmaktadır.

2.1.3. Demetrios – Apollonios Takı

Perge'nin özgün yapılarından birisi olan ve Domitinaus Dönemi'nde inşa edilen Demetrios-Apollonios takı, kentin kuzey-güney ve doğu-batı doğrultulu caddelerinin kesişim noktasında, doğu – batı doğrultulu cadde aksı üzerinde yer almaktadır. Yapıdaki kazı çalışmaları, 1973-1974 yıllarında A. M. Mansel tarafından gerçekleştirilmiştir.²⁵⁷ Yıkılmış vaziyette olan taka ait parçaların büyük bir bölümünün sağlam ele geçmesi, yapıda birtakım onarım çalışmaları yapılabilmesine olanak sağlamıştır.²⁵⁸ Ancak yapıdaki restorasyon çalışmaları, maddi yetersizliklerden ötürü tamamlanamamıştır. Taka ait parçalardan yola çıkılarak bir restitüsyon çalışması yapılabilmiştir (Görsel 25, 26).

²⁵⁴ Vitruvius, De Architectura: Mimarlık Üzerine, Çev. Ç. Dürüşken, İstanbul, Alfa Yayınları, 2016, s. 209-213

²⁵⁵ Vitruvius, bu ana mekânların dışında kum torbalarının asılı olduğu oda olan coryceum, kubbeli terleme odası olan concamerata sudatio, soğuk su hamamı olan frigida lavatio ve sıcak su hamamı calda lavatio gibi mekânlardan da bahsetmektedir. (Vitruvius, **a.g.k.**, 210-211)

²⁵⁶ A. Akarca, Hellenistik Dönem'de yapının bulunduğu alanda Agora olabileceği ihtimalinden söz etmiştir. (Akarca, 1998, **a.g.k.**, 82)

²⁵⁷ Mansel (1974). Perge Kazısı 1973 Çalışmaları, *Belleten* (38), s. 542; Mansel (1975). Perge Kazısı 1974 Çalışmaları, *Belleten* (39-2), s. 551

²⁵⁸ Yapıdaki restorasyon çalışmaları için bkz: İnan, 1980a, **a.g.k.**, 610-611 , İnan, 1981a, **a.g.k.**, 368 , İnan, 1985, **a.g.k.**, 328 , İnan, 1986, **a.g.k.**, 402 , İnan, 1987, **a.g.k.**, 147-148 , İnan, 1988, **a.g.k.**, s. 190-191 , İnan, 1989, **a.g.k.**, 213-214 , Abbasoğlu. (1990). Perge Kazısı 1987 Çalışmaları, *KST* (11-2). s. 214-215

İki ayak üzerinde yükselen ve tek kemerli anıtsal bir yapı olan Demetrios – Apollonios takının yapı malzemesi travertendir.²⁵⁹ Anıtın pylonları, alçak podyumlu iki kaide üzerinde yükselmektedir (Görsel 27). Sağlam biçimde yalnızca pylon ayakları korunabilen takın genişliği 8.45 m, derinliği 1.48 m, yüksekliği 11.27 mdir. Payeler üzerinde yükselen, arkhitrav ve triglyph – metop frizi bulunmaktadır. Arkhitrav ve frizin üzerinde, kesik bir alınlık ve üst kısmında 4.40 m genişliğe sahip bir kemer vardır. Alınlık ve kemerin üzerinde attika kısmı bulunmaktadır. İki farklı mimari düzenin görülebildiği yapıda, kemer yüksekliğine kadar Dor düzeni, üst kısımda İon düzeni uygulanmıştır. Takın attika kısmı ise İon sütunları, üç fascialı bir arkhitrav ve üst kısmı profile sahip düz bir friz ile birlikte dış kesimli simadan oluşmaktadır.²⁶⁰ Yapı, sırasıyla ince ve kalın olmak üzere yirmi iki taş sırasından meydana gelmektedir.

Yapıdaki incelemeler sonucunda, kuzey – güney doğrultulu sütunlu caddenin portik arkhitravlarının, sonradan anıtın kuzey ve güney cephelerinde yer alan oyuklara yerleştirildiği anlaşılmıştır. Zeminden 5.55 m yükseklikteki bu oyukların tespit edilmesi ile birlikte, kuzey – güney doğrultulu caddenin Demetrios – Apollonios takından daha sonra inşa edildiği de saptanmıştır.²⁶¹

Demetrios – Apollonios takının her iki yüzünde, yapının kemeri ile attika kısmının arkhitravı arasında kalan bölümde Eski Yunanca yazıt yer almaktadır. Doğu cephede dokuz, batı cephede ise yedi satır yazıt işlenmiştir. Her iki cephede bulunan yazıtlar, yapının tarihlendirmesi ve yaptıran kişilerin belirlenmesi konusunda kanıtlar sunmaktadır. Doğu cephede, sol üst kısımda Divus Vespasianus, ortada Domitianus ve sağ üstte Divus Titus isimleri vardır. Ancak Domitianus’un isminin bulunduğu kısım, imparatorun *damnatio memoriae* uygulamasına tabi tutulmasının ardından silinmiştir.²⁶² Batı cephede ise ilk iki satırda Pamphylia Apollon’u ve Artemis Pergaia gibi yerel tanrılar ve çeşitli personifikasyonlar yer almaktadır. Bunun haricinde, “Eusebe, Philokaisar, Hiera, Neokoros Perge” (Dindar, İmparatorsever Kutsal Neokoros Kenti Perge) ünvanları ile birlikte anıtın Perge kentine adandığı da anlaşılmaktadır.²⁶³ Bütüncül bir değerlendirme ile yapının her iki cephesindeki yazıtların Perge’nin yerel tanrılarına, imparatorlara ve kentin kendisine adandığını söylemek yanlış olmayacaktır.

²⁵⁹ Ü. İzmirli (1986). *Perge Demetrios Apollonios Takı*, IX. Türk Tarih Kongresi, 21-25 Eylül 1981, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1986, s. 515

²⁶⁰ İnan (1989). Der Demetrios Apollonios Bogen in Perge, *İstMitt* (39), s. 237

²⁶¹ İzmirli (1986), **a.g.k.**, s. 516

²⁶² Şahin, 1999, **a.g.k.**, 72

²⁶³ Şahin, 1999, **a.g.k.**, 77, Özdzibay, 2012, **a.g.k.**, 28

Doğu cephe yazıtı²⁶⁴ :

- Θε[ῶι Σεβασ]τῶι [Θ]εῶι Σεβασ[τ]ῶι
2 Οὐεσ[πασιανῶι] [[Αὐτοκράτορι Καίσαρι Δομιτιανῶι]] Τίτωι [Ο[]]
[[Σεβαστῶι ἀρχιερεῖ μεγίστῳ δημαρχικῆς ἐξουσίας τὸ]]
4 [[αὐτοκράτορι τὸ ὑπάτῳ τὸ πατρὶ πατρίδος σωτῆρι τοῦ κόσμου]]
ἱερεὺς τῆς Ἀρτέμιδος καὶ δημιουργὸς καὶ γυμνασίαρχος νέων τε καὶ γεραιῶν καὶ παίδων
6 Δημήτριος Ἀπολλωνίου Ἐπικύδρου εὐσεβῆς φιλόκαισαρ καὶ φιλόπατρις πανάρετος υἱὸς τῆς πόλεως καὶ
Ἀπολλώνιος Ἀπολλωνίου Ἐπικύδ[ρο]υ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ ἐκ τῶν ἰδίων [κα]τασκευάσαντες ἀνέ[θηκα]ν καθιερούντων
8 Γαίου Καριστανί[ου] Φρ[όντω]νος πρεσ[β]ευτοῦ ἀ[ντι]στρατήγου τοῦ [Αὐ]τοκράτορος [[Δομιτιανῶι]] καὶ
[Λουκίου Οὐε]ίηνου Λόγ[γο]υ ἐπιτρόπου τοῦ Σεβασ[τ]ῶι

Batı cephe yazıtı²⁶⁵:

- Θε[ῶι Σεβασ]τῶι [Θ]εῶι Σεβασ[τ]ῶι
2 Οὐεσ[πασιανῶι] [[Αὐτοκράτορι Καίσαρι Δομιτιανῶι]] Τίτωι [Ο[]]
[[Σεβαστῶι ἀρχιερεῖ μεγίστῳ δημαρχικῆς ἐξουσίας τὸ]]
4 [[αὐτοκράτορι τὸ ὑπάτῳ τὸ πατρὶ πατρίδος σωτῆρι τοῦ κόσμου]]
ἱερεὺς τῆς Ἀρτέμιδος καὶ δημιουργὸς καὶ γυμνασίαρχος νέων τε καὶ γεραιῶν καὶ παίδων
6 Δημήτριος Ἀπολλωνίου Ἐπικύδρου εὐσεβῆς φιλόκαισαρ καὶ φιλόπατρις πανάρετος υἱὸς τῆς πόλεως καὶ
Ἀπολλώνιος Ἀπολλωνίου Ἐπικύδ[ρο]υ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ ἐκ τῶν ἰδίων [κα]τασκευάσαντες ἀνέ[θηκα]ν καθιερούντων
8 Γαίου Καριστανί[ου] Φρ[όντω]νος πρεσ[β]ευτοῦ ἀ[ντι]στρατήγου τοῦ [Αὐ]τοκράτορος [[Δομιτιανῶι]] καὶ
[Λουκίου Οὐε]ίηνου Λόγ[γο]υ ἐπιτρόπου τοῦ Σεβασ[τ]ῶι

Yazıtın her iki cephede de aynı içeriğe sahip olan son beş satırından, takı yaptıran/bağışlayan kişiler öğrenilmekte ve yapının tarihlendirmesi yapılabilmektedir. Yazıtın bu satırlarından anlaşıldığı üzere, tak Apollonios oğlu Demetrios ve Apollonios kardeşler tarafından yaptırılmıştır. Yazıtta Demetrios’un üstlendiği önemli görevler de belirtilmiştir.²⁶⁶ Takı yaptıran Demetrios ve Apollonios kardeşler, yazıtta “dini bütün” , “vatansever” , “imparatorsever” , “erdemli bütün” gibi ünvanlar ile onurlandırılmışlardır. Perge’de Demetrios ve Apollonios kardeşler ile ailenin diğer üyelerinin inşa faaliyetleri hakkında ipucu veren başka yazıtlar da ele geçmiştir.²⁶⁷ Söz konusu yazıtlar ile birlikte, Perge’nin yerli ailelerinden birinin üyeleri olarak karşımıza çıkan Demetrios –

²⁶⁴ Şahin, 1999, a.g.k., 76

²⁶⁵ Şahin, 1999, a.g.k., 76

²⁶⁶ İnan, 1989, a.g.k., 240

²⁶⁷ Akropolisin güney yamacından ele geçen yazıtlar ve ailenin Perge’deki olası yapı faaliyetleri hakkındaki düşünceler için bkz : Şahin, 1999, a.g.k., 81-84, No:58 , Şahin (1995). Studien zu den Inschriften von Perge II: Der Gesandte Apollonios und seine Familie. *EpigrAnat* (25). s. 2, Özdzibay, 2012, a.g.k., 112-117

Apollonios kardeşlerin Roma Erken İmparatorluk Dönemi'nde *euergesia* faaliyetlerinde bulundukları anlaşılmaktadır.

Demetrios – Apollonios takının kesin tarihlemesinin yapılabilmesini sağlayan son satırlarda, Lycia et Pamphylia Eyaleti *legatus Augusti pro praetore* Gaius Caristianus Fronto ve eyaletin finans *procuratoru* Lucius Vienus Longus'un anıtı kutsayarak vakfettikleri açıklanmaktadır. Yazıtta adı geçen iki kişinin hangi tarihlerde bahsedilen görevleri üstlendiklerinin biliniyor olması, yapının kesin tarihlemesine olanak sağlamıştır. Gaius Caristianus Fronto, *legatus Augusti pro praetore* görevine Titus'un ölümünden önce, MS 81 yılında getirilmiştir. *Procurator Augusti* ünvanı ile karşımıza çıkan Lucius Vienus Longus ise MS 80-84 yılları arasında bu görevi yürütmüştür.²⁶⁸ Bu bilgiler ışığında yapının Domitianus Dönemi'nde, MS 81-84 yılları arasında inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Roma'nın gücünün simgesel olarak işlendiği, zafer ikonografisinin tüm ihtişamıyla sergilendiği yapıların başında gelen taklar, temel anlamda kentlerin anıtsal mimarisini yansıtmaktadır. Buna karşın işlevsellik açısından değerlendirildiğinde, kent içerisindeki ana caddelerin trafiğinin düzenlenmesi gibi ihtiyaca yönelik amaçlar doğrultusunda da kullanılmışlardır. Plinius tarafından “novicio invento”, yani “yeni buluş” olarak tanımlanan²⁶⁹ taklar, Roma mimarlığının bir ürünü olmakla beraber imparatorluğun doğu eyaletlerinde de inşa edilmişlerdir. En önemli örneklerine, Forum Romanum'da yer alan Titus Takı, Septimus Severus Takı ve Constantinus Takı gibi yapılar ile Roma'da karşılaştığımız bu anıtların, üzerinde yer alan kabartmalardaki betimlemeler yoluyla imparatoru onurlandırmayı amaçladığını söylemek mümkündür. Anadolu'daki örnekler ise, Hellen nüfusunun yerleşmediği ve Roma kolonisi olarak kurulan kentler dışında, imparatorluğun batısındaki yoğun betimlemeye sahip anıtsal görünümlü taklara göre daha sade bir görünüme ve mimariye sahiptir.²⁷⁰

Anadolu'nun Hellenistik kökenli yerleşimlerinde gördüğümüz tak örneklerinde, doğrudan Roma devletinin gücünü vurgulayan veya kazanılan savaşlar sonucunda elde edilen zaferler yoluyla imparatorun yüceltiği bol kabartmalı betimleme anlayışından farklı bir durum söz konusudur. Bu örneklerde, bahsettiğimiz tipolojiden bağımsız olarak gelişen, özellikle heykeller ve yazıtlar ile vurgulanan bir onurlandırmaya

²⁶⁸ Özdzibay, 2012, **a.g.k.**, 29

²⁶⁹ Plinius, *Naturalis Historia*, XXXIV, 12,27

²⁷⁰ S. Güven (1987). *Anadolu'da Roma Takları*, T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı, IV. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara, s.103. Ayrıca Anadolu'da Roma Dönemi taklarının toplu bir değerlendirmesi için bkz: H. M. Özgen, (2009) *Anadolu'da Roma Dönemi Takları ve Tak Biçimli Kent Kapıları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi,

gidilmiştir. Roma hâkimiyeti altında, senatoya veya imparatora bağımlı hale gelen kentler, unvan ve çeşitli imtiyazlar kazanma düşüncesiyle hem kentin yerel unsurlarını, hem de imparatoru ve kentteki yöneticileri onurlandırma yoluna gitmişlerdir.²⁷¹

V. İdil, 1989 yılında yayımlanan ‘Anadolu’da Roma İmparatorluk Devri Zafer Takları’ adlı makalesinde “Anadolu’da 49 tak örneğinden 25’i tek kemerli, 20’si üç kemerli, 4’ü ise tetrapylon’dur”²⁷² diyerek incelemeye aldığı örnekler hakkında kısa bir özetlemeye gitmiştir. İdil, aynı çalışmasında Anadolu’daki tak mimarisinin Roma örneklerinde gördüğümüz zengin kabartmalar ile süslenmiş mimari anlayışına oranla daha sade olduğunu belirtmiştir.²⁷³

Yukarıda verilen bilgiler ışığında, kesik alınlığa sahip olan Demetrios-Apollonios takının tipolojik olarak Anadolu’da saptanmış tak yapılarından farklı bir kimliğe sahip olduğu söylenebilir.²⁷⁴ Pamphylia’da yer alan ve bu tez çalışmasında detaylı bir şekilde incelenen Side Vespasianus Anıtı, mimari kurgu açısından Demetrios-Apollonios takı ile benzerlikler taşımaktadır. Bunun dışında Ksanthos Vespasianus Takı, Nikaia’da yer alan Lefke Kapı ve İstanbul Kapı ile Kilikia bölgesindeki Tarsus-Bayramlı’da bulunan ve Vespasianus dönemine tarihlendirilen tak²⁷⁵, tek geçişli kurguları ve aynı dönemin mimari ürünleri olmaları bakımından Perge’deki Demetrios-Apollonios Takı ile benzerlik gösteren diğer örneklerdir.

Perge’nin MS 1. yüzyıldaki kent gelişimi ele alındığında, Cornutus Palaestrası ve Demetrios - Apollonios takı gibi yapılar, doğu – batı doğrultulu sütunlu cadde aksının bu dönemde kullanıldığını göstermektedir. Anıtın doğu – batı doğrultusunda inşa edilmesi de caddenin önemini vurgulamaktadır. Anadolu’da görülen tek kemerli tak mimarisine paralel olarak sade bir mimariye sahip olan Demetrios – Apollonios takının attikasında, Latince yerine Eski Yunanca yazıt dili tercih edilmesi ise üzerinde durulması gereken bir başka konudur. Zira Perge için Roma İmparatorluk Dönemi’ne ait en erken yapılardan birisi olan ve imparatorluk propagandası amacı güden bu takın Latince bir yazıt ile taçlandırılması, Roma egemenliğinin tam anlamıyla kabul edildiğini gösteren bir işaret olabilirdi. Buna karşın yazıtta Eski Yunanca’nın tercih edilmesi ve

²⁷¹ Güven, 1987, **a.g.k.**, 106,

²⁷² V. İdil (1989). Anadolu’da Roma İmparatorluk Devri Zafer Takları, *Jale İnan Armağanı*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları. s. 354

²⁷³ V. İdil, 1989, **a.g.k.**, 359

²⁷⁴ İnan, Demetrios – Apollonios takında kullanılan ve Barok mimariye özgü bir unsur olan kesik alınlığın, Anadolu’da en erken örneğinin Perge’de var olduğundan bahsetmiştir. İnan, 1989, **a.g.k.**, 244

²⁷⁵ Özgen, “Anadolu’da Roma Dönemi Takları ve Tak Biçimli Kent Kapıları” adlı doktora tezinde yapının bulunduğu yerleşimin eski adının Bayramlı olduğunu belirtmiştir. Yeni adı ile Sağlıklı Köyü’nde bulunan yapı, bu sebeple çalışmada “Sağlıklı Takı” olarak tanımlanmıştır. Özgen, 2009, **a.g.k.**, 69-70

Perge'nin yerel tanrılarının isimlerinin bulunması, Hellenistik kültürün bilinçli olarak korunduğunu gösteren unsurlar olabilir. Demetrios - Apollonios takı, kent içerisindeki konumu ile birlikte Perge'nin Roma Erken İmparatorluk Dönemi şehircilik kurgusunu şekillendiren yapılardan birisi olmuştur.

2.1.4. Perge Güney Hamam

Perge'nin en görkemli ve anıtsal yapılarından biri olan ve 'Güney Hamam' olarak adlandırılan Hamam - Gymnasion kompleksi, kentin güneybatısında yer almaktadır. Kuzey Hamam ile birlikte kentte bulunan iki hamamdan birisi olan yapı, Hellenistik Dönem Kent Kapısı ile Geç Dönem Kent Kapısı arasındaki avlunun batısında bulunmaktadır. Lanckoronski yapıyı tanımlarken, plan itibarıyla bir hamam olabileceğini belirtmiştir.²⁷⁶ Nitekim 1978 – 1985 yılları arasında kazısı yapılan yapının tüm mekânları ortaya çıkartılmış ve mekânların detaylı incelemeleri yapılarak bilim dünyasına sunulmuştur.²⁷⁷

Yapılan çalışmalar sonucunda, yapının güneyinde yan yana sıralanan beş mekân olduğu tespit edilmiştir.²⁷⁸ Yapıda, mekânların kuzeyinde yer alan palaestra, konferans ve sanat salonu ile birlikte eksen olarak bu mekânlara dik konumlandırılmış iki mekân daha vardır (Görsel 28).²⁷⁹ Bu mekânların aynı aks üzerinde yer almaması sebebiyle yapı, asimetrik planlı hamamlar sınıfında değerlendirilmiştir.²⁸⁰ Hamamın planlamasında, mekânların yan yana sıralanmasından dolayı ortaya çıkan bir mimari sorun bulunmaktadır. Mekânların yan yana sıralandığı bir planlamada, hamama giriş yapan bir kişinin, geçtiği mekânlardan çıkarken de geçmesi gerekecektir. Perge Güney Hamamı'nda bu sorun, IX no.lu mekânın konumlandırılması ile çözümlenmiştir. Bu mekânın, hamamın güneyindeki paralel eksenli salonların arkasına dik olarak yerleştirilmesi, yıkanan kişinin istediği mekâna girebilmesini sağlamıştır.²⁸¹ Bu açıdan mekân olarak yan yana sıralanmış hamamlardan olan Perge Güney Hamamı da,

²⁷⁶ Lanckoronski, 2004, **a.g.k.**, s. 45-46

²⁷⁷ Perge Güney Hamam'da 1978 – 1985 yılları arasında yapılan kazı çalışmaları için bkz; J. İnan (1979). Perge Kazısı 1978 Çalışmaları. *Belleten* (43), s. 877, İnan (1980). Perge Kazısı 1979 Çalışmaları, *KST* (2), s. 5-9, İnan, (1981). Perge Kazısı 1980 Çalışmaları. *KST* (3), s. 43-48, İnan (1984). Perge Kazısı 1982 Çalışmaları, *KST* (5), s. 199 – 205, İnan (1985). Perge Kazısı 1983 Çalışmaları, *KST* (6), s. 323-326, İnan (1986). Perge Kazısı 1984 Çalışmaları, *KST* (7), s. 397-399, İnan (1987). Perge Kazısı 1985 Çalışmaları, *KST* (8), s. 138-139

²⁷⁸ Bahsedilen mekânlar; I (Caldarium), II (Tepidarium), III (Frigidarium), IV (Natatio), V (Apodyterion) 'dur.

²⁷⁹ B. Akçay (2007). *Perge Güney Hamam Heykeltaşlık Eserleri*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, s. 34

²⁸⁰ Yegül, 2006, **a.g.k.**, 270

²⁸¹ H. Abbasoğlu (2004). Pamphylia Hamamları: Plan Açısından Bir Değerlendirme, *60. Yaşında Fahri Işık'a Armağan: Anadolu'da Doğdu*, İstanbul: Ege Yayınları, s. 3

Pamphylia'da bulunan Side Büyük Hamam, Side Liman Hamamı, ve Lyrbe Hamamları gibi 'halka tipi' hamamlar grubuna girmektedir.²⁸²

Perge Güney Hamamı bahsettiğimiz bu tipolojisi ve planı ile Anadolu'da ortaya çıkan Hamam - Gymnasion kompleksi yapı türünün Pamphylia bölgesi örneklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Yegül bu tipi tanımlarken, hamam ve *gymnasion* gibi iki farklı yapı türünün birbirini tamamlaması sonucunda, Anadolu'da gördüğümüz Hellenistik *gymnasion* tipinden esinlenilerek ortaya çıkartılan bir toplumsal ürün olduğundan söz eder.²⁸³ Bu anlamda Güney Hamamı, gerek kent içerisindeki merkezi konumu, gerek ise barındırdığı görkemli heykel programı ve anıtsal mimarisi ile kentin en önemli yapılarından birisidir.

Yapıda, plandan da anlaşıldığı gibi belirli bir yıkanma sırası ve düzenlemesi bulunmamaktadır. Hamama giriş, palaestranın (VI no.lu mekân) doğusunda Severuslar Döneminde inşa edilen bir propylon ile yapılmaktadır.²⁸⁴ Propylon vasıtasıyla giriş yapılan palaestradan mekânın güneyindeki natatioya geçilerek (açık havuz, IV no.lu mekân) burada yıkanabilmektedir. Aynı şekilde palaestradan, eğitim ve kültür faaliyetlerinin yürütüldüğü VII no.lu mekâna giriş yapılabilmektedir. VII no.lu mekânın güneyinde yer alan kapı aracılığıyla hamamın frigidarium (III. no.lu mekân) bölümüne, buradan da tepidarium (II. no.lu mekân) ve caldariuma (I. no.lu mekân) geçiş yapılabilmektedir. Hamamın VII no.lu mekânından soğuk salon olduğu düşünülen VIII no.lu mekâna geçilerek, buradan IX. no.lu mekân aracılığı ile yine tepidarium ve caldariuma ulaşılabilir.²⁸⁵ Bu sayede hamamın özellikle güney mekânları arasında, aynı salonlara tekrar uğramadan yıkanma işlemi tamamlanabilmektedir.

VI no.lu mekâna (palaestra) giriş, kentin Geç Dönem Kent Kapısı ile Hellenistik Dönem Kent Kapısı arasında kalan alanın batısındaki propylondan sağlanmaktadır. Bu alan, dört tarafı portiklerle çevrelenmiş 46 m x 35 m ölçülerinde dikdörtgen bir plana sahiptir.²⁸⁶ Alanı çevreleyen portikler, güneyde ve batıda hamama ait mekânlar ile kuzeyde ve doğuda ise birer duvarla sınırlanmaktadır. Avlunun granit sütunları korinth düzenindedir. Sütunlar, kireçtaşından alçak postamentler üzerine yerleştirilen mermer

²⁸² Abbasoğlu, 2004, **a.g.k.**, 3. Ayrıca 'sıra tipi' ve 'halka tipi' hamamlar için bkz: D.Krencker (1929). *Die trierer Kaiserthermen I: Ausgrabungsbericht und Grundsätzliche Untersuchungen römischer Thermen*, 1929, s. 177-181

²⁸³ Yegül, 2006, **a.g.k.**, 222, Yegül, bu tipin Augustus dönemi sonrası doğu eyaletlerindeki mimari değişim denemelerinin bir parçası olabileceğini de vurgulamaktadır.

²⁸⁴ Özdzibay, 2012, **a.g.k.**, 31, Mansel (1970). 1969 Perge Kazılarında Dair Ön rapor, TAD (18-2), s. 130

²⁸⁵ H. Abbasoğlu (1982). *Pamphylia Bölgesi Roma Devri Hamamları*, Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, İstanbul, s. 108, Akçay, 2007, **a.g.k.**, 35

²⁸⁶ Abbasoğlu, 1982, **a.g.k.**, 87

kaidelere oturmaktadırlar. Palaestradaki güney portikten V ve IV no.lu mekânlara geçiş yapılabilir. Batı portiğinin güneyi III no.lu mekâna ait bir duvar ile sınırlandırılmıştır ve buradan bir kapı ile III no.lu mekâna girilebilmektedir. Diğer portiklere oranla daha geniş olan kuzey portik ise Hellenistik dönem kulelerinden batıya doğru uzanan sur duvarı ile sınırlandırılmış olmalıdır. Portiklerin çatı düzenlemesi hakkında yalnızca doğu portikte bulunan III no.lu mekânın doğu duvarındaki hatıl delikleri bilgi vermektedir. Kuzey, güney ve doğu duvarlarının yüksekliklerinin günümüze yeterli veri sağlayacak ölçüde gelmemesi sebebiyle çatı hakkında kesin bir yorum yapmak olası değildir. Mekânın ortasındaki alan ise beden eğitimi ve spor faaliyetlerinin yapılması için tasarlanmıştır (Görsel 29).²⁸⁷

VI no.lu mekânı hamam içerisinde özel kılan durum, palaestranın kuzeyinde gerçekleşen olası bir imparator salonu (Kaisersaal) düzenlemesidir. Yaklaşık 12 m genişliğindeki kuzey portiğinin kuzeybatısında blok taşlardan yapılma üç kaide ve bu kaidelerin diplerinden heykel buluntuları ele geçmiştir. Dacia personifikasyonu ile birlikte Traianus heykeli, zırhlı bir başka imparator heykeli ve genç bir erkeğe ait heykel, bu alanda bulunmuştur.²⁸⁸ Palaestradan ve hamamın diğer mekânlarından ele geçen heykel buluntuları, B. Akçay tarafından ayrıntılı olarak incelenmiştir.²⁸⁹ VI no.lu mekânda bulunan heykeller arasında, yukarıda bahsedilen heykeller dışında Sandal Bağlayan Hermes heykeli, çıplak erkek heykeli fragmanları, Farnese tipinde Herakles heykeli fragmanı, Diskobolos heykeli, Augustus olduğu düşünülen ve Iulius – Claudiuslar dönemine tarihlendirilen bir heykel yer almaktadır.²⁹⁰ Hamamda yapılan kazılarda, bu alanın imparator salonu işleviyle kullanıldığına dair herhangi bir epigrafik kanıt rastlanılamamıştır. Buna karşın H. Abbasoğlu ve J. İnan, kuzey galerinin İmparator Salonu olarak kullanılmış olabileceği ihtimali üzerinde durmuşlardır.²⁹¹ Anadolu'daki imparator salonları dikdörtgen planlı, çok katlı ve zengin cephe mimarisine sahip, palaestraya açılan mekânlar şeklinde düzenlenmiştir.²⁹² Yegül, bu salonların yalnızca heykeltıraşlık eserleri veya mermer süslemeleri ile değil,

²⁸⁷ Abbasoğlu, 1982, **a.g.k.**, 89

²⁸⁸ Abbasoğlu, 1982, **a.g.k.**, 88, İnan, 1979, s. 877, İnan (1980). Perge Kazısı 1979 Çalışmaları, *Belleten* (44), s. 680

²⁸⁹ Akçay, 2007, **a.g.k.**, 43-52, Ayrıca palaestradan ele geçen 8 adet heykel buluntusunun kataloğu ve detaylı incelemesi için bkz. Akçay, 2007, **a.g.k.**, 116-129

²⁹⁰ Alanda bulunan heykellerden Diskobolos heykeli ile Sandal Bağlayan Hermes heykeli Hadrianus dönemine tarihlenirken, üç imparator heykelinden en erken döneme tarihleneni Augustus heykelidir. Traianus heykeli ve Hadrianus'a ait olduğu düşünülen zırhlı heykel, diğer imparator heykelleridir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Akçay, 2007, **a.g.k.**, 45-52, İnan, 1980a, **a.g.k.**, 608, İnan, 1980b, **a.g.k.**, 6, J. İnan (1983) Neue Porträts von Perge. *Antike Kunst* (26), s. 119-120

²⁹¹ Abbasoğlu, 1982, **a.g.k.**, 90

²⁹² Yegül, 2006, **a.g.k.**, 284

imparatorluk kültürünü sembolize eden mimari ikonografileri nedeniyle de önemli olduklarını vurgulamıştır.²⁹³ Anadolu’da, başta Sardes Hamam Gymnasium’u ve Ephesos Vedium Gymnasium’u olmak üzere, imparator salonu barındıran yapılar yukarıda sözü edilen mimari özelliklere sahiptir. Perge Güney Hamam’da bu işleve hizmet edecek bir odanın bahsedilen mekânda yer almaması sebebiyle, kesin bir sonuca varmak imkansızdır. Yine de palaestranın kuzey portığının diğer portiklere göre daha uzun yapılması ve bu alanda düzenlenen heykel programı, kompleksin bu bölümünde imparatorun onurlandırıldığına işaret eden önemli kanıtlardır.²⁹⁴

Palaestra’nın güneyindeki iki mekândan doğuda yer alan V no.lu mekân, *apodytreium*’dur. 10.20 m x 15.50 m boyutlarındaki apodyterium, İon düzenindeki dört sütun ile palaestranın güneyine açılmaktadır. Ayrıca mekânda doğu ve güneyde olmak üzere iki kapı bulunmaktadır. Doğudaki kapı F2 çeşmesinin arka kısmına, güneydeki kapı ise mekânın dışına geçişi sağlamaktadır. Mekânın ortasında, dış kısmı beyaz, iç kısmı yeşil damarlı mermer kaplı sekizgen bir havuz yer almaktadır.²⁹⁵ V no.lu mekândan ele geçen heykel buluntuları ise, sakallı bir erkek başı ve kireçtaşı bloktan yapılan küçük bir kadın başıdır.²⁹⁶

Palaestra’nın güney portığına, kaideleri *stylobat* üzerinde insitu halde bulunan dört tam ve iki yarım sütun ile açılan IV No.lu mekân, *natatio*’dur. Mekânın doğu ve batı duvarları üzerinde toplam yedi adet niş bulunmaktadır (Görsel 30). Batı duvardaki dördüncü nişin bulunduğu yerde ise bir kapı yer almaktadır. Mekânın güneyi apsis şeklinde bir duvara sahip olup bu duvarlar üzerinde de beş adet nişe yer verilmiştir. IV No.lu mekânın ortasındaki havuz, 10.70 m genişliğe ve 16.75 m uzunluğa sahiptir. Abbasoğlu, mekânın iç cephesine dair tüm mimari elemanların korunmuş olmasından dolayı detaylı bir inceleme yapılabildiğinden söz etmiştir.²⁹⁷ Mekânın iki evreli olabileceğini savunan Abbasoğlu, ilk evrede havuz bulunmadığını ve plan olarak günümüzde görüldüğü gibi olduğunu belirtmiştir. Nişlerin içindeki payelerin bulunmadığından bahsetmiş, heykellerin ise nişlerin önünde yer aldığını ve hatta bu mekânın kuzeybatı palaestra da bulunan imparator heykelleri ile süslü bir imparator

²⁹³ Yegül, 2006, **a.g.k.**, 285

²⁹⁴ Özdizbay, 2012, **a.g.k.**, 32

²⁹⁵ Abbasoğlu, 1982, **a.g.k.**, 95

²⁹⁶ İnan, sakallı erkek heykelinin stilistik özelliklerinden dolayı Hadrianus Dönemine tarihlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. (İnan, 1983, **a.g.k.**, 120), Ayrıca bkz : Akçay, 2007, **a.g.k.**, 65

²⁹⁷ Abbasoğlu, 1982, **a.g.k.**, 91

salonu olabileceğini vurgulamıştır.²⁹⁸ Mekânın ikinci evresinde havuzun yapıldığını ve heykellerin buradan çıkartılıp kuzey portişin önüne taşınarak boşalan nişlere payeler ile çörtlenlerin yerleştirilmiş olabileceğini ifade etmiştir. IV No.lu mekânda yapılan kazılar ile birlikte, toplam on adet heykel buluntusuna ulaşılmış ve J. İnan tarafından tanımlamaları yapılmıştır.²⁹⁹ Buluntuların büyük çoğunluğunu tanrı ve tanrıça heykelleri oluşturmaktadır.³⁰⁰

Güney Hamam'da frigidarium olarak tanımlanan III No.lu mekân, palaestranın güneybatısında yer almaktadır (Görsel 31). 35.33 m uzunluğa ve 12 m genişliğe sahip olan dikdörtgen planlı mekânın güney bölümü apsis biçimindedir. Mekânın batı duvarında, II no.lu mekâna geçişi sağlayan bir kapı bulunmaktadır. Palaestranın güneybatısındaki üç basamaklı giriş kapısı dışında, kuzey duvarda VII no.lu mekâna geçiş için kullanılan, gösterişli bir kemerli kapı vardır. Bu girişlerin haricinde, mekânın batı duvarı üzerinde II No.lu mekâna girişi sağlayan iki geçite daha yer verilmiştir.³⁰¹

Duvarları büyük ve düzenli konglomera bloklardan örölü mekânın güneyinde, havuz bulunmaktadır. Havuzun kuzeydoğu ve kuzeybatısında, havuza inişi sağlayan beşer basamaklı merdivenler vardır. Abbasoğlu, duvar yapım tekniği ve mimari elemanlar arasındaki farklılıkları göz önüne alarak, apsisin mekâna daha sonradan ilave edildiğinden söz etmektedir.³⁰² Günümüze gayet iyi biçimde korunarak gelen zemin ise, *opus sectile* tekniğinde döşenmiş, beyaz ve koyu mavi renkli mermerden oluşmaktadır. Zemininde herhangi bir ısıtma sistemine rastlanılamamasından dolayı mekân frigidarium olarak tanımlanmıştır.³⁰³ III No.lu mekânın güneyinde yer alan havuzun içerisinden altı adet Mousa heykeli ele geçmiştir.³⁰⁴ Ayrıca, havuzun içerisinde Apollon'a adanan bir sunak bulunmuştur. Sunak üzerinde yer alan yazıt ve havuzda bulunan diğer Mousa heykel buluntuları sayesinde, Apollon'un hamamın bu mekânında Mousagetes olarak tapınım gördüğü anlaşılmaktadır.³⁰⁵

29.60 m uzunluğa ve 11.60 m genişliğe sahip olan II No.lu mekân, *frigidarium*'un batısında yer almaktadır. Mekânın doğu ve batı duvarları kesme blok

²⁹⁸ Abbasoğlu, 1982, **a.g.k.**, 93-94

²⁹⁹ İnan, 1980b, **a.g.k.**, 7, İnan, 1980a, **a.g.k.**, 609, İnan, 1981a, **a.g.k.**, 365, İnan, 1981b, **a.g.k.**, 44, İnan, 1986, **a.g.k.**, 399

³⁰⁰ Mekândan ele geçen heykel buluntuları şunlardır : Hygieia, Asklepios, Harpokrates, Nemesis, Artemis, Herakles, bir adet rahibe heykeli ve bir adet kadın portre heykeli, ayrıntılı bilgi için bkz : Akçay, 2007, **a.g.k.**, 53-64, kat.no : 9-19

³⁰¹ Abbasoğlu, 1982, **a.g.k.**, 97

³⁰² Abbasoğlu, 1982, **a.g.k.**, 98-99

³⁰³ Abbasoğlu, 1982, **a.g.k.**, 99-100

³⁰⁴ III No.lu mekânda bulunan heykeller için bkz: Akçay, 2007, **a.g.k.**, 66-70, Kat.no : 22-27

³⁰⁵ Abbasoğlu, 1982, **a.g.k.**, 100, İnan, 1981a, **a.g.k.**, 365

taşlardan oluşmakta, kuzey ve güney duvarlardaki izlerden bu duvarların sonradan eklendiği ya da geç dönemde bir tamirat geçirdiği anlaşılmaktadır. Güneyinde üstü düz hatlı üç adet pencere bulunan mekânın kuzeyinden kemerli bir kapı ile IX No.lu mekâna, batısından ise iki kapı ile I No.lu mekâna geçiş yapılabilmektedir. 1.50 m yüksekliğindeki hypokaust payeleri ise, zeminin çökük kısımlarından görülebilmektedir. Hypokaust sistemi ve güney cephesindeki büyük pencereleri ile bu mekânın *tepidarium* olduğu anlaşılmıştır (Görsel 32).³⁰⁶

Tepidariumun batısındaki dikdörtgen planlı I No.lu mekân, 25.50 m x 13.50 m boyutlarındadır. Mekânın batı duvarında, üç kemerli bir apsis bulunmaktadır. Güney duvarda ise üç kemerli bir pencere sistemi vardır. Yapılan kazılar sonucunda dış cephede, II No.lu mekândan bu mekâna su geçişini sağlama amacı ile konulan bir künk sırasına rastlanılmıştır.³⁰⁷ Tabanı kısmen korunabilmiş mekânın zemini altında, hypokaust sistemi yer almaktadır. Bu özellikleri ile I.No.lu mekân, hamamın sıcak salonu olan *caldarium* bölümünü oluşturmaktadır (Görsel 33).³⁰⁸

VII No.lu mekân ise *frigidarium*'un kuzeyinde ve IX No.lu mekân ile VIII No.lu mekânın doğusunda yer almaktadır. Kuzey – güney doğrultusunda uzanan mekânın uzunluğu 46.80 m, genişliği ise 13.40 m ölçülerindedir. Duvarları yeterince korunamamış olan mekânın kuzey bölümünün geç dönemde inşa edildiği anlaşılmaktadır. Mekânın doğusundan, sütunlu bir giriş ile palaestranın kuzey ve batı portiklerine geçilebilmektedir. Yapılan çalışmalar sonucunda sütun başlıklarının Korinth düzeninde olduğu saptanmıştır. VII No.lu mekânın kuzeyi, bir apsis ile sona ermektedir (Görsel 34). Güneyde ise *frigidarium*'a açılan görkemli bir kapı bulunmaktadır.³⁰⁹

VII No.lu mekânın işlevi konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Şahin, mekânın *apodyterium* olduğunu belirtmiştir.³¹⁰ Fakat mekânda, çıkarılan kıyafetlerin konulması için kullanılabilecek herhangi bir nişin bulunmaması, bu görüşü tartışmalı kılmaktadır.³¹¹ Abbasoğlu ise tabanı mozaikle kaplı, birçok heykelin, yazıtın ve bezemeli kaidenin yer aldığı bu mekânın hamamın sanat ve fikir eğitimine adanmış bir

³⁰⁶ Abbasoğlu, 1982, **a.g.k.**, 101

³⁰⁷ İnan, 1985, **a.g.k.**, 324

³⁰⁸ Abbasoğlu, 1982, **a.g.k.**, 103

³⁰⁹ Abbasoğlu, 1982, **a.g.k.**, 104

³¹⁰ S. Şahin, *Die Inschriften von Perge I: Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien* 54. Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH, s. 67-68, 173

³¹¹ Özdizbay, 2012, **a.g.k.**, 38. Özdizbay, ilk evrede frigidariumun kuzeyinin ve sonrasında V No.lu mekânın apodyterion olarak kullanım gördüğünü belirterek, VII.No.lu mekânın S. Şahin tarafından sebep gösterilmeden apodyterion olarak tanımlanmasına karşı çıkmıştır.

bölümü olduğundan söz etmektedir.³¹² Ayrıca mekânda bulunan on bir heykel kaidesi veya desteği üzerinde Klaudios Peison adındaki bir kişi tarafından adandığına dair yazıtların ele geçmesi ile beraber, mekâna ‘Klaudios Peison Galerisi’ adlandırması yapılmıştır.³¹³ İnan, heykeltraşi parçalar üzerinde yapılan çalışmalar sonucunda mekânda en az otuz sekiz adet heykelin sergilendiğini belirtmiştir.³¹⁴ Eserler yazıt karakteri ve heykellerin üslupları göz önüne alınarak, Antoninuslar Dönemi’ne tarihlendirilmiştir.³¹⁵

Hamamın kuzeybatısında yer alan VIII No.lu mekân, doğu – batı doğrultuludur ve VII No.lu mekâna açılmaktadır (Görsel 35). Mekânın tabanı ise yeşil, siyah ve beyaz mermer levhaları ile kaplıdır. Kuzey duvarında iki adet kemerli niş bulunmaktadır. Mekânın batı duvarı önünde, duvar boyunca uzanan bir havuz vardır. Havuzun kenarında bulunan taşlar arasında yer alan devşirme mimari parçalar, havuzun geç bir dönemde inşa edildiğini göstermektedir. Mekânın güney duvarı üzerinde de belirli bir niş düzeni bulunmaktadır. Mekânın güneydoğusundan, IX No.lu mekâna geçiş yapılabilir.³¹⁶

Abbasoğlu, bu mekânın VII No.lu mekânın kuzeyi ile birlikte planlanarak hamamın genişlemesine paralel biçimde sonradan ilave edilmiş olabileceğini belirtmiştir. Ayrıca ısıtma sistemine sahip olmaması ve IX No.lu mekâna açılması sebebiyle mekânın *frigidarium* olabileceğinden söz etmiştir.³¹⁷ Mekândan iki farklı Athena heykeli, iki adet Aphrodite heykeli, Asklepios heykeli, Kharitler grubu ve ideal kadın başı heykeli ele geçmiştir.³¹⁸

Hamamda kazılar sonucunda açığa çıkarılan son mekân IX No.lu mekândır. Mekâna giriş, *tepidarium*’un kuzeyinden veya VIII No.lu mekânın güneyinden yapılabilir.³¹⁹ Mekânın güneybatı köşesinde 2.25 m x 3 m boyutunda bir havuz ortaya çıkartılmıştır.³²⁰ Ayrıca mekânda yapılan kazı çalışmaları sonucunda, ortaya çıkartılan *hypokaust* payelerinin *tepidarium* ve *caldarium*’da görüldüğü gibi dörtgen

³¹² Abbasoğlu, 1982, **a.g.k.**, 105

³¹³ İnan, 1981b, **a.g.k.**, 45, Abbasoğlu, 1982, **a.g.k.**, 105. Abbasoğlu, heykellerin üslubu ve yazıtlardaki yazı karakteri incelemelerinden yola çıkarak, ‘Klaudios Peison’ adlı kişinin MS 2. Yüzyılda yaşamış olması gerektiğini belirtmiştir.

³¹⁴ J. İnan (1992). Heraklesstatue vom Typus des ‘Herakles Farnese’ aus Perge: zur Hälfte im Antalya Museum, zur Hälfte im Museum of Fine Arts in Boston, MOYΣIKOΣ ANHP, *Festschrift für Max Wegner zum 90. Geburtstag*, Bonn, Dr. Rudolf Habelt GMBH, s. 224

³¹⁵ VII No.lu mekânda bulunan heykeller için bkz : Akçay, 2007, **a.g.k.**, 74-85, Kat.no :28-48

³¹⁶ Abbasoğlu, 1982, **a.g.k.**, 105-106

³¹⁷ Abbasoğlu, 1982, **a.g.k.**, 106, Yegül ise hamamın bu mekânı için plan üzerinde mouseion işaretlemesi yapmıştır. Yegül, 2006, **a.g.k.**, 261, fig. 289.

³¹⁸ VIII No.lu mekânda bulunan heykeller için bkz : Akçay, 2007, **a.g.k.**, 86-90, Kat.no :49-55

³¹⁹ Abbasoğlu, 1982, **a.g.k.**, 107

³²⁰ İnan, 1986, **a.g.k.**, 399

tuğlalı değil, yuvarlak tuğlalı olduğu anlaşılmıştır.³²¹ Mekânın işlevi konusunda, sınırlı sayıdaki buluntunun fikir vermemesi sebebiyle kesin bir tanımlama yapılamamıştır. Özdizbay, mekânın laconicum veya aleipterion olabileceğinden bahsetmiştir.³²²

Perge Güney Hamam’da yapılan kazılar ve çalışmalar, yapının Vespasianus Dönemi’nden Geç Antik Çağa dek kullanım gördüğünü göstermektedir. Abbasoğlu, Perge Güney Hamam’ın ana hatlarıyla iki evreye sahip olduğunu belirtmiştir.³²³ İlk evrede yapının II no.lu mekânının daha kısa olduğunu, bu mekânın kuzey ve güneyindeki bölümlerinin henüz ilave edilmediğini belirten Abbasoğlu, III no.lu mekânın havuzsuz olduğunu ve güneyindeki apsisin bu evrede bulunmadığını belirtmiştir. Aynı şekilde IV no.lu mekânın ilk evrede havuzsuz olabileceğinden, V no.lu mekânın duvarlarında niş bulunmaması gerektiğinden söz etmiştir. Hamamın kuzeyinin ise Hellenistik duvarlar ile sınırlandırılmış olduğunu ve palaestranın sütunlu bir giriş ile VII no.lu mekânın yerinde olan daha küçük bir mekâna açıldığını ileri sürmüştür. Hamamda belirlenen bu evrenin, mimari bezemeler, duvar işçiliği ve heykel buluntularına dayanarak Hadrianus Dönemi’ne tarihlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır.³²⁴ Abbasoğlu’nun belirlediği ikinci evre ise kentin iki kapısı (Hellenistik Dönem Kent Kapısı ve Geç Dönem Kent Kapısı) arasında kalan meydana yapılan düzenlemeler ile ilişkilidir. Bu evrede F2 çeşmesi ve propylonun yapıldığını, ayrıca hamama yapılan eklemeler ile ikinci evrenin MS 3. yüzyıla tarihlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Buna karşın, Abbasoğlu’nun yayını esnasında henüz ortaya çıkartılmamış veya değerlendirilmemiş yazıtlardaki epigrafik buluntular, yapının tarihlendirmesi konusunda bazı değişiklikler yapılması gerektiğini kanıtlamıştır.

Perge Güney Hamam’ın VII no.lu mekânında bulunan Latince yazıtta imparator Vespasianus onurlandırılmaktadır. İn situ olarak ele geçen kireçtaşı bir blok üzerindeki, 6 satırdan meydana gelen bu yazıtta “ Imp (eratori) T (ito) F (lavio) Vespasiano Caesari Aug(usto) ci(ves) R(omani) et ordo et res publica Pergensium” ibaresi yer almaktadır.³²⁵ Yazıtta imparatorun tanrılaştırıldığına dair herhangi bir veri bulunmadığı için, yazıtın

³²¹ İnan, 1987, **a.g.k.**, 138

³²² Özdizbay, 2012, **a.g.k.**, 49

³²³ Abbasoğlu, 1982, **a.g.k.**, 108-109

³²⁴ Abbasoğlu, 1982, **a.g.k.**, 109

³²⁵ İlk kez İsmail Kaygusuz tarafından okunan bu yazıtın Türkçe karşılığı “Roma vatandaşları ile Perge meclisi ve halkı İmparator T. Fl. Vespasianus Caesar Augustus’a ithaf etmiştir ” şeklindedir. İ. Kaygusuz (1984). Perge: Unter Kaiser Tacitus Mittelpunkt der Welt, EpigrAnat (4), s. 1-4 . VII no.lu mekândan ele geçen Latince yazıt, 1.03 m x 0.62 m x 0.29 m ölçülerinde kireçtaşı bir blokta bulunmaktadır. (Şahin, 1999, **a.g.k.**, ,69, no:54, Özdizbay, 2012, **a.g.k.**, 40-41, Akçay, 2007, **a.g.k.**, 36)

Vespasianus henüz hayatta iken buraya diktirildiği anlaşılmaktadır.³²⁶ S. Şahin, imparator Vespasianus'un hamamın inşası veya genişletilmesi için maddi destekte bulunmasından dolayı bir ithaf yazıtının bu alana dikilmiş olabileceğinden bahsetmektedir.³²⁷ Perge Güney Hamam'ın VII. No.lu mekânında bulunan bu yazıttan anlaşıldığı kadarıyla, hamamın inşasını tarihlendirebilecek herhangi bir epigrafik kanıt bulunmamasına rağmen Vespasianus Dönemi'nden itibaren yapı kullanılıyor olmalıydı. Bu açıdan Vespasianus'un imparator olduğu MS 69 yılı, yapının inşası adına bir *terminus postquem*'dir.

Vespasianus Dönemine tarihlendirilen bu yazıt dışında, yapıda Flaviuslar Dönemi'nde bir takım genişletme faaliyetleri gerçekleştirildiğini gösteren yazıtlar bulunmuştur. VI no.lu mekân'dan (palaestra) ele geçen ve 0.30 m x 0.33 m x 0.045 m ölçülerindeki Latince yazıtlı kireçtaşı levha, C. Plancius Varus'un aleipterion bağışında bulunduğunu göstermektedir.³²⁸ Yine bir başka yazıt aracılığıyla, C. Postumius Cornutus'un renkli mermerlerden bir *dodekastylon* ve *himatiophylakion* önünde yer alan dört sütunu bağışladığı anlaşılmaktadır.³²⁹ Flaviuslar Dönemine tarihlenen bir başka yazıt ise, on yedi parçalık mermer kaplama levhasının hamamın farklı mekânlarından bulunarak tamamlanması sonucunda okunabilmiştir. S. Şahin tarafından yapılan tamamlama sonucunda himatiophylakion önünde yer alan dört sütunu bağışlayan C. Postumius Cornutus'un, hamamın laconium bölümünü yaptırdığından bahsedilmektedir.³³⁰ Özdzibay ise, Güney Hamam'da varlığı yazıtlardan öğrenilen mekânlar arasındaki *himatiophylakion*'un V no.lu mekân olabileceğini, *laconium*'un yerinin ise kesin olarak belirlenmesinin güç olduğunu belirtmiştir.³³¹ Epigrafik veriler ışığında Flaviuslar Dönemi'nde hamamda inşa faaliyetlerinin gerçekleştiği kesin olmasına rağmen, yapıda bu döneme dair mimari verinin saptanamamasından dolayı hangi mekânlarda değişim gerçekleştiği anlaşılamamaktadır.

Yukarıda söz edilen ve Flaviuslar döneminde inşa faaliyetlerinin gerçekleştiğini kanıtlayan epigrafik bulgular dışında, hamamın kazıları esnasında yapılan sondajlar ile birlikte çeşitli tabakalardan keramik buluntuları da ele geçmiştir. N. Atik tarafından

³²⁶ Şahin, 1999, **a.g.k.**, 68-71

³²⁷ Şahin, 1999, **a.g.k.**, 69

³²⁸ Şahin, 1999, **a.g.k.**, 71, no:55, Şahin, aleipterionun hamamın ilk evresinde inşa edildiğinden söz etmiş, ancak mekân için herhangi bir konumlandırmadan bahsetmemiştir.

³²⁹ Şahin, 1999, **a.g.k.**, 86-88, no:60, Şahin, yazıtta geçen mekânı VII. No.lu mekân olarak değerlendirmiş ve Domitianus Dönemine tarihlendirmiştir.

³³⁰ Şahin, 1999, **a.g.k.**, 88-90 no:61

³³¹ Özdzibay, 2012, **a.g.k.**, 45-49

değerlendirilen keramik buluntuları arasında Augustus Dönemi, Hadrianus Dönemi ve Geç Roma Dönemi'ne tarihlenen mallar bulunmaktadır.³³² Hamamın VI (*palaestra*), V (*apodyterium*), IV (*natatio*), III (*frigidarium*) No.lu mekânlarından Hadrianus dönemi ve geç dönem buluntuları dışında, Augustus Dönemi ve Erken İmparatorluk Dönemine ait keramikler de ele geçmiştir.³³³ Augustus dönemi buluntularını içeren stratigrafi ile mimari kontekst arasında herhangi bir ilişkinin bulunmayışı, bu dönemdeki yapı faaliyetlerinin hamam ile olan ilgisinin anlaşılamamasına yol açmaktadır.

Perge Güney Hamam'ın birden fazla evrelili bir yapı kompleksi olduğu, yapılan kazılar sonucunda açığa çıkarılan buluntular sayesinde anlaşılmıştır. Yukarıda da değinildiği üzere, Flaviuslar Dönemi yapı ile ilgili en erken verilerin ulaşıldığı dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Hamamın ikinci evresini, mimari bezemeler ve heykel buluntuları sayesinde Hadrianus Dönemi'ne tarihlemek mümkündür.³³⁴ Antoninuslar Dönemi'nde hamamın çeşitli mekânlarında ilaveler yapılarak genişlemeye gidildiği anlaşılmaktadır. VII ve VIII No.lu mekânlarda ele geçen heykeller ile hamamın diğer mekânlarında bulunan mermer levhalardaki ithaf yazıtları³³⁵, yapının bu dönemde değişikliklere uğradığını göstermektedir. Severuslar Dönemi'nde ise kentin iki kapısı arasında kalan meydana düzenlemeler yapılmış, F2 çeşmesi ve propylon inşa edilmiştir.³³⁶ Kompleks, Geç Antik Dönem'de de kullanım görmüş ve yapıda çeşitli değişiklikler gerçekleşmiştir. Palaestra galerilerinin mozaikleri MS 4. yüzyıl sonu veya MS 5. yüzyıl başında yenilenmiş, VII No.lu mekânın kuzeyinde düzenlemeler yapılmıştır.

2.1.5. Perge'nin Roma Erken İmparatorluk Dönemi Şehirciliği

Antik Çağ'da Pamphylia bölgesinde yer alan Perge, Antalya'nın 18 km doğusunda, Aksu ilçesi sınırları içerisinde bulunmaktadır. Kent, deniz kıyısından yaklaşık 12 km uzaklıkta yer almaktadır. Perge'deki ilk yerleşimin, kentin kuzeyindeki akropoliste kurulduğu düşünülmektedir. Kentin güneydoğusunda İyilik Belen Tepesi, güneybatısında ise Koca Belen Tepesi adında iki tepe bulunmaktadır. Kentin denizden

³³² N. Atik (1995). Die Keramik aus den Südthermen von Perge, *IstMitt* (40), Tübingen, Ernst Wasmuth Verlag, s. 13

³³³ Atik, 1995, **a.g.k.**, 84-86

³³⁴ Ayrıca hamamın VII No.lu mekânından ele geçen ve Plancia Magna'yı onurlandıran yazıtlı heykel kaidesi, Hadrianus döneminde dikilmiş olmalıdır. (Abbasoğlu, 1982, **a.g.k.**, 109)

³³⁵ Şahin, 1999, **a.g.k.**, 174-177, no: 141-148

³³⁶ Abbasoğlu, 1982, **a.g.k.**, 109, Özdzibay, 2012, **a.g.k.**, 41

içeride konumlanması sebebiyle antik çağda deniz ticareti, şehre yaklaşık 4 km uzaklıktaki Kestros (Aksu Nehri) üzerinden yapılmaktadır.³³⁷

Side, Aspendos, Attaleia, Sillyon ve Lyrbe ile birlikte Pamphylia'nın en önemli kentlerinden biri olan Perge'nin tarih öncesi çağları hakkında elde edilen bilgiler kısıtlıdır. Buna karşın, Perge akropolisinde 1994 yılından 1997 yılına dek gerçekleştirilen çalışmalar, Geç Neolitik Dönem'den itibaren kentte yerleşimin bulunduğunu dair önemli kanıtlar sunmuştur.³³⁸ Ayrıca yapılan çalışmalar sonucunda, Geç Kalkolitik Dönem ve Erken Bronz Çağ'a tarihlenen seramik buluntuların ele geçmesi de akropoliste bu dönemde yerleşimin var olduğunu ispatlamaktadır.³³⁹

Bahsedilen arkeolojik verilerin dışında, 1985 yılında Hitit İmparatorluğu'nun başkenti Hattuşa'da yapılan kazılarda ele geçen, MÖ 13. yüzyıla ait bronz levha üzerindeki anlaşıma yazıtı, Perge'nin bu dönemi hakkında bilgi vermektedir.³⁴⁰ Metinde, 'Parha' olarak adlandırılan Perge kenti ve 'Kastaraya' olarak bahsedilen Kestros nehrinin iki krallık arasında bağımsız bölge olarak belirlendiğinden söz edilmektedir. Buna rağmen akropoliste günümüze dek yapılan çalışmalarda, metinde 'Parha' olarak bahsedilen kente dair arkeolojik bulgulara ulaşılammıştır.

Heredotos ve Strabon, Troia savaşının ardından Mopsos, Amphilokhos ve Kalkhas önderliğindeki Akha halkının, içerisinde Pamphylia'nın da bulunduğu bir hattı izleyerek güney kıyılarına indiklerinden ve burada kentler kurduklarından söz etmektedir.³⁴¹ Perge Hellenistik Güney Kapı'nın oval avlusunda bulunan ktistes kaidelerinde, Mopsos ve Kalkhas'ın isimleri vardır. Bu sayede, kurucu ünvanı ile yazıtlar üzerinde anılan bu tarihi kişiliklerin Heredotos ve Strabon'un bahsettiği kişiler olabileceği ihtimali ortaya çıkmaktadır³⁴²

³³⁷ Pekman, 1973, **a.g.k.**, 1-3

³³⁸ H. Abbasoğlu ve W. Martini (1996). Perge Akropolisinde 1994 Yılında Yapılan Çalışmalar, *KST* (17-2). s. 121-127; Abbasoğlu ve Martini (1997). Perge Akropolisinde 1995 Yılında Yapılan Çalışmalar', *KST* (18-2). s. 51-59; Abbasoğlu ve Martini (1998). Perge Akropolisinde 1996 Yılında Yapılan Çalışmalar', *KST* (19-2), s. 93-105; Abbasoğlu ve Martini (1999). Perge Akropolisinde 1997 Yılında Yapılan Çalışmalar, *KST* (20-2), s. 179-194

³³⁹ W.Martini (2003). Historische Schlußfolgerungen. *Die Akropolis von Perge 1.Survey und Sondagen 1994-1997*. s. 179, G. Umurtak (2003). A Short Report on a Group of Prehistoric Pottery, *Die Akropolis von Perge 1.Survey und Sondagen 1994-1997*, s. 81-85, Özdzibay, 2008, **a.g.k.**, 840

³⁴⁰ H.Otten (1988). Die Bronzetafel aus Boğazköy. Ein Staatsvertrag Tuthalijas IV, *Studien zu den Boğazköy- Texten I*, s. 37

³⁴¹ Heredotos, *Historiai: Histories*, C.I, Çev. A.D Godley, The Loeb Classical Library, Londra Harvard University Press, 1926, 45, 7,91; Strabon, XIV.4.3

³⁴² Martini, Perge akropolisinde MÖ 12. yüzyıla tarihlenen keramik buluntularından yola çıkarak antik yazarların bahsettiği göç hareketinin Pamphylia'da yaşanmış olabileceğini belirtmiştir. (W. Martini, *Akkulturationsgeschichtliche Forschungen auf der Akropolis von Perge*,2003) Konu ile ilgili karşı bir görüş için bkz: F. Işık (2008). Mopsos Mitosu ve Bilimsel Gerçekler: Perge ve Karatepe'nin Kuruluşu Üzerine, *Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu'na 65.Yaş Armağanı – Euergetes*, s. 571-585

Kentin Arkaik Dönem'deki yapı faaliyetlerine ilişkin bulgular, akropolisin 'Doğu Tepe' ve 'Batı Tepe' yamaçlarında yer alan duvar kalıntıları ile yine 'Doğu Tepe'de bulunan ve MÖ 5.yüzyıla kadar kullanım gören 'Kutsal Alan'a ait yapı kalıntılarıdır.³⁴³ Kazılarda ele geçen ve farklı üretim merkezlerine ait olan keramik buluntuları, bu dönemde ticaretin arttığının bir göstergesidir.³⁴⁴

Klasik Dönem'de Perge'nin ana yerleşim merkezi, Arkaik Dönem'de olduğu gibi akropolis üzerinde yoğunlaşmıştır. Akropoliste yapılan çalışmalar, MÖ 5. yüzyıldan itibaren Perge'nin kültürel bir değişime uğradığını ve Arkaik Dönem'de görülen ilk Hellenizasyon gelişmelerinin ardından Yunan kültürünün etkisi altına girerek bir 'polis' olma yolunda ilerlediğini göstermektedir.³⁴⁵ Klasik Dönem Perge'sinde, akropoliste Arkaik Dönem'e tarihlenen yapıların kesme blok taşlar ile tekrar inşa edildiği anlaşılmaktadır. Bu yapılar, belirli bir sokak ve cadde sistemine dahil edilmiştir.³⁴⁶ Ayrıca akropolisin güneybatısında bulunan 'Akropolis Kapısı' ile yamaçlarda yer alan nekropol alanları, mimari analizler ve keramik buluntuları yardımıyla Klasik Dönem'e tarihlenmektedir.³⁴⁷ Kentin dokuz km güneyinde yer alan Karaçalı nekropolisinden ele geçen keramik buluntuları da, bu alanın Klasik Dönem'den itibaren nekropol alanı olarak kullanıldığını göstermektedir.³⁴⁸

Perge'nin Hellenistik Dönem kent dokusu incelendiğinde, zaman içerisinde kentin en eski yerleşim merkezi olan akropolisten, güneyindeki ovalık alana doğru inildiği, aşağı şehirdeki birtakım yapı kalıntıları sayesinde net olarak anlaşılabilmektedir. Buna karşın Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen yapıların büyük kısmı Akropoliste ve Akropolisin güney yamacında yer almaktadır. Akropoliste 'Batı Tepe' olarak adlandırılan kısımda tapınak planlı iki yapı ve yine akropoliste yer alan Peristylli iki farklı yapı, 'Hellenistik Dönem'e tarihlenmektedir. Bunun haricinde yine 'Akropolis Kapısı'nın kuzeydoğusunda, Hellenistik Dönem'den itibaren kullanım gören kutsal bir alan bulunmaktadır.³⁴⁹

Büyük İskender'in, gerçekleştirdiği doğu seferi kapsamında MÖ 334 yılında Pamphylia'ya geldiği, Perge'nin ise Büyük İskender'in birliklerine karşı koymadan

³⁴³ Martini, 2003c, 21-23

³⁴⁴ N. Eschbach (2003). Die archaische Keramik, *Die Akropolis von Perge 1.Survey und Sondagen 1994-1997*, s. 87-102

³⁴⁵ Özdzibay, 2008, a.g.k., 845-847

³⁴⁶ Martini, 2003a, a.g.k., 42-46

³⁴⁷ Martini, 2003a, a.g.k., 70-76

³⁴⁸ Karaçalı Nekropolü ve buluntuları için bkz: S. Çokay-Kepçe (2006). *Antalya Karaçalı Nekropolü*, Adalya Ek Yayın Dizisi (4), s.

³⁴⁹ Martini, 2003c, a.g.k., 13-25

teslim olduğu ve Phaselis'e elçi gönderdiği bilinmektedir.³⁵⁰ Buradan hareketle, Perge'nin güneye doğru yayılmaya başlayan yerleşiminin henüz bir savunma sistemine sahip olmadığı çıkarımı yapılabilir. Akropolis'in erken dönem savunma sistemi ise kuleler, bastionlar ve kapılar ile çevrelenen surlardan oluşmaktadır.³⁵¹

Perge'de olduğu bilinen, fakat arkeolojik bulgular ile yeri henüz saptanamayan 'Artemis Pergaia Tapınağı' da, Hellenistik kentin önemli yapılarından biri olmalıdır.³⁵² Strabon, Artemis Pergaia Tapınağı'nın Perge yakınlarında, yüksek bir yerde konumlandırıldığını belirtmiştir.³⁵³ Kentin yerel tanrıçası Artemis'e ait bu kültün sikkeler üzerindeki tasvirine, Hellenistik Dönem'den Roma İmparatorluk Dönemi'ne dek rastlanılmaktadır.³⁵⁴

Perge aşağı şehirde, mimari veriler sayesinde Hellenistik Dönem'e tarihlendirilebilen en erken yapı kalıntısı, Hellenistik Dönem surları ile Roma Erken İmparatorluk Dönemi'nden itibaren değişime uğrayan Hellenistik Güney Kapı'dır. Aşağı kent, akropolisin güney yamacının batı ve doğusundan başlayarak güney istikametinde ilerleyen surlar ile çevrelenmiştir. Surlarda Hellenistik Dönem'e tarihlendirilebilen mimari unsurlar, kuleler ve sur duvarlarıdır.³⁵⁵ Sur duvarlarına yaslanan ve en az iki katlı olduğu tespit edilen kuleler, dörtgen planlı inşa edilmişlerdir. Sur duvarları, traverten düzgün kesme taş bloklardan inşa edilmiştir. Roma-Bizans dönemlerinde devşirme malzeme olarak yine traverten, kireçtaşı ve mermer bloklar kullanılmıştır. İki farklı duvar örgü tekniği gözlemlenen surlarda, düzgün dikdörtgen bloklar isodomik örgü tekniğinde ve düzenli olarak inşa edilmiştir. Devşirme taşlarda ise düzensiz örgü sistemi kullanılmıştır.³⁵⁶

Bu çalışma kapsamında detaylı olarak incelenen Hellenistik Güney Kapı, üç evreli bir yapı kompleksidir. Yapının Hellenistik orijinalinden geriye iki adet yuvarlak kule günümüze ulaşmıştır. Kuleler arasına inşa edilen süs kapısı ve kulelerin kuzeyinde bitişik olarak konumlandırılan oval avlu, Roma İmparatorluk Dönemi'nde yeni bir

³⁵⁰ Arrianos, Alexandrou Anabasis I.25 ff

³⁵¹ Martini, 2003a, **a.g.k.**, 17-46

³⁵² 1946 yılında bahsedilen kutsal alanın tespiti için Arif Müfid Mansel ve Aşkıl Akarca tarafından Akropolis ile İyilik Belen Tepesi'nde araştırmalar yapılmış, ancak bir sonuca ulaşamamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: A. M. Mansel - A. Akarca (1949). Perge'de Kazılar ve Araştırmalar, *Antalya Bölgesinde Araştırmalar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 35-43

³⁵³ Strabon, XIV 4.2

³⁵⁴ S. Onurkan (1969). Perge Artemis Kabartmaları ve Artemis Pergaia, *Belleten* (33), s. 303-325

³⁵⁵ Aşağı kent surları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: M. Türkmen (2001). *Perge Aşağı Şehir Surlarında Roma Dönemine İlişkin Gözlemler*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi; M. Türkmen, 2008, *Perge Aşağı Şehir Surları*, Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu'na 65.Yaş Armağanı – Euergetes, s. 1187-1200

³⁵⁶ Türkmen, 2008, **a.g.k.**, 1193

eksen sistemine göre tekrardan yapılandırılmıştır. Hadrianus Dönemi'nde cephe kaplamaları ile son düzenlemeleri yapılan oval avlunun, Hellenistik Dönem'de farklı bir eksen dâhilinde planmış, armudi planlı bir öncülü olduğu anlaşılmıştır.

Anadolu'daki birçok kent gibi Perge'nin de şehircilik ve kent gelişimi adına altın çağını yaşadığı dönem Roma İmparatorluk Dönemi olmuştur. Roma'nın Anadolu coğrafyasındaki egemenliği, diğer bölgeler ve eyaletlerde olduğu gibi Pamphylia'daki şehirlerin de hızla büyümesini sağlamıştır. Özellikle Pax Romana'nın getirdiği huzur ve barış ortamı ile birlikte kentte imar faaliyetleri hız kazanmıştır. Bu dönemde gelişimini tamamlayan Perge, Pamphylia'nın en gözde şehirlerinden biri olmuştur.

Perge'deki yoğun inşa faaliyetlerinin ardında ise çoğu zaman şehrin ileri gelen, varlıklı ailelerine mensup kişilerin bağışlarının bulunduğu anlaşılmaktadır. Şehirdeki yapı faaliyetlerine doğrudan katkı sağlayan bu aileler ve euergetesler, İtalic kökenli olabildiği gibi, yerli ailelere mensup kişiler de olabilmektedir. Perge'nin Roma İmparatorluk Dönemi şehirciliğine katkı sağlayan Iulii Cornuti ve Plancii Vari gibi aileler ile M. Plancius Varus ve C. Plancius Varus gibi euergetesler İtalic kökenli kişilerdir. Bunun yanı sıra, Demetrios ve Apollonios kardeşler örneğinde olduğu gibi Perge'nin yerli aile üyelerinin de yapı bağışında bulundukları bilinmektedir. Demetrios-Apollonios Tak'ı örneğindeki yazıtlardan da anlaşılabileceği üzere, inşa edilen yapılarda imparatora ve dolayısıyla hâkim güce olan bağlılığın kanıtlanması amaçlanmıştır.

Roma Erken İmparatorluk Dönemi'nin başlangıcında, Augustus (MÖ 31-MS 14) ve Tiberius (MS 14-37) dönemlerinde Perge şehirciliği için söylenebilecekler kısıtlıdır. Augustus Dönemi'nde kullanılmış olma ihtimali bulunan iki yapıya ait bulgulara rastlanmıştır. Bunlardan ilki, Perge Güney Hamam'ın III no.lu mekânında yapılan kazılar sonucu, keramik buluntularının da yardımıyla N. Atik tarafından Augustus Dönem'ine tarihlenen taban döşemesidir.³⁵⁷ Bahsi geçen taban döşemesi, hamamdan daha önce burada inşa edilmiş bir yapıya işaret etmektedir. Buna karşın eldeki veriler, bu yapının hangi amaçla kullanıldığını belirlemek için yeterli değildir.

Augustus Dönemi'ne tarihlenen ve yerinin belli olmaması sebebiyle bu çalışmada ayrı bir başlık altında incelenmeyen Sebaste Agora'ya dair veriler, kuzey-güney doğrultulu caddenin ortasındaki su kanalından ele geçen bir yazıttan ibarettir.³⁵⁸

³⁵⁷ Atik, 1995, **a.g.k.**, 13-15

³⁵⁸ Yazıt için bkz: Şahin, 1999, **a.g.k.**, 37-42, No: 23

Yazıtta adı geçen Sebaste Agora'nın yeri henüz tam olarak belirlenememesine rağmen, araştırmacılar tarafından yapının konumu hakkında birtakım öneriler getirilmiştir. S. Şahin bu yapının kuzey-güney doğrultulu sütunlu caddenin doğusunda bulunan ve Tiberius Dönemi'ne tarihlenen yazıtlı arkhitrav bloklarının bulunduğu alanın yakınlarında olması gerektiğinden söz etmiştir.³⁵⁹ I. Laube ise, akropoliste yer alan Hellenistik Peristylli Yapı I'den ele geçen imparator heykelinin Augustus'a ait olabileceğini, dolayısıyla bu yapının 'Sebaste Agora' olarak tanımlanabileceğini belirtmiştir.³⁶⁰ Özdizbay, doğu-batı doğrultulu cadde ile kuzey-güney doğrultulu caddenin kesiştiği kavşağın kuzey doğusunda bulunan düzlük alanda, Sebaste Agora'nın bulunabileceği ihtimali üzerinde durmuştur.³⁶¹

S. Şahin tarafından Tiberius Dönemi'ne tarihlenen ve kuzey-güney doğrultulu caddenin doğusunda bulunan iki farklı arkhitrav bloğu, bu dönemde yapı faaliyetlerinin sürdüğünü kanıtlamaktadır. Şahin, Dor düzenindeki ilk arkhitrav bloğunu harf karakterleri ve ithaf yazıtı sebebiyle Tiberius Dönemi'ne tarihlemektedir. Ayrıca bahsedilen yazıtlı arkhitrav bloğu yardımıyla, kuzey-güney doğrultulu sütunlu caddenin inşasının Tiberius Dönemi'nde başlamış olması gerektiğini belirtir.³⁶² Şahin tarafından tanımlanan ve aynı alandan ele geçen ikinci arkhitrav bloğu ise, Titus Helvius Basila adlı eyalet yöneticisinin Tiberius ile Caligula'nın hüküm sürdüğü dönemde yapı faaliyetlerinde bulunduğunu göstermektedir.³⁶³ Yukarıda da bahsedildiği gibi, epigrafik buluntular yardımıyla Tiberius Dönemi'nde birtakım inşa faaliyetlerinin yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Buna karşın Perge'de bu döneme tarihlenen herhangi bir yapı kalıntısı bulunmamaktadır.

Kentte Claidius Dönemi'ne (MS 41-54) kesin olarak tarihlenen herhangi bir yapı bulunmamasına karşın, tıpkı Tiberius Dönemi'nde olduğu gibi ele geçen bazı arkhitrav blokları üzerinde yapılan incelemeler, bu dönemde birtakım inşa faaliyetlerinin gerçekleşmiş olabileceğini ortaya koymaktadır. Lanckoronski'nin, kuzey-güney doğrultulu caddede bulunan kanaldan ele geçtiğini söylediği yazıtlı arkhitrav bloğunda,

³⁵⁹ Şahin, 1999, **a.g.k.**, 36

³⁶⁰ I. Laube (2003). Die frühkaiserzeitliche Panzerstatue, *Die Akropolis von Perge 1. Survey und Sondagen 1994-1997*, s. 151-155

³⁶¹ Özdizbay, 2012, **a.g.k.**, 108

³⁶² Bahsedilen yazıtlı arkhitrav bloğu, kuzey-güney doğrultulu sütunlu caddenin doğusundaki 11 ve 12 no.lu insulaları sınırlayan sokağın önünden ele geçmiştir. Arkhitrav bloğu üzerinde Şahin tarafından yapılan incelemeler sonucunda yazıtlı blok, MS 14-15 yıllarına tarihlenmiştir. Yazıtlı arkhitrav bloğu için bkz: Şahin, 1999, **a.g.k.**, s. 33-35, No: 21

³⁶³ İki farklı yapıya ait yazıtlı arkhitrav blokları, Galatia eyaleti *legatus Augusti pro praetoresi* Titus Helvius Basila'nın yeri belirlenemeyen bu yapıları bağışladığını göstermektedir. Şahin, 1999, **a.g.k.**, 36, No: 22

imparator Claidius onurlandırılmaktadır.³⁶⁴ Şahin, bu arkhitrav bloğunun Hellenistik Güney Kapı'nın ikinci evresinde yuvarlak kuleler arasına eklenen kemerli kapı ile ilişkili olması gerektiğini belirterek, kemerli kapının Claidius Dönemi'nde ilave edilmiş olabileceğinden söz etmiştir.³⁶⁵

Kentin kuzeybatısında, doğu-batı doğrultulu sütunlu cadde üzerinde yer alan Cornutus Palaestrası'nın Claidius veya Nero Dönemi'nde C. Iulius Cornutus tarafından yaptırıldığı bilinmektedir. Tarihlendirme üzerine farklı görüşler olmakla birlikte, Cornutus Palaestrası Perge'nin Roma Erken İmparatorluk Dönemi'nde inşa edilen ve hem mimari hem de epigrafik bulgular ile varlığı kanıtlanan en erken yapısıdır. Bununla birlikte yapı, doğu-batı doğrultulu sütunlu caddenin bu dönemden itibaren aktif olarak kullanılıyor olduğunu göstermektedir.

Kuzey-güney doğrultulu sütunlu cadde ile birlikte kentin iki ana caddesinden biri olan doğu-batı doğrultulu sütunlu cadde, akropolisin güney yamacında yer almaktadır. Cadde üzerinde yer alan Demetrios-Apollonios takı ve Cornutus Palaestrası gibi anıtsal yapıların varlığı, Roma Erken İmparatorluk Dönemi'nde Perge şehirciliği adına bu caddenin önemini vurgular niteliktedir. 410 m uzunluğundaki doğu-batı doğrultulu sütunlu caddenin her iki ucunda, Doğu Kapısı ve Batı Kapısı olmak üzere şehir kapıları bulunmaktadır.³⁶⁶ Her iki kapı da, farklı güzergâhlardan kentler arası ulaşımın sağlanması ve ticaretin yapıldığı yol ağlarına hâkim konumda olması sebebiyle önem taşımaktadır. Doğu kent kapısından, kentin deniz ticaretinin yapıldığı ve Perge limanının bulunduğu Kestros nehrine ulaşılmaktadır. Batı kent kapısı ise, Pamphylia ile Pisidia'yı arasında bağlantıyı sağlayan ve Anadolu'nun Roma yol ağları içerisinde oldukça önemli bir yeri olan Via Sebaste'ye bağlanmaktadır.³⁶⁷

S.Şahin tarafından tanımlaması yapılan ve 1965 yılında Perge Tiyatrosu'nda yapılan bir düzenleme esnasında ele geçen yazıtlı arkhitrav bloğuna ait parçalar,

³⁶⁴ Lanckoronski, 2004, **a.g.k.**, 165, no:30

³⁶⁵ Şahin, 1999, **a.g.k.**, 36, No: 22, Şahin, Ayrıca, Perge'nin Geç Dönem Kent Kapısı'nın doğusunda yer alan kulede devşirme malzeme olarak kullanıldığı belirlenen arkhitrav blokları da, Claidius Dönemi'nde kentte inşa faaliyetlerinin gerçekleşmiş olabileceğini düşündürmektedir. Bahsedilen yazıtlı arkhitrav blokları için bkz: Şahin, 1999, **a.g.k.**, 45-47, No:28-29-30

³⁶⁶ Martini, 2003a, **a.g.k.**, 17-39

³⁶⁷ Batı Kapı'dan günümüze, devşirme bloklar ile inşa edilen geç dönem kapısı kalmış olup, aynı zamanda Batı Nekropolis'e giden yolu tayin etmektedir. Herhangi bir yapı kalıntısı günümüze ulaşamamış Doğu Kapı da, Doğu Nekropolis'e giden yolun başlangıcını belirlemektedir. Doğu ve Batı Kent Kapıları için bkz: Türkmen, 2001, **a.g.k.**, 80-81, 91-92

tiyatronun tarihlendirilmesi adına yeni önerilerin ortaya çıkmasını sağlamıştır.³⁶⁸ Şahin, yazıtta adı geçen Marcus Plancius Rutilius Varus'un Nero Dönemi'nde quaestor, Vespasianus Dönemi'nde ise senatör olduğunu belirterek yapının bir kısmının bu kişi tarafından inşa edilmiş veya onarılmış olabileceğinden bahsetmiştir.³⁶⁹

Hellenistik Dönem'de artan şehircilik faaliyetleri ile birlikte Pamphylia'nın en önemli kentlerinden birisi olan Perge'nin, Roma Erken İmparatorluk Dönemi'nde bir tiyatroya sahip olması beklenebilir bir durumdur. Buna karşın, mimari açıdan Greko-Romen özellikler taşıyan tiyatronun üç katlı scaenae fronsu üzerinde yapılan çalışmalar, Geç Antoninuslar Dönemi ve Erken-Orta Severuslar Dönemi'nde inşa faaliyetleri gerçekleştirildiğini kanıtlamıştır.³⁷⁰ S. Şahin tarafından tanımlaması yapılan yazıtlı arkhitrav bloğunun devşirme malzeme olarak tiyatroda kullanılmış olma olasılığı da bulunmaktadır. Tiyatroyu Roma Erken İmparatorluk Dönemi'ne tarihleyecek yeterli bulguya ulaşamaması sebebiyle, Şahin'in önerisi bu aşamada dayanaksız kalmaktadır.

Flaviuslar Dönemi'nin (MS 69-96) başlangıcından itibaren Perge'de inşa faaliyetlerinde önemli ölçüde artış meydana geldiği anlaşılmaktadır. Julius-Claudius Dönemi şehirciliğinin tarihlendirme açısından yetersiz bulgularının aksine bu dönemde Perge'nin hem mimari, hem de epigrafik buluntular yoluyla gelişim gösterdiği kesin olarak kanıtlanabilmektedir. Flaviuslar Dönemi'nde Perge'de iki önemli yapının inşa faaliyetlerine dair kesin veriler bulunmaktadır. Kent gelişiminin temelinde yatan en önemli sebeplerden biri, bu dönemde Perge'nin neokoros ünvanı elde etmiş olmasıdır.³⁷¹ Ayrıca Vespasianus Dönemi'nde bölge, *Lycia et Pamphylia* eyaleti adı altında birleştirilmiştir. Tüm bu politik gelişmelerin, Flaviuslar Dönemi'nde Perge şehirciliğindeki hareketliliğin artmasında etken olduğu söylenebilir.³⁷²

Perge Güney Hamam'ın VII. Nolu mekânından ele geçen ve imparator Vespasianus'un onurlandırıldığı Latince yazıt, yapıda bu dönemden itibaren inşa

³⁶⁸ Yazıt için bkz: Şahin, 1999, **a.g.k.**, 62, no: 49; Şahin (1996). Studien zu den Inschriften von Perge III: Marcus Plancius Rutilius Varus und C. Iulius Plancius Varus Cornutus. Vater und Sohn der Plancia Magna, *EpigrAnat* (27), s. 116-117; Şahin (2000). Bauhistorische - epigraphische Zeugnisse aus dem Theater von Perge, *Olba* (3), 201, no:1

³⁶⁹ Şahin, 2000, **a.g.k.**, 202-203

³⁷⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz: A.Öztürk (1999). *Architektur der Scaenae Frons des Theaters von Perge*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Universität Cottbus; A. Öztürk (2003). Perge Tiyatrosu Sahne Cephesinin Mimarisi: Araştırma Yöntemleri, *Eskiçağ'ın Mekânları/Zamanları/İnsanları*, s. 30-42, J. İnan (2000). Vorbericht über die Untersuchungen an der Fassade Theaters von Perge, *AA* (2), s. 285-340; J. İnan (1997). Perge Tiyatrosu Yayın Çalışmaları, *KST* (18-2), s. 70-72

³⁷¹ S. Şahin, Iulii Cornuti ailesine mensup C. Iulius Cornutus Bryoninus ile Tiberius Claudius Plocamus adlı kişilerin Vespasianus Dönemi'nde İmparator Kültü'nün kurulmasını sağladığını belirtir. (Şahin, 1999, **a.g.k.**, 55-60, no: 42-45)

³⁷² Perge'nin kazandığı ilk neokoros ünvanının Vespasianus Dönemi'ne tarihlendirilmesi hakkında detaylı bilgi için bkz: A. Özdzibay (2010). Perge'den bir İmparator Kültü Rahibi Portresini Kimliklendirme Önerisi, *Adalya* (13), s. 196-197

faaliyetlerinin gerçekleştiğini kanıtlamaktadır. Bunun yanı sıra, Flaviuslar Dönemi'nde hamama eklemeler yapıldığını gösteren yazıtlar da bulunmaktadır. Perge Güney Hamam, Hellenistik surların dışına inşa edilen ilk büyük yapı kompleksi olması açısından önemlidir.³⁷³ Yapının surların dışına inşa edilmiş olması, Vespasianus Dönemi'nden itibaren şehrin güneye doğru geliştiğinin ve artık savunma sistemine gerek kalmadığının bir göstergesidir. Flaviuslar Dönemi'ne tarihlenen ikinci yapı, Demetrios-Apollonios takıdır. Doğu-batı doğrultulu cadde üzerinde konumlandırılan takın her iki cephesinin attika kısmında yer alan Eski Yunanca yazıtlar sayesinde yapı, kesin olarak Domitianus Dönemi'ne tarihlendirilebilmektedir. Aynı yazıtlardan, yapıya modern literatürdeki ismini veren Demetrios ve Apollonios kardeşlerin takı yaptırdığı anlaşılmaktadır. Demetrios-Apollonios takının kent planlamasındaki stratejik konumu, doğu-batı doğrultulu caddenin Roma Erken İmparatorluk Dönemi Perge'sindeki önemini vurgular niteliktedir.

Günümüzde yeri belirlenemediği için çalışma kapsamında bir başlık altında ayrıca değerlendirilmeyen, ancak tespit edilen bir yazıt sayesinde varlığı bilinen yapılardan birisi de Bouleterion'dur. Bahsi geçen yazıt, akropolisin güney yamacından ele geçmiş olup Flaviuslar Dönemi'ne tarihlendirilmektedir.³⁷⁴ Yazıtta Bouleterion'un yerine dair herhangi bir bilgi verilmezken, yapının tamiratını yaptıran kişi olarak Tiberius Claidius Apollonios'un ismi geçmektedir. Yapının tamir edilmiş olduğunu bildiren bu yazıtın da yardımıyla, Flaviuslar Dönemi'nde kentin hali hazırda bir meclis binasına sahip olduğu anlaşılmaktadır. S. Şahin yapının yeri için, kuzey-güney doğrultulu caddenin batı onuncu insulası ve çevresini önermiştir.³⁷⁵ Özdzibay ise yapının, kuzey-güney doğrultulu caddenin güney ucunda, Hellenistik Güney Kapının hemen kuzey batısında olabileceği ihtimali üzerinde durmuştur.³⁷⁶ Bu alanda gerçekleştirilen kazılar, Dor düzeninde peristylli bir yapının yer aldığını kanıtlamıştır. Bizans Dönemi'nde onarım geçirilen ve Z Yapısı olarak adlandırılan bu yapıya ait yazıtlı arkhitrav buluntuları, alanda Nero Dönemi'nde inşa edilen kamusal bir bina olabileceğine işaret etmektedir.³⁷⁷

³⁷³ Tiyatro ve Stadion'un kesin tarihlemesi yapılamadığı için bu değerlendirmeye alınmamışlardır.

³⁷⁴ Yazıt için bkz: Şahin, 1999, **a.g.k.**, 81-84, no:58 ; 'Studien zu den Inschriften von Perge II: Der Gesandte Apollonios und seine Familie', *Epigraphica Anatolica* (25) 1995, 2

³⁷⁵ Şahin, 1999, **a.g.k.**, 171

³⁷⁶ Özdzibay, 2012, **a.g.k.**, 100-105

³⁷⁷ Yazıtlar için bkz: Özdzibay, 2012, **a.g.k.**, 103-104

Bu çalışmada ele alınan ve Perge’de Roma Erken İmparatorluk Dönemi’ne tarihlenen dört yapı ile birlikte, dönemin şehircilik anlayışı için genel bir değerlendirme yapmak mümkündür. Aşağı şehiri çevreleyen sur sisteminden anlaşılabileceği üzere kent Hellenistik Dönem’de akropolisten güneydeki ovalık alana doğru bir gelişim göstermiştir (Görsel 36). Akropolisin güney eteğine yakın bir konumda T biçiminde keşişen kuzey-güney ve doğu-batı doğrultulu sütunlu caddeler de, Hellenistik Dönem caddelerinin üzerine kurulmuştur.³⁷⁸ Günümüze iki yuvarlak kulesi ve kuzeyindeki oval avlusu kısmen korunarak ulaşan Hellenistik Kapı’nın, Erken İmparatorluk Dönemi’ne tarihlenebilmiş tek mimari ögesi kemerli kapıdır. Pax Romana ile birlikte kentler için savunma sistemlerinin önemini yitirmesi, aynı zamanda işlevsel mimari anlayışından daha anıtsal bir mimariye geçişi temsil etmektedir. Güney Kent Kapısı örneğinde de görüldüğü üzere bu geçiş, hem kuleler ile oval avlu arasına inşa edilen kemerli kapıda, hem de oval avlu fasadında gerçekleşen değişimlerde gözlemlenebilmektedir.

Roma Erken İmparatorluk Dönemi’nde, kentin kuzeyinde yer alan ve ticaretin gerçekleştiği yol ağları ile şehir içindeki bağlantıyı sağlayan doğu-batı doğrultulu cadde büyük önem arz etmektedir. Cadde üzerinde bulunan ve bu dönemde inşa edildiği bilinen Demetrios-Apollonios takı ile Cornutus Palaestrası’nın konumu da bu düşüncüyü desteklemektedir. Tüm bunlarla beraber akropolisin de bu dönemde henüz tamamen terk edilmemiş olması, kentin kuzey kısmını merkez olarak kabul etmemizi sağlamaktadır (Görsel 37). Buna karşın Hellenistik Kapının güneybatısına inşa edilen hamam kompleksinin varlığı, Perge aşağı şehrin güneyindeki inşa faaliyetlerinin bu dönemde de sürdüğünü göstermektedir.

Bu aşamada, Perge’nin Roma Erken İmparatorluk Dönemi mimarisinde kullanılan yapı malzemelerine değinmek gerekmektedir. Kentte bu döneme tarihlendirilen yapıların hepsinde, Hellenistik geleneğe bağlı kalınarak yerel malzeme kullanımına gidildiği görülmektedir. Hellenistik Güney Kapı’nın Roma Erken İmparatorluk Dönemi’nde inşa edilen oval avlusunda, Cornutus Palaestrası duvarlarında, Perge Güney Hamam’ın ilk evresinde kullanılan mekânlarının duvarlarında ve Demetrios-Apollonios takında kesme blok taş kullanılmıştır. Bu dönemde inşa edilen yapılarda Dor ve İon düzenlerinin kullanıldığı, Korinth düzeninin ise tercih edilmediği anlaşılmaktadır. Nitekim Demetrios-Apollonios takının alt katı

³⁷⁸ H. S. Alanyalı (2004). Perge Antik Şehrindeki Şehircilik Anlayışı, *Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* (2), s. 9

Dor, üst katı ise İon düzenine sahiptir. Yukarıda da bahsedilen, Tiberius Dönemi ve Claudius Dönemi'ne tarihlendirilen arkhitrav blokları da Dor ve İon düzenindedir.

Perge'nin Roma Erken İmparatorluk Dönemi dâhilinde değerlendirilen dört yapı dışında, tarihlendirmesi kesin olarak yapılamayan tiyatro, stadion ve kent içerisindeki konumu belli olmayan Sebaste Agora ile Bouleterion'un da bu dönemde inşa edilmiş olabileceği ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır. Eldeki epigrafik ve mimari veriler, Vespasianus Dönemi'nden itibaren kentin gelişiminin hızlandığını ve yapıların Hellenistik surların dışına inşa edilmeye başladığını göstermektedir. Kuşkusuz bahsedilen kentsel gelişimi etkileyen faktörlerin başında Romanizasyon olgusu ve imparatora olan sadakatin mimari yoluyla temsil edilebilmesi gelmektedir.

İktidara bağlılığı en iyi sembolize eden unsur, Perge'den ele geçen yazıtlarda kullanılan dil olarak karşımıza çıkmaktadır. Perge'nin Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen yapılarına ait yazıtların çoğunda Eski Yunanca kullanıldığı gözlemlense de, yazıtların bir kısmının çift dilli veya Latince olması da bu hususta önem arz etmektedir. Son olarak, Perge'nin Roma Erken İmparatorluk Dönemi mimarisinin oluşumuna katkıda bulunan euergeteslerden bahsetmek gerekecektir. Bu döneme tarihlenen en erken yapı olma özelliği taşıyan Cornutus Palaestrası ve şehrin güneyindeki Perge Güney Hamam'ın inşasında, Latin kökenli bağışçılar tarafından finansman sağlanmıştır. Doğu-batı doğrultulu cadde üzerinde yer alan ve Domitianus Dönemi'ne tarihlenen tak ise, Perge'nin yerli ailelerine mensup kişiler olan Demetrios ve Apollonios kardeşler tarafından yaptırılmıştır.³⁷⁹ Hellenistik Güney Kapı'nın kuzeyindeki oval avlunun yeniden yapılandırılması ve Hadrianus Taki'nın inşa edilmesi de, Perge için oldukça önemli figürlerden bir tanesi olan Plancia Magna tarafından finanse edilmiştir. Tüm bu örneklerden anlaşılacağı üzere *euergesia* kavramı, Perge şehirciliğine biçim veren etmenlerden bir tanesi olmuştur.³⁸⁰

2.2. Side

Side'de yapılan kazı çalışmaları ve araştırmalar sonucunda Roma Erken İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen dört yapı bulunmaktadır. Bu yapılardan Vespasianus Anıtı, Dionysos Tapınağı ve Yarım Dire Planlı Yapı Roma İmparatorluk

³⁷⁹ Bu kişilerden Apollonios'un ileride Roma vatandaşlığı kazanması hakkında bkz: Özdizbay, 2012, **a.g.k.**, 109-112

³⁸⁰ Euergetesler tarafından finanse edilen festival ve şenlikler de, kentlerin Roma'ya bağlılığını göstermesi adına önemli unsurlardan biridir. Vespasianus Dönemi'nde neokoros ünvanını kazanan Perge'de düzenlenen 'Megala Kaisareia', 'Artemeseia Vespasianeia' ve 'Themis Vareios' gibi festivaller, Perge'li hayırseverler tarafından organize edilmiştir. Perge şehirciliğinin gelişimi adına önemli faaliyetlerde bulunan euergetesler için bkz: Özdizbay, 2012, **a.g.k.**, 109-129

Dönemi'nde kentin en işlek noktalarından birisi olduğu anlaşılan alanda; tiyatro ve agora gibi yapıların yakınında yer almaktadır. Stratigrafik kazılar sonucunda Roma Erken İmparatorluk Dönemi'nin başında inşa edildiği saptanan Doğu Kapısı ise, kuzeybatı – güneydoğu uzantılı kent surlarının doğu kesiminde yer almaktadır.

2.2.1. Side Kent Surları ve Kapıları

2.2.1.1. Surlar

Kentin kurulduğu yarımadaı çevreleyen kara ve deniz surları, Side'nin savunma sistemini oluşturmaktadır. Sahil şeridi ve limanı çevreleyen deniz surlarından günümüze sadece belirli kısımlar korunarak gelebilmiştir. Bazı bölümlerde sur hattının tamamen yok edildiği ve geç dönem eklemeleri ile moloz taşlardan duvar örüldüğü görülmektedir. Konglomera ve traverten kesme blok taşlardan meydana gelen Hellenistik surların en iyi korunabilen bölümlerine kentin güneyinde, tapınaklar bölgesi³⁸¹ olarak adlandırılan alanın güney kesiminde rastlanılmaktadır.³⁸² Deniz surlarının büyük bir kısmının Geç Antik Çağ'da onarım gördüğü, sur yapımında kireç harcı ile birlikte devşirme malzeme, taş ve tuğla parçalarının kullanılmasından anlaşılmaktadır. Mansel, Roma İmparatorluk Dönemi'nde savunma sisteminin önemini yitirmesinden ötürü deniz surlarına ait blokların tiyatro ve nymphaeum gibi anıtsal yapılarda kullanılmış olabileceğini belirtmiştir.³⁸³

Yarımadaı hinterlandından ayıran kara surları, kuzeybatıdan güneydoğuya doğru uzanmaktadır. Mansel'in kent planında 1 numara olarak işaretlediği ve kara surlarının kuzeybatıdaki başlangıç noktasını oluşturan ilk kuleden 4 no.lu kuleye kadar 190 m uzunluğunda düz bir hat ilerlemektedir. Kule 4'ten itibaren kara surları geniş açılı bir kırılmaya uğramaktadır. Bu kırılmanın ardından 12. no.lu kuleye dek 570 m'lik düz bir hat biçiminde devam etmektedir. Kule 12'den itibaren sur hattının girintili çıkıntılı biçimde doğuya doğru ilerlediği görülmektedir. Sur hattının toplam uzunluğu, 950 m'yi bulmaktadır.³⁸⁴

Ortalama 0.55 m yüksekliğindeki konglomera kesme blokların yatay şekilde dizilmesiyle inşa edilen kara surlarında, kuleler arasındaki duvarların uzunluğu 48.5 m ile 76 m arasında değişmektedir. Surların iç ve dış cephelerindeki düzenlemeler,

³⁸¹ Yarımadaın güney ucunda yer alan N1 ve N2 tapınakları nedeniyle bu alan tapınaklar bölgesi olarak isimlendirilmektedir. (Mansel, 1978, **a.g.k.**, 121-142)

³⁸² Mansel, 1978, **a.g.k.**, 35

³⁸³ Mansel, 1978, 37

³⁸⁴ Mansel, 1978, 38; Mansel (1991). Pamphylia Şehir Surları ve Kapıları, s. 216

arazideki eğime bağlı olarak bazı yerlerde sur duvarlarının kademeli şekilde inşa edildiğini göstermektedir.³⁸⁵ Sur duvarının dış cephesi, kumtaşından inşa edilen iki yatay silme ile üç kata ayrılmıştır. Kuleler arasındaki sur duvarlarının iç cephesinde de, üç katlı bir düzenlemeye gidildiği anlaşılmaktadır.³⁸⁶

Kentin kara surları dikdörtgen, yuvarlak ve yarım yuvarlak olmak üzere üç farklı tipte 13 adet kule ile desteklenmiştir. Kulelerden 11 tanesi dikdörtgen, 2 tanesi ise yuvarlak ve yarım daire formundadır.³⁸⁷ Sur duvarlarının düz bir hat şeklinde ilerlediği kısımlarda dikdörtgen kuleler bulunmaktadır. Dikdörtgen kuleler ortalama 10.70 x 9.50 m boyutlarındadır. Buna karşın şehrin ana giriş kapısının yanında yer alan iki kule, diğer kulelere göre daha büyük boyuttadır. Surun dik açısı oluşturduğu alanlarda yuvarlak, geniş açısı yaparak birleştiği alanlarda ise yarım yuvarlak kuleler inşa edilmiştir.³⁸⁸ Mansel, hiç birisi günümüze tam şekilde korunarak gelmeyen kulelerin ortalama yüksekliğinin 15 m olması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca üç katlı olduğu düşünülen kulelerin tahta kepenklerle kapatılabilen pencerelere ve semerdam biçimli tahta çatı sistemine sahip olması gerektiğine dikkat çekmiştir.³⁸⁹ Surlar, kentin bağımsızlığını kazandığı ve ekonomik refaha ulaştığı dönem olan MÖ 2. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmektedir.³⁹⁰

2.2.1.2. Ana Kent Kapısı

Sur sisteminin bir parçası dâhilinde 5 ile 6 no.lu kuleler arasına konumlandırılan ve yazıtlarda ‘büyük kapı’ olarak isimlendirilen avlulu ana kent kapısı, Pamphylia Bölgesi’nin en önemli anıtsal şehir kapılarından biridir (Görsel 38).³⁹¹ Kentin kuzeybatısında yer alan kapı, 1962 yılında gerçekleşen asfalt yol inşası sebebiyle büyük ölçüde tahribata uğramıştır (Görsel 39,40).

Yapı, dış cepheleri yay kavisi biçiminde kurgulanmış iki dikdörtgen mekân arasındaki 7.50 m x 11 m ölçülerindeki giriş odası ve arkasında yer alan yarım daire planlı bir avludan oluşmaktadır. 28.50 m çapındaki avlunun zemininde yassı kaldırım

³⁸⁵ Mansel, 1978, 39, Res: 27-28

³⁸⁶ Zemin katında 1.70 m kalınlığındaki sur bedenine yaslanan ve birbirine 3m mesafe ile inşa edilmiş payeler bulunmaktadır. Payelerin üzerinde yükselen ve 0.65 m kalınlığındaki sur bedenine sahip ikinci katta seğirdim yolu yer almaktadır. Üçüncü katta ise, 1.50 - 1.60 m aralıklarla inşa edilmiş mazgal payeleri ve 6x6 cm boyutunda kare oluklar yer almaktadır. Son katın korkuluk duvar kalınlığı ortalama 0.65 m’dir. (Mansel, 1991, 218) Ayrıca surların iç cephe düzenlemesindeki farklılıklar için bkz: K.Nosnov (2009). *Greek Fortifications of Asia Minor 500 – 130 BC*, s. 30-31

³⁸⁷ Nosnov, 2009, **a.g.k.**, 32

³⁸⁸ Yuvarlak biçimli 1 no.lu kulenin çapı 10.30 m, duvar kalınlığı ise 1.40 m’dir. Yarım daire biçimli 4 no.lu kulenin ise çapı 10.70 m, duvar kalınlığı 1.60 m’dir. (Mansel, 1991, **a.g.k.**, 220)

³⁸⁹ Mansel, 1978, 45-47; 1991,220

³⁹⁰ Mansel, 1991,226

³⁹¹ Mansel, 1978, 47

taşları kullanılmıştır. Yapılan kazı çalışmaları sonucunda ele geçen arkhitrav, triglif frizi, geison ve sima parçaları, 1.50 m kalınlığındaki avlu duvarının üst kısmının bir saçaklık ile süslü olduğunu göstermektedir. Mansel, avlu duvarının üzerinde surlarda olduğu gibi bir seğirdim yolu olabileceğini belirtmiştir.³⁹² Yarım daire planlı avlunun arkasında, kapı ile aynı aksta 7.65 x 6.10 m ölçülerinde ikinci giriş kapısı bulunmaktadır.³⁹³

Kapının asıl giriş kısmını oluşturan alanın her iki yanında, 11.50 x 11.80 m ölçülerinde iki büyük kule yer almaktadır. Hellenistik kulelerin arkasındaki giriş ile avlu duvarı arasında küçük kapılar ve koridorlar vardır. Bu durum kapının yalnızca savunmaya yönelik kurgulanmadığını, gerekli görüldüğünde yan kapılardan saldırıya geçilebilecek şekilde tasarlandığını göstermektedir.³⁹⁴

Ana kent kapısı, Roma İmparatorluk Dönemi'nde birtakım ilaveler ile Perge Güney kent kapısında olduğu gibi şeref avlusu haline getirilmiştir. Bu evrede Hellenistik avlu duvarının önüne 0.70 m kalınlığında yeni bir duvar örülmüştür. İki katlı cephenin alt ve üst katlarına, içerisinde heykeller bulunan yedişer hücre inşa edilmiştir. Avlunun cephesi mermer levhalar ile kaplanmış, buna ek olarak hücrelere paralel biçimde iki katlı bir sütun mimarisi oluşturulmuştur. Hücreler Korinth başlıklı payeler ve yarım yuvarlak kemerden oluşan bir çerçeve ile tamamlanmıştır.

Kuleler ve arkasında yer alan avludan oluşan ana giriş kapıları, Pamphylia kentleri için Hellenistik Dönem'in karakteristik bir özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim bu mimari kurguya sahip kapıların diğer örneklerine Perge ve Silyon'da rastlanılmaktadır.³⁹⁵ Perge ve Side özelinde kapıların Hellenistik Dönem'de savunma sisteminin bir parçası olarak tasarlandığını, Roma İmparatorluk Dönemi'nde savunma ihtiyacının minimum düzeye inmesiyle anıtsal birer şeref avlusu halini aldıklarını söylemek mümkündür.

2.2.1.3. Doğu Kapısı

Side'nin güneydoğu kesiminde yer alan ve 'Doğu Kapısı' olarak isimlendirilen ikinci büyük kent kapısı, savunma sisteminin bir parçası olarak 11 ve 12 no.lu kulelerin ardına inşa edilmiştir. Yapıdaki ilk kazı çalışmaları, 1966 yılında Arif Müfid Mansel

³⁹² Mansel, 1991, 228

³⁹³ Mansel, 1978, 47

³⁹⁴ Mansel, 1991, 229

³⁹⁵ Mansel, 1991, 229-231

başkanlığındaki ekip tarafından gerçekleştirilmiştir.³⁹⁶ 1964 yılında yapı ve çevresinden ele geçen silah kabartmaları³⁹⁷ ile Sidece bir yazıt³⁹⁸, kazı çalışmalarının gerçekleştirilmesini zorunlu kılmıştır. Bu çalışmalar sonucunda konglomera bloklardan inşa edilen yapının, iki geçit arasındaki bir mekân ve hemen arkasında yer alan dikdörtgen bir avludan meydana geldiği anlaşılmıştır (Görsel 41, 42).

Yapının doğusunda, beşik kemerli üç mekân (A,B,C) bulunmaktadır (Görsel 41, 43). Kemerleri taşıyan duvarlar B mekânının iki yanında 1.25 m, A ve C mekânlarının yanlarında ise 3.25 m kalınlıktadır. A mekânı, 6.75 m genişliğe ve 8.70 m derinliğe sahiptir. Mekânın dış cephesinde bir dolgu duvarının yer aldığı, ancak Geç Antik Çağ'da bu duvarın temel seviyesine dek söküldüğü anlaşılmıştır. Mekânın sıkıştırılmış topraktan zemini altında, avludan gelerek kapının dışına doğru devam eden bir su kanalı vardır.³⁹⁹

B mekânının iç genişliği 3.05 m'dir. A ve C mekânlarının arasında yer alan ve beşik kemer ile örtülü olan B mekânının avluya bakan batı cephesine, Geç Antik Çağ'da bir pencere açılmıştır. 6.45 m genişliğe ve 8.70 m derinliğe sahip C mekânının dış cephesi Bizans Dönemi'nde özensiz biçimde dolgu duvar ile örülmüştür. Mekâna girişi sağlayan kapının lentosu üzerinde yer alan İsa monogramı, yapıda Geç Antik Çağ'da bir düzenlemeye gidildiğini göstermektedir (Görsel 44).⁴⁰⁰

Yukarıda tarif edilen giriş mekânların üzerinde, bu mekânlardan bağımsız olarak düzenlenen bir teras vardır. Genişliği 8.70 m, uzunluğu ise 26.60 m olan terasın etrafını, 0.90 m kalınlıktaki siper duvarı çevrelemektedir. Zeminde Bizans Dönemi'ne ait olduğu anlaşılan, iri boyutlarda siyah ve beyaz renkli taşlardan mozaikler yer almaktadır. Mansel, mozaikli zemine sahip terasın üstünün Geç Antik Çağ'da ahşap bir sundurma ile kapatılmış olabileceğinden söz etmiştir.⁴⁰¹ Terasın kuzey ve güney kenarlarından kulelerin arkasında yer alan seğirdim yoluna geçişi sağlayan kapılar bulunmaktadır. Teras ile birlikte kapı yüksekliğinin 9 m'yi bulduğu anlaşılmaktadır.

³⁹⁶ Mansel (1968). Side'nin Doğu Şehir Kapısı, 1966 Kazısına Dair Ön Rapor, *Belleten* (XXXII), s. 127-138; Mansel, 1978, 54-66

³⁹⁷ Doğu Kapısı'ndan ele geçen silah kabartmaları için bkz: Mansel (1966). Side'nin Doğu Şehir Kapısında Bulunan Silah Kabartmaları, *Belleten* (XXX), s. 351-366

³⁹⁸ M. Darga (1967). Side Dili ile Yazısı Hakkında Notlar ve Side Doğu Şehir Kapısında Bulunan Yazıt, *Belleten* XXXI, s. 49-66

³⁹⁹ Mansel, 1968, 128

⁴⁰⁰ Mansel, 1978, 57

⁴⁰¹ Mansel, mozağin birbirini kesen daireler ve bunun çevresinde yer alan sarmaşık yaprakları ile süslü bordürden meydana geldiğini belirtmiştir. (Mansel, 1968, 129)

1964 yılı kazı çalışmalarında, kapının üzerinde yer alan terasın doğu siper duvarı önünde kabartmalı levhalar ele geçmiştir.⁴⁰² Ortalama 1 m yüksekliğe ve 0.82 – 1.16 m uzunluğa sahip levhalarda, silah tiplerini sembolize eden üç farklı figür tasvir edilmiştir. Bu figürler; cepheden gösterilen ve deriden yapıldığı anlaşılan savaş gömlekleri, koni veya çan şeklinde olup profilden tasvir edilen miğferler ile çiviye asılı bir kuşağın önünde ya da arkasında aşağıya sarkar biçimde betimlenen kılıçlardan oluşmaktadır (Görsel 45).

Bütün halde anıtsal bir friz oluşturan ve birbirlerine metal kenetler vasıtasıyla bağlanan silah kabartmalarının alana yayılmış biçimde ele geçmesinden dolayı asıl kullanım yeri kesin olarak bilinmemektedir. Mansel, silah kabartmalarının orijinal yerlerinin kulelerin yan duvarları olması gerektiğini belirterek, Geç Antik Çağ'da bu kulelerin onarımı esnasında kabartmalı levhaların sökülerek terasa taşınmış olabileceği ihtimali üzerinde durmuştur.⁴⁰³

Mansel, sadece savaş gömleği, kılıç ve miğfer olmak üzere üç figürün kullanıldığı bu kompozisyonun Makedonya ordusundaki hafif süvarilerin silahları ile benzerlikler taşıdığını belirtmiştir. Bununla birlikte frizin, MÖ 188 yılında imzalanan Apameia barışının ardından Pergamon kralı II. Eumenes'in Side'ye saldırması ve yenilgiye uğraması ile bağlantılı olduğu düşünülmektedir.⁴⁰⁴ Side'nin kazandığı bu zaferin, şehir sikkelerinde MÖ 1. yüzyılın ikinci yarısına dek tasvir edildiği düşünüldüğünde, kentin doğu giriş kapısı üzerinde bu tarz bir düzenlemeye gidilmiş olması doğal karşılanabilir.

Kapının her iki yanında, sur sisteminin bir parçası olarak 11 ve 12 no.lu dikdörtgen planlı kuleler yer almaktadır. Büyük ölçüde tahribata uğramış olan 11 no.lu kule, kapının kuzeyindedir. 10.96 m genişliğe ve 11.50 m derinliğe sahip olan kulenin arkasında seğirdim yolu bulunmaktadır. Güneyde yer alan 12 no.lu kule ise 11.08 m genişlik ve 12 m derinlik ölçüleriyle 11 no.lu kuleye göre daha büyüktür. 12 no.lu kule, malzeme tekniği ve özelliği bakımından Bizans Dönemi'ne tarihlendirilmektedir.⁴⁰⁵

Kapının batısında, 18.50 m x 17 m ölçülerinde dikdörtgen bir avlu bulunmaktadır (Görsel 46). Avlu duvarları, konglomera kesme blok taşlardan inşa edilmiştir. Kuzey ve güney duvarların kalınlığı, doğudan batıya doğru azalmaktadır.

⁴⁰² Levhalardan 11 tanesine iyi korunmuş biçimde ulaşılrken, 10 parça ise B ve C mekânlarının içerisinde kırık biçimde ele geçmiştir. (Mansel, 1966, 357-361)

⁴⁰³ Mansel, 1978, 65

⁴⁰⁴ Mansel, 1966, 368-370

⁴⁰⁵ Mansel, 1968, 130

Avluya giriş doğudaki A ve C mekânlarından yapılabildiği gibi, avludan geçişi sağlayan üç ayrı kapı daha vardır. Avlunun batısında yer alan ve kente girişi sağlayan kapı, 3.55 m genişliğindedir. Her iki yanında 1.16 m genişliğinde yassı payeler bulunan bu kapıdan B Caddesi yoluyla M Yapısı ve agoraya ulaşılabilir. Batı kapısı dışında, A ve C mekânlarının arkasında 3.60 m genişliğe, 5.50 m yüksekliğe ve 3.80 m derinliğe sahip iki yan kapı daha yer almaktadır. Yan kapılar, açık renkli konglomera bloklardan inşa edilen fascialı ve silmeli tonoz kemerler ile örtülüdür. E ve F kapısı olarak adlandırılan yan kapılar ile surun arkasındaki yola geçiş yapılabilmektedir.⁴⁰⁶

Avlu duvarlarının alt kısmında, 0.55 m yüksekliğinde ve 0.20 m genişliğinde mazgal delikleri yer almaktadır. Duvarların üst kısmında ise arkhitrav, triglif ve geison-sima bloklarından oluşan bir saçaklık bulunduğu ve avluyu çevrelediği anlaşılmaktadır. Bu saçaklığa ait bir blok, avlunun güneydoğu köşesinde in situ halde günümüze ulaşmıştır (Görsel 47).⁴⁰⁷ Avlunun kuzey ve güney dış duvarlarına bitişik olarak inşa edilen iki merdiven bulunmaktadır. Konglomera taşlardan inşa edilen merdivenler ile avlu duvarının üzerine ve oradan da teras bölümüne ulaşılabilir.

Yukarıda ana hatlarıyla mimari tanımlaması yapılan Side'nin doğu şehir kapısında, 2011 yılından itibaren Graz Karl Franzens Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü'nden Peter Scherrer ve Ute Lohner Urban başkanlığındaki bir ekip ile kazı çalışmalarına başlanmıştır. 2011-2016 yılları arasında gerçekleştirilen stratigrafik kazılar sonucunda, Doğu Kapısı'nda birden çok yapı evresi olduğuna işaret eden bulgulara ulaşılmıştır.⁴⁰⁸

Çalışmalar avlunun güneydoğu ve kuzeybatı köşelerinde, doğudaki A ve B mekânlarının önünde, batı kapısının avluya bakan iç bölümü ile caddeye açılan arka kısımda yürütülmüştür. Kazı çalışmaları sonucunda, zemin seviyesinin altında tüm yapı boyunca çapraz biçimde uzanan ve ortalama 0.70 m uzunluğunda konglomera bloklardan meydana gelen bir duvara hattına rastlanılmıştır. İlgili tabakadaki çalışmalarda ele geçen seramik buluntuları yardımıyla MÖ 2. yüzyıla tarihlenen bu yapı kalıntısının Doğu kapısı ile ilgisi belirlenememiştir. Buluntular ile tarihlenebilen en

⁴⁰⁶ Avlunun güney yan kapısı Geç Antik Çağ'da dükkan haline getirilmiş ve kapı doldurularak işlevini kaybetmiştir. (Mansel, 1978, 60; 1968, 131)

⁴⁰⁷ Side'nin ana kent kapısının arkasında yer alan yarım daire planlı avluda aynı tipte saçaklık düzenlemesi bulunmaktadır. (Mansel, 1978, 62)

⁴⁰⁸ P.Scherrer-U.Lohner, Side 2011-2012 Yılı Çalışmaları, ANMED (11), 2013, 124 ; Side 2013 Yılı Kazı ve Araştırmaları, ANMED (12),2014, 99; Side 2014 Yılı Kazı ve Araştırmaları, ANMED (13), 2015, 118-119; Side 2015 Yılı Kazı ve Araştırmaları, ANMED (14), 2016, 139; Side 2012 Yılı Çalışmaları, KST (35-1), 2013,453-455; Side 2013 Yılı Kazı ve Araştırmaları, KST (36-1), 2014, 280-281; Side 2014 Yılı Kazı ve Araştırmaları, KST (37-1), 2015, 257-258

erken evre bu tabakaya aittir. Bahsedilen duvar kalıntısının, Hellenistik Dönem’de inşa edilen ilk kapı yapısı ile ilgili olduğu düşünülmektedir.⁴⁰⁹

Yukarıda bahsedilen ve Hellenistik Dönem’e tarihlenen yapı kalıntısı dışında, kazı çalışmaları ile Doğu Kapısı’nın kullanım evrelerine dair önemli sonuçlara ulaşılmıştır. Bu çalışmalara göre yapının dört ayrı kullanım evresi bulunmaktadır. Kapının en erken evresi, seramik buluntuları yardımıyla MÖ 1. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenmektedir. Bu evrede kapının arkasındaki dikdörtgen avlu ile A,C,F ve E girişleri bir arada planlanarak inşa edilmiştir.⁴¹⁰ Stratigrafik kazılarda ele geçen seramik buluntuları yoluyla saptanan ikinci evre, MS 1. yüzyılın ikinci yarısı ve MS 2. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Yapının üçüncü evresi, MS 3 – 4. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Bu evrede yapıda birtakım onarım faaliyetleri gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Üçüncü evrede batı avlu duvarı önündeki zemin seviyesinin yükseltilmiş ve M Yapısı ile Agora’ya ulaşan cadde inşa edilmiştir. Ayrıca A ve B mekânlarının önünde tespit edilen kanal sisteminin, bu evredeki değişikliklerle ilişkili olduğu düşünülmektedir.⁴¹¹ Kazı çalışmaları sonucunda yapının son kullanım evresi, MS 6 – 7. yüzyıl olarak belirlenmiştir. Bu evrede yapıya girişi sağlayan kapıların duvarla örülerek işlevini kaybettiği görülmektedir.⁴¹²

2.2.2. Dionysos (?) Tapınağı

Side tiyatrosunun kuzeybatısında yer alan ve A.M. Mansel tarafından ‘Dionysos Tapınağı’ olarak adlandırılan⁴¹³ yapı, Anadolu’da varlığı saptanabilen iki *pseudoperipteral* planlı tapınaktan biri olması açısından oldukça önemlidir.⁴¹⁴ Kuzey-güney yönlü konumlandırılan yapı, 17.55 m uzunluğa ve 7.23 m genişliğe sahiptir. 8x4 sütunlu *pseudoperipteros* tapınak, bir podyum üzerinde yükselmektedir. Tapınağın güneydoğu bölümü, tiyatronun gergi duvarları tarafından kesilmiştir.⁴¹⁵ Kireçtaşı bloklardan meydana gelen podyumun batı yarısı ve krepis basamakları, günümüze korunarak gelmiştir (Görsel 48,49).

Yapıda ilk çalışmalar A. M. Mansel ve ekibi tarafından gerçekleştirilmiştir. 1947 yılında tapınağın kuzey giriş basamaklarına rastlanması ile başlayan çalışmalar,

⁴⁰⁹ P.Scherrer-U.Lohner, Side 2012 Yılı Çalışmaları, KST (35-1), 2013,454

⁴¹⁰ P.Scherrer-U.Lohner, Side 2012 Yılı Çalışmaları, KST (35-1), 2013,455

⁴¹¹ P.Scherrer-U.Lohner, Side 2014 Yılı Kazı ve Araştırmaları, ANMED (13), 2015,119

⁴¹² P.Scherrer-U.Lohner, Side 2015 Yılı Kazı ve Araştırmaları, ANMED (14), 2016, 139

⁴¹³ Mansel, tapınağın tiyatro ile olan ilişkisi ve Dionysos kültü ile ilgili heykeltraşi, epigrafik bulgular sebebiyle bu adlandırmayı yapmıştır. (Mansel, 1978, **a.g.k.**,145)

⁴¹⁴ Anadolu’daki bir diğer pseudodipteros planlı tapınak için bkz: İ. H. Mert (2005). ‘Knidos Korinth Tapınağı’, *Ramazan Özgan’a Armağan*, İstanbul: Ege Yayınları, s. 229-248

⁴¹⁵ Mansel, 1978, **a.g.k.**, 142

1950’li yıllarda podyumun açığa çıkartılmasıyla sürmüştür.⁴¹⁶ Tapınağın açığa çıkartılan podyumunun orthostat yüksekliğinin 0.65 m olduğunu belirten Mansel, podyumun levha kaplamalarının ise özenle işlenmiş, birbirine kırlangıç kuyruğu şeklinde kenetler ile tutturulan mermere yakın sert kireçtaşıdan oluştuğunu söylemiştir.⁴¹⁷ Kuzey cephede, iki tarafı kalın duvarlarla sınırlandırılmış yedi basamaklı bir merdiven bulunmaktadır. Podyumun özenli işçiliği ile tezatlık oluşturan merdiven sırasının daha geç bir dönemde yapıya eklenmiş olduğu düşünülmektedir.⁴¹⁸

Mansel , ‘Q Binası’ olarak adlandırdığı tapınağı “*Cephesinde dört sütun bulunan bir pronaos ve arkası kapalı bir celladan (5.83 x 11.75 m) oluşur*” diyerek tanımlamıştır.⁴¹⁹ Cellanın batı kenarında krepis basamaklarına ait iki blok in situ halde günümüze ulaşmıştır. Birbirlerine tunç kenetler yardımıyla tutturulan bu blokların üzerindeki izlerden hareketle cella duvarının kalınlığı 0.80 m olarak hesaplanmıştır.⁴²⁰ Batı cella duvarına, 0.70 m çapında ve 1.99 m’ye varan eksen aralıklarıyla yarım sütunlar yaslanmaktadır.⁴²¹ Cella duvarının kuzeybatı ve kuzeydoğu köşelerinde ise 3/4’lük sütunların bulunduğu, kalan izler yoluyla anlaşılabilmektedir.

Tapınağın üst konstrüksiyonuna ait herhangi bir mimari parçaya ulaşılamadığını belirten Mansel, yapıyı plan, inşa tekniği ve kırlangıç kuyruğu biçimindeki kenetlerden yola çıkarak Geç Hellenistik Dönem veya Roma Erken İmparatorluk Dönemi’ne tarihlendirmiştir. Kazılar esnasında yapı ve çevresinden ele geçen Korinth başlıkları ile kırmızı granit sütunlar MS 2-3. yüzyıla tarihlendirilse de, tapınak ile ilgili olup olmadığı anlaşılamamıştır. Mansel, tapınağın kuzeydoğusundaki taktan ele geçen bir yazıtı⁴²² dayanak göstererek, yapının MS 2. yüzyılda Side gerusia’sı tarafından yaptırıldığını ve Dionysos ile bağlantılı şekilde kutsal bir deipnisterion (yemek salonu) olarak kullanılmış olabileceğini ifade etmiştir.⁴²³

İlk kazı çalışmalarının ardından, 1994-2004 yılları arasında Ülkü İzmirilgil tarafından yürütülen ‘Side Tiyatrosu ve Çevresindeki Kazı, Koruma, Onarım Çalışmaları’ kapsamında Dionysos Tapınağı’na ait mimari elemanların bulunması,

⁴¹⁶ A. M. Mansel, C. E. Bosch ve J. İnan (1951). *1947 Senesi Side Kazılarına Dair Ön rapor*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 13, lev:9

⁴¹⁷ Mansel, 1963, **a.g.k.**, 90, Mansel, 1978, **a.g.k.**, 142

⁴¹⁸ Mansel, 1978, **a.g.k.**, 142

⁴¹⁹ Mansel, 1978, **a.g.k.**, 142

⁴²⁰ Mansel, 1978, **a.g.k.**, 144-145

⁴²¹ Yarım sütunlar arasındaki eksen mesafeleri kuzeyden güneye 1.84 m, 1.96 m, 1.99 m’dir. (Mansel,1978, **a.g.k.**, 145)

⁴²² Nolle (2001). *Side im Altertum. Geschichte und Zeugnisse II*, Inschriften griechischer Städte in Kleinasien 44, s. 471-475, No: 153-154

⁴²³ Mansel, 1978, **a.g.k.**, 145-146

yapının tekrar gündeme alınmasını zorunlu kılmıştır. 2001 yılından itibaren tiyatronun batı paradosunda gerçekleşen kazılarda ele geçen mimari elemanların Dionysos Tapınağı'na ait olabileceği ihtimali göz önünde bulundurularak, bu bloklar tapınak ve çevresine taşınmıştır.⁴²⁴

Tapınağın üst yapı elemanlarına ait olduğu anlaşılan ve kireçtaşından yapılan mimari bloklar arasında yivli yarım sütun tamburları, arkhitrav blokları, kıvrık dal bezemeli friz, geison ve sima parçaları ile Korinth düzeninde yarım sütun başlıkları bulunmaktadır (Görsel 50,51).⁴²⁵ M. Büyükkolancı, bahsi geçen mimari blokların bir kısmının Geç Hellenistik ve Roma Erken İmparatorluk Dönemi özellikleri gösterdiğini, bir kısmının ise Hadrianus Dönemi özelliklerine sahip olduğunu belirtmiştir.

Roma Erken İmparatorluk Dönemi'nin stilistik mimari özelliklerini taşıyan Korinth düzenli yarım sütun başlıklarının yüzeyinde üç sıra akanthus yaprağı bulunmaktadır. Akanthus yapraklarında yer alan kalp şeklinde gözler ve barok stil özellikleri, başlıkları Augustus Dönemi'ne tarihlendiren unsurlardır. Aynı evreye tarihlendirilen bir diğer mimari eleman, üç fascialı arkhitrav bloğudur. Arkhitravın tacının üst kısmında palmet motifleri, alt kısmında ise İon kymationu vardır.⁴²⁶ Pronaos içerisinde kullanıldığı düşünülen Ranke friz bloğu ise 0.47 m yüksekliğindedir. Ranke frizi, ana hatlarıyla sarmal şeklindeki dallar, Eros ve kuş figürleri ile filizlerden oluşmaktadır. Mimari açıdan Hellenistik Dönem etkileri taşıyan friz, stilistik özellikleri sebebiyle Augustus Dönemi'ne tarihlendirilmektedir.⁴²⁷

Yapıya ait geison blokları, yüksekliklerine göre alçak ve yüksek geison blokları olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır.⁴²⁸ Geison bloklarının alt kısmında, açık ve kapalı palmetlerin ard arda dizilimiyle oluşan anthemion süslemesi dikkat çekmektedir. Geisonlarda bulunan anthemion kuşağı süsleme özellikleriyle birlikte bloklar, Augustus Dönemi'ne tarihlendirilmektedir.⁴²⁹ 0.24 m yüksekliğindeki, lotus-palmet dizimli anthemion kuşağına sahip sima blokları da, Augustus Dönemi özellikleri gösteren diğer yapı elemanlarıdır. Yarı açık lotuslara bağlı akanthus çanağının hemen altında, kıvrık

⁴²⁴ Büyükkolancı (2008). Side Dionysos Tapınağı'na İlişkin Yeni Bulgular Euergetes. Prof.Dr.Haluk Abbasoğlu'na 65.Yaş Armağanı, s. 2

⁴²⁵ Büyükkolancı (2010). Side Tiyatrosu Batı Parados Kazıları ve Side Dionysos Tapınağına İlişkin Gözlemler. *Side'ye Emek Verenler Sempozyumu*, s. 96, M. Büyükkolancı, 2008, **a.g.k.**, 5-10

⁴²⁶ Büyükkolancı, 2008, **a.g.k.**, 5-6, 15-16, Res: 9-10-12, Çiz: 4

⁴²⁷ Büyükkolancı, 2008, **a.g.k.**, 6-8, 17, Res: 13, Çiz: 5

⁴²⁸ 0.45 m yüksekliğindeki yüksek geison bloklarının tapınak cephesine, 0.30 m yükseklikteki alçak geison bloklarının ise sunağa ait olduğu düşünülmektedir. (Büyükkolancı, 2008, **a.g.k.**, 8)

⁴²⁹ Büyükkolancı, Side Dionysos Tapınağı'nın Geison bloklarından yer alan anthemion kuşağının Letoon Leto (A) Tapınağı simasında bulunan anthemion kuşağı ile olan benzerliğine dikkat çekmiştir. (Büyükkolancı, 2008, **a.g.k.**, 8, 18-19, Res: 14-17, Çiz: 6-7)

dallar bulunmaktadır. Eksen yaprağın her iki yanında üçer adet taç yaprak vardır. Kapalı palmetler de, ortadaki eksen dal ve iki yanındaki dörder taç yaprakdan oluşmaktadır. Taç yaprakların altında göbeğe bitişik kıvrık dallar mevcuttur. Hellenistik üslup etkilerinin gözlemlendiği anthemion kuşağına sahip sima blokları Augustus Dönemi'ne tarihlendirilmektedir.⁴³⁰

MS 2. yüzyıla ait parçaların⁴³¹ ise Mansel'in yapı için önerdiği 'deipnisterion' evresine ait olabileceği yorumunu yapan Büyükkolancı, bloklar üzerinde bulunan kireç harcı kalıntıları ve düzeltilen yüzeylerin de ikinci bir kullanıma işaret ettiğinden söz etmiştir.⁴³² Tapınağın üst yapısı ile ilgili olduğu saptanan mimari blokların devşirme olarak Attius Philippus Sur'unda kullanılmış olduğu, Agora'nın güney dükkânlarında ve tiyatronun sahne binasında yapılan kazılar sonucunda anlaşılmıştır.⁴³³ Büyükkolancı, blokların olasılıkla MS 6. yüzyılda gerçekleşen bir deprem sonucunda yıkılarak bu alana düşmüş olabileceğinden bahsetmiştir.

2009 yılından itibaren Prof. Dr. Hüseyin Sabri Alanyalı başkanlığında yürütülen Side Kazılarında, tiyatro ve çevresindeki alanda çalışmalar gerçekleştirilmiş, bu çalışmalar sonucunda kentin tarihsel gelişimine ışık tutacak yeni bulgulara ulaşılmıştır. Bu kapsamda, 2009 ile 2012 yılları arasında Dionysos Tapınağı ve çevresinde Prof. Dr. Feriştah Soykal Alanyalı tarafından gerçekleştirilen stratigrafik kazı ve araştırmalar, yapı evrelerinin saptanması adına önemli sonuçlar ortaya koymuştur.⁴³⁴ Tapınakta gerçekleşen bu çalışmalar, arkeolojik kazı ve mimari yapı araştırmaları şeklinde iki yönlü bir proje olarak tasarlanmış ve sürdürülmüştür.⁴³⁵

Side Dionysos Tapınağı ve çevresinde gerçekleştirilen stratigrafik kazı çalışmaları ile mimari elemanların değerlendirilmesi sonucunda, yapının MÖ 1. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kullanım gördüğü anlaşılmıştır. Alanda açılan sondajlar,

⁴³⁰ Büyükkolancı, sima blokları üzerinde yer alan anthemion kuşağındaki lotus-palmet bezemesi üslubunu Ephesus'taki Mazeus-Mithridates Kapısı'ndaki örnekler ile karşılaştırmıştır. (Büyükkolancı, 2008, **a.g.k.**, 8-9, 20, Res:18-19, Çiz:8)

⁴³¹ Paye blokları, pilaster başlığı ve arkhitrav gibi mimari elemanlardan oluşan ikinci evre kullanımına ait parçalar için bkz: Büyükkolancı, 2008, **a.g.k.**, 9-10, 22, Res: 21-23, Çiz: 10-11

⁴³² Büyükkolancı, 2010, **a.g.k.**, 99

⁴³³ Ü. İzmirli (2005). Side Tiyatrosu ve Çevresinde Kazı, Koruma, Onarım Çalışmaları (2003), *14.Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, s. 281-285

⁴³⁴ Dionysos Tapınağı'nda 2009 yılından itibaren gerçekleştirilen çalışmalar için bkz: H. S. Alanyalı (2010a). 2009 Yılı Side Tiyatrosu ve Çevresi Çalışmaları, *KST* (32), s. 439 vd., H. S. Alanyalı (2010b). Side Tiyatrosu ve Çevresi 2009 Yılı Çalışmaları. *ANMED* (8), s. 94,103, H. S. Alanyalı (2011a). Kazı ve Araştırma Çalışmaları, Side 2010, *KST* (33), s. 521-524, H. S. Alanyalı (2011b). Kazı ve Araştırma Çalışmaları, Side 2010, *ANMED* (9), s. 100-103, F. S. Alanyalı, 2016a, **a.g.k.**, 419-450

⁴³⁵ Dionysos Tapınağı'nın mimari yapı araştırmaları, 2010 yılından itibaren Katja Piesker tarafından gerçekleştirilmiştir. Piesker'in yapıdaki mimari elemanlar ile ilgili araştırma sonuçları ve rekonstrüksiyon önerisi için bkz: K.Piesker (2015). Auf den zweiten Blick: ein Rekonstruktionsvorschlag für den 'Dionysostempel' in Side, *IstMitt* (65), s. 151-183

tapınağın beş farklı yapı evresine sahip olduğunu kanıtlamıştır.⁴³⁶ Birinci evreye dair en önemli bulgu, güney cephede yer alan ve tapınağın orijinal girişine ait olduğu anlaşılan merdivenin açığa çıkarılması olmuştur (Görsel 52). Tiyatronun inşa edilmesiyle birlikte bu giriş, gergi duvarı ve fil ayakları altında kaldığı için iptal edilmiştir. Yapının mimari elemanları üzerinde gerçekleştirilen araştırmalar⁴³⁷ ve sondajlardan ele geçen buluntular ışığında bu evre, MÖ 1. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenmektedir.⁴³⁸ İkinci evrede, tiyatronun inşa edilmesiyle beraber yapıda yeni bir planlamaya gidilmiştir. Güney cephedeki giriş merdivenleri iptal edilerek yapı kuzeye doğru genişletilmiştir. Yapının girişi de bu evrede kuzey cepheye alınmıştır (Görsel 53). Kuzey cephede yer alan merdiven basamakları önünde ve tapınağın doğu kenarında yapılan kazı çalışmaları sonucunda ikinci evre, MS 2. yüzyılın ilk yarısına/ortasına tarihlendirilmiştir.⁴³⁹ Yapının üçüncü evresinde, güney cephede yeni bir düzenlemeye gidildiği anlaşılmaktadır. MS 4. yüzyılın son çeyreğine tarihlendirilen bu evrede, tapınağın ilk evresine ait giriş basamaklarının söküldüğü anlaşılmıştır.⁴⁴⁰ Dördüncü evre, yapının işlevsel açıdan değişikliğe uğradığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. MS 6. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen bu evrede, podyumun doğu kenarı da dâhil tapınağa ait birçok mimari eleman sökülmüştür. Bu dönemde yapı içerisine kuzeybatı-güneydoğu yönlü uzanan bir duvar ve su teknesi ilave edilmiştir. Kazılar esnasında ele geçen taş yongalar, bu evrede yapıda inşa faaliyetleri gerçekleştiği düşüncesini desteklemektedir. Yapı ve çevresinden ele geçen cam cürufaları ve pota kalıntıları ise, bu alanın işlik olarak kullanıldığını göstermektedir.⁴⁴¹ Beşinci ve son evre, MS 7. yüzyıl ve sonrasını kapsamaktadır. Yapı ve çevresinin MS 7. yüzyıl ortasına dek işlik olarak kullanıldığına dair arkeolojik veriler bulunmaktadır.⁴⁴²

Yapının mimari elemanlarını detaylı olarak inceleyen K.Piesker ise, tapınak ve çevresini dört yapı evresi içerisinde ele almıştır. Piesker tarafından gerçekleştirilen araştırmalarda, stratigrafik kazılardan ele geçen bulguları destekleyen sonuçlara ulaşılmıştır. Tapınağın inşa evresi olan birinci evreye ait temel konstrüksyonu, 0.20 m kalınlığında sıkıştırılmış sert bir zemin üzerine oturan konglomera taşlar, iki basamaklı

⁴³⁶ F. S. Alanyalı, 2016a, **a.g.k.**, 425

⁴³⁷ Piesker, 2015, **a.g.k.**, 172

⁴³⁸ Tapınağın temel konstrüksyonunun anlaşılabilmesi adına açılan sondajlarda, Geç Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen sikke ve seramik buluntularına rastlanılmıştır.(F. S. Alanyalı, 2016a, **a.g.k.**, 426)

⁴³⁹ F. S. Alanyalı, 2016a, **a.g.k.**, 427-428

⁴⁴⁰ Tapınağın dini işlevini yitirmesi ve güney cephenin tamamen kullanım dışı kalması sebebiyle, bu alana müdahale edilmiş olması beklenilebilir bir durumdur. (Alanyalı, 2016, **a.g.k.**, 428)

⁴⁴¹ F. S. Alanyalı, 2016a, **a.g.k.**, 429

⁴⁴² F. S. Alanyalı, 2016a, **a.g.k.**, 430

bir krepis ve üzerine inşa edilen podyum bloklarından oluşmaktadır.⁴⁴³ İkinci evreyi, tiyatronun caveasının MS 2. yüzyılda genişletilmesi ile ilişkilendiren Piesker, bu evrede yapının kuzeye doğru genişletildiğini belirtmiştir.⁴⁴⁴ Üçüncü evrede kuzey merdivenlerinin yenilendiğini, dördüncü evrede ise yapının ışık olarak kullanılmaya başlandığından söz etmiştir.⁴⁴⁵ Bunun dışında, mevcut mimari elemanlardan yola çıkarak tapınağın üst yapısına dair bir rekonstrüksiyon önerisi getiren Piesker, mimari bezemeler üzerinde yapılan analizler yardımıyla yapının MÖ 1. yüzyılın ikinci yarısında inşa edildiğinin anlaşıldığını belirtmiştir.⁴⁴⁶

Vitrivius, Side Dionysos Tapınağı'nda gördüğümüz *pseudoperipteros* planı için şunları söylemektedir :

“Bazı mimarlar kutsal odanın duvarlarını kaldırıp bunun yerine sütun dizilerinin arasındaki boşlukları duvarla kapatırlar. Bu duvarları kaldırmakla da kutsal odaya çok daha geniş bir mekân ayırmış olurlar. Bu şekilde tüm diğer ayrıntılardaki simetrik oranları aynen korusalar da, yepyeni tasarıma ve yepyeni ada sahip bir tapınak, yani *pseudoperipteros* tarzı bir tapınak yaratmış olurlar ”⁴⁴⁷

Side Dionysos Tapınağı'na plan bakımından benzer örnekleri İtalya, İspanya, Fransa ve Suriye gibi çeşitli bölgelerde görmek mümkündür. Roma Cumhuriyet Dönemi'nden İmparatorluk Dönemi ortalarına dek inşa edildiği bilinen *pseudoperipteros* planlı tapınaklara Nimes Maison Carree Tapınağı (Görsel 54), Roma Fortuna Virilis Tapınağı, Baitokaike Zeus Tapınağı örnek olarak gösterilebilir.⁴⁴⁸

Anadolu'da ise plan bakımından Dionysos Tapınağı ile karşılaştırılabilecek tek örnek Knidos'ta bulunan Korinth Tapınağı'dır (Görsel 55). 17 x 9.70 m ölçülerindeki tapınak, Side Dionysos Tapınağı'nda olduğu gibi *pseudoperipteros* planlıdır. Yapı; podyum, üç kısımlı cella ve yarım sütun mimarisinden oluşmakta ve bu anlamda diğer örneklerden ayrılmaktadır. MS 2. yüzyılın sonuna tarihlendirilen yapının 'Heroon' veya imparator kültü tapınağı olarak kullanım gördüğü düşünülmektedir.⁴⁴⁹

Side Dionysos Tapınağı'na ait günümüze ulaşan herhangi bir inşa yazıtı bulunmamasından dolayı, yapının kime adandığı konusu belirsizliğini korumaktadır. Mansel, tapınağın tiyatro yakınında yer alması ve Side'de Dionysos kültüne dair veriler bulunması sebebiyle, Hellenistik Dönem'de Dionysos'a adandığını belirtmiştir.

⁴⁴³ Piesker, 2015, **a.g.k.**, 156-161

⁴⁴⁴ Piesker, 2015, **a.g.k.**, 161-162

⁴⁴⁵ Piesker, 2015, **a.g.k.**, 162-164

⁴⁴⁶ Piesker tarafından sunulan rekonstrüksiyon önerisi için bkz: Piesker, 2015, **a.g.k.**, 170-171, Res: 13a-b

⁴⁴⁷ Vitruvius, **a.g.k.**, 4,8,6

⁴⁴⁸ Piesker, 2015, **a.g.k.**, 176-182

⁴⁴⁹ Mert, 2005, **a.g.k.**, 230-237

Tapınağın kuzeydoğusunda yer alan taktan ele geçen bir yazıtta Side *gerusia*'sı tarafından yaptırılan, Dionysos ile ilişkili kutsal bir deipnisterion'dan söz edilmektedir. Mansel, MS 2. yüzyıla tarihlenen yazıttan hareketle, bahsedilen yapının Dionysos Tapınağı' olabileceğini de eklemiştir.⁴⁵⁰

Tapınağın kime veya hangi tanrı/tanrıçaya adandığı konusunda bir diğer öneri, J.Nolle tarafından yapılmıştır. Nolle, tiyatro ve çevresindeki alandan ele geçen adak yazıtlarından hareketle Nemesis kültünün önemine dikkat çekmiş, tapınağın Nemesis'e adanmış olabileceğini ileri sürmüştür.⁴⁵¹

2009 ile 2012 yılları arasında Dionysos Tapınağı ve çevresinde F. S. Alanyalı tarafından gerçekleştirilen stratigrafik kazı çalışmaları, Side'nin Geç Hellenistik ve Roma Erken İmparatorluk Dönemi şehirciliğinin algılanabilmesi adına önemli sonuçlar doğurmuştur. Bu çalışmalar ile elde edilen en önemli sonuçlardan bir tanesi de, tapınağın MÖ 1. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kullanım gördüğünün kanıtlanması olmuştur. Nitekim tapınağın kuzeyinde yer alan Müze Alanı'nda gerçekleştirilen kazılarda, daire planlı anıtsal bir yapı ortaya çıkarılmış ve yapının en erken evresinin, Dionysos Tapınağı'nın birinci evresi ile çağdaş olduğu anlaşılmıştır.⁴⁵² Tapınağın hemen yanında yer alan tiyatronun oturma basamakları üzerinde bulunan ve MS 1. yüzyıla tarihlenen 'Tib. Iulius Magnus'un yeri' yazıtı⁴⁵³, Roma tiyatrosundan önce bu alanda daha küçük çaplı bir tiyatronun varlığına işaret etmektedir. Son olarak tapınağın kuzeydoğusunda bulunan 'Vespasianus Anıtı'nın varlığı, Roma Erken İmparatorluk Dönemi'nde bu alanın anıtsal yapılar ile donatıldığını göstermektedir.

Stratigrafik kazılar sonucunda yapının kesin olarak MÖ 1. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilmiş olduğunun anlaşılması ile tapınağın 'İmparator Kültü'ne tahsis edilmiş olabileceği ihtimali ortaya çıkmıştır.⁴⁵⁴ Yapı ve çevresinden ele geçen bazı buluntular, bu düşüncüyü desteklemektedir. Side tiyatrosunun orta kapısındaki moloz içerisinden ele geçen Prima Porta tipindeki Augustus portresinin (Görsel 56)⁴⁵⁵ tapınağa konum olarak yakınlığı ve yapının inşa evresi ile tarihsel bir uyum içerisinde olması, tapınağın Augustus'a adanmış olabileceğini düşündürmektedir.

⁴⁵⁰ Mansel, 1978, **a.g.k.**, 146

⁴⁵¹ Nolle, 1993, **a.g.k.**, 117,121

⁴⁵² F. S. Alanyalı, 2016a, **a.g.k.**, 432

⁴⁵³ Nolle, 2001, **a.g.k.**, 461 No:143,3a

⁴⁵⁴ F. S. Alanyalı, 2016, **a.g.k.**, 424,431

⁴⁵⁵ J. İnan ve E. Rosenbaum (1966) *Roman and Early Byzantine Portrait Sculpture in Asia Minor*, Londra: Oxford University Press. s. 58 vd. No:7, S.Erkoç (2012). *Anadolu'da Julius Claidiuslar Dönemi Portre Sanatı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, s. 35-36

Side'ye verilen neokoros ünvanları adına elde edilen en erken veriler MS 3. yüzyıla ait olsa da⁴⁵⁶, kentte MÖ 188/187 yılından itibaren Dea Roma kültünün var olduğu bilinmektedir.⁴⁵⁷ Alanyalı, Pergamon ve Ankyra örneklerinde olduğu gibi Dea Roma ile İmparator Augustus'un Side'de ortak tapınım görmüş olabileceğini, dolayısıyla yapının da bu amaç doğrultusunda inşa edildiği ihtimali üzerinde durmaktadır.⁴⁵⁸ Nitekim tiyatro ve çevresindeki yapıların varlığıyla, Roma Erken İmparatorluk Dönemi'nde Side şehirciliği açısından oldukça merkezi bir konumda yer aldığı bilinen tapınağın 'İmparator Kültü'ne tahsis edilmiş olması, güncel veriler doğrultusunda akla en yatkın öneri durumundadır.

Güncel kazı ve araştırmalar ile MÖ 1. yüzyılın ikinci yarısında inşa edildiği kanıtlanan Dionysos Tapınağı, Anadolu'da ve Akdeniz kıyılarında az sayıda benzeri bulunan *pseudoperipteros* planlı ve podyumlu tapınak örneklerinden bir tanesidir. Bu açıdan Dionysos Tapınağı'nın plan ve mimarisini, Roma İmparatorluğu'nun Anadolu'daki egemenliğinin bir yansıması şeklinde yorumlamak doğru olacaktır. Romanizasyon ve Pax Romana gibi olgular ile birlikte bu dönemde, Hellenistik kültürün baskın olduğu yerleşimlerde kent mimarisi yeni bir ivme kazanmıştır. Dionysos Tapınağı da bu özgün mimarisiyle ve Roma Erken İmparatorluk Dönemi'nde inşa edilen anıtsal bir yapı olma özelliğiyle oldukça önemlidir.

2.2.3. Bouleterion (?) (Müze Alanında Yer Alan Yarım Daire Planlı Yapı)

Günümüzde Side Müzesi olarak kullanılan ve restore edilen hamamın güneybatısında, kazı raporlarında geçen adıyla 'Müze Alanı' bulunmaktadır. Bu alan, Üç Gözlü Çeşme'nin hemen batısında yer almaktadır. Attius Philippus Suru ve çeşme yapıları tarafından çevrelenmiş durumda olan bölge, genel bir tanımlama ile surun iç kısmında kalmaktadır. Müze Alanı'nda A. M. Mansel döneminde herhangi bir kazı çalışması gerçekleştirilmemiştir. Buna karşın Mansel kent planında bu alanı H2, etrafında yer alan sarnıçları ise T1 ve T2 olarak kodlamıştır. Alandaki ilk kazı çalışmaları, 2012-2013 yıllarında Prof. Dr. Feriştah Alanyalı tarafından yürütülmüştür.⁴⁵⁹

Alandaki kazı çalışmaları, tiyatro ve çevresinin tarihsel süreç içerisindeki değişiminin tespit edilebilmesi adına önemli sonuçlar ortaya koymuştur. Bu alan, tiyatro

⁴⁵⁶ Side'nin altı defa neokoros ünvanına sahip olduğunu belgeleyen yazıt için bkz: Nolle, 2001, **a.g.k.**, 415-416, No:111-112, Yurtsever, 2012, **a.g.k.**, 8-11

⁴⁵⁷ Nolle, 1993, **a.g.k.**, 64

⁴⁵⁸ F. S. Alanyalı, 2016a, **a.g.k.**, 424 vd.

⁴⁵⁹ H. S. Alanyalı, Side 2011-2012 Yılı Çalışmaları, ANMED (11), 2013, 125-126; Side 2013 Yılı Kazı ve Araştırmaları, ANMED (12), 2014a, 96-97; Side 2013 Yılı Kazı ve Araştırmaları. KST (36-1), 2014b, 276-278

ve çevresindeki Dionysos Tapınağı ile Vespasianus Anıtı gibi Geç Hellenistik- Erken Roma İmparatorluk Dönemi anıtsal yapılarına konum olarak yakınlığı sebebiyle önem arz etmektedir (Görsel 57). Ayrıca alanın Attius Philippus Suru tarafından çevrelenmiş olması da, Geç Antik Çağ'daki kentsel dönüşümün saptanması adına bu bölgeyi önemli kılmaktadır (Görsel 58).

Müze Alanı'ndaki ilk incelemeler sonucunda, yarım daire planlı anıtsal bir yapıya dair izler tespit edilmiştir. Alanın en üst kotunda tespit edilen merdiven basamakları ve bu basamakların kuzeydoğusunda yer alan radyal temel duvarları, ilk aşamada yapının bir Bouleterion veya Odeon olabileceği düşüncesini akla getirmiştir.⁴⁶⁰ Nitekim Side'de Hellenistik Dönem'e ait herhangi bir meclis binasının gün yüzüne çıkarılamamış olması, bu düşüncüyü destekler niteliktedir. Yapının kent içerisindeki merkezi konumu da göz önüne alındığında, bu alanda Bouleterion veya Odeon'un bulunması beklenebilir bir durumdur. Kazı çalışmaları sonucunda, bahsedilen merdivenler ve radyal temel duvarlarının MS 5. yüzyıldan daha erken bir döneme ait olamayacağı anlaşılmıştır. Düzenlemenin, Attius Philippus Suru inşası ile ilgili olduğu düşünülmektedir.⁴⁶¹

2013 yılında Müze Alanı'nda gerçekleşen stratigrafik kazılar sonucunda, dört farklı yapı evresine dair arkeolojik bulgulara ulaşılmıştır. İlk ve en erken yapı evresi, ele geçen seramik buluntuları ışığında MÖ 1. yüzyılın ikinci yarısına (Geç Hellenistik- Erken Roma İmparatorluk Dönemi) tarihlendirilmiştir. Alanyalı, bu evrede işlevi ve planı belirlenemeyen bir yapıya ait büyük blokların tespit edildiğini belirtmiştir. Bu yapının, karşısında yer alan Dionysos Tapınağı ile aynı dönemde inşa edildiği anlaşılmıştır. MS 2. yüzyıla tarihlenen ikinci evrede ise alan tesviye edilmiş, yerine anıtsal bir yapı inşa edilmiştir. MS 2. yüzyıl Side'de inşa faaliyetlerinin hız kazandığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemdeki değişimin en iyi izlenebildiği ve Müze Alanı'na konum olarak yakınlığı ile göze çarpan yapı örnekleri, yeniden inşa edilen Roma Tiyatrosu, girişi kuzeye alınan Dionysos Tapınağı, Tak yapısı ve Tykhe Tapınağı'dır. İkinci evredeki yarım daire planlı anıtsal yapının, yukarıda bahsedilen yapılar ile aynı inşa programının bir ürünü olduğu düşünülmektedir.⁴⁶²

Üçüncü evrede alanda birtakım değişiklikler gerçekleştiği ve yapıya farklı bir işlev kazandırıldığı anlaşılmıştır. MS 5. yüzyılın ortasına tarihlenen bu evrede, alanın

⁴⁶⁰ H. S. Alanyalı, 2014a, **a.g.k.**, 96

⁴⁶¹ H. S. Alanyalı, 2014a, **a.g.k.**, 97

⁴⁶² H. S. Alanyalı, 2014b, **a.g.k.**, 277

batısında yer alan ve Attius Philippus Suru üzerindeki kanala ulaşan merdivenler inşa edilmiştir. Stratigrafik kazılar sonucunda tespit edilen dördüncü evre ise MS 6. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Bu evrede merdivenlerin büyük bir kısmı sökülmüş, alanın üzerinden künkler geçirilmiştir.⁴⁶³

Müze Alanı'nda gerçekleşen çalışmalar sonucunda varlığı tespit edilen yarım daire planlı anıtsal yapının ilk evresine ait taş bloklar, yapının hemen karşısında yer alan Dionysos Tapınağı'nın ilk evresi ile çağdaştır. Yapının işlevi ve planını tespit edecek verilere ulaşılamasa da, MÖ 1. yüzyılın ikinci yarısında kentin bu kesiminde bir takım inşa faaliyetlerinin gerçekleştiği kesindir. Yapı evreleri incelendiğinde, Dionysos Tapınağı ile paralel olarak MS 2. yüzyılda yeni bir mimari düzenlemeye gidildiği görülmektedir. Her iki yapı da, MS 4. ve 5. yüzyılda farklı işlevlerle kullanım görmeye devam etmiştir.

2.2.4. Vespasianus Anıtı

Side tiyatrosunun batısından geçen sütunlu caddenin dik açıyla kıvrılarak yön değiştirdiği yerde, MS 3. yüzyıla tarihlenen tek kemerli tak bulunmaktadır.⁴⁶⁴ Tak ile tiyatro arasında uzanan ve Attius Philippius Suru'nun bir parçası olan duvarın önünde ise Vespasianus Anıtı yer almaktadır. Side'nin Roma Erken İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilen yapılarından biri olan Vespasianus Anıtı'ndaki kazı çalışmaları, 1960 yılında A. M. Mansel tarafından gerçekleştirilmiştir. Tiyatro ve taktan düşen konglomera blokların kaldırılmasıyla, birçok mimari parça ile beraber anıtın podyumu meydana çıkarılmıştır. Kazılar sonrasında, M. Beken tarafından yapının restitüsyon çizimi yapılmıştır (Görsel 59).⁴⁶⁵ 1962 yılında ise, yapıya ait mimari blokların büyük kısmının tespit edilmesiyle, A.Machatschek'in danışmanlığında Vespasianus Anıtı'nın kısmi restorasyonu yapılmıştır.⁴⁶⁶

Anıtın 1.15 m yüksekliğe sahip podyumu, iki kademeli bir platformun üzerinde yer almaktadır. Platformun altında, ortalama 0.34 m yüksekliğinde konglomera, *euthynteria* vardır. Konglomera bloklar, ilki 0.27 m, ikincisi ise 0.40 m yüksekliğe sahip

⁴⁶³ H. S. Alanyalı, 2014b, **a.g.k.**, 278

⁴⁶⁴ Düzgün kesme konglomera bloklardan inşa edilen tak, Attius Philippus Suru'nun yapılmasıyla beraber sur duvarının içine alınmıştır. Takın üzerinde, imparator quadrigası'nın bulunduğu düşünülmektedir. (A. M. Mansel (1963). *Die Ruinen von Side*. Berlin: Walter de Gruyter. s. 24,70, Mansel, 1978, **a.g.k.**, 31, İdil, 1989, **a.g.k.**, 355)

⁴⁶⁵ A. M. Mansel (1964b). Side'deki Vespasianus Anıtı, *Belleten* (27). s. 192, Res:37

⁴⁶⁶ Mansel, 1964b, **a.g.k.**, 186

kireçtaşıdan meydana gelen iki kademeli platformu taşımaktadır. 6.72 x 2.20 m ölçülerindeki platformun üzerinde, U biçimli podyum bulunmaktadır.⁴⁶⁷

Mermer levhalarla kaplı podyum, toplamda 6.40 m uzunluğa sahiptir. Sağ ve sol kenarlarda, 1.60 m uzunluğa ve 1.32 m derinliğinde, sütunları taşıyan iki kaide vardır. Sol kenardaki kaide, diğerine oranla daha iyi korunmuş durumdadır. İki kaidenin arasındaki orta kısım ise, 3.20 m uzunluğundadır. Podyum boyunca, alt kısımda 0.20 m yüksekliğinde ve 0.08 m kalınlığında bir silme göze çarpmaktadır. Aynı şekilde üst kısımda da 0.10 m yüksekliğinde bir silme ve cephe boyunca devam eden düz bir şerit bulunmaktadır (Görsel 60).⁴⁶⁸

Podyumun üzerinde yükselen ve *aediculaları* taşıyan Korinth başlıklı sütunların yüksekliği, 3.17 m'dir. Yapılan kazılar sonucunda, ön cephe ve arka duvarda yükselen ikişer pilaster bulunduğu anlaşılmıştır. Arka duvara bitişik olarak konumlandırılan pilaster gövdelerinin üzerinde, yarım sütun başlıkları yer almaktadır. Buna karşın ön cepheye ait sütunlar yivsizdir. Mansel, ön cepheye ait yivsiz sütunların Geç Antik Çağ özellikleri gösterdiğini, dolayısıyla da bu sütun gövdelerinin yapıdaki geç dönem tamirata ile ilgili olduğunu belirtmiştir.⁴⁶⁹

Sütun başlıkları üzerindeki saçaklık kısmında, 0.46 m yüksekliğindeki *arkhitrav*-friz blokları yükselmektedir. Üç *fascialı* yazıtlı *arkhitrav* ile friz, birbirinden düz bir silme ile ayrılmaktadır. Friz bloğu, yedişer yapraklı açık ve kapalı palmetlerin art arda sıralanmasıyla oluşturulmuştur. Palmet motifleri, yapının ön cephesinde özenli bir işçiliğe sahip iken, yan cephede daha basit biçimde işlenmiştir. *Aediculaların* tavan levhalarında, yüksek kabartma şeklinde işlenen ve bitki motifleri ile süslü dört kaset bulunmaktadır. Arkhitrav-friz bloğunun üzerinde İon *kymationu*, köşelerinde küçük bir erkek başı figürü taşıyan diş kesimi ve onun üzerinde de yine İon *kymationu* ile süslü bir geison bulunmaktadır.⁴⁷⁰ Üçgen alınlığın alt çerçevesini oluşturan *geisonun* üzerinde ise, tıpkı frizlerde olduğu gibi palmet şeridi ve aslan başı şeklinde çörtlenlerden oluşan bir sima yer almaktadır. 0.44 m yüksekliğindeki alınlığın derin bir şekilde oyulan satıh

⁴⁶⁷ Mansel, 1978, **a.g.k.**, 114

⁴⁶⁸ Mansel, 1964b, **a.g.k.**, 187

⁴⁶⁹ Mansel, ön cephede yer alan Korinth başlıklarının da Vespasianus Dönemi'ne ait olmadığını belirtmiştir. (Mansel, 1964b, **a.g.k.**, 188, Mansel, 1978, **a.g.k.**, 117)

⁴⁷⁰ Kentte MS 2 - 3. yüzyıllara tarihlendirilen yapılarda İon *kymationu* kuşağının altında yer alan makara – boncuk dizisi burada bulunmamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz: A. Yurtsever (2017). Side'de MS 1. – 3. Yüzyıllar Arasında Yumurta – Ok Bezemelerinin (İon Kymationu) Stilistik Değişimi ve Gelişimi, Anadolu, Arkeoloji, Zaman ve Mekân. Dumlupınar Üniversitesi V. Arkeoloji Sempozyumu, Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayıncılık, s. 254

bölümünde hiçbir bezeme bulunmamaktadır. Alınlığın köşelerinde ve üst kısmında yer alan kaidelerden, burada akroterlerin bulunması gerektiği anlaşılmıştır (Görsel 61).⁴⁷¹

İçeriye girintili biçimde tasarlanan orta kısımda, podyum yüksekliği ve kaide silmeleri sağ ve sol kısımlar ile aynı özellikleri taşımaktadır. Kaidenin üzerinde, 2.10 m yüksekliğinde ve 1.02 m derinliğinde bir hücre yer almaktadır. Orta hücre, anıtın dayandığı kalın duvarın yontulması ile oluşturulmuştur. Arşitektonik bir çerçeveye sahip olduğu anlaşılan bu hücrenin sol tarafında bir paye kalıntısı ve hücreyi örten yarım kubbenin dış kısmına ait iki yuvarlak parça, *in situ* halde günümüze gelmiştir. Çerçeveyi oluşturan taşların üzerinde bulunan delikler, orta hücrenin çerçevesinin kaplamaya sahip olabileceği izlenimini yaratmaktadır.⁴⁷²

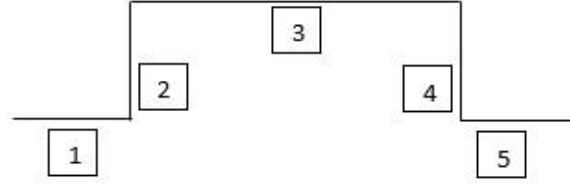
Orta hücrenin üzerinde, kaide uzunluğu 3 m, yüksekliği ise 0.56 m'yi bulan üçgen alınlık yer almaktadır. Orta alınlık, form bakımından *aedicula* alınlıkları ile hemen hemen aynı özelliklere sahiptir. Alınlığın alt kısmında, *aedicula*'larda olduğu gibi dış kesimi bulunmaktadır. Alınlığın çerçeve ile sınırlandırılan iç kısmı ise, *aedicula*'lardan farklı olarak süslemeler barındırmaktadır. Ortada, dolgun ve oval yüz hatları ile betimlenmiş bir Medusa başı vardır. Medusa'nın kalın ve kabarık saç kütleleri, iki yana doğru dağılmaktadır. Çene kısmının altında düğümlenen yılan figürleri ise, simetrik biçimde başlarını sağa ve sola çevirmiş durumdadır. Buna ek olarak, Medusa başından köşelere doğru uzanan kıvrık dallar ve dört yapraklı çiçek motifleri de dikkat çekicidir (Görsel 62).⁴⁷³

Yapının kesin olarak tarihlendirilebilmesini sağlayan iki satırlık Eski Yunanca yazıt, orta kısımdaki hücre ve yanlarda bulunan *aediculalar* üzerindeki *arkhitrav* bloğunda yer almaktadır. *Arkhitrav* üzerinde yer alan yazıta ait yedi parça bulunmuştur. Cephenin beş ayrı yüzünde (1,2,3,4,5) yazıta yer verildiği anlaşılmıştır. Cephenin sol kanadından başladığı anlaşılan yazıt (1), aynı kanadın iç yüzünün (2) dip köşesinde devam etmektedir. Orta alınlığın altındaki kısımda (3) yazıtın devam ettiği kesin olarak bilinse de, bu yüze ait herhangi bir parça günümüze ulaşmamıştır. Yazıt, sağ kanadın iç yüzünde (4) devam etmekte ve aynı kanadın ön yüzünde (5) son bulmaktadır.

⁴⁷¹ Mansel, 1964b, **a.g.k.**, 189

⁴⁷² Orta hücrenin her iki yanında bulunan payelerin düz ya da yivli olup olmadığı konusu, payelere ait herhangi bir mimari eleman bulunamamasından dolayı belirlenememiştir. M. Beken'in restitüsyon çiziminde payeler, *aedicula*'ların yivli arka yarım sütunlarıyla paralel olarak, yivli ve Korinth başlıklı gösterilmiştir. Buna karşın A. Machatschek'in yapıda uyguladığı restorasyonda, payeler düz olarak tamamlanmıştır. (Mansel, 1964b, **a.g.k.**, 190)

⁴⁷³ Mansel, 1964b, **a.g.k.**, 191

Üst Satır⁴⁷⁴:

- (1) : Αὐτοκράτορι Καίσαρι Οὐεσπασιανῶ
 (2) : Σεβ[αστῶ ἀρχιερεῖ] μεγίστῳ
 (3) : [αὐτοκράτορι τό. . , δημαρχικτς ἐξονσίας τό ε '. ὑπάτω το ε '. τειμητῇ, καί
 Τίτω Καί]
 (4) : σαρι [Οὐεσπ]ασιανῶ αὐτο[κρά-]
 (5) : [τορι το . , δημαρχικτς ἐξονσί[ας] το γ'.

Alt Satır⁴⁷⁵:

- (1) : ὑπάτω τό γ', τειμητῇ, καί Αὐτοκράτορ Σεβασ-
 (2) : τοῦ [.....]
 (3) : [.....]
 (4) : 'P[.....] ιτανού επί[.....]
 (5) : [.....]ι κοσμή[σα]ς

Anıtın cephesinde yer alan ithaf yazıtında, İmparator Vespasianus ve İmparator Titus'un *tribunica potestas* ve konsüllük sayılarına yer verilmesi, yapının kesin tarihlendirmesinin yapılmasını mümkün kılmıştır. Buna göre yapı, İmparator Vespasianus'un 5. *tribunica potestas* ile beşinci kez konsüllüğü, Titus'un ise 3. *tribunica potestas* ve üçüncü konsüllüğü kazandığı esnada inşa edilmiş olmalıdır. MS 1 Haziran 73 yılında Titus *tribunica potestas III* olmuştur. Aynı tarihte İmparator Vespasianus *tribunica potestas V* unvanını kazanmıştır. MS 1 Ocak 74 yılında ise

⁴⁷⁴ Nolle (1993). *Side im Altertum. Geschichte und Zeugnisse I*, Inschriften griechischer Städte in Kleinasien 43, s. 302

⁴⁷⁵ Nolle, 2001, **a.g.k.**, 302

İmparator Vespasianus beşinci konsüllüğüne başlarken, Titus üçüncü konsüllüğüne başlamıştır. Titus'un MS 1 Temmuz 74'te *tribunica potestas IV* olduğu düşünüldüğünde, yapının MS 74 yılının ilk yarısında inşa edilmiş olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.⁴⁷⁶

Anıtın restorasyonu, 1962 yılında A. Machatschek tarafından gerçekleştirilmiştir. Kazılar esnasında ele geçen parçaların büyük çoğunluğunun sol kaide üzerindeki *aediculaya* ait olduğu tespit edilmiştir. Yapının arka duvarı ile aynı yapı malzemesine sahip yivli yarım sütun parçaları da tespit edilerek restorasyon esnasında birleştirilmiştir. Arkadaki yarım sütunlar gibi yivli olması gereken ön sütunlara ait herhangi bir parça bulunamamıştır. Buna karşın kazılar sonucunda Geç Antik Çağ'da kullanıldığı anlaşılan yivsiz sütun parçalarına ulaşılmıştır. Bu parçalar, restorasyon esnasında eksik kısımları çimento ile tamamlanarak birleştirilmiş ve sol *aedicula*nın cephesinde kullanılmıştır. Orta hücrenin yan payelerinin bir kısmı ve hücrenin üst hattını çevreleyen çerçevenin büyük bölümü de restore edilmiştir. Aynı şekilde, orta alınlığın hemen altında bulunan ve yazıtlı olması gereken üç fasicalı arkhitrav ile üzerindeki friz bloğu, çimento kullanılarak restore edilmiştir (Görsel 63).⁴⁷⁷

Yapıdaki kazılar esnasında, yan *aedicula*'lardan bir tanesinin içerisinde durduğu anlaşılan giyimli erkek heykeline ulaşılmıştır. 1.09 m yüksekliğinde, 0.35 m genişliğindeki heykelin sağ ayak, sol el, baş ve kaide kısımlarına ait parçalar eksiktir. Heykelin sağ ayağı dizden bükülerek yana açılmış vaziyettedir. Sol bacağın yanında kitap ruloları göze çarpmaktadır. Mansel, heykelin elbise kıvrımları ve sade vücut özelliklerini göz önüne alarak, Flaviuslar Dönemi tarihlendirmesini uygun bulmuştur. Altı parça halinde bulunan ve restore edilen eser günümüzde müzede teşhir edilmektedir (Görsel 64). Yapıdaki kazılar sonucunda ele geçen bir diğer buluntu, 0.74 m yüksekliğinde ve 0.44 m genişliğindeki giyimli kadın heykelidir. Yalnızca dizden aşağı kısmı ele geçebilen heykelin sol ayağı tam, sağ ayağı ise kırık biçimdedir. Üzerinde bol ve zengin kıvrımlı bir chiton bulunmaktadır. Eser günümüzde müzenin bahçesinde teşhir edilmektedir (Görsel 65). Bu iki heykel dışında Mansel, kazılar esnasında herhangi bir buluntuya rastlanılmamasına rağmen yapının ilk kullanım evresinde orta hücrede imparator heykelinin duruyor olabileceğini de belirtmiştir.⁴⁷⁸

⁴⁷⁶ Mansel, 1964b, **a.g.k.**, 197, Nolle, 2001, **a.g.k.**, 303

⁴⁷⁷ Yapının restorasyonu ile ilgili olarak bkz: Mansel, 1964b, **a.g.k.**, 186-190

⁴⁷⁸ Mansel, 1964b, **a.g.k.**, 192, Res.36

Vespasianus Anıtı, Geç Antik Çağ'da kapsamlı bir onarım ile birlikte çeşme haline getirilmiştir. Aediculaları taşıyan yivsiz ön sütunların, yapıya geç dönemde ilave edildiği düşünülmektedir. Anıtın hemen önünde, platformun üst kısmında bir havuz yapıldığı anlaşılmaktadır. Havuzun uzunluğu 6.40 m, genişliği aediculalar önünde 0.60 m, orta bölümde ise 1.80 m'dir. Bu havuz dışında platformun alt seviyesinde, ikinci bir havuz bulunmaktadır. İkinci havuzun uzunluğu 6.18 m, genişliği ise 1.10 m'dir. Orta hücre ve aediculalarda yer alan delikler, suyun buradan bir çörten yardımıyla havuza ulaştığını göstermektedir. Su, orta hücre ve yan aediculaların arkasından künk veya kurşun borular ile önce üst havuza, oradan da alt havuza akmaktadır.⁴⁷⁹

Mansel, Vespasianus Anıtı'nın Attius Philippus Suru inşası ile birlikte başka bir yerden buraya taşınmış olabileceği ihtimali üzerinde durmuştur. Cephede yer alan yivsiz sütunların da, bu taşıma esnasında zarar gören orijinal sütunların yerine kullanılmış olabileceğini belirtmiştir. Yapının karşısında, surun hemen önünde yuvarlak bir çeşme ve sütunlu cadde üzerinde üç havuzlu çeşme yer almaktadır. Mansel, Vespasianus Anıtı'nı bu çeşme yapılarının devamı niteliğinde düşünerek Geç Dönem şehir kapısı önünde anıtsal bir giriş sergilenmeye çalışıldığını belirtmiştir. Nitekim şehrin ana giriş kapısı karşısında inşa edilen Nympheum ile bu tarz bir düzenlemeye gidilmiştir. Tüm bu sebeplerden dolayı Mansel, Geç Dönem'de şehre girişi sağlayan bu alandaki düzenlemeleri, ana şehir kapısının çok daha mütevazı bir taklidi şeklinde yorumlamıştır.⁴⁸⁰

Anıtın genel bir değerlendirmesi göz önüne alındığında; Side'nin Roma Erken İmparatorluk Dönemi'nde imparator onuruna inşa edildiğini yazıtlar yardımıyla kesin olarak saptayabildiğimiz tek yapı olma özelliği göstermektedir.⁴⁸¹ Anıtın inşa edildiği dönem sadece Side için değil, tüm Pamphylia bölgesi için önemli bir süreci temsil etmektedir. Nitekim Augustus Dönemi'nden itibaren Galatia eyaleti sınırları içerisinde yer alan Pamphylia, Vespasianus Dönemi ile birlikte 'Lycia et Pamphylia' eyaletine dâhil olmuştur. Bu değişim, Pamphylia kentlerinde birtakım şehircilik faaliyetlerinin gerçekleşmesine vesile olmuştur.

Bu açıdan Vespasianus Anıtı'nı, bölgeyi 'Lycia et Pamphylia' adıyla eyalet haline getiren İmparator Vespasianus ve onun ailesi onuruna inşa edilmiş anıtsal bir

⁴⁷⁹ Mansel, 1964b, a.g.k., 192

⁴⁸⁰ Mansel, 1978, a.g.k., 120; 1964, 193

⁴⁸¹ Nitekim aynı dönem içerisinde ele alınan diğer yapılar, mimari, heykeltraşi ve stratigrafik bulgular yoluyla Roma Erken İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilebilmektedir.

yapı şeklinde değerlendirmek gerekir. Ayrıca bu dönemde, Perge'nin neokoros ünvanına sahip olduğunu ve şehircilik adına önemli inşa faaliyetleri gerçekleştirildiğini unutmamak gerekmektedir. Side'nin bu dönemde Perge gibi neokoros ünvanı kazandığına dair herhangi bir veri bulunmasa da, yapının kesin olarak Vespasianus Dönemi'ne tarihlendirilmiş olması, kente benzer bir ayrıcalık hakkının verildiğine işaret olarak yorumlanabilir.

Flaviuslar Dönemi'nde imparatorluğun batısında görülen yüksek kabartmalı ve zengin süslemeye sahip mimari anlayışının aksine Vespasianus Anıtı, oldukça sade bir mimariye sahiptir. Pamphylia Bölgesi'nde Flaviuslar Dönemi'ne tarihlenen ve Perge'de yer alan Demetrios-Apollonios Takı da, bu anlayış ile inşa edilen yapılardandır. Bu bakımdan MS 1. yüzyılda Hellenistik geleneğe sahip Pamphylia kentlerinin, mimari süsleme üslubu açısından Roma örneklerinden ayrıldığını belirtmek gerekir.

Vespasianus Anıtı'nın cephe mimarisi özellikleri bakımından, Side'de bulunan üç havuzlu çeşmeye ve M Yapısı'nın iki katlı orta salon sütun mimarisine örnek oluşturduğu söylenebilir.⁴⁸² Bununla birlikte frizlerde görülen bitkisel motiflerin, Dionysos Tapınağı'na ait geison bloklarında yer alan motiflerle benzerlik taşıdığı da görülmektedir.⁴⁸³ Ayrıca, Vespasianus Anıtı'nın pilaster başlıklarındaki akanthus yaprakları ile Dionysos Tapınağı'nın sütun başlıklarındaki akanthus yaprakları da birbirine oldukça benzerdir.

İki farklı kullanım evresine sahip yapının ilk evresinde orta hücre ve yan aediculalar içerisinde heykellerin yer aldığı düşünülmektedir. Arkhitrav üzerinde yer alan yazıtlar, yapının imparator onuruna inşa edildiğini göstermektedir. İkinci evrede, yapıya çeşme işlevi kazandırılmıştır. Orta hücre ve yan aediculalardan künk veya borular ile gelen sular, alt kısımda yer alan havuza akmaktaydı. Bütüncül bir değerlendirme ile yapının Vespasianus Dönemi'nde imparator ve ailesini onurlandırma amacıyla inşa edildiğini, daha geç bir dönemde ise anıtsal mimariden faydalanılarak çeşme haline getirildiğini söylemek mümkündür.

⁴⁸² Mansel, 1964b, a.g.k., 194

⁴⁸³ Dionysos Tapınağı frizlerindeki bitkisel bezemeler ile arasında benzerlik bulunan bir diğer yapı, Ephesos'taki Memnius Anıtı'dır. Ayrıntılı bilgi için bkz: C.Başaran (1990). Mimari Bezemeler Işığında II. yüzyıl İonia ve Pamphylia'sı, *X. Türk Tarih Kongresi*, s. 231-238

2.2.5. Side'nin Roma Erken İmparatorluk Dönemi Şehirciliği

Yaklaşık 1 km uzunluğunda ve 350-400 m genişliğinde, kuzeydoğu-güneybatı yönlü uzanan bir yarımada üzerine kurulan Side, günümüzde Antalya'nın Manavgat ilçesi sınırları içerisinde bulunmaktadır. Stratejik coğrafi konumuyla Side, antik çağda Pamphylia bölgesinin en önemli kentlerinden birisi olmuştur. Attaleia kurulana dek bölgenin tek liman kenti konumunda olan Side, Melas'ın (Manavgat Çayı) 10 km batısında yer almaktadır.⁴⁸⁴

Kentin tarih öncesi çağları hakkında somut bir veri bulunmazken, kuruluş tarihi de kesin olarak bilinmemektedir. Antik yazarlar, Side'nin Kyme'den gelen topluluklar tarafından kurulan bir koloni kenti olduğu belirtmiştir.⁴⁸⁵ Yazılı kaynaklardan elde edilen bu bilgiler ışığında kentteki ilk yerleşimin MÖ 7. yüzyılda gerçekleştiği düşünülmektedir. Buna karşın araştırmacılar, koloni olarak kurulan kent ile ana kent arasında kültürel ve dini anlamda herhangi bir ilişkinin bulunmaması sebebiyle konuya temkinli yaklaşmaktadırlar.⁴⁸⁶

Side'nin kuruluşu irdelenirken dikkat edilmesi gereken bir diğer husus, Pamphylia lehçesinden farklı olarak ortaya Anadolu'ya özgü bir dilin varlığıdır. Arrianos'un aktardığı üzere göçmenler, Side'ye geldiklerinde ana dilleri Yunancayı unutarak yabancı bir dil kullanmaya başlamışlardır.⁴⁸⁷ Buradan hareketle Side'ye gelen topluluğun yerel dili öğrenme zorunluluğu ile karşı karşıya kaldıklarını ve yerel halka uyum sağladıklarını söylemek mümkündür. Sikkeler ve yazıtlar aracılığıyla bilgi sahibi olduğumuz Side dili, MÖ 3. yüzyıla dek kullanılmıştır.⁴⁸⁸ MÖ 3. yüzyıldan itibaren Yunancanın resmi dil niteliği kazanmasıyla beraber Side'de yerel dil yerine Yunanca kullanılmaya başlanmıştır.⁴⁸⁹

Kentin Arkaik ve Klasik Dönem'deki gelişimi ile ilgili bilgiler kısıtlıdır. Side'nin MÖ 6. yüzyılda Lydia ve ardından Pers krallıklarının egemenliği altına girdiği bilinmektedir. Buna karşın Pers egemenliği altındaki Side, Büyük İskender'in MÖ 334 yılındaki seferine dek özgür bir kent devleti olarak kendi adına sikke bastırma hakkına

⁴⁸⁴ Mansel, 1978, **a.g.k.**, 2

⁴⁸⁵ Strabon, Geographika, XIV.4, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2015, 251; Arrianos, Anabasis, 1,26,4

⁴⁸⁶ Kentteki ilk yerleşimin kesin olmamakla birlikte ikincil nitelikteki kolonilerin kurulduğu MÖ 7. yüzyılda gerçekleştiği düşünülmektedir. Bununla birlikte Side'de ele geçen en eski buluntu Hitit Dönemi'ne (MÖ 8-7. yüzyıl) tarihlenen bazalt kraterdir. (Mansel, 1978, **a.g.k.**, 6) Ayrıca bkz: Bosch, 1957, **a.g.k.**, 17

⁴⁸⁷ Arrianos, Anabasis, 1,26,4

⁴⁸⁸ Mansel, araştırmalar sonucunda ele geçen iki adet çift dilli yazıt ve doğu kapısı terasından ele geçen Sidece yazıttan söz etmektedir. (Mansel, 1978, **a.g.k.**, 4-5)

⁴⁸⁹ Bean (1989). *Eskiçağ'da Güney Kıyılar*, s. 64

sahip olmuştur.⁴⁹⁰ Side’de yapılan kazı çalışmalarında, bu döneme tarihlenen herhangi bir yapı kalıntısı olmamakla birlikte, şehir kurgusu hakkında yorum yapmak da oldukça güçtür.

Büyük İskender komutasındaki Makedon ordusunun, MÖ 334 yılında doğu seferi dolayısıyla Side’ye geldiği ve kentin hiçbir direniş göstermeden teslim olduğu bilinmektedir. Nitekim Side’nin savunma sistemi bu dönemde henüz böylesine bir saldırıya karşılık verecek kadar kuvvetli değildir. Büyük İskender’in ölümünün ardından, MÖ 2. yüzyılın başına dek Side de diğer Pamphylia kentleri gibi Hellenistik krallıkların egemenliği altına girmiştir.⁴⁹¹ Seleukos Krallığı ile Romalılar arasında MÖ 190 yılında Side açıklarında yapılan ve Roma ordusunun zaferi ile sonuçlanan deniz savaşının ardından, MÖ 188 yılında Apameia Barışı imzalanmıştır. Bu antlaşma ile birlikte Pamphylia’nın batı kesiminde yer alan kentler Pergamon Krallığı’nın hâkimiyeti altına girerken, Side’nin de içerisinde bulunduğu doğu Pamphylia kentleri özgür kalmıştır. MÖ 2. yüzyılın sonuna dek süren bu bağımsızlık, Side’nin Akdeniz ticaretinde söz sahibi olmasını sağlamış, bir bakıma kentin ilk altın çağını yaşamasına yol açmıştır.⁴⁹²

MÖ 2. yüzyılın sonu ve MÖ 1. yüzyılın ilk yarısı, Side için Pisidia ve dağlık Kilika’dan başlayarak yayılan korsanlık faaliyetleri ile mücadele ettiği bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Strabon’un “Pamphylia’da bir kent olan Side’de tersaneler Kilikialı’lara açıldı ve onlar burada tutsakları, onların hür insanlar olduklarını kabul ettikleri halde, açık arttırmayla satarlardı.”⁴⁹³ sözü, korsanların Side’de gerçekleştirdiği köle ticaretinin boyutları hakkında fikir vermesi açısından önemlidir. Akdeniz’in Romalılar tarafından korsanlardan temizlenmesinin ardından Pamphylia ve Kilikia Roma’ya bağlanmıştır.⁴⁹⁴

Side’nin Hellenistik Dönem kent kurgusu kapsamında ele alınabilecek en önemli yapı bütünü, kentin savunma sistemini oluşturan surlardır. Mansel, yarımadaı çevreleyen deniz ve kara surlarını kentin refaha ve zenginliğe ulaştığı ilk parlak

⁴⁹⁰ MÖ 4. yüzyılın ilk yarısı ile birlikte Pers idaresine karşı ayaklanan satraplara destek veren Pamphylia kentleri arasında antik metinlerde Side’nin adı geçmemektedir. Buna karşın Side’nin de bu isyanlardan etkilenmiş olduğu, Lykia hükümdarı Artumpara adına basılan gümüş sikkeler yoluyla anlaşılabilmektedir. (Mansel, 1978, **a.g.k.**, 8)

⁴⁹¹ Side’nin de içerisinde bulunduğu Pamphylia kentleri, MÖ 301- 218 yılları arasında Doğu Akdeniz’de büyük bir donanmaya sahip olan Ptelomaios Krallığı’nın egemenliği altına girmiştir. MÖ 215-189 yılları arasında ise Side, Seleukos Krallığı’nın egemenliği altına girmiştir. (Mansel, 1978, **a.g.k.**, 8-9)

⁴⁹² Kentin MÖ 129 yılında kurulan Asia eyaletine (Provincia Asia) dâhil edildiğine dair bir bilgi bulunmadığına göre, bağımsızlığını sürdürmeye devam ettiği kabul edilmektedir. (Mansel, 1978, **a.g.k.**, 10)

⁴⁹³ Strabon, XIV.3, 245

⁴⁹⁴ Mansel, 1978, **a.g.k.**, 11; Bean, 1999, **a.g.k.**, 66

döneme, yani MÖ 2. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmektedir. Kuzeybatı – güneydoğu yönlü inşa edilen ve yarımadaı hinterlandından ayıran kara surlarında, dikdörtgen, yuvarlak ve yarım daire formlu 13 adet kule bulunmaktadır. Günümüzde bir kısmı kum tabakası ile örtülü olan kara surları, Attius Philippus Surları inşa edilene dek kentin savunma hattını oluşturan unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kentin kuzeybatısında yer alan avlulu ana kent kapısı da, Hellenistik Dönem’de surlar ile eş zamanlı planlanarak inşa edilmiştir. Kapının arkasında yer alan yarım daire planlı avlunun, olasılıkla MS 2. yüzyılda ilaveler görerek şeref avlusu halini aldığı bilinmektedir. Bu dönemde, Hellenistik avlu duvarının önüne yeni bir duvar örülerek içerisinde heykellerin bulunduğu nişler oyulmuştur. İki katlı cephe düzenlemesi ve barındırdığı heykel programı ile avlu, mimari açıdan görsel bir bütünlük oluşturmaktadır. Roma İmparatorluk Dönemi ile birlikte surlar ve kapılar kentin savunma sistemi içerisindeki eski önemini yitirmiştir. Avluda gerçekleşen değişimler de, bu dönemin getirdiği barış, refah ve ekonomik zenginliğin mimariye yansıması olarak yorumlanabilir.

Mansel tarafından yürütölen kazılar sonucunda Hellenistik Dönem’den itibaren kullanım gördüğü anlaşılan Konsollu ev (R1) ve Perystilli ev (R2) ise agoranın yaklaşık 20 m kuzeyinde, C caddesi üzerinde yer almaktadır.⁴⁹⁵ Her iki yapı da, ortada yer alan avlu ve bu avlunun etrafını çevreleyen çeşitli büyüklüklerde mekânlardan oluşmaktadır.⁴⁹⁶ En az iki katlı olduğı anlaşılan evlerin odalarından bazılarının zeminleri mozaik ile kaplıdır. Ayrıca yapılan kazı çalışmaları sonucunda her iki eve ait odalarda yer alan bazı duvarların fresklerle süslü olduğı anlaşılmıştır. Her iki yapıya ait sütun kaideleri, yivsiz sütun gövdeleri, Teodosius tipindeki Korinth başlıkları ve zemin mozaikleri evlerin MS 5-6. yüzyıla dek kullanıldığını göstermektedir. Bununla birlikte yapılara ait duvarların örgü sistemleri ve kapı çerçeveleri ile kazılar sonucunda ele geçen Dor sütunları, evlerin ilk kullanım evresinin daha erken bir döneme tarihlendirilmesini gerektiğini düşündürmektedir. Nitekim Mansel, yapılan kazılar sonucunda alt tabakalarda Hellenistik Dönem’e tarihlenen temel kalıntıları ve seramik parçalarının ele geçtiğinden söz etmiştir. Söz konusu yapılar, MÖ 2-1. yüzyılda inşa

⁴⁹⁵ Evlerin planı için bkz: Mansel, 1978, **a.g.k.**, 242

⁴⁹⁶ Konsollu evin (R1) mekânları, sert kalker taşı levhaları ile kaplı iki avlunun (VIII-IX no.lu mekânlar) etrafına sıralanmışlardır. Peristilli ev (R2) ise, iki tarafı sütunlu galeriler ile çevrili bir avlu (VII no.lu mekân) ve onu çevreleyen mekânlardan oluşmaktadır. (Mansel, 1978, **a.g.k.**, 249)

edilmiş, Roma Dönemi boyunca değişikliğe uğramadan kullanılmış ve MS 5. yüzyıldan itibaren çeşitli onarımlarla son halini almış olmalıdır.⁴⁹⁷

Side'nin kent planlaması incelendiğinde, düz bir hat şeklinde ilerleyen cadde ve sokak sistemine bağlı olarak gelişim gösterdiği görülmektedir. Buna karşın kent, ızgara şeklinde düzenli bir plana bağlı kalınmadan tasarlanmıştır. Güneybatıda yer alan ana kent kapısından başlayıp iki yöne ayrılan B ve C caddeleri, kentin ana aksını oluşturmaktadır. B caddesi, ana kent kapısından itibaren kuzey – güney doğrultusunda ilerlemektedir. Sütunlu caddenin genişliği yaklaşık 9 m'dir. Cadde boyunca, sütunlu galerilerin arkasında yaklaşık 5 m mesafe ile sıralanan dükkânlar yer almaktadır. Kentin güney kesiminin kumlarla kaplı olmasından dolayı caddenin tam olarak nerede son bulduğu bilinmemektedir.⁴⁹⁸

Bir diğer ana cadde, kent kapısından tapınaklar bölgesine dek eksen değiştirerek devam eden C caddesidir. Yassı kaldırım taşı ile döşeli caddenin genişliği, 9.60 m ile 11.60 m arasında değişmektedir. Yaklaşık 1 km uzunluğundaki cadde, tiyatronun kuzeyindeki takın bulunduğu alanda dirsek yaparak güneydoğu yönünde ilerlemekte ve liman ile tapınaklar bölgesine ulaşmaktadır. Bu cadde, kırılmaya uğradığı ilk noktaya dek ana kent kapısı ile agora, tiyatro ve hamam gibi önemli yapıları birbirine bağlamaktadır. Caddenin yön değiştirerek limana ulaşması ve önemli yapılara ulaşımı sağlaması göz önüne alındığında, kentin en işlek hattını oluşturduğunu söylemek doğru olacaktır.⁴⁹⁹

Roma İmparatorluk Dönemi, diğer Pamphylia kentleri gibi Side için de şehircilik faaliyetlerinin hız kazandığı bir dönem olmuştur. Caesar'ın katillerinin mağlup edilmesinin ardından Doğu Pamphylia'nın da içerisinde bulunduğu topraklar MÖ 36 yılında Galatia krallığına bağlanmıştır. Bu dönemde Galatia kralı Amyntas adına Side'de basılan sikkeler fikir vermektedir.⁵⁰⁰ MÖ 25 yılında Amyntas'ın ölümünün ardından Pamphylia, Augustus tarafından Galatia eyaletine dâhil edilmiştir. Side'nin bu

⁴⁹⁷ Mansel, bahsedilen yapıları Akdeniz Hellenistik Dönem ev planlarının bir devamı olarak nitelendirmiştir. (Mansel, 1978, **a.g.k.**, 254-255)

⁴⁹⁸ Lanckoronski, 2004, **a.g.k.**, 130

⁴⁹⁹ Yukarıda bahsedilen iki sütunlu ana cadde dışında, kentte ulaşımı sağlayan başka cadde ve sokaklar da bulunmaktadır. Bu cadde ve sokaklar, agoranın güneyinde yer alan M yapısına ulaşmaları sebebiyle ortak özelliğe sahiptir. Bunlar; agoradan M yapısına ulaşan ve ortalama 10 m genişliğe sahip olan bir sokak (a), B caddesi ile M yapısının kuzeybatı köşesindeki meydanı birbirine bağlayan sokak (c) ve Doğu Kapısı'ndan M yapısına ulaşımı sağlayan bir başka sokak (b)'tir. Side'deki cadde ve sokaklar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Mansel, 1978, **a.g.k.**, 23-31

⁵⁰⁰ S.Atlan (1975).Side'de Basılan Amyntas Sikkeleri, *Belleten* (39), s. 575-597

dönemde eski itibarına kavuştuğu anlaşılmaktadır.⁵⁰¹ Nitekim Augustus Dönemi, yalnızca Pamphylia kentleri için değil, Pisidia ve Lykia kentleri için de imar faaliyetlerinin artış gösterdiği bir dönem olmuştur. Bu çalışma kapsamında ele alınan Roma Erken İmparatorluk Dönemi yapılarının detaylı olarak incelenmesi, Side'nin altın çağı olan MS 2-3. yüzyıl öncesindeki kent dokusunun anlaşılabilmesi açısından önem taşımaktadır. Son yıllarda yapılan stratigrafik kazı çalışmaları, Augustus Dönemi'nde özellikle tiyatro ve çevresinde inşa faaliyetlerinin gerçekleştiğini kanıtlamıştır.

Bu dönem içerisinde değerlendirilebilecek birden fazla yapı bulunmaktadır. Tiyatronun kuzeybatısında yer alan Dionysos Tapınağı ve hemen karşısındaki yarım daire planlı anıtsal yapıda gerçekleştirilen stratigrafik kazı çalışmaları, her iki yapının da aynı inşa programının ürünü olduğunu ortaya koymuştur. Dionysos Tapınağı, Anadolu'da nadiren karşılaşılan *pseudoperipteros* planlı bir tapınak örneği olması açısından önem taşımaktadır. Yapıdaki ilk arkeolojik kazılar 1940'lı yıllarda gerçekleştirilmiş olmasına karşın, tapınağın kesin olarak kime adandığını belirleyecek bir epigrafik buluntu henüz ele geçmemiştir. Kentte Dionysos kültüne dair birçok bulgunun ele geçmesi ve yapının tiyatro yakınındaki konumu, tapınağın Dionysos'a adandığı düşüncesini doğurmuştur. Bununla birlikte son yıllarda gerçekleştirilen çalışmalar, yapının MÖ 1. yüzyılın ikinci yarısında inşa edildiğini ve imparator kültü tapınağı olarak kullanılmış olabileceğini düşüncesini desteklemektedir.

Stratigrafik kazı çalışmaları ile MÖ 1. yüzyılın ikinci yarısında inşa edildiği anlaşılan bir diğer yapı, Dionysos Tapınağı'nın kuzeyinde yer alan yarım daire planlı anıtsal yapıdır. İşlevi kesin olarak belirlenemeyen ancak kazılar yardımıyla tarihlendirmesi yapılabilen bu yapının, Dionysos Tapınağı ile aynı dönemde planlanarak inşa edildiği anlaşılmaktadır. MS 2. yüzyılda yapıda yeni bir planlamaya gidildiği belirlenmiştir. Bu dönemde kent genelinde yoğun bir şekilde imar faaliyetleri gerçekleştiği bilinmektedir. Müze Alanı'nda yer alan yarım daire planlı anıtsal yapının ikinci evresi de, bu planlamanın bir ürünü olmalıdır. Son yıllarda yapılan kazı çalışmaları, yapının MS 6. yüzyıla dek kullanım gördüğünü kanıtlamıştır.

Bu dönemdeki inşa faaliyetleri kapsamında ele alınabilecek bir başka yapı ise, kentin güneydoğusunda yer alan Doğu Kapısı'dır. 11 ve 12 no.lu kulelerin ardına inşa edilen kapı, iki geçit arasında bulunan bir mekân ve dikdörtgen bir avludan meydana gelmektedir. Yapıdaki ilk kazı çalışmaları, 1960'lı yıllarda Mansel tarafından

⁵⁰¹Bosch,1957, **a.g.k.**, 44-47 ; Mansel, 1978, **a.g.k.**, 11 ; Nolle, 1993, **a.g.k.**, 73

gerçekleştirilmiştir. Giriş mekânlarının üzerinde yer alan terastan ele geçen silah kabartmaları ile savunma sisteminin karakteristik özellikleri, yapının surlar ile birlikte Hellenistik Dönem’de inşa edildiğini göstermektedir. Nitekim 2011 yılından itibaren gerçekleştirilen kazı çalışmaları sonucunda, yapının zemin seviyesinin altında çapraz uzanan bir duvar kalıntısına ulaşılmıştır. Bu yapı kalıntısının Hellenistik Dönem’de inşa edilen ilk kapıya ait olduğu düşünülmektedir. Yürütülen stratigrafik kazı çalışmaları, günümüzde görebildiğimiz dikdörtgen avlulu kapının ilk evresinin MÖ 1. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Yapı, MS 6-7. yüzyıla dek çeşitli onarım ve ilavelerle kullanım görmeye devam etmiştir.

Side’de Augustus Dönemi’nden Flaviuslar Dönemi’ne dek kesin olarak tarihlenebilen herhangi bir yapı kalıntısı bulunmamaktadır. Bununla birlikte son yıllarda Attius Philippus Suru ve çevresinde yapılan stratigrafik kazı çalışmalarında ulaşılan sonuçlar dikkat çekicidir. Bahsedilen sur, yarımada’yı en dar noktasında kuzey-güney doğrultusunda ikiye bölmekte olup üç kule ile desteklendirilmiştir. Kenti ikiye bölen sur inşa edilirken, Müze Alanı’nda yer alan yarım daire planlı yapı, sütunlu cadde üzerindeki tak, Vespasianus Anıtı, tiyatronun sahne binası ve latrina gibi pek çok anıtsal yapı surun bir parçası olarak kullanılmıştır. 2012 yılından itibaren sur boyunca dört farklı alanda kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar ile Side şehirciliği açısından oldukça önemli bir yere sahip olan Attius Philippus Suru’nun inşa tarihi ve sur dışındaki yerleşimin ne zaman son bulduğuna dair önemli verilere ulaşılmıştır. Söz konusu araştırmalar, MÖ 7. yüzyılın başından itibaren surun bu alanda mevcut olduğunu kanıtlamaktadır.⁵⁰² Attius Philippus Suru’nun agoraya bakan dış yüzünde, yayınlarda belirtilen adıyla ‘APS II’ alanında ve II no.lu kulenin hemen yanında açılan sondajlar sonucunda dükkân veya işlik olarak kullanılmış olması muhtemel mekânlara ulaşılmıştır. II no.lu kulenin kuzeybatısında yer alan ve raporlarda J mekânı olarak belirtilen alandaki kazılarda ele geçen buluntular, bu mekânın MS 1. yüzyılın ikinci yarısında, en geç MS 2. yüzyılın başında inşa edildiğine işaret etmektedir.⁵⁰³ Ayrıca ‘APS IV’ alanında stratigrafik kazılar sonucunda açığa çıkarılan taş plakalarla kaplı cadde ve arkasındaki dükkânların da MS 1. yüzyılda inşa edildiği tespit edilmiştir.⁵⁰⁴ Alanda yapılan çalışmalar Attius Philippus Suru’nun inşa evresine ışık tutacak bilgiler

⁵⁰² Attius Philippus Suru araştırmaları kapsamında çalışılan dört farklı alandan ‘APS’ I sur içinde, ‘APS II’, ‘APS III’ ve ‘APS IV’ ise sur dışında kalmaktadır. Attius Philippus Suru araştırmaları kapsamında çalışma gerçekleştirilen alanlar için bkz: F. S. Alanyalı, 2017, **a.g.k.**, 189, Res:2

⁵⁰³ H. S. Alanyalı. (2016). Side 2015 Yılı Kazı ve Araştırmaları. *ANMED* (14) s. 137-138

⁵⁰⁴ F. S. Alanyalı, 2017, **a.g.k.**, 191

sağlamasının yanında, Roma Erken İmparatorluk Dönemi'nde kentin bu kesiminde yerleşimin var olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Bunun dışında kentte gerçekleştirilen kazılar sonucunda Claudius Dönemi ve Nero Dönemi'ne tarihlenen yazıtlar ele geçmiştir. Claudius Dönemi'ne ait yazıtlardan ilki, 0.38 m yüksekliğinde ve 0.69 m genişliğindeki mermer bir heykel kaidesi üzerinde bulunmaktadır. Kaidenin bir yüzünde, harf analizleri sonucunda MÖ 4-3. yüzyıla tarihlenen Sidece ve Eski Yunanca yazıt bulunmaktadır.⁵⁰⁵ Kaidenin diğer yüzünde yer alan Eski Yunanca yazıt ise, İmparator Claudius onuruna dikilen bir heykelin varlığını açıklamaktadır.⁵⁰⁶ Agora'nın yakınlarında bulunan bir başka yazıt, Claudius veya Nero Dönemi'nde kentte inşa edilen bir yapının varlığına işaret etmektedir. 0.48 m yüksekliğe ve 0.90 m genişliğe sahip kireçtaşı blok, ilk olarak 1948 yılı kazılarında ele geçmiş ve G. Bean tarafından tanımlanmıştır.⁵⁰⁷ 1982 yılında aynı bloğa ait bir başka parçaya sütunlu cadde üzerinde ulaşılmasıyla birlikte yazıt, J. Nolle tarafından yeniden incelenmiştir. Nolle, 0.13 m yüksekliğindeki harflerden meydana gelen yazıtın Claudius veya Nero'ya ithaf edilen büyük ve anıtsal bir yapı ile ilişkili olduğunu belirtmiştir.⁵⁰⁸ Bir diğer yazıt ise, 1958 yılında Müze Hamamı'nın yakınlarından ele geçmiş olup, kireçtaşından silmesiz bir blok üzerinde yer almaktadır. Kappadokia-Kilika eyaleti procurator'u Caius Iulius Proculus'un onurlandırıldığı yazıt Nero Dönemi'ne tarihlendirilmektedir. Bean, yazıtın yer aldığı kireçtaşı bloğun bir yapıya ait olduğunu belirtmiştir.⁵⁰⁹ Side'de bu döneme tarihlendirilen bir yapı kalıntısına henüz ulaşılmasına karşın, yazıtın ele geçtiği alan da göz önüne alındığında Agora ve çevresinde bir takım inşa faaliyetlerinin gerçekleştiğini söylemek mümkündür.

Kentte Flaviuslar Dönemi'ne kesin olarak tarihlendirilebilen tek yapı Vespasianus Anıtı'dır. Yapı, tiyatro ile tak arasında uzanan ve Attius Philippus Suru'nun bir parçası olan duvarın önünde yer almaktadır. İki kademeli bir platform ve U planlı bir podyum üzerinde yükselen anıt, merkezde yer alan bir niş ve nişin her iki yanında yer alan aediculalardan oluşmaktadır. Yapının özgün halinin, aediculalar ve nişlerin içerisinde yer alan heykeller ile birlikte oldukça anıtsal ve estetik bir görünüm

⁵⁰⁵ Bean tarafından yapılan Eski Yunanca yazıt çevirisi için bkz: Bean (1965). Side Kitabeleri. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s.3 no: 81

⁵⁰⁶ Bean tarafından yapılan yazıt çevirisi şu şekildedir : 'Side dairesine bağlı kutsal aktörler derneği, (İmparator) Tiberius Claudius Caesar Augustus'un heykelini dikti'. (Bean, 1965, **a.g.k.**, 48, no:147 ; Nolle, 1993, **a.g.k.**, 299-300 no: 31)

⁵⁰⁷ Mansel, Bean ve İnan, 1956a, **a.g.k.**, 83, no:50

⁵⁰⁸ Nolle tarafından yapılan tanımlama için bkz: Nolle, 1993, **a.g.k.**, 300-301, no: 32

⁵⁰⁹ Bean, 1965, **a.g.k.**, 27-28, no:118

sunduğu anlaşılmaktadır. Vespasianus Anıtı'nın şu an bulunduğu yere geç antik çağda taşındığı düşünülmekle birlikte, özgün yeri bilinmemektedir. Anıt, geç antik çağda çeşme yapısı olarak kullanılmıştır. Side'nin Roma Erken İmparatorluk Dönemi yapıları içerisinde yazıtlar yardımıyla kesin olarak tarihlendirilebilen tek yapı olma özelliğine sahip olan Vespasianus Anıtı, cephe mimarisi özellikleriyle M Yapısı ve üç havuzlu çeşme gibi daha geç dönem yapılarına örnek oluşturmuş olmalıdır. Yapıyla ilgili olarak bahsedilebilecek bir diğer husus, Mansel'in de belirttiği üzere anıt ve çevresindeki mimari düzenlemenin ana şehir kapısı ve çevresiyle olan benzerliğidir. Tak ve çevresinde yer alan Vespasianus Anıtı, yuvarlak çeşme ve sütunlu cadde üzerindeki üç havuzlu çeşme, bu alanın anıtsal bir giriş görünümüne sahip olduğunu göstermektedir. Nitekim ana kent kapısı ve yakınında yer alan Nymphaion ile bu tarz bir anıtsal görsellik yakalanmıştır.

Side'nin Roma Erken İmparatorluk Dönemi şehirciliğinden söz ederken, tiyatrodan da kısaca bahsetmek gerekecektir (Görsel 66). Agora ile beraber kentin merkezinde ve yarımada'nın en dar noktasında yer alan tiyatro, mimari bezeme özellikleri bakımından MS 2. yüzyıla tarihlendirilmektedir.⁵¹⁰ Buna karşın elde edilen bir takım veriler, tiyatronun daha erken dönemlere ait bir öncülünün bulunduğuna işaret etmektedir. Bu verilerden ilkinde, tiyatroda 1980'li yıllarda gerçekleşen onarım ve düzenleme çalışmaları kapsamında ulaşılmıştır. Bu çalışmalar esnasında alt caveanın oturma basamakları altında rastlanan bir başka basamak sırası, yapının erken dönem öncülüne ait olduğu düşüncesini akla getirmiştir (Görsel 67).⁵¹¹ Tiyatronun erken dönem öncülü ile ilgili bir diğer veri, alt caveada sağdan yedinci, alttan beşinci oturma basamağı üzerinde yer alan ve MS 1. yüzyıla tarihlenen 'Tib. Iulius Magnus'un yeri' yazıtıdır.⁵¹² Oturma basamağı üzerinde yer alan bu yazıt ve bahsedilen diğer veriler, yapının yerinde erken dönemde daha küçük boyutlarda bir tiyatronun varlığına işaret etmektedir.

⁵¹⁰ Yalnızca Pamphylia bölgesi değil, tüm Anadolu'da yer alan Roma Tiyatroları arasında en büyük ve en anıtsal örneklerden bir tanesi olan Side Tiyatrosu'nun alt caveası yamaca oturtulurken, üst cavea kemer-tonoz sistemi ile yükseltilmiştir. Alt cavea 29 oturma basamağı, 12 radyal merdiven ve 11 kerkides'ten meydana gelirken, tonozlar ile yükseltilen üst cavea ise 22 oturma basamağı, 22 radyal merdiven ve 22 kerkidese sahiptir. Alt ve üst cavealar, geniş bir diazoma ile ayrılmıştır. Üst caveayı taşıyan alt yapı, iki katlı düzenlenen galeriler, mekânlar ve merdivenlerden oluşmaktadır. Sıkıştırılmış topraktan zemine sahip olan orkestra ise yarım daireyi aşan bir kavis biçimindedir. Tiyatronun sahne binası, dikdörtgen planlı olup bir bodrum kat üzerinde yer alan üç kattan oluşmaktadır. Side Tiyatrosu genel hatlarıyla, Hellenistik tipolojiye esas 'Termessos tipi' ve tümüyle Roma tiyatrosu özellikleri gösteren Aspendos tiyatrosu arasında yer almaktadır. Mansel, tiyatroyu Antoninuslar Dönemi'ne tarihlenmiştir. (Mansel, 1978, **a.g.k.**, 187-208)

⁵¹¹ Ü. İzmirli (1985). Side Tiyatrosu ve Çevresi Kazı, Onarım ve Düzenleme Çalışmaları, *KST* (7), s. 393

⁵¹² Nolle, 2001, **a.g.k.**, 461, no: 143, 3a

Side'nin Roma Erken İmparatorluk Dönemi yapılaşması ile ilgili söylenebilecekler, bu döneme ait şehir planlamasının tam olarak bilinmemesi sebebiyle kısıtlıdır. Nitekim antik kaynaklarda kentin MS 1. yüzyıldaki şehir planlamasına ışık tutacak herhangi bir veri de bulunmamaktadır. Bu döneme tarihlenen az sayıdaki yazıt buluntusu kentte bir takım imar faaliyetlerinin yürütüldüğüne işaret etse de, yapıların kesin lokalizasyonunu yapacak kadar bilgi edinilememiştir.⁵¹³ Buna karşın yapılan son çalışmalar, tiyatro ve çevresinde birbiriyle çağdaş yapıların varlığını ortaya koymaktadır. Şehrin merkezinde yer alan tiyatronun, kent planlamasında her daim odak noktası olduğu anlaşılmaktadır. Bu çalışma kapsamında ele alınan Roma Erken İmparatorluk Dönemi yapılarının büyük bir kısmı da tiyatro ve çevresinde yer almaktadır (Görsel 68,69).

Ana kent kapısından tiyatroya dek hemen hemen düz bir hat şeklinde ilerleyen ve tiyatrodan itibaren kırılmaya uğrayarak devam eden cadde aksı, Roma Erken İmparatorluk Dönemi'nde de kent trafiğinin en işlek rotası olmalıdır. Buna ek olarak ana kent kapısı ile surların Hellenistik Dönem'de inşa edilmesi ve sütunlu cadde üzerinde yer alan konutlarda Hellenistik Dönem'e tarihlenen temel kalıntılarına ulaşılmış olması, caddenin şehir planlaması açısından önemini ortaya koymaktadır. Sütunlu caddenin öneminden bahsederken, kentte kutlanan bayramların da bu aks üzerinden gerçekleştiğini eklemek gerekmektedir. Bahsedilen bayramlarda ilk kutlamalar, ana kent kapısının karşısında yer alan Nymphaion'dan başlamakta, sütunlu cadde üzerinden tiyatroya ulaşılarak burada Agonlar yapılmaktadır. Tiyatrodaki kutlamaların ardından tören alayı, liman ve tapınaklar bölgesine ulaşmaktadır.⁵¹⁴

Çalışma kapsamında Side'de ele alınan iki yapı; Dionysos Tapınağı ve yarım daire planlı anıtsal yapı, tiyatroya yakınlığı ve cadde üzerindeki merkezi konumları ile oldukça özel bir yere sahiptir. Arkeolojik kazılar sonucunda henüz bu döneme tarihlenen başka bir yapı bulunmamasına karşın, MÖ 1. yüzyılın ikinci yarısında kentin bu kesiminde inşa faaliyetleri gerçekleştiği bu yapılar sayesinde kesinlik kazanmıştır. MÖ 1. yüzyılın ikinci yarısında inşa edildiği saptanan bir diğer yapı olan Doğu Kapısı, kentin doğusunda bu dönemde inşa faaliyetlerinin sürdüğünü kanıtlamaktadır.⁵¹⁵ Kentin Flaviuslar Dönemi'ne tarihlenen tek yapısı Vespasianus Anıtı ise imparator ve ailesi

⁵¹³ Yazıtlar dışında Side'de Roma Erken İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen heykel buluntuları için bkz: J. İnan (1965). Antalya Bölgesi Roma Devri Portreleri, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 12-15, no: 1, 4, 5

⁵¹⁴ H. S. Alanyalı (2011c). Side'nin Roma Dönemi Pantheonu. *Anadolu* (38) s. 82-83

⁵¹⁵ Kentin doğu kesiminde bu döneme tarihlenen bir başka yapı saptanamamasının sebebinin, Bizans Dönemi'ndeki yoğun yapılaşma olması mümkündür.

onuruna inşa edilmiştir. Yapı yalnızca Side için değil, Pamphylia bölgesi için de bu dönem içerisinde inşa edilen en önemli anıtsal mimari örneklerinden birisi durumundadır.

Bu çalışmada incelenen ve Side'nin Roma Erken İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen dört yapı dışında, Vespasianus Dönemi'nden Hadrianus Dönemi'ne dek inşa edildiği tespit edilebilen herhangi bir yapı kalıntısı bulunmamaktadır.⁵¹⁶ İncelenen yapılarda malzeme olarak ana hatlarıyla konglomera, traverten ve kireçtaşı kullanımı ön plana çıkmaktadır. Side'de bu döneme tarihlenen yapılardan yalnızca Vespasianus Anıtı'nın Eski Yunanca yazıtına sağlam biçimde ulaşıldığı için, yazıtlarda hangi dilin kullanıldığı konusunda bir genelleme yapmak mümkün değildir. Bununla birlikte Side'nin Hellenistik Dönem içlerine dek Anadolu'ya özgü kendi dilini kullanmış olduğunu unutmamak gerekir. Bir doğu Pamphylia kenti olan Side'de Hellenizasyon olgusunun diğer Anadolu kentlerine göre oldukça geç dönemlerde kabul edilmesinden dolayı, Perge'de olduğu kadar net bir ayırım ve yoğun çift dilli yazıt kullanımı burada söz konusu değildir.⁵¹⁷ Bu dönemde kentteki imar faaliyetlerinde katkı sağladığı bilinen euergetes bulunmamaktadır. Çalışma kapsamında ele alınan yapılar, kentin imar faaliyetleri bakımından altın çağı olarak değerlendirebileceğimiz MS 2. yüzyıl öncesinde şehir planlamasının ne durumda olduğunun belirlenebilmesi açısından fikir vermektedir.

2.3. Lyrbe (Seleukeia)

Lyrbe'de gerçekleşen kazı ve araştırmalar ile Roma Erken İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilen tek yapı olan Agora, kentin kurulduğu tepelik alanın güneydoğusunda yer almaktadır. Yapı, Pamphylia Bölgesi'nin en iyi korunabilen agoralarından biri olması ve barındırdığı özel mimari üslubun yanı sıra işlevsel özellikleri açısından da önem taşımaktadır.

2.3.1. Lyrbe Agorası

Kentin kurulduğu tepelik alanın güneydoğusunda yer alan Lyrbe Agorası, Pamphylia Bölgesi'nde korunarak gelebilen en iyi agora örneği olması açısından oldukça önemli bir yapı bütünü olarak karşımıza çıkmaktadır. 19. yüzyıldan itibaren birçok araştırmacı kente gelerek gözlem yapma imkânı bulmuş ve önemli bilgiler

⁵¹⁶ Kentte Traianus Dönemi'ne tarihlenen herhangi bir yapı kalıntısı bulunmamaktadır. Traianus Dönemi'nde Lycia et Pamphylia eyaleti legatus pro praetore'si Caius Antius Aulus Julius Quadratus'un onurlandırıldığı yazıt için bkz: Bean, 1965, **a.g.k.**, 19-20, no: 108

⁵¹⁷ Bu döneme tarihlendirilen diğer yazıtlar için bkz: Bean, 1965, **a.g.k.**, 22-23, no: 112, 62, no: 174

aktarmıştır.⁵¹⁸ Agora hakkındaki ilk detaylı bilgiler, kente gelen G. Bean ve T. B. Mitford tarafından verilmiştir. Bean, Agora'nın çok iyi biçimde korunan bir dizi mekân ve yapı tarafından sınırlandırıldığını belirtmiştir.⁵¹⁹ Lyrbe Agorası ve çevresinde gerçekleştirilen ilk kazı ve onarım çalışmaları ise, 1972 – 1979 yılları arasında J. İnan başkanlığındaki ekip tarafından gerçekleştirilmiştir. Kentteki araştırmalar neticesinde şehrin topografik planı çıkartılmış, Agora dışında birçok yapının da tespiti yapılmış ve bu yapılarda çalışmalar gerçekleştirilmiştir.⁵²⁰

52 x 66 m'lik bir alana konumlandırılan Lyrbe Agorası, dört tarafından sütunlarla çevrilmiş 31.20 x 27.20 m ölçülerinde bir meydana sahiptir (Görsel 70). Kuzey ve güney portikolarda on dörder sütun yer alırken, doğu ve batı portikolarda on altışar sütun bulunmaktadır. Dor düzenindeki portikoların köşe sütunları kalp biçimindedir. Bu köşe sütunlarından kuzeydoğu ve kuzeybatıda yer alanları kısmen korunarak günümüze ulaşmıştır. Oldukça yüzeysel işlenen yivlere sahip sütun gövdeleri, iri çakıllı konglomeradan yapılmıştır. Sütunların boyun kısımları kum taşından, arkhitravlar ise kireç taşından inşa edilmiştir. Üst galerinin mimarisine dair herhangi veri bulunmamasına karşın, alandaki mimari elemanlar dolayısıyla Dor düzenine sahip olduğu düşünülmektedir. Agorayı çevreleyen duvarlar, bosajlı ve düzgün kesme taşlardan isodomik örgü tekniğiyle inşa edilmiştir.

Meydanı sınırlandıran portikoların ardında ise, çeşitli mekânlar vardır. Dörtgen planlı agoranın doğu bölümünde, kuzeyden güneye doğru sırayla devam eden yedi mekân bulunmaktadır. İki katlı olduğu anlaşılan Doğu bölümün güney ucunda, yarım daire planlı bir yapı yer almaktadır. Batı bölüm, eğimli bir arazi üzerine oturtulan iki katlı bir stoa ve galerilerden oluşmaktadır. Kuzey bölümde mozaikli zemine sahip iki mekân vardır. Agora'nın güneyinde ise, Geç Roma veya Bizans Dönemi'nde inşa edildiği düşünülen iki mekân bulunmaktadır.⁵²¹ Lyrbe Agorası doğu (B) ve batıda (E)

⁵¹⁸ 19. yüzyıldan itibaren kente gelen araştırmacıların incelemeleri için bkz: R.Hederbey – A.Wilhelm (1896). *Reisen in Kilikien* ausgeführt 1891 und 1892, *DenkschrWien* (44), 134; Karl Graf von. Lanckoronski (1892), *Städte Pamphylens und Pisidiens II: Pisidien*, s. 186; H.Rott (1908). *Kleinasiatische Denkmäler aus Pisidien, Pamphylien, Kappadokien und Lykien*, Harvard University Press, s. 66

⁵¹⁹ G. E. Bean – T. B. Mitford (1965). *Journeys in Rough Cilicia in 1962 and 1963*, *DenkschrWien* (85), s. 4-6; Bean, 1999, **a.g.k.**, 99

⁵²⁰ Kazılar sonucunda tespit edilen yapılar, yayınlarda belirtilen adlandırmalarıyla şu şekildedir: Agora (B Yapısı), Hamam (L Yapısı), Mezarlık Kilisesi (M Yapısı), Tapınaklar (C1 ve C2 Yapıları), Şehir Kapısı (A Yapısı), Nekropol Alanı (W Yapıları), Sarnıçlar (S Yapıları), Su sistemine ilişkin kemerli yapı (T Yapısı). (J.İnan (1998). *Toroslarda Bir Antik Kent – Eine antike Stadt im Taurusgebirge Lyrbe – Seleukeia* ?, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları)

⁵²¹ Yıldırım, 2014, **a.g.k.**, 14

birer, kuzeyde (A, F) ve güneyde (C, D) ise ikişer tane olmak üzere toplam altı giriş kapısına sahiptir.⁵²²

Lyrbe Agorası, kentin eğimli ve zorlu arazi şartlarına rağmen düzgün dörtgen bir plan gözetilerek inşa edilmiştir (Görsel 71). Kentteki pek çok yapı gibi tepelik alanın güneydoğusuna konumlandırılan agoranın planlamasında araziye bağlı kalındığı, fakat agora meydanı gibi bazı stratejik alanlarda tıraşlama yapıldığı görülmektedir (Görsel 72). Ayrıca agoranın batısında çok katlı bir düzenlemeye gidilerek arazinin engebeli yapısı mimari ile bütünleştirilmiştir. Bu sayede, agoranın üzerinde bulunduğu arazideki yükseltilerden yararlanılarak daha fazla kullanım alanı yaratılmıştır. Daha sonra da değinileceği üzere duvar işçiliği, mimari özellikler ve plan göz önüne alındığında, Lyrbe Agorası Anadolu'da Hellenistik Dönem'de gelişim gösteren İona tipi agoralar grubuna dahil edilmektedir.

2.3.1.1. Agoranın güneyinde yer alan yapılar

Agora'nın güney bölümünü oluşturan yapılar, tetrapylon şeklinde bir kapı (C Kapısı), yan yana sıralanmış iki mekân (9 no.lu mekân ve 13 no.lu mekân) ve batı bölümde yer alan galeriye açılan bir başka kapıdır (D Kapısı).⁵²³ Agora'nın güneyini sınırlandıran duvar hattı, girintili çıkıntılı biçimde batıya doğru uzanmaktadır. 19.50 m uzunluğundaki ilk duvar hattı, 8. no.lu mekânın güney köşesinden başlayarak batıya doğru devam etmekte ve kuzey- güney doğrultulu başka bir duvar ile kesişmektedir. Bu duvar kalıntısını, 18.10 m uzunluğunda olan ve agoranın batısındaki galeri ile kesişen asıl duvar hattı izlemektedir.⁵²⁴

Güney portikonun doğusunda yer alan ve planı sebebiyle tetrapylon olduğu belirlenen kapının kuzeybatı ile kuzeydoğu pylonları günümüze oldukça iyi şekilde korunarak gelmiştir. Güneybatı ve güneydoğu pylonların ise sadece podyumları korunabilmiştir. Yapılan çalışmalar sonucunda, kuzeybatı ve kuzeydoğu pylonların güney portikodaki sütun sırasının yerini aldığı belirlenmiştir. İnan, kuzey pylonların güney portiko sütun düzenini bozması sebebiyle kapının buraya sonradan inşa edilmiş ve yapının üzerinin çapraz tonozla kapatılmış olabileceğini belirtmiştir.⁵²⁵ Kazılar esnasında yapıyı tarihleyecek herhangi bir yazıtı veya buluntuya ise rastlanmamıştır.

⁵²² İnan, 1998, **a.g.k.**, 16

⁵²³ Geç Antik Çağ'a tarihlenen 9 ve 13 no.lu mekânların işlevi belirlenememiştir. Batı galerilere açıldığı tespit edilen D Kapısı'nın söve ve lento bölümleri bosajlı bloklardan meydana gelmektedir. (İnan, 1998, **a.g.k.**, 17)

⁵²⁴ Yıldırım, 2014, **a.g.k.**, 30-31

⁵²⁵ Kuzeybatı pylonu güney portikodaki on birinci sütunun yerini alırken, kuzeydoğu pylonu ise köşe sütununun yerini almıştır. (İnan, 1998, **a.g.k.**, 17)

Agora’da yer alan en anıtsal kapı durumundaki tetrapylonun inşası esnasında, ana kent kapısı ile olan cadde bağlantısının da göz önünde bulundurulmuş olduğu düşünülmektedir.⁵²⁶

2.3.1.2. Agoranın batısında yer alan yapılar

Eğimli bir arazi üzerine teraslama yöntemiyle inşa edilen batı bölümünde, iki katlı galeriler yer almaktadır. Yükseltelen galeriler ile stoa için bir altyapı oluşturulmuştur. Bununla birlikte batı portikoyu oluşturan galerilerin üst katlarının büyük oranda tahribata uğradığı anlaşılmaktadır. Galerilerin alt katları ise günümüze kısmen korunarak gelmiştir. Özellikle 1. galerinin alt katında İon sütun başlıkları ve sütun gövdelerine ulaşılması, üst katta bir sütun sırasının bulunduğu işaret etmektedir.⁵²⁷, İnan, oldukça iyi durumda ele geçen sütun başlıklarında İon kymationlarının arasından uzanan ok motiflerinin klasik Yunan mimarisi üslubuna uymadığını belirterek, Roma İmparatorluk Dönemi tarihlendirmesini uygun görmüştür.⁵²⁸ 2. galerinin alt kat duvarları ise neredeyse tamamen yıkılmış vaziyettedir. Duvarların korunabilen kısımlarından görülebildiği kadarıyla bir seviyeye kadar bosajlı bloklar kullanılarak örüldüğü anlaşılmaktadır. 2. galeriye girişi sağlayan E Kapısı, agoranın kuzeybatı köşesine yakın bir konumda yer almaktadır.⁵²⁹ Agoranın batısındaki bu galerilerin işlevi ise henüz belirlenememiştir.

2.3.1.3. Agoranın kuzeyinde yer alan yapılar

Agora’nın kuzey bölümünde 5.35 m genişliğe sahip portikonun ardında, aralarında bir kapı (F Kapısı) bulunan iki mekân (10 no.lu mekân ve 11 no.lu mekân) bulunmaktadır. Agora’nın kuzeydoğu köşesine yakın bir konumda ise bir başka kapı (A Kapısı) yer almaktadır. Kuzey portikodan küçük bir kapı ile giriş yapılabilen 10 no.lu mekânın duvarları iyi korunmuştur. Mekânın doğu duvarı dışındaki duvarların Geç Antik Çağ’da düzensiz biçimde örüldüğü anlaşılmaktadır. Üzerinde bir niş bulunan doğu duvar ise, düzenli kesme taşlardan örülmüştür. Mekân, İnan tarafından kütüphane olarak tanımlanmıştır. 1978 yılı kazılarında 10 no.lu mekânın zemininde Yedi Bilgeler

⁵²⁶ Yıldırım, 2014, **a.g.k.**, 61

⁵²⁷ 41.85 m uzunluğundaki galerinin alt katının tonoz ile kapatılmış olduğu düşünülmektedir. 1. ve 2. galeriyi birbirinden ayıran duvar üzerinde üç adet, güney duvarı üzerinde ise 1 adet pencere bulunmaktadır. (Yıldırım, 2014, **a.g.k.**, 35)

⁵²⁸ İnan, ok uçları ile boncuk dizisi arasında uyum bulunmadığını belirtmiştir. (İnan, 1998, 21-22)

⁵²⁹ Kapı, malzeme ve inşa tekniği bakımından agoranın güneybatısında yer alan D kapısı ile benzerdir.

Mozaïği olarak isimlendirilen⁵³⁰ ve üzerinde Antik Çağ'ın önemli düşünürlerinin figürlerinin yer aldığı mozaik bulunmuştur.⁵³¹ Mozaik, merkezde üç figürün yer aldığı bir ana sahne ve bu sahneyi çevreleyen on altı panodan meydana gelmektedir. Ana sahneyi oluşturan ve büyük ölçüde tahribata uğramış olan panonun ortasında Homeros figürü yer alırken solda İlyada'nın, sağda ise Odysseia'nın personifikasyonu bulunmaktadır. Bunun haricinde ana sahneyi çevreleyen toplam on altı panodan on iki tanesinde yer alan figürlerin kime ait olduğu belirlenebilmiştir.⁵³²

10 ve 11 no.lu mekânlar arasında konumlandırılan F Kapısı, art arda yerleştirilmiş dört kemerden meydana gelmektedir. Agoranın dışına, yani kuzey cepheye bakan kemer, Geç Antik Çağ'da bir duvarın örülmesiyle kapatılmıştır. Kapının kuzey portiğe bakan cephesinde de Geç Antik Çağ'da birtakım onarımlar gerçekleştiği görülmektedir. Bu dönemde kapının batıya doğru genişletilmesiyle, batı pylonun kısmi olarak örtüldüğü anlaşılmaktadır. Doğu pylon ise orijinal haliyle korunmuştur. Kuzey cephede kemerin her iki yanında yarım payeler vardır. Kapının üst konstrüksiyonunda üç fascialı bir arkhitrav ve onun üzerinde yer alan düz bir friz, dış kesimi ve geisondan oluşan saçaklık bulunmaktadır. F kapısını oluşturan mekânın zemininde geometrik motifli mozaikler vardır.⁵³³

F kapısının doğusunda yer alan dikdörtgen planlı 11 no.lu mekân, kuzey portikoya dört adet yarım İon sütunu ile açılmaktadır. Sütun kaideleri, Attik-İon tarzındadır. Sade profilli başlıklara sahip sütunlar, üç fascialı bir arkhitrav ile üzerinde yer alan saçaklığı taşımaktadır.⁵³⁴ Mekânın kuzey ve güney cepheleri ile doğu ve batı duvarlarında yer alann hatıl deliklerinden, iki katlı bir düzenlemeye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Yıldırım, mekân ve çevresinden ele geçen mimari elemanların, ikinci kat cephesinde de yarım İon sütun başlıklarının kullanıldığına işaret ettiğini belirtmiştir.⁵³⁵

11 no.lu mekânın zemininde, günümüzde Antalya Müzesi'nde sergilenmekte olan Orpheus Mozaïği bulunmaktadır. Mozaïği çevreleyen bordür, geometrik ve bitkisel

⁵³⁰ N. Yıldırım, mozaik üzerindeki figürlerden sadece Solon'un Yedi Bilge arasında yer alması sebebiyle, bu adlandırmanın hatalı olduğunu belirtmiştir. (Yıldırım, 2014, **a.g.k.**, 101)

⁵³¹ J.İnan (1980). Pamphylia Seleukea'sı Kazısı 1979 Çalışmaları, *KST* (2). s. 13-14

⁵³² Portre biçiminde betimlenen figürlerden kim olduğu belirlenebilenler; Anaksagoras, Pythagoras, Pherekydes, Demosthenes, Herakleitos, Hesiodos, Lykourgos, Solon, Thukydides, Heredotos'tur. Ksenophon ve Diogenes'in yer aldığı panolar ise, üzerinde bulunan yazıtların tamamlanması ile belirlenebilmiştir. Mozaik, günümüzde Antalya Müzesi'nde sergilenmektedir. (İnan, 1998, **a.g.k.**, 86-91)

⁵³³ İnan,1998,**a.g.k.**, 25

⁵³⁴ 11 no.lu mekânın ön cephesinde yer alan saçaklık, F Kapısı saçaklığı ile benzer özellikler taşımaktadır. (İnan,1998,**a.g.k.**, 26)

⁵³⁵ Yıldırım, 2014, **a.g.k.**, 19

motiflerden meydana gelmektedir. Çok renkli bitki motifleri, siyah ve beyaz üçgen motifler ile sınırlandırılmıştır. Ana panoda ise, Orpheus ve etrafında yer alan hayvanlar betimlenmiştir.⁵³⁶ Orpheus figürünün belden yukarı kısmı büyük ölçüde tahrip olmuş durumdadır. Bir kaya üzerinde oturur vaziyette betimlenen Orpheus'un sağ eli ile kitaraya doğru uzandığı anlaşılmaktadır. Ortada yer alan bu figürün dışında, panonun iki yanında oturan kadın figürleri bulunmaktadır. Bunlar; sağda betimlenen ve vadi personifikasyonu olan *Nape* ile solda betimlenen ve orman personifikasyonu olan *Hyle*'dir. Orpheus'un etrafında betimlenen hayvanlar ise; panter, maymun, ayı, geyik, karaca, akbaba, yaban domuzudur. Diğer figürler seçilememektedir. Orpheus Mozaïği'ndeki mekân derinliği, simetrik uyum ve perspektif gibi özellikler Hellenistik sanat geleneğine uygundur. Doğa personifikasyonlarına yer verilmesi ise Roma sanatı özelliğidir. İnan, mozaïğin tasvir özelliklerinden dolayı MS 1. yüzyılın sonlarına tarihlenmesinin mümkün olduğunu belirtmiştir.⁵³⁷

Agora'nın kuzeyinde yer alan yapılar, doğu portikonun arkasındaki yapılar gibi iki katlı inşa edilmiş olmalıdır. Bununla birlikte özellikle kare planlı 10 no.lu mekânın duvar örgü tekniği ve F kapısındaki ilaveler, bu yapıların Geç Antik Çağ'da onarım gördüğünü kanıtlar niteliktedir. 11 no.lu mekân ve F kapısı üzerinde aynı ölçülere sahip saçaklığın yer alması, bu mimarinin tüm kuzey cephe boyunca uygulandığına işaret etmektedir. Mekânların işlevi konusunda ise kesin bir veri bulunmamakla beraber, 11 no.lu mekânın duvarlarında rastlanan hatıl delikleri, bu mekânda rafların yer alması olabileceği düşüncesini doğurmuştur. Her iki mekânın boyutları ve mozaikli zeminler de göz önüne alındığında, küçük birer kütüphane veya arşiv odası olarak kullanılmış olmaları mümkün görülmektedir.⁵³⁸

11 no.lu mekânın doğusunda, agoraya kuzeydoğu köşeden girişi sağlayan A Kapısı yer almaktadır. Büyük oranda tahribata uğramış olan A kapısının mimarisi hakkında en önemli veri, 11 no.lu mekâna bitişik olan yarım Dor sütunu şeklindeki sövedir. Dor sütunların üzerinde yer alması gereken üst yapı elemanları yerinde korunamadığı için, günümüze ulaşamamıştır.⁵³⁹

⁵³⁶ Orpheus'un hayvanlar arasında kithara çalma sahnesi, Antik Çağ sanatında sık karşılaşılan bir konudur. Lyrbe'de yer alan Orpheus Mozaïği'nin karşılaştırılabileceği birden çok mozaik bulunmaktadır. Miletos, Edessa, Adana ve Tarsus mozaikleri, bunlara verilebilecek örneklerdendir. Orpheus mozaikleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: F. Tülek (1998). *Efsuncu Orpheus, Orpheus, The Magician*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları

⁵³⁷ İnan, 1998, **a.g.k.**, 85-86

⁵³⁸ İnan, 10 no.lu mekânı kütüphane, 11 no.lu mekânı ise eksedra olarak tanımlamıştır. (İnan, 1998, **a.g.k.**, 24-25)

⁵³⁹ Yıldırım, kapının genişliğinin 2.40 m, yüksekliğinin ise 3.27 m olduğunu belirtmiştir. (Yıldırım, 2014, **a.g.k.**, 55-56)

2.3.1.4. Agoranın doğusunda yer alan yapılar

5.40 m genişliğe sahip portikonun doğusunda, kuzey-güney doğrultulu yan yana sıralanmış yedi mekân ile doğuya açılan bir kapı (B Kapısı) ve bunların güneyinde bulunan yarım daire planlı Nektareion yapısı yer almaktadır.⁵⁴⁰ Yan yana sıralanan yedi mekân, planları bakımından birbirine benzerdir. Bununla birlikte agoranın doğusunda yer alan mekânların iki katlı olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁴¹ Anıtsal cephe mimarisi ve sekiz mekânın bir arada konumlandırılması göz önüne alındığında, agoranın doğusunda yer alan yapıların en önemli bölümü oluşturduğu söylenebilir (Görsel 73,74).

Agora'nın kuzeydoğu köşesinde yer alan 1 no.lu mekân, 2.10 m yüksekliğindeki kemerli giriş kapısı ile diğer mekânlardan ayrılmaktadır. Mekânın girişinde her iki yanda Dor düzeninde yarım sütun bulunmaktadır. Giriş kapısının üst bölümünde bir arkhitrav bloğu ve onun üzerinde triglif ile rozetli metoplardan oluşan bir friz yer almaktadır. Metopun üzerinde ise büyük ölçüde tahribata uğramış fakat profilli olduğu anlaşılabilen saçaklık vardır. Agora'nın doğusundaki 1 no.lu mekân dışındaki diğer mekânlar, 1.60 m ile 1.70 m arasında değişen kapı genişlikleri, planları ve cephe mimarisi bakımından birbirlerine benzer özelliklere sahiptir.⁵⁴² Agoraya doğudan giriş – çıkışın sağlandığı B Kapısı, 3 ve 4 no.lu mekânlar arasındadır. 4.80 m genişliğinde ve 4.60 m derinliğindeki girişin iç kısmında on beş adet basamak yer almaktadır. Bu basamaklar ile agoranın doğusuna çıkış yapılabilir. Bahsedilen kapının geç dönemde örülerek daraltıldığı anlaşılmaktadır.⁵⁴³ Araştırmacılar, Nektareion (8 no.lu mekân) dışındaki diğer mekânların dükkân olarak kullanıldığı düşüncesinde birleşmektedirler.⁵⁴⁴ Bununla birlikte Yıldırım, kemerli bir girişe sahip olan ve mimari açıdan diğer mekânlardan ayrılan 1 no.lu mekânın *agoronomion* olarak kullanılmış olabileceğini belirtmiştir.⁵⁴⁵

7 no.lu mekânın güneyinde, yarım daire planlı Nektareion yapısı yer almaktadır. Doğu portikoyu meydana getiren diğer mekânlar gibi iki katlı olan bu yapının her iki kat cephesi de oldukça iyi durumda günümüze gelmiştir. Toplam derinlik 14.96 m, ön cephe genişliği ise 23.70 m'dir. Yapının agoraya bakan alt kat ön cephesinde, dört adet

⁵⁴⁰ Yıldırım, 2014, **a.g.k.**, 23

⁵⁴¹ B Kapısının güneyindeki 4 mekân ve Nektareion yapısının ikinci kat cepheleri günümüze korunarak gelebilmiştir. Ayrıca kapıların üzerindeki yaklaşık 0.30 m x 0.30 m ölçülerinde hatıl delikleri, ikinci kat hizasının net bir şekilde belirlenebilmesini sağlamaktadır. (İnan,1998, **a.g.k.**, 27; Yıldırım, 2014, **a.g.k.**, 23)

⁵⁴² Yıldırım, doğu portikoyu oluşturan bu mekânlardan en küçüklerinin 3 ve 4 no.lu mekânlar olduğunu, en büyüğünün ise 7 no.lu mekân olduğunu belirtmiştir. (Yıldırım, 2014, **a.g.k.**, 25)

⁵⁴³ İnan, 1998, **a.g.k.**, 32 ; Yıldırım, 2014, **a.g.k.**, 57-58

⁵⁴⁴ Bean – Mitford, 1965, **a.g.k.**, 5; İnan, 1998, **a.g.k.**, 31-33

⁵⁴⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz: Yıldırım, 2014, **a.g.k.**, 30

kapı bulunmaktadır. Ortadaki iki kapı, yanlarda yer alan diğer iki kapıya göre daha yüksek ve geniştir. Kazı çalışmaları esnasında, yapının önünde yığıntı halde duran blok taşların kaldırılmasıyla bu kapıların meydana çıkarıldığı bilinmektedir.⁵⁴⁶ Üst kat ön cephede günümüze oldukça iyi korunmuş şekilde ulaşan üç adet pencere kalıntısı bulunmaktadır. Kalıntılar arasındaki mesafe düşünüldüğünde, cephede yedi adet pencerenin yer aldığı anlaşılmaktadır.⁵⁴⁷ Yapının yarım daire biçimli arka ve yan duvarları büyük oranda tahribata uğramıştır. Batı cephenin iç kısmında, ortadaki iki kapı arasında kemerli bir niş bulunmaktadır. İç cephede, üç sıra halinde oyulmuş hatıl yuvaları yer almaktadır. Yapının içerisinde ise, geç dönemdeki onarımlarla ilişkili olduğu düşünülen ve farklı yönlerde ilerleyen birden fazla iç duvar hattı bulunmaktadır.⁵⁴⁸

Yapının işlevi hakkında, birden çok öneri bulunmaktadır. Ortada yer alan büyük kapılardan güneydeki lentosu üzerinde bulunan iki satırlık Eski Yunanca yazıt, yapının işlevi hakkında yeni fikirlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır.⁵⁴⁹ Bean, yapının müzik dinletileri ve agorada gerçekleşen konuşmalar için inşa edilen bir Odeon olabileceğini ileri sürmüştür.⁵⁵⁰ İnan, Nektareion'un kelime anlamının açıklanmasının zor olduğunu belirtmiş, yalnızca yazıttaki 'nektar' ifadesine dayanarak bir şarap dükkânı tanımlamasının yapılamayacağını eklemiştir. Bununla birlikte İnan, Bean'in görüşünü destekleyerek yapının Odeion veya Bouleterion gibi bir toplantı yapısı olması gerektiğini belirtmiştir.⁵⁵¹ Yapının işlevi ile ilgili bir diğer öneri, Yıldırım tarafından getirilmiştir. Yıldırım yapının mimarisi ve yazıtıyla birlikte bütüncül olarak değerlendirildiğinde, Dionysos adına düzenlenen törenlerde kullanılan bir toplantı odası olabileceğini ileri sürmüştür.⁵⁵² Lyrbe'ye konum olarak en yakın kent olan Side'de Dionysos kültünün varlığına işaret eden bulguların yoğunluğu ve kentte kutsal bir deipnisterion'un varlığına işaret eden yazıtın bulunması, Yıldırım'ın bu düşüncesini desteklemektedir. Bununla birlikte son çalışmalar ışığında Side'de yer alan ve araştırmacılar tarafından Dionysos Tapınağı olarak adlandırılan yapının imparator kültü

⁵⁴⁶ İnan, 1998, **a.g.k.**, 33

⁵⁴⁷ N. Yıldırım (2016). Pamphylia'dan Yeni Bir Yapı Örneği: Nektareion, *TÜBA – AR* (19), s. 283

⁵⁴⁸ Yıldırım, 2016, **a.g.k.**, 284

⁵⁴⁹ Kapı lentosu üzerinde bulunan ve araştırmacılar tarafından kırmızı renk ile boyandığı belirtilen 'TO EPION NEKTAPEION' yazıtı, ilk kez F.Luschan tarafından incelenmiştir. Bean, bu yazıtın bir benzerinin kuzeydeki büyük kapı üzerinde de bulunması gerektiğini belirtmiştir. (Bean, 1965, **a.g.k.**, 5)

⁵⁵⁰ Bean, 1965, **a.g.k.**, 5

⁵⁵¹ İnan, yazıtın 'Nektareios'un yapıtı' olarak yorumlanabileceğini ve bu kişinin yapının mimarı veya bağışçısı olabileceğini de belirtmiştir. (İnan, 1998, **a.g.k.**, 33-34)

⁵⁵² Yıldırım, 2016, **a.g.k.**, 286-288

tapınağı olabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır. Yukarıda da bahsedildiği üzere konu ile ilgili farklı görüşler bulunmakla birlikte, ileride agora ve kent genelinde yapılacak araştırmaların, yapının işlevinin belirlenebilmesi adına önemli olduğunu belirtmek gerekmektedir.

2.3.2.Lyrbe'nin Roma Erken İmparatorluk Dönemi Şehirciliği

Pamphylia bölgesinin önemli kentlerinden bir tanesi olan Lyrbe, Side'nin 23 km kuzeydoğusunda, Manavgat'a bağlı Bucakşeyhler köyünün 5 km kuzeyinde yer almaktadır. Kent, 295 m yüksekliğinde eğimli bir tepe üzerinde bulunmaktadır. Kuzey, batı ve doğusundan oldukça dik yamaçlar ile çevrelenmiş bir tepe üzerinde konumlandırılan kentte sur sistemine, yalnızca bu tepeye ulaşımın sağlanabildiği güneydoğu kısımda rastlanmaktadır.⁵⁵³ Kentin tarihçesi ile ilgili veriler oldukça kısıtlı olmakla birlikte, yapılan kazılar sonucunda ele geçen buluntular Hellenistik Dönem'den itibaren şehirde yerleşimin var olduğunu kanıtlamaktadır.⁵⁵⁴

Bu çalışmada Lyrbe olarak belirtilen kentin adı hakkında günümüze dek birçok araştırmacı fikir yürütmüştür. R. Hederbey ve A. Wilhelm, Stadiasmus Maris Magni adlı eserden yola çıkarak alarak kentin adının *Pamphylia Seleukeia*'sı olması gerektiğini belirtmişlerdir.⁵⁵⁵ Buna karşın bahsi geçen eserde yer alan kentin sahilde veya deniz yoluyla ulaşılabilen bir yerde olması gerekliliğinden ötürü, bu adlandırma tartışmalara yol açmıştır. Kentin adı hakkında bir diğer öneri, G. Bean ve T. B. Mitford tarafından getirilmiştir. Bean ve Mitford, araştırmaları esnasında agorada buldukları bir yazıttan yola çıkarak kentin adının *Klaudioseleukeia* olması gerektiğini belirtmişlerdir.⁵⁵⁶ J. Nolle ise, antik coğrafyacı Ptolemaios tarafından bir Doğu Pamphylia kenti olarak söz edilen Lyrbe'nin, bahsedilen kent olması gerektiğini belirterek bu konuda akla en yakın öneriyi sunmuştur.⁵⁵⁷

Kent planlamasında araziye bağlı kalındığı ve inşa faaliyetlerinin de kentin kurulu olduğu tepenin en elverişli alanında, güneydoğu kesimde yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Bu bakımdan kentin, topografik koşullara bağlı olarak şekillendiğini söylemek mümkündür. Bir tepe kenti olan Lyrbe, bu özelliği ile Pamphylia kentlerinden Sillyon ve Aspendos ile benzerlikler taşımaktadır. Bununla birlikte kente konum olarak

⁵⁵³ İnan, 1998, **a.g.k.**, 13

⁵⁵⁴ İnan, 1998, **a.g.k.**, 101-102

⁵⁵⁵ Hederbey – Wilhelm, 1896, **a.g.k.**, 134

⁵⁵⁶ Bean – Mitford, 1965, **a.g.k.**, 6

⁵⁵⁷ J. Nolle (1988). Forschungen in Selge und Ostpamphylien, *Araştırma Sonuçları Toplantısı* (6), Ankara, s. 257-259. Bununla birlikte S. Şahin, Nolle'yi doğrulayarak kentin adının Lyrbe olması gerektiğini belirtmiştir. (S.Şahin (1988). Pamphylia'da Epigrafi ve Tarihi Coğrafya, *Araştırma Sonuçları Toplantısı* (6), Ankara, s. 253-254)

en yakın kent Side'dir. Yapılan çalışmalarda ele geçen Sidece yazıtlar, iki kent arasındaki etkileşimi kanıtlar niteliktedir.⁵⁵⁸ Diğer Pamphylia kentlerine kıyasla tamamen düzlük bir yarımada üzerine kurulan Side'nin Lyrbe ile olan ilişkisini kesin olarak açıklayabilecek herhangi bir arkeolojik bir veriye henüz ulaşamamıştır.⁵⁵⁹

Yukarıda da bahsedildiği üzere topografik şartlar doğrultusunda surlara yalnızca kentin güneydoğusunda ihtiyaç duyulmuştur. Surların orta kısmına yakın bir konumda, şehrin ana kapısı yer almaktadır. Doğuda ve batıda bulunan birer kule ve ardındaki avludan oluşan yapı, büyük ölçüde tahribata uğramıştır. Bunun haricinde sur içinde ve dışında, 1972 ile 1979 yılları arasında gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda tespit edilen birçok yapı kalıntısı bulunmaktadır. Hellenistik Dönem'den itibaren iskan edildiği anlaşılan kentte, Roma Erken İmparatorluk Dönemi'ne kesin olarak tarihlenebilen tek yapı bütünü ise agoradır.

Dörtgen bir plana ve çok katlı inşa programına sahip Lyrbe Agora'sında, arazi koşullarına bağlı olarak birtakım düzenlemelere gidildiği anlaşılmaktadır. Bu düzenlemelerden en önemlisi, agoranın batısında teraslama yöntemiyle seviyenin yükseltilmesi ve bu sayede meydanın genişletilmesidir. Bu tarz uygulamalara Assos, Alinda, Herakleia-Latmos ve Aigai gibi kentlerin Hellenistik Dönem Agora'larında rastlanılmaktadır.⁵⁶⁰ Bunun yanı sıra Lyrbe Agorası, düzenli şehir planlamacılığının bir ürünü olan ve özellikle Batı Anadolu'da kurulan kentlerde örneklerini gördüğümüz İonia tipi Agoralar grubuna dâhil edilmektedir.⁵⁶¹ Agora'nın planı ve çok katlı yapısı incelendiğinde, en erken örneklerini Priene ve Pergamon Agora'larında gördüğümüz bu mimarinin Pamphylia bölgesi sınırları içerisinde de uygulandığını söylemek mümkündür.⁵⁶²

Lyrbe Agora'sında yer alan mekânların niteliği ve kullanım amacı açısından değerlendirilmesi de ayrıca önem arz etmektedir. Doğu bölüm, yan yana sıralanmış dükkanlardan meydana gelmekte ve ticari bir amaca hizmet etmektedir. İki katlı galerilerden oluşan batı bölümün alt katının depo işlevinde, üst katının ise teras şeklinde

⁵⁵⁸ M. Darga (1983). Seleukeia Grekçe – Sidece Çift Dilli (Bilinguis) Yazıtı, *Anadolu Araştırmaları* (9). s. 401-410

⁵⁵⁹ Yıldırım, Lyrbe'nin Side kentinin erken dönemde kurulan bir yerleşimi veya Side zenginleri tarafından yazlık olarak kullanılan bir kent olabileceği ihtimali üzerinde durmuş, buna karşın konunun netleşmesi adına kesin arkeolojik verilere ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir. (Yıldırım, 2014, **a.g.k.**, 103-104)

⁵⁶⁰ Detaylı bilgi ve karşılaştırma için bkz: İnan, 1998, **a.g.k.**, 36; Yıldırım, 2014, **a.g.k.**, 37

⁵⁶¹ Stoaların dikdörtgen sokak sistemlerine uygun biçimde planlanmasıyla oluşan bu tip agoraların en önemli örneklerine Priene, Miletos ve Magnesia ad Macandrum kentlerinde rastlanmaktadır. (R. E. Wycherley (1993). *Antik Çağ'da Kentler Nasıl Kuruldu?*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s. 64-71)

⁵⁶² Pergamon mimarisinin Lyrbe Agorası ve Pamphylia Bölgesi'nde yer alan diğer Agora'lar üzerinde etkili olup olmadığı hakkında bkz: Yıldırım, 2014, **a.g.k.**, 104-105

düzenlenmiş olduğu düşünülmektedir.⁵⁶³ Mozaikli mekânların yer aldığı kuzey bölümün ise kütüphane veya arşiv odaları olarak inşa edildiği düşüncesi hâkimdir.⁵⁶⁴ Güneyde yer alan mekânların tümü, kuzeyde yer alan 10 no.lu mekân ile hemen doğusundaki kapı, batı galeriler arasındaki duvar ve doğu bölümdeki dükkan olduğu düşünülen mekânların ikinci kat duvar işçiliği, Agora'da Geç Antik Çağ'da geniş çaplı bir onarım faaliyeti gerçekleştiğini göstermektedir. Ek olarak, yayınlarda 12 no.lu mekân olarak tanımlanan⁵⁶⁵ ve Agora meydanının kuzey batı köşesinde yer alan şapelin varlığı, geç dönemde Agora'nın dini işlevde kullanılan bir yapıyı da barındırdığını kanıtlamaktadır. Genel bir değerlendirme ile Lyrbe Agorası'nın ilk inşa evresinden itibaren yalnızca ticaretin yapıldığı bir toplanma alanı olarak kurgulanmadığını, sosyal ve kültürel faaliyetlerin de yürütüldüğü bir kompleks olduğunu düşünmek gerekmektedir.

Agora'nın tarihlendirmesi konusunda en önemli verileri, mimari ve bezeme özellikleri vermektedir. Yapılan kazılarda ele geçen seramik buluntuları, Agora'nın çok genel bir değerlendirme ile Hellenistik Dönem'den MS 7. yüzyıla dek kullanıldığına işaret etmektedir. İnan, Agora ve çevresinden ele geçen seramik buluntularının MS 4. yüzyıl ve MS 7. yüzyılda yoğunlaştığını belirtmektedir.⁵⁶⁶ Mekânların uzun bir zaman dilimi boyunca kullanım görmesi, inşa evresinin seramik buluntuları yoluyla tespit edilebilmesini güçleştirmektedir. Kazı çalışmalarında ele geçen seramik buluntularının dışında, G. Bean ve T. B. Mitford tarafından yayınlanan kireçtaşı blok üzerindeki yazıt⁵⁶⁷ fikir vermektedir. İnan, doğu stoa yakınlarından ele geçen bloğun üzerindeki 'Claudio' ibaresinden hareketle yazıtın İmparator Claudius Dönemi'ne tarihlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁵⁶⁸ Buna karşın bloğa ait eksik parçaların bulunması sebebiyle, yazıtın tercümesi tartışmalıdır. Yukarıda da belirtildiği üzere, seramik buluntularının tarihlendirme konusundaki yetersizliği ve epigrafik buluntuların da sayıca azlığı, mimari konstrüksiyon ve bezeme özelliklerine başvurulmasını zorunlu kılmıştır.

Araştırmacılar, Agora'nın sahip olduğu dikdörtgen planı, çok katlı bir düzenleme ile inşa edilmesini ve genel mimari kurgusundaki izleri Hellenistik Dönem etkileri olarak yorumlamaktadırlar. Ana yapının kısmi olarak bombeli kesme taş duvar

⁵⁶³Yıldırım, 2014, **a.g.k.**, 106

⁵⁶⁴ İnan, kuzey bölümde yer alan 10 no.lu mekânı kütüphane, 11 no.lu mekânı ise eksedra olarak tanımlamıştır. Yıldırım ise bu mekânlar için genel bir değerlendirme ile kütüphane ya da arşiv odası tanımlamasının yapılabileceğini belirtmiştir. (Yıldırım, 2014, **a.g.k.**, 106)

⁵⁶⁵ İnan, 1998, **a.g.k.**, 35

⁵⁶⁶ İnan, 1998, **a.g.k.**, 101

⁵⁶⁷ Bean – Mitford, 1965, **a.g.k.**, 6

⁵⁶⁸ İnan, 1998, **a.g.k.**, 37

ile örülmesi, Dor sütun başlıklarının varlığı ve Agora'nın bir tarafının kentin ana caddelerinden bir tanesi ile aynı aksta yer alması bu düşünceyi doğrulayan temel unsurlardır.⁵⁶⁹ Bunun haricinde kuzey mekânlarının zeminlerinde yer alan mozaiklerdeki betimleme üslubu ve eş aralıklı sütunlar arasında üç metop bulunması da Hellenistik Dönem mimarisinin izleri olarak değerlendirilmiştir. A kapısı, 1 no.lu mekânın dış cephe düzenlemesi, agora meydanında yer alan sütunlar ve meydanı çevreleyen portikoların üst kat saçaklığı Dor düzenindedir. 11 no.lu mekânın alt ve üst kat cepheleri ile stoanın iç sütunları İon düzenindedir.

Agora'nın tarihlendirmesinde Hellenistik mimariye uygun olmayıp Roma mimarlığı özelliği gösteren unsurlar da bulunmaktadır. Bunlardan ilki, kuzey bölümde yer alan F Kapısı'nın tonozlu ve kemerli yapısı ile Roma mimarisi özelliği göstermesidir (Görsel 75).⁵⁷⁰ Agora'nın doğusunda yer alan 1 no.lu mekânın cephe mimarisi, kuzey bölümdeki 11 no.lu mekânın önündeki yarım sütunlar ve batı galerideki İon sütun başlıklarının stilistik özellikleri de bu tarihlendirmeyi destekleyen unsurlardır (Görsel 76).⁵⁷¹ İnan, Agora'daki Hellenistik Dönem etkilerini kabul etmekle birlikte, yukarıda da bahsedilen yazıttan ve Agora'nın mimari özelliklerden dolayı MS 1. yüzyılın ikinci yarısı, MS 2. yüzyıl başları tarihlendirmesini uygun görmüştür.⁵⁷² Lyrbe Agorası hakkında en güncel çalışmayı gerçekleştiren Yıldırım ise, tarihlendirme için MS 1. yüzyılın ilk çeyreği önerisini getirmiştir.⁵⁷³

Kentte yapılan kazılar sonucunda Roma Erken İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilen tek yapı bütünü olarak karşımıza çıkan Lyrbe Agorası, Pamphylia Bölgesi'ndeki en iyi korunan Agora örneklerinin başında gelmektedir. Bunun nedeni olarak kentin coğrafi konumu gösterilebilir. Ayrıca mekânların Geç Antik Çağ'da kullanım görmüş olması da mimari açıdan bir süreklilik sağlamış ve korunabilirliği arttırmıştır. İleride özellikle agora ve çevresinde yapılacak araştırmaların, Lyrbe'nin Erken İmparatorluk Dönemi şehirciliğine ışık tutacak veriler sunabileceğini söylemek mümkündür.

⁵⁶⁹ İnan, 1998, **a.g.k.**, 36-37, Yıldırım, 2014, **a.g.k.**, 108-109

⁵⁷⁰ Yıldırım, F Kapısı ile Perge'deki Hellenistik yuvarlak kuleler arasında yer alan kemerli kapının mimari açıdan benzerliğine dikkat çekmiştir. (Yıldırım, 2014, **a.g.k.**, 110)

⁵⁷¹ Batı galerilerin İon sütun başlıklarında yer alan ok ve inci dizisi düzenlemesi ve sütun gövdelerindeki dolu yiv uygulaması Roma mimarisine özgüdür. (İnan, 1998, **a.g.k.**, 37) Batı galeride yer alan bereket boynuzlu İon sütun başlıklarının detaylı incelemesi ve tarihlendirmesi için bkz: N. Yıldırım (2013). Lyrbe/Seleukeia'dan Bereket Boynuzlu İon Başlıkları, *Mediterranean Journal of Humanities* (3-2), 287-295.

⁵⁷² İnan, 1998, **a.g.k.**, 37

⁵⁷³ Yıldırım, 2014, **a.g.k.**, 110

2.4. Attaleia

Hellenistik Dönem'den itibaren kesintisiz bir şekilde yerleşim gören ve modern yapıların yoğunluğu sebebiyle erken dönemdeki şehir kurgusunun algılanabilmesinin güç olduğu Attaleia'da, Roma Erken İmparatorluk Dönemi'nde inşa edildiği düşünülen tek yapı Hıdırlık Kulesi'dir. Kaleiçi'nin güneybatı köşesinde, surlara bitişik olarak konumlandırılan yapı, benzerlerine Roma ve İtalya'da rastlanılabilen mimari tarzıyla Anadolu'da yer alan anıt mezar örnekleri arasında özel bir yere sahiptir.

2.4.1. Hıdırlık Kulesi

Antalya kent merkezinde ve Kaleiçi'nin güneybatı köşesinde, surların deniz ile kesişim noktasında konumlandırılan Hıdırlık Kulesi, Hadranus Kapısı ile birlikte Roma İmparatorluk Dönemi Attaleia'sından günümüze nispeten sağlam olarak ulaşabilmiş iki yapıdan biridir. Kullanım evreleri göz önüne alındığında, yapının Roma Dönemi'nde anıt mezar olarak tasarlandığı ve Bizans Dönemi'ne dek bu işlevini sürdürdüğünü söylemek mümkündür (Görsel 77,78).

Bizans Dönemi'yle birlikte savunma sisteminin bir parçası haline getirilen yapı hakkında ilk bilgiler, 17. yüzyılda Evliya Çelebi tarafından verilmiştir. Yapıyı Kız Kulesi olarak tanımlayan Evliya Çelebi, özenli taş işçiliğine dikkat çekmiştir.⁵⁷⁴ Hıdırlık Kulesi'ni sur sistemi içerisindeki mimarisinden bağımsız olarak mezar şeklinde tanımlayan ilk araştırmacı G. Hirschfeld olmuştur.⁵⁷⁵ Yapının detaylı biçimde mimarisini tanımlamasını yapan Lanckoronski ise, işlevi hakkında yorum yapmamış ancak diğer kulelerden farkını açıklayarak bir tarihlendirme önerisi getirmiştir.⁵⁷⁶ R. Paribelli ve P. Romanelli yapının Roma'daki anıt mezar örneklerine benzer bir mimariye sahip olduğunu belirtmiştir.⁵⁷⁷ Hıdırlık Kulesi'ni daha sonra inceleyen diğer araştırmacılar tarafından da yapının niteliği üzerine yapılan bu değerlendirme desteklenmiştir.

Özgün işleviyle bir anıt mezar olan iki katlı yapı 14 m. yüksekliğindedir. 17.20 x 17.30 m. ölçülerindeki alt kat, kare planlı bir kaide biçimindedir. Traverten ve kireçtaşı düzgün kesme bloklardan inşa edilen yapıya giriş, kuzeydoğu cephede yer alan İon tarzındaki kapıdan yapılmaktadır (Görsel 79). 1.64 m genişliğindeki ana kapının orijinal

⁵⁷⁴ S. A. Kahraman (2011). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyehatnamesi: Kütahya – Manisa – İzmir – Antalya – Karaman – Adana – Halep – Şam – Kudüs – Mekke - Medine*, 9.Kitap 1.Cilt, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 310

⁵⁷⁵ G. Hirschfeld (1874). *Monatsberichte der Königlich Preussische Akademie des Wissenschaften zu Berlin*. Berlin: Akademie der Wissenschaften, s. 715

⁵⁷⁶ Lanckoronski, 2004, **a.g.k.**, 25

⁵⁷⁷ R. Paribelli ve P. Romanelli. (1914). Studi e ricerche archeologiche nell'Anatolia meridionale, *MonAnt* (23). s. 40

yüksekliği dolgu sebebiyle tam olarak bilinmemektedir. Söveler üzerinde iki bloktan meydana gelen bir *hyperthyron* bulunan alt kat giriş kapısının her iki yanında altışar adet *fascies* kabartması bulunmaktadır (Görsel 80). Kare planlı alt kat, dört cephede yer alan profilli silmeler ile üst kattan ayrılmaktadır.⁵⁷⁸

Giriş kapısından koridor vasıtasıyla yapı içerisindeki ana mekâna ulaşılabilir. Ana mekân ve giriş koridorunun üstü tonozlar ile örtülmüştür. Yan duvarlarında üç adet niş bulunan mekânın aydınlatması, duvarlardaki mazgal delikleri vasıtasıyla sağlanmaktadır. Yapının üst katına ulaşım, kuzeybatı cephedeki bir başka kapı ile yapılmakta iken, bu girişin sonradan moloz taşlar ile kapatıldığı anlaşılmaktadır. Ana mekândan kaide üstüne ulaşım, güneydoğuda yer alan niş içerisindeki açıklıktan yapılmaktadır.⁵⁷⁹

Yapının 15.76 m. çapındaki silindir formlu üst katı kaidenin merkezine yerleştirilmiştir. Silindirin duvar kaidesini oluşturan ilk taş sırası, dışa doğru çıkıntılı biçimdedir. Üst yapının her bir cephesinde, merkeze yerleştirilmiş birer çörten bulunmaktadır. Silindir formlu üst yapının bedeni iyi korunmuş olup, alt katta olduğu gibi profilli bir saçaklık ile sınırlandırılmıştır (Görsel 81,82). Kuzeydoğu cephede yer alan kemerli bir açıklık ile seyirdim yoluna ulaşılmaktadır (Görsel 83).⁵⁸⁰

Yapının üst katı, Bizans Dönemi'nden itibaren işlevini yitirmesi ve savunma sistemine dahil edilmesi sebebiyle büyük ölçüde değişime uğramış durumdadır. Üst katın merkezinde, özgün halinde mezar sahibinin heykelinin bulunduğu düşünülen kare formlu bir platform yer almaktadır. Silindir formlu üst yapıyı çevreleyen den-dan blokları ve korkuluk bulunmaktadır. Güney yönündeki den-dan bloklarının arası, geç dönemde moloz taşlarla örülerek doldurulmuş ve yükseltilmiştir (Görsel 84).⁵⁸¹

Podyum üzerinde yükselen çok katlı anıt mezar tipinin önemli örneklerinden bir tanesi olan Hıdırlık Kulesi, yuvarlak formlu ve burç görünümlü üst kat mimarisi ile Anadolu'daki diğer anıtsal mezar yapılarından ayrılmaktadır.⁵⁸² Bu yapı formuyla imparatorluğun doğusundaki örneklerden farklı bir görünüme sahip olan Hıdırlık

⁵⁷⁸ Alt katın ayrıntılı mimari tanımlaması için bkz: Ş. Alp (2005). *Antalya'da Bir Anıt Mezar: Hıdırlık Kulesi. Arkeolojisi, Röleve, Restorasyon ve Restitüsyon Projesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi. s.13-20

⁵⁷⁹ Alp, 2005, **a.g.k.**, 25-30

⁵⁸⁰ Alp, 2005, **a.g.k.**, 30-32

⁵⁸¹ Üst katın ayrıntılı mimari tanımlaması için bkz: Alp, 2005, **a.g.k.**, 32-40

⁵⁸² Anadolu'da Klasik Dönem'den itibaren gelenekselleşen çok katlı anıt mezar mimarisinin önemli örnekleri arasında Ksanthos G Anıtı, Nereidler Anıtı, Halikarnassos Mausoleum'u ve Belevi Anıtı gösterilebilir. Bununla birlikte yuvarlak formlu üst kat mimarisi ile Hıdırlık Kulesi'ne Anadolu'daki en benzer örnekler, Limyra'da yer alan Ptolemaion Anıtı ve Ephesos'ta yer alan Oktogon'dur. (Alp, 2005, **a.g.k.**, 40-41)

Kulesi'nin, Roma etkili bir mimari anlayışıyla inşa edildiği düşünülmektedir. Nitekim birçoğu Roma'da yer alan ve özellikle MS 1. yüzyıldan itibaren sıkça karşılaşılan podyumlu ve yuvarlak formlu mezar tipolojisinin, Hıdırlık Kulesi için örnek teşkil etmiş olması muhtemeldir.⁵⁸³

Roma'da yer alan podyumlu ve yuvarlak formlu mezar örnekleri arasında Caecilia Matella'nın mezarı (Görsel 85)⁵⁸⁴ ve Priscilla'nın mezarı⁵⁸⁵, Hıdırlık Kulesi'ne tipolojik anlamda benzeyen örneklerdendir. Bunun dışında Polla'da yer alan C. Utianus Rufus'un mezarı⁵⁸⁶ ve Saepinum'da yer alan C. Ennius Marsus'un mezarı'nda⁵⁸⁷ karşılaştırma açısından verilebilecek örneklerdendir.

Yapıdaki arkeolojik ve epigrafik verilerin yetersizliği, tarihlendirme konusunda araştırmacıların farklı görüşler öne sürmesine sebebiyet vermiştir. Yapının tarihlendirmesi için, MS 1. yüzyıl ortalarından MS 2. yüzyıl içlerine dek değişim gösteren öneriler getirilmiştir.

Lanckoronski, yapıdaki saçaklık profillerini Attaleia'da yer alan Hadrianus Kapısı geisonunun stilistik özellikleri ile bağdaştırarak MS 2. yüzyıl tarihlendirmesini uygun görmüştür.⁵⁸⁸ L. Crema⁵⁸⁹, G. Bean⁵⁹⁰ ve R. Paribelli⁵⁹¹ gibi araştırmacılar da Lanckoronski'nin görüşünü destekleyerek yapıyı MS 2. yüzyıla tarihlendirmiştir.

B. Ward-Perkins, yapıyı Pamphylia'nın MS 1. yüzyıldaki inşa faaliyetleri içerisinde ele almıştır.⁵⁹² R. Stupperich ise, kapının iki yanında bulunan *fascies*lerden yola çıkarak yapıyı Nero Dönemi'ne tarihlemiş ve mezarın kentte konsüllük yapmış olan M. Calpurnius Rufus'a ait olması gerektiğinden söz etmiştir.⁵⁹³ W. Eck, *fascies*ler ışığında anıt mezarın M. Petronius Umbrinus adındaki bir konsüle ait olduğunu ve MS 1. yüzyılın sonunda inşa edildiğini savunmuştur.⁵⁹⁴ H. Hellenkemper ve F. Hild de *fascies*lerden yola çıkarak mezar sahibinin bir konsül olması gerektiğini belirtmiş,

⁵⁸³ Podyumlu ve yuvarlak formlu anıt mezar tipinin Roma ve eyaletlerdeki dağılımı ve karşılaştırması için bkz: H. Gerding (2002). *The Tomb of Caecilia Metalle: Tumulus, Tropaeum and Thymele*, Lund University, s. 152-161

⁵⁸⁴ Gerding, 2002, **a.g.k.**, 24-42

⁵⁸⁵ M. Eisner. (1986). *Zur Typologie der Grabbauten im Suburbium Roms*. Mainz: P. Von Zabern, s. 30-33

⁵⁸⁶ F. Van Wonterghem (1982). Monumento funnerario di un tribunus militum a Corfinio, *Acta Archaeologica Lovaniensa* (21). s. 105

⁵⁸⁷ Van Wonterghem, 1982, **a.g.k.**, s. 104

⁵⁸⁸ Lanckoronski, 2004, **a.g.k.**, 25-26

⁵⁸⁹ L. Crema (1959). L'Architettura Romana. *Enciclopedia Romana* (12-1), s. 484

⁵⁹⁰ Bean, 1999, **a.g.k.**, 24

⁵⁹¹ R. Paribelli ve P. Romanelli, 1914, **a.g.k.**, 47

⁵⁹² Ward – Perkins, 1981, **a.g.k.**, 299

⁵⁹³ R. Stupperich (1991). Das Grabmal eines Konsularen in Attaleia. *IstMitt* (41). s. 417-422

⁵⁹⁴ A.R. Birley ve W. Eck (1993). M. Petronius Umbrinus. Legat von Cilicia, nicht von Pamphylia, *EpigrAnat* (21). s. 50

yapının tipolojik benzerleri nedeniyle Flaviuslar Dönemi'ne tarihlendirilmesi gerektiğini eklemiştir.⁵⁹⁵

Yukarıda da belirtildiği üzere, yapının kesin olarak tarihlendirilmesini sağlayacak bulgulara ulaşılamaması sebebiyle araştırmacılar arasında görüş birliği sağlanamamıştır. Farklı öneriler sunan araştırmacıların temel anlamda ikiye bölündükleri görülmektedir. Bir grup araştırmacı, ilk kez Lanckoronski tarafından öne sürülen saçaklıklardaki stilistik özellikler üzerinden tarihlendirme yapılmasına sıcak bakmış ve yapının MS 2. yüzyıla ait olduğunu savunmuştur. Nitekim saçaklık silmelerinin profilleri ile kennteki bir diğer Roma Dönemi yapısı olan Hadrianus Takı'nda yer alan ante başlıkları arasındaki stilistik benzerlik dikkat çekicidir.

Yapının MS 1. yüzyıl ortası ve ikinci yarısına tarihlendirilmesini savunan araştırmacılar ise, Roma ile İtalya'nın diğer kentlerindeki podyumlu ve yuvarlak formlu anıt mezar örneklerinin Hıdırlık Kulesi'yle olan tipolojik benzerliği sebebiyle bu görüşü desteklemiştir. Anıt mezarın sahibi konusunda, herhangi bir epigrafik veri bulunmamasına karşın araştırmacılar tarafından genel anlamda kabul edilen isim M. Calpurnius Rufus olmuştur. Pamphylia'nın ilk senatörü olan ve Tiberius Dönemi'nde senatus'a girdiği bilinen M. Calpurnius Rufus, Attaleia'nın ünlü ailelerinden Calpurnii'ye mensuptur.⁵⁹⁶ Kapının iki yanında yer alan fascies kabartmaları ve yapı tipolojisinin Roma'daki örneklerinden hareketle, senatörler ve aileleri için geleneksel bir uygulama olan anıt mezar mimarisinin Attaleia gibi önemli bir kentte temsil edilmesi şaşırtıcı olmamalıdır.

2.4.2. Attaleia'nın Roma Erken İmparatorluk Dönemi Şehirciliği

Batı Pamphylia'nın en önemli liman kenti konumunda olan Attaleia, Pergamon kralı II. Attalos Philadelphos (MÖ 159-138) tarafından MÖ 2. yüzyılın ortalarında kurulmuştur. Pamphylia'nın Perge, Side, Aspendos ve Sillyon gibi erken kuruluşlu kentlerinin aksine Attaleia, Pergamon Krallığı tarafından Doğu Akdeniz ticaretinin denetim altında tutulabilmesi amacıyla kurulmuş ve Roma Dönemi'nden itibaren bu stratejik konumu sebebiyle önemini korumuştur.⁵⁹⁷

Attaleia'nın kuruluşundan önce kentin bulunduğu teritoryumdaki yerleşim hakkında kesin veriler bulunmasa da, söz konusu alanda Korkykos adındaki daha eski

⁵⁹⁵ H. Hellenkemper ve F. Hild, 2004, **a.g.k.**, 322-333

⁵⁹⁶ Peker, 2012, **a.g.k.**, 37-38

⁵⁹⁷ Sevin, 2001, **a.g.k.**, 168

bir kasabanın yer aldığı bilinmektedir. Bununla birlikte, son yıllarda Doğu Garajı yakınlarında yapılan kazı çalışmalarında MÖ 4. ve 3. yüzyıllara tarihlenen mezar buluntularının ele geçmesi de, buradaki öncül yerleşimin varlığına işaret etmektedir.⁵⁹⁸

MÖ 133 yılında Pergamon Krallığı'nın topraklarını vasiyet yoluyla Roma'ya bırakmasının ardından bir süre korsanların elinde kalan Attaleia, MÖ 78 yılından sonra Roma yönetimine girmiştir.⁵⁹⁹ Hellenistik Dönem'de iskan edilmesinin ardından günümüze dek kesintisiz bir şekilde yerleşim gören Attaleia'daki Roma Erken İmparatorluk Dönemi şehirciliğinin gelişimini, yapı kalıntılarının azlığı ve modern yerleşimin yoğunluğu sebebiyle net bir şekilde anlamak imkansızdır. Buna karşın kentte yer alan az sayıdaki Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi yapıları ışığında, bir değerlendirme yapmak mümkündür.

MÖ 2. yüzyılın ortalarında kurulan Attaleia'daki Hellenistik ve Roma Dönemi yapı kalıntıları incelendiğinde, şehir kurgusunun liman ve çevresinde şekillendiği anlaşılmaktadır. Hellenistik Dönem'de inşa edildiği bilinen savunma sisteminden günümüze ulaşan sur duvarlarının büyük kısmı Ortaçağ'a aittir. 19. yüzyıla dek büyük oranda korunan surlar, 1930'lu yıllardan itibaren yıkıma uğramıştır. Lanckoronski'nin planına göre kentin yedi kapısı bulunmaktadır. Doğuda yer alan ve MS 2. yüzyıla tarihlendirilen Hadrianus Kapısı, Perge ve diğer kentlere ulaşan yol güzergâhı üzerindeki konumuyla, batıda yer alan Tophane Kapısı ve Kale Kapısı ise Döşeme Boğazı ile Trebenna'ya ulaşan yol güzergâhları açısından önem taşımaktadır.⁶⁰⁰

Günümüzde Cumanın Camii olarak bilinen ve Bizans Dönemi'nde kilise olarak kullanılan yapıdaki araştırmalar, kilisenin Roma Dönemi agorasının üzerine inşa edildiğini göstermektedir. G. Kaymak, batı duvarında devşirme malzeme olarak kullanılan Dor düzenindeki sütun tamburları ve sütun başlıklarının MÖ 2. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmesi gerektiğini öne sürmüştür.⁶⁰¹ Kilisede yer alan yuvarlak planlı ve Korinth düzeninde altı sütuna sahip olan *monopteros* da, Pamphylia Bölgesi'ndeki diğer örnekler ışığında MS 2. yüzyıla tarihlendirilmiştir.⁶⁰²

⁵⁹⁸ F. Büyükyörük ve C. Tibet (1999-2000). 1998-1999 Yılı Antalya Doğu Nekropolü Kurtarma Kazıları, *Adalya* (4). s. 115 - 171

⁵⁹⁹ Bosch, 1957, **a.g.k.**, 42

⁶⁰⁰ N. Gökalp (2008). *Attaleia Kent Tarihi ve Yazıt Korpusu*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi, s.61

⁶⁰¹ Söz konusu mimari elemanların tarihlendirmesi ve Pergamon Yukarı Agora'da yer alan tapınağın mimarisi ile karşılaştırması için bkz: G. Kaymak (1997). *Die Baugeschichte der Cumanın Camii in Antalya und ihre byzantinischen Ursprünge. Bauaufnahme – Bauforschung – Denkmal pflege*, Doktora Tezi, Technische Universität Wien, s. 138-142

⁶⁰² Aniketos adındaki bir kişi tarafından yaptırılan yapı için bkz: Kaymak, 1997, **a.g.k.**, 143-165

Roma Erken İmparatorluk Dönemi inşa faaliyetleri içerisinde ele alınabilecek bilinen tek yapı örneği ise Hıdırlık Kulesi'dir. Özgün işleviyle anıt mezar olan ve kent gelişimi üzerinde belirleyici rolü olmayan bir yapı üzerinden, belirli bir dönemdeki şehir kurgusuya ilgili çıkarımlar yapmak oldukça güçtür. Tüm bunlara rağmen, Hellenistik Dönem kalıntıları ile Roma Dönemi Agorası, monopteros ve kısmen kent kapılarının yerlerinin biliniyor olması, şehirciliğin liman ile çevresinde şekillendiğinin göstergesidir.

Yapı için kesin bir tarihlendirme önerisinde bulunulamasa da, batı etkili bir mimari formun Attaleia'da yer bulması şehircilik açısından önemlidir. Nitekim Roma Erken İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilen yapılar arasında yer alan Side Dionysos Tapınağı'nın plan özellikleri de, Pamphylia Bölgesi'nin Roma'nın batı eyaletlerinde görülen mimari uygulamalardan etkilendiğine işaret etmektedir. Roma İmparatorluk Dönemi'nde Pamphylia kentleri özelinde İtaliyeli yerleşimcilerin imar faaliyetlerindeki rolü düşünüldüğünde, bu denli anıtsal yapıların batıdaki mimari üslup ve formlardan etkilenmiş olması beklenilebilir. Pamphylia Bölgesi için oldukça özel bir yere sahip olan bu anıt mezarda gerekli çalışmaların yapılması halinde, daha net verilerin ortaya çıkması olasıdır.

Yapı kalıntıları dışında, kentten ele geçen epigrafik buluntular da şehircilik üzerine fikir vermesi açısından önemlidir. M. Plautius Silvanus, M. Calpurnius Rufus, G. Licinius Mucianus, L. Luscius Ocrea ve M. Petronius Umbrinus'un onurlandırıldığı yazıtlar⁶⁰³, yönetimde görev alan bu kişilerin kent için imar faaliyetlerinde bulunmuş olma ihtimalini akla getirmektedir. Dea Roma ve Tiberius oğlu Drusus'un rahibinin onurlandırıldığı yazıt⁶⁰⁴, MS 1. yüzyılda kentteki Tanrıça Roma kültünün varlığına işaret etmektedir. M. Iulius Sanctus'un, İmparator Vespasianus'un ölümünün ardından bir kemer yaptırdığını belirten yazıt da⁶⁰⁵, Roma Erken İmparatorluk Dönemi'nde kentteki inşa faaliyetlerine işaret eden önemli epigrafik bulgulardandır.

3. TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDE PAMPHYLIA BÖLGESİNİN KENTSEL GELİŞİMİ

Roma İmparatorluk Dönemi, Anadolu genelinde olduğu gibi Pamphylia bölgesi için de şehircilik faaliyetlerinin doruk noktasına ulaştığı ve Pax Romana'nın etkileriyle kentlerin anıtsal yapılarla donatıldığı bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle

⁶⁰³ Söz konusu yazıtlar ve tanımlamaları için bkz: Gökalp, 2008, **a.g.k.**, 81-87

⁶⁰⁴ Gökalp, 2008, **a.g.k.**, 100-101

⁶⁰⁵ Gökalp, 2008, **a.g.k.**, 119-120

MS 1. yüzyılın başından itibaren Pamphylia kentlerinde geniş çaplı inşaa faaliyetleri yürütölmeye başlanmıştır. Bu inşaa faaliyetlerinin bir kısmı, çalışmanın konusunu da oluşturan Iulius-Claudiuslar ve Flaviuslar Dönemi içerisinde gerçekleşmiştir. Kentlerde gerçekleştirilen kazı çalışmaları ve araştırmalar sonucunda tarihlendirilebilen yapı kalıntılarından da anlaşılacağı üzere MS 2. ve 3. yüzyıllar, Pamphylia'nın şehircilik bakımından altın çağını oluşturmaktadır. Pamphylia kentlerinin oldukça ihtişamlı yapılar ile donatılığı bu dönem öncesindeki şehir kurgusu, İmparatorluk Dönemi kent planlamasının şekillenmesinde belirleyici rol oynamıştır. Bölgenin Roma Erken İmparatorluk Dönemi şehirciliğini ve bu dönemdeki yapı faaliyetlerini incelerken, tarihi süreç içerisindeki kentsel gelişimin de örneklerle aktarılması konu bütünlüğünün sağlanabilmesi adına önem arz etmektedir.

3.1. Hellenistik Dönem ve Roma Cumhuriyet Dönemi'nde Pamphylia Bölgesi'nde Kentsel Gelişim

Anadolu'nun güney kıyısında yer alan Pamphylia Bölgesi, kuzeyde Toroslar, güneyde ise Akdeniz olmak üzere kuzey-güney yönünde doğal sınırlara sahiptir. Bölgenin batısında Lykia, kuzeyinde Pisidia ve doğusunda Dağlık Kilika bulunmaktadır.⁶⁰⁶ Pamphylia'nın doğu ve batı sınırlarının zaman içerisinde siyasi gelişmelere bağılı olarak değişime uğradığı anlaşılmaktadır. Antik yazarlar, bölgenin sınırları hakkında birtakım bilgiler vermektedir. Batı sınırı, Strabon tarafından Olbia⁶⁰⁷, Plinius tarafından ise Phaselis⁶⁰⁸ olarak belirtilmiştir. Bölgenin doğu sınırı Strabon ve Skylaks tarafından Korakesion olarak verilmiştir.⁶⁰⁹ Plinius ile Ptolemaios ise Side'yi ve Melas nehrini sınır olarak kabul etmişlerdir.⁶¹⁰ Roma İmparatorluk Dönemi süresince bu sınırlar batıda Olbia, doğuda ise Korakesion olarak kabul edilmiştir.⁶¹¹

Perge, Side, Aspendos ve Sillyon, Pamphylia'nın en erken kurulan kentleri olma özelliğine sahiptir. Bu kentler arasında Hellenistik Dönem'de Side ile Aspendos, Roma

⁶⁰⁶ Bosch, 1957, **a.g.k.**, 13

⁶⁰⁷ Strabon, **a.g.k.**, XIV. 4.1

⁶⁰⁸ Plinius, **a.g.k.**, 5.26.96

⁶⁰⁹ Skylaks, *Periplous*, 101. Çev. G. Shipley. Exeter: Bristol Phoenix Press, 2011; Strabon, **a.g.k.**, XIV.4.2

⁶¹⁰ Ptolemaios, *Geographike Hyphegesis*, 5, 5, 2. Çev. K.Müller. Oxford: Alfredo Firmin Didot, 1883; Plinius, **a.g.k.**, 5.26.96

⁶¹¹ A. M. Mansel (1956e). *İlkçağ'da Antalya Bölgesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, s. 3. Pamphylia'nın önemli kentleri; batıdan doğuya doğru Atteleia, Perge, Sillyon, Aspendos, Side ve Lyrbe'dir. Olbia, Eudokias, Magydos, Elaibaris, Lyrboton Kome ise bölgenin daha küçük yerleşim birimleridir. Pamphylia bölgesine hayat veren ve aynı zamanda ulaşım açısından da önem taşıyan su kaynakları; Kestros (Aksu), Eurymedon (Köprüçay), Katarrhaktes (Düden Çayı) ve Melas (Manavgat)'tır. Bölgenin temel geçim kaynakları tarım, hayvancılık ve balıkçılık ve coğrafi konumu dolayısıyla da deniz ticaretidir. (V. Sevin (2001). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 163-175)

İmparatorluk Dönemi'nde ise Perge ile Side sürekli bir rekabet içerisinde olmuşlardır.⁶¹² Söz konusu kentlerdeki yapılar ve mimari kurgu incelendiğinde, Hellenistik Dönem'de şehircilik faaliyetlerinin hız kazandığı görülmektedir. Birer tepe yerleşimi olan Perge Akropolisi, Sillyon, Aspendos ve Lyrbe araziye bağlı kalınarak kurulmuş kentlerdir. Düz bir arazi üzerine kurulan Side ise, Attaleia'nın kuruluşuna dek bölgenin en önemli liman kenti konumunda kalmıştır.

Büyük İskender'in MÖ 334 yılında Pamphylia kentlerini egemenliği altına almasının ardından geçen yaklaşık iki yüzyıllık süreçte, bölge Hellenistik krallıkların hâkimiyet sahasında kalmıştır (Tablo 1). Büyük İskender'in ölümünün ardından MÖ 301 yılındaki İpsos Savaşı'na dek Antigonos Monophthalmos'un yönetiminde kalan⁶¹³ Pamphylia, MÖ 3. yüzyıl boyunca Seleukos ve Ptolemaios krallıklarının egemenlik mücadelesine sahne olmuştur.⁶¹⁴ III. Antiokhos'un Magnesia Savaşı'nda yenilmesinin ardından MÖ 188 yılında imzalanan Apameia anlaşması gereğince Perge ve batısındaki kentler Pergamon Krallığı'na devredilirken, doğu kentleri özgür kalmışlardır.⁶¹⁵

Pergamon Krallığı'nın topraklarını vasiyet yoluyla Roma'ya bırakmasının ardından, MÖ 129'da *Provincia Asia* kurulmuştur. Side'den ele geçen ve eyalet valisi Mannius Aquillius'un Pergamon – Side arasında yaptırdığı yolu gösteren miltaşı, Pamphylia'nın *Provincia Asia*'ya dâhil edildiğine işaret etse de bölgenin bu dönemde Roma hâkimiyetine girip girmediği konusu tartışmalıdır.⁶¹⁶ MÖ 2. yüzyıl sonlarından itibaren Roma, Anadolu'nun güney kıyılarındaki korsanlık faaliyetleri ile baş etmiştir. Söz konusu korsanlık faaliyetlerine karşı MÖ 67 yılına dek mücadele edilmiş ancak başarılı olunamamıştır. MÖ 67 yılında Pompeius komutasındaki Roma ordusu, Korakesion'da korsanları yenilgiye uğratmış ve Anadolu'nun güney kıyıları için oldukça önemli olan korsan sorununu ortadan kaldırmayı başarmıştır.⁶¹⁷

MÖ 57 yılında Pamphylia, Cicero'nun da valilik görevinde bulunduğu *Provincia Cilicia* eyaletine dâhil edilmiştir.⁶¹⁸ MÖ 44 yılında *Provincia Cilicia* ortadan kaldırılarak Syria eyaleti ile birleştirilmiştir. MÖ 43 yılında Asia eyaleti valisi Publius Lentulus Spinther'in senatoya göndermiş olduğu raporda Side'nin doğu sınır kenti

⁶¹² Burrel, 2004, **a.g.k.**, 181

⁶¹³ Pekman, 1989, **a.g.k.**, 20

⁶¹⁴ Brandt, 1992, **a.g.k.**, 41

⁶¹⁵ Bosch, 1957, **a.g.k.**, 34

⁶¹⁶ Özdizbay, 2008, **a.g.k.**, 849

⁶¹⁷ Nolle, 1993, **a.g.k.**, 72 ; F.S. Alanyalı, 2016, **a.g.k.**, 431

⁶¹⁸ H. Hellenkemper ve F. Hild. (2004). *Lykien und Pamphylien – Tabula Imperii Byzantini II*. Wien: Verlag der Österr. s. 103

olarak verilmesi, bölgenin bu dönemde Provincia Asia'ya dâhil edildiğini göstermektedir.⁶¹⁹ Caesar'ın öldürülmesinin ardından doğu eyaletlerine hükmeden Marcus Antonius, MÖ 36 yılında Doğu Pamphylia kentlerini Galatia kralı Amyntas'ın yönetimine bırakmıştır. Bölgenin idari durumu, Amyntas'ın MÖ 25 yılındaki ölümüne dek herhangi bir değişikliğe uğramamıştır.⁶²⁰

Pamphylia Bölgesi'nin Hellenistik Dönem şehirciliği incelendiğinde, kentsel gelişimin araziye bağlı olarak şekillendiği görülmektedir. Pamphylia kentlerinin şehir planlamacılığının oluşumunda düz hatlar şeklinde ilerleyen cadde ve sokaklar birincil derecede öneme sahiptir. Kamusal yapılar, konutlar, anıtsal ve dini yapılar bu cadde ve sokakların etrafında ya da kesişim noktalarında konumlandırılmıştır. Bu yönleriyle Pamphylia kentleri, Batı Anadolu'da yer alan Miletos ve Priene örneklerinde gördüğümüz ızgara şeklinde düzenli plan sistemine sahip değillerdir.

Pamphylia kentlerindeki tahkimat sistemi ve ana kent kapıları, Hellenistik Dönem şehirciliği kapsamında en fazla dikkat çeken mimari unsurlardır. Perge aşağı kent surları ile oval avlulu güney kent kapısı ve yuvarlak kuleler, Hellenistik Dönem'de inşa edilmiş, Roma İmparatorluk Dönemi'nde birtakım değişikliklere uğrayarak kullanım görmeye devam etmiştir. Bölgenin en önemli liman kenti olan Side'de, yarımada'yı hinterlandından ayıran surlar ve ana kent kapısı da Hellenistik Dönem'de inşa edilmiştir. Sillyon kent surları ve avlulu ana kent kapısı, Hellenistik Dönem'de inşa edilen savunma sistemi örneklerinden bir diğeridir.⁶²¹ Kent kapısı girişinin her iki yanında bulunan kuleler ve ardında yer alan yarım daire planlı avlu tipi, Pamphylia bölgesi için karakteristik bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Surlar ve kent kapıları dışında Pamphylia kentlerinde yapılan çalışmalar sonucunda Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen bazı yapı kalıntıları bulunmaktadır. Perge Akropolis'inde yer alan ve Hellenistik Dönem agoraları olması muhtemel Peristylli Yapı I ve Peristylli Yapı II, Side'de agoranın kuzeyinde yer alan Konsollu ev (R1) ve Peristylli ev (R2) ile Sillyon ve Aspendos agoraları bu yapılara verilebilecek örneklerdendir.

⁶¹⁹ Bosch, 1957, **a.g.k.**, 44

⁶²⁰ Brandt, 1992, **a.g.k.**, 96 ; Nolle, 1993, **a.g.k.**, 73

⁶²¹ MÖ 2. yüzyılın sonuna tarihlenen kent surları, Side ve Perge'den farklı olarak artan korsanlık faaliyetlerine karşı inşa edilmiş olmalıdır. (Nosnov, 2009, **a.g.k.**, 33)

3.2. Roma Erken İmparatorluk Dönemi'nde Pamphylia Bölgesi'nde Kentsel Gelişim

İmparator Augustus, MÖ 31 yılındaki Actium zaferiyle birlikte Roma dünyasının tek ve mutlak hâkimi konumuna gelmiştir. Augustus'un eyalet sisteminde gerçekleştirdiği köklü değişimlere sahne olan imparatorluğun erken döneminde, Pamphylia Bölgesi'nin hangi eyalete dâhil edildiği konusu tartışmalıdır. Antik kaynaklar ve epigrafik kanıtların ışığında bilim insanları çeşitli fikirler öne sürmüştür. Pamphylia Bölgesi'nin Erken Roma İmparatorluk döneminde hangi eyalet ile birleştiği konusunda son yıllarda yapılan bazı çalışmalar, tartışmalı konunun çözümlenmesi adına önemli ilerlemeler kat edilmesini sağlamıştır.

MÖ. 25 yılında Galatia kralı Amyntas'ın ölümünün ardından Pamphylia'nın da içinde bulunduğu toprakların durumu ve bölgenin kendi idaresine bırakılıp bırakılmadığı sorusu önem arz etmektedir. Bu konuda Cassius Dio, Galatia kralı Amyntas'ın ölümünün ardından Pamphylia arazisinin kendi yönetimine bırakıldığını belirtmiştir.⁶²² Ancak Strabon Pamphylia'nın bu dönemde Provincia Galatia'ya dâhil edildiğinden bahsetmektedir.⁶²³ Amyntas sikkelerinin Side'de basılmış olması, bu dönemde Pamphylia bölgesinin en azından büyük bir kısmının Galatia eyaleti sınırları içerisinde olduğunu kanıtlamaktadır.⁶²⁴ Son yıllarda yapılan araştırmalar da, Amyntas'ın ölümünün ardından Augustus Dönemi'nde Pamphylia'nın Galatia eyaletine dâhil edildiğini göstermektedir.⁶²⁵

Side'de tiyatronun kuzeybatısında yer alan Dionysos Tapınağı, yukarıda sözü edilen olaylar esnasında inşa edilmiştir. Yapı ve çevresinde gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda elde edilen veriler, tapınağın Augustus'a ithafen inşa edilmiş bir imparator kültü tapınağı olabileceğine işaret etmektedir. Bunun dışında, tiyatro ve çevresinde yapılan kazı çalışmaları sonucunda Dionysos Tapınağı'na çağdaş başka bir yapıya ait izlere de rastlanmıştır. Müze Alanı'nda yer alan yarım daire planlı anıtsal yapıya ait mimari veriler, kentin bu kesiminde MÖ 1. yüzyılın ikinci yarısından itibaren inşa faaliyetleri yürütüldüğünü göstermektedir. Kentin merkezinde ve ana kent kapısından limana ilerleyen hat üzerindeki sütunlu caddelerin kesişim noktasında yer alan bu yapılar ile anıtsal bir meydan oluşturulmuş olması muhtemeldir. Side'nin ikinci büyük

⁶²² Cassius Dio, **a.g.k.**, 53.26.3

⁶²³ Strabon, **a.g.k.**, 12.5.1

⁶²⁴ Atlan, 1975, **a.g.k.**, 575

⁶²⁵ Özdzibay, 2008, **a.g.k.**, 858

kent kapısı olan Doğu Kapısı'nda gerçekleştirilen stratigrafik kazılar, yapının en erken evresinin MÖ 1. yüzyılın ikinci yarısı olduğunu ortaya koymaktadır. Bahsedilen yapıların kent içerisindeki dağılımları göz önüne alındığında, Hellenistik Dönem'den itibaren kent surları ile şekillenen doğal sınırlar içerisinde yer aldıkları gözlemlenmektedir.

Perge'de yazıtlar yardımıyla varlığı bilinen Sebaste Agora, Augustus Dönemi'nde inşa edilmiş olması muhtemel bir başka yapıdır. Henüz lokalizasyonu belirlenemeyen bu yapının konumu hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Perge Güney Hamam'ın III no.lu mekânında bulunan taban döşemesi ve aynı mekândan ele geçen seramik buluntuları da Augustus Dönemi'ne tarihlendirilmekte olup, hamamın inşasından önce burada var olan ve işlevi belirlenemeyen başka bir yapıya işaret etmektedir.

Pamphylia Bölgesi özelinde Augustus Dönemi'ne tarihlenen yapıların sayısının bu denli az olması, Anadolu'nun diğer kentlerinde aynı dönemde gerçekleşen inşa faaliyetlerinin yoğunluğu ile zıtlık içerisinde. Nitekim aynı dönemde önemli bir koloni kenti olan Pisidia Antiokheia'sında Augustus'a ithafen inşa edilmiş bir tapınak ve kutsal alan bulunmaktadır. Aynı şekilde, Augustus Dönemi'nde Pamphylia ile aynı eyalete bağlı olan Pisidia kenti Sagalassos'taki kentsel gelişim de dikkat çekici boyutlardadır.⁶²⁶ Komşu kentlerde durum bu iken, Pamphylia kentlerinin de Augustus Dönemi'nde imar faaliyetlerinde hareketlilik içerisinde olması beklenebilir bir durumdur. İleride yapılacak kazı çalışmaları ve araştırmalar, Pamphylia kentlerindeki Augustus Dönemi şehirciliğinin anlaşılabilmesi adına önem taşımaktadır.

Roma Erken İmparatorluk Dönemi'nde ve özellikle Cladius Dönemi'nden Vespasianus Dönemi'ne dek Pamphylia bölgesinin hangi imparator tarafından 'Lycia et Pamphylia' adıyla birleştirildiği tartışmalıdır. Suetonius, Pamphylia'dan bahsetmemekle birlikte, İmparator Cladius'un Lycia halkının iç anlaşmazlıkları sebebiyle elinden bağımsızlıklarını aldığını belirtir.⁶²⁷ Vespasianus'un ise Lycia'yı eyalet olarak düzenlediğini söyler.⁶²⁸ Cassius Dio, İmparator Cladius tarafından Lycia halkının bağımsızlığının alındığını ve Pamphylia ile birleştirildiğini aktarır.⁶²⁹ Tacitus, İmparator Galba'nın Pamphylia ve Galatia eyaletlerine Calpurnius Asprenas adında bir vali

⁶²⁶ Sagalassos'un Augustus Dönemi'ndeki kentsel gelişimi için bkz: M. Waelkens (2002). Romanization in the East. A case study: Sagalassos and Pisidia, *IstMitt* (52). s. 321-340

⁶²⁷ Suetonius, *a.g.k.*, 25.3

⁶²⁸ Suetonius, *a.g.k.*, 8.4

⁶²⁹ Cassius Dio, *a.g.k.*, 60.17.3

atadığından söz eder.⁶³⁰ Bu görüşten hareketle, Galba döneminde Pamphylia ile Galatia eyaletlerinin tekrar birleştiği yorumu yapılabilir. Fakat antik yazarlardan günümüze kalan bilgilerde ciddi biçimde tutarsızlık göze çarpmaktadır. Eğer Cassius Dio'nun aktardığı biçimde Cladius zamanında 'Lycia et Pamphyhia' eyaleti kurulduysa, Galba döneminde Pamphylia Lycia'dan bağımsız olarak Galatia ile birleşmiş olmalıydı. Bir başka ihtimal ise, Galba dönemine dek Pamphylia'nın henüz Lycia ile birleşmediği ve dolayısıyla zaten Galatia eyaletine dâhil olduğudur. Bu ihtimal de, Pamphylia'nın ilk defa Vespasianus döneminde 'Lycia et Pamphylia' eyaleti olarak birleştiği görüşünü desteklemektedir.⁶³¹

'Provincia Lycia et Pamphylia'nın hangi imparator ile birlikte ilk kez tesis edildiği konusunun bu denli belirsiz olmasının sebebi, günümüze ulaşmış antik kaynakların birbirleriyle tutarlı veriler sunmamasıdır. Bunun yanında, epigrafik kaynakların yeterli olmaması da konunun açıklığa kavuşamamasına neden olmuştur. Son yıllarda yapılan araştırmalar ve çalışmalar ile birlikte, 'Lycia et Pamphylia' hakkında önemli sonuçlara ulaşılmıştır. Özdizbay, 2004 ve 2005 Perge Kazı'sında kuzey – güney doğrultulu Sütunlu Cadde'nin batısında yer alan ve 9.insula önünde bulunmuş iki adet Latince yazıtlı payenin bu sorunun çözümü adına önemli olduğunu vurgulamıştır.⁶³² İmparator Nero döneminde diktirilmiş olan bu yazıtlarda 'Provinciae Galatiae et Pamphyliae' ibaresi geçmektedir. Özdizbay tarafından çevirileri yapılan yazıtlar⁶³³, Nero Dönemi'nde Pamphylia ile Galatia eyaletlerinin birleşik olduğunu ve bu sürecin Vespasianus dönemine dek sürdüğünü kanıtlar niteliktedir.

'Lycia et Pamphylia' eyaletinin ilk defa Vespasianus döneminde kurulduğunu destekleyen bir başka görüş ise, S.Şahin tarafından öne sürülmüştür. 1993 yılında Patara'dan ele geçen 'Yol Kılavuz Anıtı' üzerinde yapılan çalışmalar sonucunda bu anıtın Lykialılar tarafından MS.46 yılında İmparator Claudius onuruna diktirildiği

⁶³⁰ Tacitus, *Historae*, 2.9. Çev. C. H. Moore. Cambridge: Harvard University Press. 1931

⁶³¹ 'Lycia et Pamphylia' eyaletinin ilk defa Vespasianus döneminde kurulduğuna dair görüşler için bkz: S.Şahin ve M.Adak. (2007). *Stadiasmus Patarensis. Itinera Romana Provinciae Lyciae*; Özdizbay. 2012, **a.g.k.**, 16-20; F.Onur. (2008), Two Procuratorian Inscriptions From Perge, *Gephyra* (5), s.53-66; Brandt, 1992, **a.g.k.**, 99

⁶³² Özdizbay, 2008, **a.g.k.**, 860

⁶³³ Özdizbay, 2008, **a.g.k.**, 860-861. Özdizbay tarafından yapılan çeviriler;

Yazıt A : "Tanrılaştırılmış Claudius'a, Galatia ve Pamphylia eyaletlerine ve tanrılaştırılmış Claudius ve Nero Claudius Augustus Germanicus'un muhafız birliği komutanına, tanrılaştırılmış Claudius'un azatlısı ve rahibi Tiberius Claudius Plocamus arkadaşlarına, onun varisi olarak (bu payeyi/kaideyi) diktirdi."

Yazıt B : "Tanrılaştırılmış Claudius'a ve Nero Claudius Caesar Augustus Germanicus'a, Galatia ve Pamphylia eyaletlerine, tanrılaştırılmış Claudius'un azatlısı ve rahibi Tiberius Claudius Plocamus arkadaşına, bu (payeyi/kaideyi) diktirdi."

anlaşılmıştır.⁶³⁴ ‘Stadiasmus Patarensis’ adı ile bilim dünyasına kazandırılan bu anıt, Lykia bölgesi içerisindeki kentlere ulaşım rotalarını ve Claudius’un Lykia bölgesi için yaptırdığı yol ağlarını bir liste şeklinde sunmaktadır. Söz konusu Yol Anıtı’ndaki verilerin sadece Lykia kentlerinde yaptırılan yolları kapsaması, bu dönemde henüz bir Lykia – Pamphylia eyaleti oluşumunun gerçekleşmediği kanısını yaratmaktadır. “Stadiasmus Patarensis” anıtının epigrafik bulguları ışığında, Claudius döneminde Lykia’nın eyalet yapıldığı, Pamphylia’nın ise Galatia eyaletine bağlı kalmaya devam ettiği anlaşılmaktadır.

Pamphylia Bölgesinin Augustus Dönemi’nden Vespasianus Dönemi’ne dek süregelen yaklaşık 100 yıllık zaman dilimindeki idari durumunun belirsizliği, son yıllarda yapılan ve yukarıda söz edilen araştırmalar ile birlikte açıklığa kavuşmuştur. Buna göre Pamphylia, Augustus Dönemi’nden Vespasianus Dönemi’ne dek Galatia eyaleti sınırları içerisinde kalmıştır. *Lycia et Pamphylia* eyaleti, ilk defa Vespasianus döneminde kurulmuştur. Kurulan yeni eyalet, Vespasianus döneminden Hadrianus Dönemi’ne dek imparator eyaleti statüsünde kalmıştır.⁶³⁵

Augustus’un ardından gelen Iulius – Claudius Hanedanlığı’na mensup diğer imparatorlarının yönetiminde, Pamphylia şehirciliği gelişimini sürdürmüştür. Bu dönem içerisinde özellikle Perge’de inşa faaliyetlerinin hız kazandığı görülmektedir. Tiberius ve Caligula’nın imparatorlukları döneminde kesin olarak tarihlendirilebilen herhangi bir yapı kalıntısı bulunmamakla birlikte, ele geçen yazıtlar bu dönemde kentte inşa faaliyetleri gerçekleştiğine işaret etmektedir. Kentin kuzeybatısında yer alan Cornutus Palaestra’sı, Claudius veya Nero Dönemi’nde inşa edilmiş ya da onarılmıştır. Niteliği kesin olarak belirlenemese de, kentin güneybatısında bulunan Z Yapısı’nın Nero Dönemi’nde inşa edilen kamusal bir bina olduğu düşünülmektedir.⁶³⁶ Bölgenin bir diğer önemli kenti olan Side’de bu dönemde inşa edildiği bilinen yapı kalıntısı bulunmamakla birlikte, Agora ve çevresinden ele geçen yazıtlar Claudius veya Nero Dönemi’nde kentte inşa faaliyetleri yürütüldüğünü göstermektedir.

Flaviuslar Dönemi, Pamphylia kentleri için siyasi olaylara bağlı olarak şehircilik faaliyetlerinde gelişmelerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Bölgedeki bu

⁶³⁴ S. Şahin. (2014) *Stadiasmus Patarensis: Itinera Romana Provinciae Lyciae*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları. s. 85

⁶³⁵ H.Brandt ve F.Kolb (2005). *Lycia et Pamphylia: Eine Römische Provinz im Südwesten Kleinasiens*, Mainz: Philipp von Zabern Verlag, s. 25

⁶³⁶ Ayrıca, kent surları dışına inşa edilen Tiyatro ve Stadion’un da MS 1. yüzyıldaki yapı programının ürünü olabileceğine dair düşünceler için bkz: Özdizbay, 2012, **a.g.k.**, 73-80

hareketliliğin birincil sebebi, Vespasianus Dönemi'nde *Lycia et Pamphylia* eyaletinin kurulması olmalıdır. Nitekim Perge'nin bu dönemde ilk defa *neokoros* ünvanı kazandığı da bilinmektedir. Perge'de yer alan Güney Hamam ve Demetrios – Apollonios Takı, kesin olarak Flaviuslar Dönemi'ne tarihlendirilen yapılardır. Side'de yer alan Vespasianus Anıtı da, bölgenin bu döneme tarihlendirilen en önemli yapılarından biridir.

Bölgede Roma Erken İmparatorluk Dönemi'nde inşa edildiği saptanan, ancak kesin olarak tarihlendirilemeyen yapılar da bulunmaktadır. Bu yapılardan biri, Hellenistik mimari etkisinin yoğun olarak gözlemlendiği Lyrbe Agorası'dır. Agorada yer alan tonozlu ve kemerli yapıların varlığı ile özellikle sütun başlıklarının stilistik özellikleri, araştırmacıların MS 1. yüzyılın ilk çeyreğinden MS 1. yüzyılın ikinci yarısına dek farklı tarihlendirme önerileri getirmesine sebep olmuştur. Perge Güney Kent Kapısı'nda yuvarlak kuleler arasına inşa edilen kemerli kapının da inşa tarihi problemlidir. Buna rağmen gerçekleştirilen ölçümler ve çalışmalar, yapının oval avludaki Hadrianus Dönemi düzenlemelerinden önce inşa edildiğini kanıtlamaktadır. Savunma amaçlı tasarlanmamış olan kemerli kapının, Pax Romana'nın başlangıcı ile Hadrianus Dönemi arasında inşa edilmiş olduğu düşünülmektedir. Tarihlendirmesi tartışmalı yapılardan biri de Attaleia'da yer alan Hıdırlık Kulesi'dir. Yapının mimari bezeme özellikleri ile Roma'da bulunan tipolojik benzerleri yardımıyla yapılan tarihlendirme önerileri, MS 1. yüzyıl ortalarından MS 2. yüzyıla dek geniş bir zaman dilimini kapsamaktadır.

Yukarıda bahsedilen yapıların yer aldığı kentler olan Perge, Side, Lyrbe ve Attaleia dışında diğer Pamphylia kentlerinde Roma Erken İmparatorluk Dönemi'ne kesin olarak tarihlendirilebilen herhangi bir yapı kalıntısı bulunmamaktadır. Kuşkusuz bu durumun en önemli sebebi, 1940'lı yıllardan itibaren bölgede gerçekleştirilen kazı çalışmalarında Side ve Perge'nin odak noktası olmasıdır. İlerleyen yıllarda yapılacak kazı çalışmaları ve araştırmalar, Aspendos ve Sillyon gibi bölgenin diğer önemli kentlerindeki Roma Erken İmparatorluk Dönemi şehirciliğinin anlaşılabilmesi adına önem taşımaktadır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Pamphylia Bölgesi'nde Roma Erken İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen ve bu çalışmada ayrıntılı olarak incelenen on yapı ışığında (Tablo 2), bölgedeki şehircilik faaliyetleri adına birtakım değerlendirmeler yapmak mümkündür. Söz konusu inşa faaliyetleri değerlendirilirken; yapıların kent içerisindeki konumları, benzer ve farklı mimari özellikleri, işlevsellikleri ve nitelikleri kendi içerisinde karşılaştırmalı olarak sunulmuş, ayrıca yapı formlarının bölgesel düzeyde kentler arası etkileşim içerisinde olup olmadığı konusu tartışılmıştır.

Pamphylia kentlerinin Iulius – Claudislar ve Flaviuslar Dönemi şehirciliği incelendiğinde, yapıların Hellenistik kent kurgusuna bağlı kalınarak konumlandırıldığı görülmektedir. Perge ve Side'de yer alan birden fazla yapı örneği ışığında, dönemin şehir planlaması üzerine değerlendirmeler yapılabilmektedir. Örneğin Perge'de, Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen yapıların birçoğu akropolde yer almasına karşın surlar ve ana kent kapısı aşağı şehirde inşa edilmiştir. Buna paralel olarak Roma Erken İmparatorluk Dönemi şehirciliği de Hellenistik Dönem'de sınırları belirlenen sur hattının içerisinde gelişim göstermiş, ancak Vespasianus Dönemi'nden itibaren sur dışında inşa faaliyetleri başlamıştır. Şehir planlaması, kentin iki ana caddesi olan kuzey-güney ve doğu-batı doğrultulu caddeler etrafında şekillenmiştir. Side'de ise tespit edilen Roma Erken İmparatorluk Dönemi yapılarının konumlandırılmasında, ana kent kapısından tiyatroya ulaşan cadde aksının belirleyici olduğu anlaşılmaktadır. Kentte bu döneme tarihlenen yapıların ağırlık merkezi tiyatro ve çevresidir. Tiyatroya ulaşan cadde üzerinde Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen yapı kalıntılarının bulunması, tarihsel süreklilik içerisinde bu caddenin şehir planlamasında etkili olduğunu kanıtlamaktadır.

Pamphylia kentlerindeki Roma Erken İmparatorluk Dönemi yapıları niteliksel ve işlevsel açıdan değerlendirildiğinde, anıtsallığın baskın olduğu bir mimari anlayışı ile karşılaşılmaktadır. Örneğin Perge'de ana caddelerin kesişim noktasında yer alan Demetrios-Apollonios Takı ve Side'deki Vespasianus Anıtı, dönemin en önemli anıtsal mimari örnekleridir. Söz konusu yapılar, imparatorun kent merkezinde onurlandırıldığının somut göstergeleri olmaları açısından önemlidir. Attaleia'da yer alan Hıdırlık Kulesi, kentteki önemli bir senatör için inşa edilmiş olması muhtemel anıt mezar örneklerinden bir tanesidir. Perge Güney Kent Kapısı'nda yuvarlak kuleler arasına Roma Erken İmparatorluk Dönemi'nde eklenen Kemerli Kapı da, Pax Romana

sürecinin doğal bir sonucu olarak savunma ihtiyacının ortadan kalkmasıyla inşa edilmiş anıtsal mimari örneklerinden bir diğeridir.

Pamphylia kentlerindeki dini ve kamusal yapılarda da anıtsal özelliklerin ön planda tutulduğu görülmektedir. Perge Güney Hamam ve Cornutus Palaestrası, boyutları bakımından kentin en görkemli ve anıtsal yapılarıdır. Pamphylia'nın en iyi korunmuş agora örneklerinden bir tanesi olan Lyrbe Agorası, bölgede Roma Erken İmparatorluk Dönemi inşa faaliyetleri kapsamında değerlendirilebilecek kamusal yapılardan bir diğeridir. Dönemin tek dini mimari örneği olarak karşımıza çıkan Dionysos Tapınağı'nın da kent içerisindeki merkezi konumu ve imparator kültü ile olan bağlantısı göz önünde bulundurulduğunda, söz konusu yapılar içerisinde ayrı bir yere sahip olduğu görülmektedir.

Roma Erken İmparatorluk Dönemi Pamphylia kentlerindeki inşa faaliyetlerinde kullanılan yapı malzemesi incelendiğinde, Hellenistik mimari geleneğinin devamı olarak yerel kesme blok taş kullanımının sürdüğü görülmektedir. Perge'de yer alan Hellenistik yuvarlak kuleler, Kemerli Kapı ve oval avlu isodomik örgü tekniği ile kesme blok taşlardan inşa edilmiştir. Aynı şekilde Cornutus Palaestrası'nın duvarları da yerel kireçtaşıdan yapılmıştır ve isodomik örgü tekniği özellikleri göstermektedir. Güney Hamam'ın Vespasianus Dönemi inşa evresine işaret eden mekânlarında ve Demetrios – Apollonios Takı'nda da yerel kesme blok taş kullanımını görmek mümkündür. Side Doğu Kapısı, kent surlarının mimarisine uygun olarak konglomera kesme blok taşlarla yapılmıştır. Vespasianus Anıtı ve Dionysos Tapınağı'nda da düzgün kesilmiş kireçtaşı blokların kullanıldığı görülmektedir. Attaleia'da yer alan Hıdırlık Kulesi'nde, temel yapı malzemesi olarak düzgün kesme traverten bloklar kullanılmıştır. Lyrbe Agorası'nı çevreleyen duvarlar, bosajlı ve düzgün kesme taşlardan isodomik örgü tekniğiyle inşa edilmiştir.

Bunların yanı sıra söz konusu yapılarda, taşıyıcı mimari unsur olarak söve ve lento kullanımının yaygın olduğu görülmektedir. Perge Cornutus Palaestrası'nın güney cephesinde yer alan giriş kapısı ve pencerelerde, Perge Güney Hamam'ın II ve III no.lu mekânlarının pencerelerinde, Attaleia Hıdırlık Kulesi'nin alt kat giriş kapılarında, Side Doğu Kapısı'nda ve Lyrbe Agorası'nda yer alan mekânların kapı ve pencerelerinde bu uygulamayı görmek mümkündür. Roma mimarlığının etkisiyle yapılara kazandırılan tonoz ve kemerin kullanımına ise Perge'de yuvarlak kuleler arasında yer alan Kemerli Kapı'da, Side'de Doğu Kapısı'nın E ve F kapılarında, Attaleia Hıdırlık Kulesi'nin üst

kat kapısı, ana mekân ve koridorlarında, Lyrbe Agorası'nda C ve F kapıları, 1 no.lu mekânın kapısı ve galerilerde rastlanmaktadır.

Bölgede bu dönemdeki inşa faaliyetlerinde kullanılan mimari düzenlerin genel olarak Hellenistik Dönem etkisinde şekillendiği görülmektedir. Perge'de yer alan Kemerli Kapı ve Demetrios Apollonios Takı'nda İon ve Dor unsurları bir arada kullanılmıştır. Lyrbe Agorası'nda da benzer biçimde İon ve Dor unsurlarının bir arada kullanıldığı görülmektedir. Attaleia'da yer alan Hıdırlık Kulesi'nin alt kat giriş kapısı, İon tarzındadır. Side Doğu Kapısı'nın duvarlarında, avluya bakan cephelerde yer alan saçaklık Dor düzenindedir. Vespasianus Anıtı ve Dionysos Tapınağı'nda yer alan sütun başlıkları ise, Korinth düzenine sahiptir.

Anadolu eyaletlerinde, Pax Romana süreci ile birlikte İmparatora ve dolayısıyla Roma devletine olan bağlılığın mimari yoluyla açıkça belli edilmesi, şehircilik faaliyetlerini belirleyen temel unsurlardan biri olmuştur. Söz konusu yapı faaliyetlerinde, imparator imgesi barındıran temel öğeler yazıt ve betim programlarıdır. Pamphylia Bölgesi'ndeki inşa faaliyetleri kapsamında değerlendirilen yapılarda da, imparator imgesi taşıyan yazıt ve betim programları dönemin siyasi ve dini konjonktürünü gözler önüne sermesi açısından önemlidir. Perge Cornutus Palaestrası, Demetrios – Apollonios Takı ve Güney Hamam ile Side Vespasianus Anıtı'ndaki yazıt programları, söz konusu inşa faaliyetlerinde imparatoru onurlandırma amacının birincil derecede önem taşıdığını göstermektedir.

Yapılardaki betim programlarında ise imparator imgesi, yazıtlara göre çok daha az sayıda örnekle temsil edilmektedir. Side'de Dionysos Tapınağı'nın yakınlarında ele geçen Augustus portresinin tapınağa ait olduğu düşünüldüğünde, Roma Erken İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen yapılar içerisinde en önemli bulguyu oluşturduğu söylenebilir. Vespasianus Anıtı'nda yapının ilk evresinde orta niş içerisinde yer almış olması muhtemel heykelin imparatora ait olduğu düşüncesi hakimse de, herhangi bir buluntuya ulaşılamaması nedeniyle kesin bir yargıya varmak imkansızdır.⁶³⁷

Pamphylia'nın Roma Erken İmparatorluk Dönemi'ndeki kentsel gelişiminde euergetesler önemli rol oynamışlardır. Bu dönemde, bölgede euergeteslerin imar faaliyetleri açısından en faal olduğu kentin Perge olduğu anlaşılmaktadır. Perge'de yer

⁶³⁷ Bu örnekler dışında Perge'de, MS 2. yüzyıldaki yapı programının bir ürünü olan Hadrianus Takı'na ait heykel kaidesinde Augustus'un adı geçmektedir. Ayrıca Güney Hamam'ın VI no.lu mekânından ele geçen ve Augustus olduğu düşünülen heykel de, yapıda Iulius – Claudius'lar Dönemi imparatorlarından birinin temsil edildiğini göstermektedir.

alan Cornutus Palaestrası, Demetrios – Apollonios Takı ve Güney Hamam'ın inşasının euergeteslerin katkılarıyla gerçekleştiği yazıtlar yardımıyla öğrenilebilmektedir. Perge örneğinde de görüldüğü üzere, MS 1. yüzyıldan itibaren artan euergesia faaliyetlerinin şehirciliğe doğrudan katkısı bulunmaktadır. Birçoğu İtaliyeli yerleşimcilerden oluşan euergetesler, imar faaliyetleri için finansman sağlamış ve bu sayede kent içerisindeki sosyal statülerini korumuşlardır.

Pamphylia'da yer alan ve bu çalışma kapsamında değerlendirilen iki yapı, Anadolu örneklerinden oldukça farklı mimari formları ile öne çıkmaktadır. Söz konusu yapılar bölgenin Akdeniz ticaretinde söz sahibi olan iki önemli kentinde, Side ve Attaleia'da yer alan Dionysos Tapınağı ve Hıdırlık Kulesi'dir. Bu yapılardan *pseudoperipteros* planlı Dionysos Tapınağı'na benzer örnekler İtalya ve Fransa'da, podyumlu ve yuvarlak formlu Hıdırlık Kulesi'ne tipolojik açıdan benzer örnekler ise İtalya'da bulunmaktadır. Plan ve form bakımından Anadolu'da benzerlerine çok nadir rastlanan bu iki yapı, Akdeniz kıyılarındaki Roma egemenliğinin mimarideki yansıması adına özgün birer örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Pax Romana sürecinden itibaren ortaya çıkan Romanizasyon ve İmparator kültür uygulamalarının yanı sıra, İtaliyeli yerleşimcilerin Pamphylia Bölgesi'ndeki faaliyetleri de göz önünde alındığında, anıtsal mimaride Roma etkisinde şekillenen yeni yapı formlarının oluşması ve Romalılaşma sürecine katkıda bulunulmuş olması doğal karşılanabilir.

Sonuç olarak; Hellenistik Dönem'de kentleşme sürecini tamamlamış olan Pamphylia şehirlerinin Roma Erken İmparatorluk Dönemi'nden itibaren bünyelerinde barındırdıkları Hellen mimari unsurlarını korudukları görülmektedir. Bunun yanında, yukarıda da sözü edildiği üzere plan ve form bakımından Roma etkili yapılar da bulunmaktadır. Çalışma kapsamında incelenen yapılarda, tonoz ve kemer uygulamaları gibi dönemin mimari teknolojisini yansıtan unsurlara rastlanmakla beraber, Hellenistik Dönem boyunca inşa faaliyetlerinde standart bir uygulama halini alan söve – lento birlikteliği ve yerel kesme blok taş kullanımına da devam edilmiştir.

Pamphylia kentlerinin planlamasında, düz hatlar şeklinde ilerleyen ana caddeler belirleyici olmuştur. Perge ve Side örneklerinde, Roma Erken İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen anıtsal yapıların büyük bir kısmı söz konusu ana caddelerin üzerinde veya kesişim noktasında yer almaktadır. Buradan da anlaşılacağı üzere, Romanizasyon olgusunun temellerinin atıldığı Roma Erken İmparatorluk Dönemi'nde Pamphylia kentlerindeki inşa faaliyetleri şehrin merkezi noktalarında gerçekleşmiştir.

Roma Erken İmparatorluk Dönemi, jeopolitik konumuyla öne çıkan Pamphylia Bölgesi'nin kültürel bağlamda Hellenistik altyapıya sahip kentleri için imar faaliyetlerinin hız kazandığı bir süreci temsil etmektedir. Roma'nın ekonomik ve politik alanlarda dünya devleti haline geldiği MS 2. yüzyıl öncesinde, Pamphylia Bölgesi'ndeki kentleşmede söz konusu Hellenistik geleneğin belireyici olduğu görülmektedir. Bununla birlikte dönemin mimari teknolojisi gereğince Roma tekniklerinin kullanımından kaçınılmamış, kozmopolit kent düzenine paralel olarak gelişim gösteren bir şehircilik anlayışına gidilmiştir.

KAYNAKÇA

- Abbasoğlu, H. (1982). *Pamphylia Bölgesi Roma Devri Hamamları*. Yayımlanmamış Doçentlik Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi
- Abbasoğlu, H. (1990). Perge Kazısı 1988 Yılı Ön Raporu. *KST*, (11-2) s. 211-227
- Abbasoğlu, H. ve Martini, W. (1996). Perge Akropolisinde 1994 Yılında Yapılan Çalışmalar. *KST*, (17-2) s. 121-127
- Abbasoğlu, H. (1997). Perge Kazısı 1995 Yılı Ön Raporu. *KST*, (18-2) s. 41-51
- Abbasoğlu, H. ve Martini, W. (1997). Perge Akropolisinde 1995 Yılında Yapılan Çalışmalar. *KST*, (18-2) s. 51-59
- Abbasoğlu, H. (1998). Perge Kazısı 1996 Yılı Ön Raporu. *KST*, (19-2) s. 81-93
- Abbasoğlu, H. ve Martini, W. (1998). Perge Akropolisinde 1996 Yılında Yapılan Çalışmalar. *KST*, (19-2) s. 93-105
- Abbasoğlu, H. ve Martini, W. (1999). Perge Akropolisinde 1997 Yılında Yapılan Çalışmalar. *KST*, (20-2) s. 179-194
- Abbasoğlu, H. (2004). Pamphylia Hamamları: Plan Açısından Bir Değerlendirme. 60. *Yaşında Fahri Işık'a Armağan – Anadolu'da Doğdu*. Ed. Taner Korkut. İstanbul, Ege Yayınları. s. 1-9
- Akarca, A. (1998). *Yunan Arkeolojisinin Ana Çizgileri I. Şehir ve Savunması*. Ankara: Türk Tarih Kurumu
- Akçay, B. (2007). *Perge Güney Hamamı Heykeltıraşlık Eserleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Alanyalı, H.S (2004). Perge Antik Kentindeki Şehircilik Anlayışı. *Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* (2) s.1-13
- Alanyalı, H.S (2010a). 2009 Yılı Side Tiyatrosu ve Çevresi Çalışmaları. *KST* (32) s. 436-452
- Alanyalı, H.S (2010b). Side Tiyatrosu ve Çevresi 2009 Yılı Çalışmaları. *ANMED* (8), s.94-103

- Alanyalı, H.S (2011a). Kazı ve Araştırma Çalışmaları-Side 2010. *KST* (33-2) s.521-543
- Alanyalı, H.S (2011b). Kazı ve Araştırma Çalışmaları-Side 2010. *ANMED* (9) s.100-112
- Alanyalı, H.S (2011c). Side'nin Roma Dönemi Pantheonu, *Anadolu* (38) s. 75-92
- Alanyalı, H.S (2013a). Side 2012 Yılı Çalışmaları. *KST* (35-1) s.451-471
- Alanyalı, H.S (2013b). Side 2011-2012 Yılı Çalışmaları. *ANMED* (11) s.121-133
- Alanyalı, H.S (2014a). Side 2013 Yılı Kazı ve Araştırmaları. *KST* (36-1) s. 273-298
- Alanyalı, H.S (2014b). Side 2013 Yılı Kazı ve Araştırmaları. *ANMED* (12) s. 94-108
- Alanyalı, H.S (2015a). Side 2014 Yılı Kazı ve Araştırmaları. *KST* (37-1) s. 253-276
- Alanyalı, H.S (2015b). Side 2014 Yılı Kazı ve Araştırmaları. *ANMED* (13) s. 114-131
- Alanyalı, H.S (2016). Side 2015 Yılı Kazı ve Araştırmaları. *ANMED* (14) s. 137-148
- Alanyalı, F.S (2016a). Side Dionysos (?) Tapınağı Işığında Tiyatro ile Çevresinin Kentsel Değişimi ve Dönüşümü. *Olba*, (24), s.419-450
- Alanyalı, F.S (2016b). Side- Kaybolan Bir Kentin Yeniden Keşfinin Hikayesi, *Mediterranean Journal of Humanities* (VI/2), s. 17-28
- Alanyalı, F.S (2017). Side-Bir Kentin Kayboluşunun Hikayesi, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* (155), s. 187-196
- Alkan, M (2011). Parerga to the Stadiasmus Patavensis (8): On the named places in the journeys of sacrifice recorded in the Vita of Sant Nicholas of Holy Sion. *Gephyra* (8) s.99-124
- Alp, Ş. (2005). *Antalya'da Bir Anıt Mezar: Hıdırlık Kulesi. Arkeolojisi, Röleve, Restorasyon ve Restitüsyon Projesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi.
- Alzinger, W. (1974). *Augusteische Architektur in Ephesos*. Wien: Österreichisches Archäologisches Institut Wien
- Ando, C. (2000). *Imperial Ideology and Provincial Loyalty in the Roman Empire*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press

- Atik, N. (1995). Die Keramik aus den Südthermen von Perge. *IstMitt* (30)
- Arca, Akdoğdu E.N. (2001). *Antik Çağ Lykia ve Pamphylia Kentlerinde Euergesia*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi
- Arrianos. *Anabasis* (Çev. E. I. Robson). Cambridge: Harvard University Press, 1967
- Atlan, S. (1975). Side’de Basılan Amyntas Sikkeleri. *Belleten* (39), s.575-613
- Ballance, M.H. (1958). Roman Roads in Lycaonia. *Anatolian Studies* (8), s.223-234
- Başaran, C. (1990). Mimari Bezemeler Işığında II. Yüzyıl Ionia ve Pamphylia’sı. *X. Türk Tarih Kongresi*, s.231-238
- Bean, G.E. (1965). *Side Kitabeleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi
- Bean, G.E. (1999). *Eskiçağda Güney Kıyılar*. (Çev. İ. Delemen-S. Çokay). İstanbul: Arion Yayınevi
- Birley, A.R. ve Eck, W (1993). M. Petronius Umbrinus. Legat von Cilicia, nicht von Pamphylia, *EpigrAnat* (21), s. 45-54
- Bosch, C.E. (1957). *Pamphylia Tarihine Dair Tetkikler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi
- Bowersock, G.W. (1965). *Augustus and The Greek World*. Toronto: Oxford University Press
- Brandt, H. (1992). *Gesellschaft und Wirtschaft Pamphyliens und Pisidien im Altertum*. Bonn:Habelt
- Brandt, H. ve Kolb, F (2005). *Lycia et Pamhylia, Eine Romische Provinz im Sudwestern Kleinasiens*. Mainz: Philipp von Zabern Verlag
- Bulgurlu, S. (1999). *Perge Kenti Hellenistik Güney Kapısı ve Evreleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Burrel, B. (2004). *Neokori: Greek Cities And Roman Emperors*. Leiden: Cincinati Classical Studies
- Burrel, B. (2006). False Fronts: Separating the Aedicular Facade from the Imperial Cult in Roman Asia Minor. *AJA* (110-3), s.437-469

- Büyükkolancı, M. (1996). *Pisidia Bölgesi Tapınak Mimarisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi
- Büyükkolancı, M. (2008). Side Dionysos Tapınağı'na İlişkin Yeni Bulgular. *Haluk Abbasoğlu'na 65. Yaş Armağanı-Euergetes* Ed. A.Özdizbay, İ.Delemen, Ö.Turak, S.Çokay. İstanbul. AKMED s. 239-262
- Büyükkolancı, M. (2010). Side Tiyatrosu Batı Parados Kazıları ve Side Dionysos Tapınağı'na İlişkin Yeni Bulgular. *Side'ye Emek Verenler Sempozyumu*. s. 92-105
- Büyükyörük, F. ve Tibet, C. (1999-2000). 1998-1999 Yılı Antalya Doğu Nekropolü Kurtarma Kazıları, *Adalya* (4). s. 115 – 171
- Cassius Dio. *Historiae Romane* (Çev. F. Millar). Oxford: Clarendon Press, 1964
- Cooper, J. S. (2008). Divine Kingship in Mesopotamia, A Fleeting Phenomenon. *Religion and Power: Divine Kingship in the Ancient World And Beyond* Ed. N.Brisch. Chicago: The Oriental Institute. s. 261-267
- Çokay, S. K. (2006). *Antalya Karaçalı Nekropolü*. İstanbul, Adalya Ek Yayın Dizisi – 4
- Darga, M. (1967). Side Dili İle Yazısı Hakkında Notlar ve Side Doğu Şehir Kapısında Bulunan Yazıt. *Belleten* (31) s.49-64
- Darga, M. (1983). Seleukeia Grekçe – Sidece Çift Dilli (Bilinguis) Yazıtı, *Anadolu Araştırmaları* (9). s. 401-410
- Dmitriev, S. (2005). *City Government in Hellenistic and Roman Asia Minor*, New York: Oxford University Press
- Dornisch, K. (1992). *Die Grieschischen Bogentore: Zur Entstehung und Verbreitung des griechischen Keilsteingewölbes*. Frankfurt: Europaeische Hochschulschriften
- Eck, W. (2000). Latein als Sprache Politischer Kommunikation in Städten der Östlichen Provinzen. *Chiron* (30), s. 641-660
- Eisner, M. (1986). *Zur Typologie der Grabbauten im Suburbium Roms*. Mainz: P. Von Zabern

- Ercenk, G. (1992). Pamphylia Bölgesi ve Çevresi Eski Yol Sistemi. *Belleten* (56). s. 361-370
- Ergin, G. (2013). *Anadolu'da Roma Hakimiyeti: Direniş ve Düzen*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Erim, K. T. (1990). *Aphrodisias*. İstanbul: Net Turistik Yayınlar
- Erkoç, S. (2012). *Anadoluda Julius Claudiuslar Dönemi Portre Sanatı*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Akdeniz Üniversitesi
- Fishwick, D. (1991). *The Imperial Cult in the Latin West*. Leiden: E.J.Brill
- Frankfort, H. (1948). *Kingship and The Gods*. Chicago: University of Chicago Press
- French, D. (1974). A Study of Roman Roads İn Anatolia: Principles and Methods. *Anatolian Studies* (24). s. 143-149
- French, D. (1980). Roman Road System of Asia Minor. *ANRW* (2-7.2). s.698-729
- French, D. (1981). *Roman Roads and Milestones of Asia Minor I: The Pilgrim's Road*. Oxford: British Archaeological Reports
- French, D. (1988). *Roman Roads and Milestones of Asia Minor II: An interim catalouge of Milestones*. Oxford: British Archaeological Reports
- French, D. (1997). Pre- and Early Roman Roads of Asia Minor: A Hellenistic Stadion-Stone from Ephesus. İzmir: *Arkeoloji Dergisi* (5)
- French, D. (2012). *Roman Roads and Milestones of Asia Minor vol III: Milestones. Fasc 3.1 Republican*. London: BIIA Electronic Monograph 1.
- French, D. (2014). *Roman Roads and Milestones of Asia Minor vol III: Milestones. Fasc 3.6 Lycia et Pamphylia*. London: BIIA Electronic Monograph 6
- French, D. (2016a). *Roman Roads and Milestones of Asia Minor vol III:Milestones. Fasc 3.9 An Album of Maps*. London: BIIA Electronic Monograph 9
- French, D. (2016b). *Roman Roads and Milestones of Asia Minor vol III:Milestones. Fasc 4.1 Notes on the Itineraria*. London: BIIA Electronic Monograph 10

- Friesen, S. J. (1993). *Twice Neokoros: Ephesus, Asia and the Cult of the Flavian Imperial Family*. Leiden: E.J. Brill
- Friesen, S. J. (2001). *Imperial Cults and the Apocalypse of John: Reading Revelation in the Ruins*. New York: Oxford University Press
- Gaius Suetonius Tranquillus. *De Vita Caesarum* (Çev. Fafo Telatar - F. Gül Özaktürk). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2008
- Gerding, H. (2002). *The Tomb of Caecilia Metelle: Tumulus, Tropaeum and Thymele*, Lund University
- Gökalp, N. (2001). *Roma İmparatorluk Çağında Likya ve Pamfilya Kentlerinde Ünlü Ailelerin Prosopografyası*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi
- Gradel, I. (2002). *Emperor Worship and Roman Religion*. Oxford: Oxford University Press
- Güven, S. (1987). Anadolu'da Roma Takları. T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı: IV. Araştırma Sonuçları Toplantısı, s. 103-109
- Habicht, C. (1970). *Gottmenschentum und Griechische Stadte*. Münih: Beck
- Habicht, C. (2006). *The Hellenistic Monarchies*. University of Michigan Press.
- Haverfield, F. (1915). *The Romanization of Roman Britain*, Oxford: Clarendon Press
- Hirschfeld, G. (1874). *Monatsberichte der Königlich Preussische Akademie des Wissenschaften zu Berlin*. Berlin: Akademie der Wissenschaften
- Hellenkemper, H. ve Hild, F. (2004). *Lykien und Pamphylien – Tabula Imperii Byzantini II*. Wien: Verlag der Österr
- Heredotos. *Historiai* (Çev. A. D. Godley). The Loeb Classical Library, Harvard University Press, 1926
- İlgım, M. (2008). *Afrodisyas-Sebasteion, Sevgi Gönül Salonu*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Işık, F, Işkan, H ve Çevik, N (2001). *Milliarium Lyciae: Patara Yol Kılavuz Anıtı*, Ön rapor. Anadolu-Akdeniz Kültürleri. Lykia IV

- Işık, F. (2008). Mopsos Mitosu ve Bilimsel Gerçekler: Perge ve Karatepe'nin Kuruluşu Üzerine. *Haluk Abbasoğlu'na 65. Yaş Armağanı-Euergetes* (1) Ed. A.Özdizbay, İ.Delemen, Ö.Turak, S.Çokay. İstanbul. AKMED s. 571-585
- İdil, V. (1989). Anadolu'da Roma İmparatorluk Devri Zafer Takları. *Jale İnan Armağanı*. İstanbul. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s. 351-362
- İnan, J. ve Rosenbaum. E. (1966). *Roman and Early Byzantine Portrait Sculpture in Asia Minor*. Londra: Oxford University Press
- İnan, J. (1979). Perge Kazısı 1978 Çalışmaları. *Belleten* (43) s. 875-879
- İnan, J. (1980). Perge Kazısı 1979 Çalışmaları. *Belleten* (44) s. 607-611
- İnan, J. (1981). Perge Kazısı 1980 Çalışmaları. *Belleten* (45) s. 365-369
- İnan, J. (1983). Neue Porträts von Perge. *Antike Kunst* (26). s. 119-120
- İnan, J. (1984). Perge Kazısı 1982 Çalışmaları. *KST* (5). s. 199-206
- İnan, J. (1985). Perge Kazısı 1983 Çalışmaları. *KST* (6). s. 322-344
- İnan, J. (1986). Perge Kazısı 1984 Çalışmaları. *KST* (7). s. 397-404
- İnan, J. (1987). Perge Kazısı 1985 Çalışmaları. *KST* (8). s. 137-151
- İnan, J. (1988). Perge Kazısı 1986 Çalışmaları. *KST* (9). s. 188-214
- İnan, J. (1989). Perge Kazısı 1987 Çalışmaları. *KST* (10). s. 197-217
- İnan, J. (1989). Der Demetrios Apollonios Bogen in Perge. *IstMitt* (39). s. 237-244
- İnan, J. (1992). Heraklesstatue vom Typus des 'Herakles Farnese' aus Perge zur Hälfte im Antalya Museum, zur Hälfte im Museum of Fine Arts in Boston. *MOYΣIKOΣ ANHP, Festschrift für Max Wegner zum 90. Geburtstag*. Ed. O. Brehm-S. Klie Bonn: Dr. Rudolf Habelt GMBH, s. 223-232
- İnan, J. (1997). Perge Tiyatrosu Yayın Çalışmalarının Ön raporu. *KST* (18-2). s.65-83
- İnan, J. (1998). *Toroslarda Bir Antik Kent, Lyrbe?-Seleukeia?*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

- İnan, J. (2000). Vorbericht über die Untersuchungen an der Fassade des Theaters von Perge. *AA* (2), s.285-340
- İplikçioğlu, B. (2007). *Hellen ve Roma Tarihinin Ana Hatları*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları
- İzmirligil, Ü. (1985). Side Tiyatrosu ve Çevresinde Kazı, Koruma, Onarım Çalışmaları (1984), *KST* (7), 387-395
- İzmirligil, Ü. (2005). Side Tiyatrosu ve Çevresinde Kazı, Koruma, Onarım Çalışmaları (2003), *14.Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, s. 283-285
- İzmirligil, Ü. (1986). Perge Demetrios Apollonios Takı. *IX. Türk Tarih Kongresi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. s. 513-518
- Jobst, W. (1980). Zur Lokalisierung des Sebasteion-Augusteum in Ephesos. *IstMitt* (30). s. 241-260
- Kadıoğlu, M., Gökay, K. ve Mitchell, S. (2011). *Roma Döneminde Ankyra*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Kahraman, S. A. (2011). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyehatnamesi: Kütahya – Manisa – İzmir – Antalya – Karaman – Adana – Halep – Şam – Kudüs – Mekke - Medine*, 9.Kitap 1.Cilt, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Kara, O. (2014a). Antalya Müzesi Müdürlüğü Başkanlığında Perge Antik Kenti 2013 Yılı Çalışmaları. *Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu* (23). s. 427-448
- Kara, O. (2014b). Perge 2013 Yılı Kazıları. *ANMED* (12). s. 277-291
- Kara, O. Demirel, M. (2015). Perge Antik Kenti 2012-2014 Yılı Kazıları. *Arkeoloji ve Sanat* (149). s. 7-24
- Kaya, M. A. (2005). Anadolu'da Roma Eyaletleri: Sınırlar ve Roma Yönetimi. *Tarih Araştırmaları Dergisi* (38). s. 11-30
- Kaya, M. A. (2000). *Anadolu'daki Galatlar ve Galatya Tarihi*. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları

- Kaymak, G. (1997). *Die Baugeschichte der Cumanin Camii in Antalya und ihre byzantinischen Ursprünge. Bauaufnahme – Bauforschung – Denkmal pflege*, Doktora Tezi, Technische Universität Wien
- Kaygusuz, İ. (1984). Perge: Unter Kaiser Tacitus Mittelpunkt der Welt. *EpigrAnat* (4). s. 1-8
- Keil, J. (1929). Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Ephesos. *ÖJH* (24). s. 5-68
- Kienast, D. (1999). *Augustus: Prinzeps und Monarch*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft
- Kleinbauer, E. W. (1987). The Double Shell Tetraconch Building at Perge in Pamphylia and the Origin of the Architectural Genus. *DOP* (41). s. 277-293
- Krencker, D. (1929). *Die trierer Kaiserthermen I: Ausgrabungsbericht und Grundsätzliche Untersuchungen römischer Thermen*. Augsburg: Dr. Benno Filser Verlag
- Krencker, D., Schede, M. (1936). *Der Tempel in Ankara*. Berlin: Walter de Gruyter
- Lanckoronski, K. G. (2004). *Pamphylia ve Pisidia Kentleri I: Pamphylia Çev.* S.Bulgurlu. Antalya: AKMED
- Laube, I. (2003). Die frühkaiserzeitliche Panzerstatue. *Die Akropolis von Perge 1. Survey und Sondagen 1994-1997*. Band I. Ed. H.Abbasoğlu, W.Martini. Mainz: Philipp von Zabern. s.151-155
- Lauter, H. (1972). Das Hellenistische Südtor von Perge. *Bonner Jahrbücher* (172). s. 1-11
- Lawrence, A. W. (1979). *Greek Aims in Fortification*. Oxford: Clarendon Press
- Levick, B. (1967). *Roman Colonies in Southern Asia Minor*. Oxford: Clarendon Press
- Macpherson, J. W. (1954). Roman Roads And Milestones of Galatia. *Anatolian Studies* (4). s. 111-120

- Magie, D. (1950). *Roman Rule in Asia Minor, To the End of the Third Century After Christ Vol: I-II*. Princeton-New Jersey: Princeton University Press
- Mansel, A. M. Akarca, A. (1949). Perge’de Kazılar ve Araştırmalar. *Antalya Bölgesinde Araştırmalar, No:2*. Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi
- Mansel, A. M. Bosch, C.E. ve İnan, J. (1951). 1947 Senesi Side Kazılarına Dair Ön Rapor. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi
- Mansel, A. M. Bean, G. İnan, J. (1956a). *Side Agorası ve Çevresindeki Binalar.1948 Yılı Kazılarına Dair Rapor*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi
- Mansel, A. M. (1956b). Side ve Perge Kazıları. *Belleten* (20). s. 334
- Mansel, A. M. (1956c). 1953 Antalya Bölgesi (Pamphylia) Kazılarına Dair Rapor. *Türk Arkeoloji Dergisi* (6-1). s. 5-10
- Mansel, A. M. (1956d). Bericht über Ausgrabungen und Untersuchungen in Pamphylien in den Jahren 1946-1955. *Archaeologischer Anzeiger* (71). s. 34-120
- Mansel, A. M. (1956e). *İlkçağ’da Antalya Bölgesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları
- Mansel, A. M. (1958). 1946-1955 Yıllarında Pamphylia’da Yapılan Kazılar ve Araştırmalar. *Belleten* (22). s. 211-240
- Mansel, A. M. (1963). *Die Ruinen von Side* Berlin: Walter de Gruyter
- Mansel, A. M. (1964a). Pamphylia Şehir Surları ve Kapıları. *Atatürk Konferansları I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi
- Mansel, A. M. (1964b). Side’deki Vespasianus Anıtı. *Belleten* (27). s. 185-208

- Mansel, A. M. (1966). Side'nin Doğu Şehir Kapısında Bulunan Silah Kabartmaları. *Belleten* (30) s. 351-375
- Mansel, A. M. (1968). Side'nin Doğu Şehir Kapısı, 1966 Kazısına Dair Ön Rapor. *Belleten* (32) s. 127-138
- Mansel, A. M. (1970). 1969 Perge Kazılarına Dair Ön Rapor. *Türk Arkeoloji Dergisi* (18-2). s. 129-135
- Mansel, A. M. (1974). Perge Kazısı 1973 Çalışmaları. *Belleten* (38). s. 541-543
- Mansel, A. M. (1975). Perge Kazısı 1974 Çalışmaları. *Belleten* (39-2). s. 551-553
- Mansel, A. M. (1978). *Side 1947-1966 Yılları Kazıları ve Araştırmalarının Sonuçları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi
- Martini, W. (2003a). Topographie und Architektur. *Die Akropolis von Perge 1. Survey und Sondagen 1994-1997*. s. 11-78
- Martini, W. (2003b). Historische Schlußfolgerungen. *Die Akropolis von Perge 1. Survey und Sondagen 1994-1997*. s. 179-186
- Martini, W. (2003c). Akkulturationsgeschichtliche Forschungen auf der Akropolis von Perge, *Gießener Universitätsblätter* (36) s. 13-25
- McNicoll, A. (1997). *Hellenistic Fortifications from the Aegean to the Euphrates*. Oxford: Clarendon Press
- Mellor, R. (1981). The Goddess Rome. *ANRW* (17-2) s. 950-1030
- Mert, İ. H. (2005). Knidos Korinth Tapınağı. *Ramazan Özgan'a Armağan*. Ed. İ.H. Mert – M. Şahin. İstanbul: Ege Yayınları. s. 229-248
- Michalowski, P. (2008). The Mortal Kings of Ur, A Short Century Of Divine Rule In Ancient Mesopotamia. *Religion and Power: Divine Kingship in the Ancient World And Beyond* Ed. N.Brisch. Chicago: The Oriental Institute. s. 33-47
- Mitchell, S. (1993). *Anatolia: Land, Men and Gods in Asia Minor Volume I: The Celts in Anatolia and the Impact of Roman Rule*. Oxford: Clarendon Press.
- Mitchell, S. ve Waelkens, M. (1998). *Pisidian Antioch: The Site and its Monuments*, London: Classical Press of Wales

- Moortgat, A. (1997). Das antike Torgebäude in seiner baugeschichtlichen Entwicklung. *Baghdader Mitteilungen* (28). s. 5-68
- Newby, Z. (2005). *Greek Athletics in the Roman World: Victory and Virtue*. Oxford.
- Nissen, H. J. (2004). *Ana Hatlariyla Mezopotamya*. Çev. Zühre İlkelen. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları
- Nolle, J. (1988). Forschungen in Selge und Ostpamphylien, *Araştırma Sonuçları Toplantısı* (6), Ankara, s. 257-259
- Nolle, J. (1993). *Side im Altertum. Geschichte und Zeugnisse I: Inschriften griechischer Städte in Kleinasien* 43 Bonn.
- Nolle, J. (2001). *Side im Altertum. Geschichte und Zeugnisse II: Inschriften griechischer Städte in Kleinasien* 44 Bonn.
- Nosnov, K. (2009). *Greek Fortifications of Asia Minor 500 – 130 BC*. Oxford: Osprey Publishing
- Onur, F. ve Oktan, M. (2013). Parerga zum Stadiasmus Patarensis (12) : The Routes 56-57 : Phellos – Kyaneai – Myra. *Gephyra* (10) s. 94-105
- Onur, F. ve Alkan, M. (2011). Parerga to Stadiasmus Patarensis (6) : Route 54 (Patara – Phellos) and New Inscriptions. *Gephyra* (8) s. 64-80
- Onur, F. (2016). Patara Yol Anıtı. *Lukka'dan Likya'ya : Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un Ülkesi*. Ed. H.İşkan- E.Dündar. İstanbul:Yapı Kredi Yayınları. s. 570-577
- Onur, F. (2008). Two Procuratorian Inscriptions From Perge. *Gephyra* (5). s. 53-66
- Onurkan, S. (1969). Perge Artemis Kabartmaları ve Artemis Pergaia. *Belleten* (33). s. 303-325
- Otten, H. (1988). Die Bronzetafel aus Boğazköy. Ein Staatsvertrag Tuthalijas IV. *Studien zu den Boğazköy – Texten I*. Wiessbaden: Harrasowitz
- Özdizbay, A. (2008). Pamphylia-Perge Tarihi ve Roma İmparatorluk Dönemi Öncesi Perge'nin Gelişimi: Güncel Araştırmalar Işığında Genel Bir Değerlendirme. *Haluk Abbasoğlu'na 65. Yaş Armağanı-Euergetes* Ed. A.Özdizbay, İ.Delemen, Ö.Turak, S.Çokay. İstanbul. AKMED s. 839-873

- Özdizbay, A. (2010). Perge'den bir İmparator Kültü Rahibi Portresini Kimliklendirme Önerisi. *Adalya* (13). s. 195-205
- Özdizbay, A. (2012). *Perge'nin MS 1.-2. Yüzyıllardaki Gelişimi*. İstanbul: Ege Yayınları
- Özgen, H. M. (2009). *Anadolu'da Roma Dönemi Takları ve Tak Biçimli Kent Kapıları*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi
- Öztürk, A. (1999). *Architektur der Scaenae Frons des Theaters von Perge*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Universität Cottbus
- Öztürk, A. (2005). Perge Tiyatrosu Sahne Cephesinin Mimarisi: Araştırma Yöntemleri. *Eskiçağ'ın Mekânları, Zamanları, İnsanları*. Ed. L.Özgenel. Ankara: Homer Kitabevi s. 30-42
- Paribelli, R ve Romanelli, P (1914). Studi e ricerche archeologiche nell'Anatolia meridionale, *MonAnt* (23). s. 40-67
- Pekary, T. (1987). Seditio. Unruhen und Revolten im römischen Reich von Augustus bis Commodus, *Ancient Society* (18). s. 133-150
- Peker, G. (2012). *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Pamphylia'da Kent Memuriyetleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi
- Pekman, A. (1973). *Perge Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi
- Piesker, K. (2015). Auf den zweiten Blick: ein Rekonstruktionsvorschlag für den 'Dionysostempel' in Side. *IstMitt* (65). 151-183
- Plinius. *Naturalis Historia* (Çev. H. Rackham). Cambridge: Harvard University Press, 1967
- Plutarkhos. *Bioi Paraleloi, Alexandros* (Çev. F. Akderin). İstanbul: Alfa Yayınları, 2006
- Price, S.R.F (2004). *Ritüel ve İktidar: Küçük Asya'da Roma İmparatorluk Kültü*. Çev. T.Esin. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları
- Ptolemaios, *Geographike Hyphegesis*, (Çev. K.Müller). Oxford: Alfredo Firmin Didot, 1883

- Ramsay, W. M. (1960). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Çev. Mihri Pektaş, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi
- Radt, W. (2002). *Pergamon : Antik Bir Kentin Tarihi ve Yapıları*. Çev. S.Tammer. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Robinson, D.M. (1926). Roman Sculptures from Colonia Caesarea, *ArtB* (9-1)
- Scheid, J. (2005). Augustus And Roman Religion : Continuity, Conservatism and Innovation. *The Cambridge Companion To The Age of Augustus*. Ed. K.Galinsky. Cambridge University Press. s. 175-197
- Scherrer, P. (1995). *Ephesos. Der Neue Führer: 100 Jahre österreichische Ausgrabungen 1895-1995*. Wien: Österreichische Archäologisches Institute.
- Sevin, V. (2001). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi
- Skylaks, *Periplus*, (Çev. G. Shipley). Exeter: Bristol Phoenix Press, 2011
- Smith, R. R. (1987). The Imperial Reliefs from the Sebasteion at Aphrodisias. *JRS* (77). s. 88-138
- Smith, R. R. (2008). *Aphrodisias'tan Roma Portreleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Steskal, M. ve La Torre, M. (2008). *Das Vedio gymnasium in Ephesos*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften
- Strabon. *Geographika* (Çev. A. Pekman). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2012
- R. Stupperich (1991). Das Grabmal eines Konsularen in Attaleia. *İstMitt* (41), s. 417-422
- Şahin, S. (1994). Ein Vorbericht über den Stadiasmus Provinciae Lyciae in Patara, *Lykia: Anadolu-Akdeniz Arkeolojisi* (1), s. 130-137
- Şahin, S. (1995). Studien zu den Inschriften von Perge II: Der Gesandte Apollonios und seine Familie. *EpigrAnat* (25) s. 1-24
- Şahin, S. (1996). Studien zu den Inschriften von Perge III: Marcus Plancius Rutilius Varus und C.Iulius Plancius Varus Cornutus. Vater und Sohn der Plancia Magna. *EpigrAnat* (27). s. 115-126

- Şahin, S. (1999). *Die Inschriften von Perge I. Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien 54*. Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH
- Şahin, S. (2000). Bauhistorische-epigraphische Zeugnisse aus dem Theater von Perge. *Olba* (3). s. 199-209
- Şahin, S. (2002). Pamphylia / Lykia Sınır Kentleri: Olbia ve Diğerleri. *Lykia İncelemeleri I*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları. s. 9-33
- Şahin, S. ve Adak, M. (2007). *Stadiasmus Patarensis. Itinera Romana Provinciae Lyciae*. Gephyra Monografi Serisi I. İstanbul: Ege Yayınları.
- Şahin, S. (2009). Parerga zum Stadiasmus Patarensis (1) : Überlegungen zur Strecke 3 von Sidyma nach Kalabatia. *Gephyra* (6). s. 101-112
- Şahin, S. (2010a). Parerga zum Stadiasmus Patarensis (3) : Die Inschrift von Köybaşı in Zentrallykien. *Gephyra* (7). s. 137-152
- Şahin, S. (2010b). Parerga zum Stadiasmus Patarensis (4) : Mikron Oros Akarassos in Milyas. *Gephyra* (7). s. 153-160
- Şahin, S. (2011a). Stadiasmus Patarensis. Likya'nın Roma Yolları. *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* (136) s. 89-128
- Şahin, S. (2011b). Parerga zum Stadiasmus Patarensis (5) : STR 59 und Daseia von Bonda, *Gephyra* (8) s. 55-63
- Şahin, S. (2011c). *Stadiasmus Patarensis. Likya Eyaleti Roma Yolları*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları
- Şahin, S. (2014). *Stadiasmus Patarensis. Itinera Romana Provinciae Lyciae*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Şentürk, H. (2001). *Pamphylia Bölgesi'nde Perge'ye Ulaşan Yollar*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi
- Tacitus. *Annales* (Çev. A. J. Church - W. J. Brodribb). Londra: Macmillan and Co. , 1907
- Tacitus. *Historiae* (Çev. C. H. Moore). Cambridge: Harvard University Press, 1931

- Takmer, B.- Önen, N. T. (2008). Batı Pamphylia’da Antik Yol Araştırmaları: Via Sebaste’nin Perge – Klimaks Arası Güzergâhında Yeni Bir Yol Kalıntısı. *Adalya* (11) s. 109-132
- Takmer, B. (2010). Stadiasmus Patarensis için Parerga, (2) : Sidyma 1. Yeni Yazıtlarla Birlikte Yerleşim Tarihçesi. *Gephyra* (7). s. 95-136
- Taşlıalan, M. (1991). *Yalvaç. Pisidia Antiocheia*, İstanbul: Cem Matbaacılık
- Taylor, L.R. (1975). *The Divinty of the Roman Emperor*. Philedelphia: Porcupine Press
- Teraman, Ö. (2014). *Kent Mekânı Tasarımında İdeolojik Bir Temsil Aracı: Küçük Asya’da Roma İmparatorlar Kültü’nün Mimari Yoluyla Temsili*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi
- Tülek, F. (1998). *Efsuncu Orpheus, Orpheus, The Magician*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları
- Türkmen, M. (2001). *Perge Aşağı Şehir Surlarında Roma Dönemine İlişkin Gözlemler*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi
- Türkmen, M. (2008). Perge Aşağı Şehir Surları. *Haluk Abbasoğlu’na 65. Yaş Armağanı-Euergetes* Ed. A.Özdizbay, İ.Delemen, Ö.Turak, S.Çokay. İstanbul. AKMED s. 1187-1200
- Umurtak, G. (2003). A Short Report on a Group of Prehistoric Pottery. *Die Akropolis von Perge 1.Survey und Sondagen 1994-1997*. s. 81-87
- Uzunoğlu, H. ve Taşdelen, E. (2011). Parerga to Stadiasmus Patarensis (7) : New Inscriptions from the Territory of Phellos. *Gephyra* (8). s.81-98
- Ünver, G. (2012). *Yazıtlar Işığında Karia Kentlerinde Yurttaşların Kent İmarına Katılımları (MÖ I. – MS III. Yüzyıl)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi,
- Van Wonterghem, F. (1982). Monumento funnerario di un tribunus militum a Corfinio, *Acta Archaeologica Lovaniensa* (21), s. 99-125
- Varner, E. R. (2004). *Mutilation and Transformation. Damnatio Memoriae and Roman Imperial Portraiture*. E.J Brill

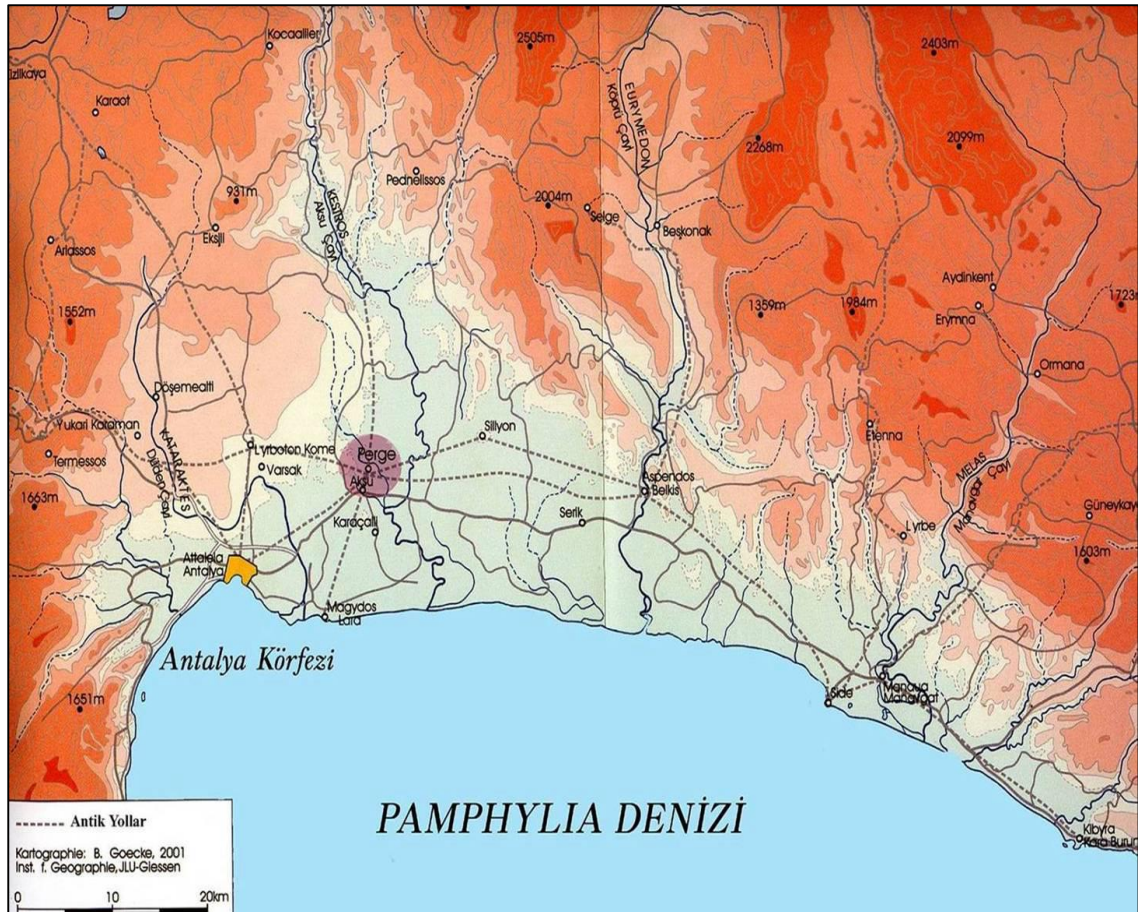
- Veyne, P. (1992). *Bread and Circuses: Historical Sociology and Political Pluralizm*, London: Penguin Books
- Vitruvius. *De Architectura* (Çev. Ç. Dürüşken). İstanbul: Alfa Yayınları, 2017
- Waelkens, M. (2002). Romanization in the East. A case study: Sagalassos and Pisidia, *IstMitt* (52). s. 311-368
- Walkbank, F. W. (2008). *Monarchies and Monarchic Ideas. The Hellenistic World*. Cambridge University Press
- Ward – Perkins, B. (1981). *Roman Imperial Architecture*, Yale University Press
- Woolf, G. (2008). Divinity and Power in Ancient Rome. *Religion and Power: Divine Kingship in the Ancient World And Beyond* Ed. N.Brisch. Chicago: The Oriental Institute. s. 243-261
- Woolf, G. (2012). *Rome: An Empires Story*. Oxford: Oxford University Press
- Wycherley, R. E. (1993). Antik Çağ'da Kentler Nasıl Kuruldu?, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları
- Yegül, F. (1982). A Study in Architectural Iconography : Kaisersaal and the Imperial Cult. *ArtB* (44-1). s. 7-31
- Yegül, F. (1986). *The Bath – Gymnasium Complex at Sardis*. Archaeological Exploration of Sardis 3. Cambridge- Massachusetts: Harvard University Press
- Yegül, F. (2006). *Antik Çağ'da Hamamlar ve Yıkanma*. İstanbul: Homer Kitabevi
- Yıldırım, N. (2013). Lyrbe/Seleukeia'dan Bereket Boynuzlu İon Başlıkları, *Mediterranean Journal of Humanities* (3-2), s. 287-295.
- Yıldırım, N. (2014). *Lyrbe Agorası*, Yaymlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Yıldırım, N. (2016). Pamphylia'dan Yeni Bir Yapı Örneği: Nektareion, *TÜBA-AR* (19), s. 281-291
- Yurtsever, A. (2012). *Side'de Romanizasyon Sürecinde Gladyatörler ve Agonlar*. Yaymlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

- Yurtsever, A. (2015). Neokoros Düşüncesinin Kökeni ve Gelişimi : Tanrı, Kutsal Krallık ve Yönetici İlişkisi. *AÜSBD* (15-2). s. 1-16
- Yurtsever, A. (2017). Side’de MS 1. – 3. Yüzyıllar Arasında Yumurta – Ok Bezemelerinin (İon Kymationu) Stilistik Değişimi ve Gelişimi, Anadolu, Arkeoloji, Zaman ve Mekân. Dumlupınar Üniversitesi V. Arkeoloji Sempozyumu, Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayıncılık, s. 251 - 271
- Zanker. P. (1988). *The Power of Images in the Age of Augustus*. Michigan: The University of Michigan Press

EKLER

EK – 1: Görseller

Görsel 1: Pamphylia Bölgesi

Kaynak: A. Özdzibay (2012). Perge'nin MS 1-2. Yüzyıllardaki Gelişimi, Adalya Ekyayın Dizisi 10, İstanbul: Ege Yayınları, s. 341.

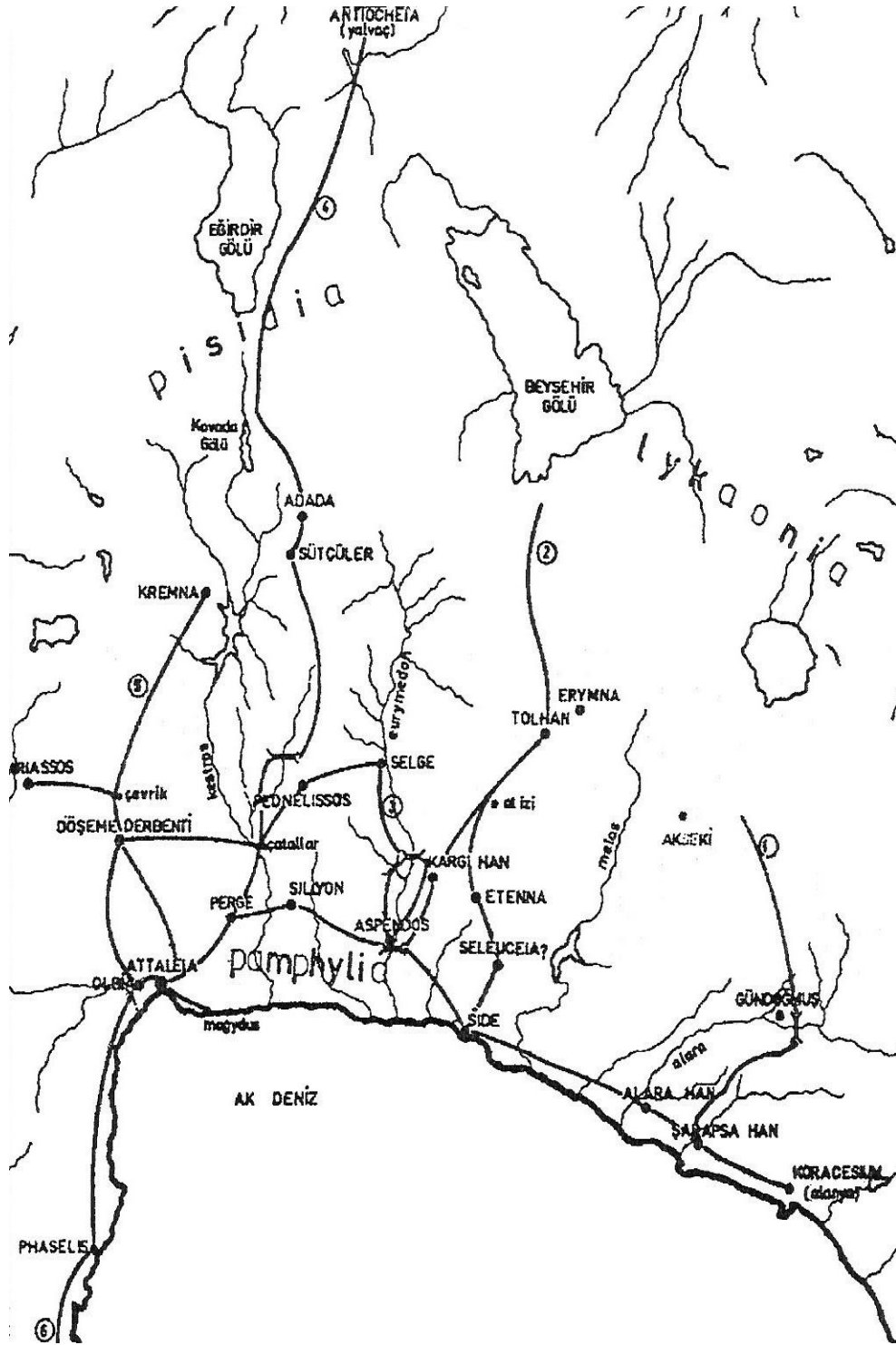
Görsel 2: Tabula Peutingeriana’da Pamphylia Bölgesi Yol Ağları

Kaynak: E. Weber. (1976). *Tabula Peutingeriana: Codex Vindobonensis 324*, Graz: Akademische Druck und Verlagsanstalt, Segment X

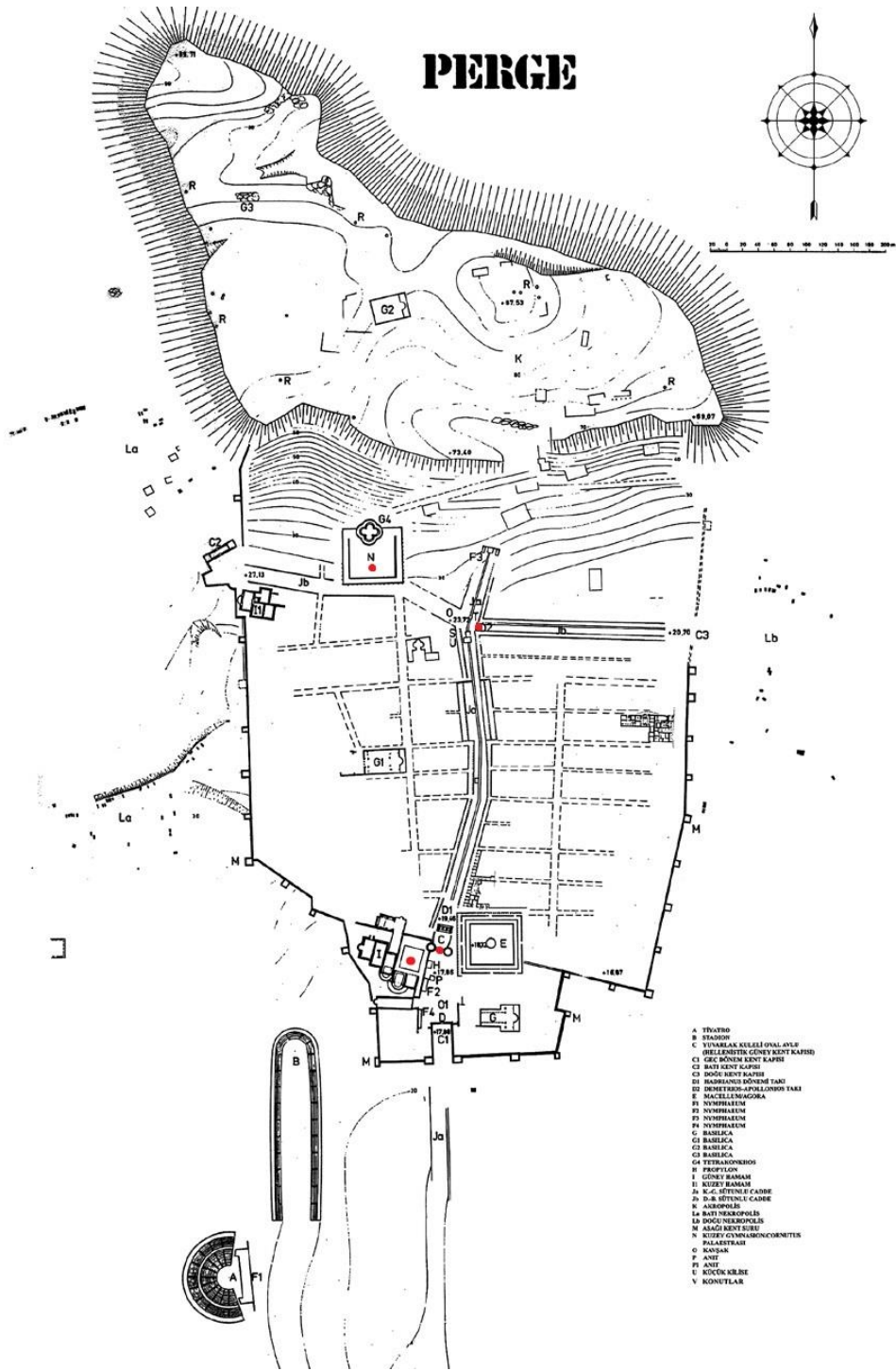
Görsel 3: Tabula Peutingeriana’da Belirtilen Anadolu Yol Ağları

Kaynak: D. H. French. (2016). *Roman Roads and Milestones of Asia Minor Vol 4: The Roads, Fasc. 4.1: Notes on the Itineraria*. London: BIIA Electronic Monograph 10 s. 86

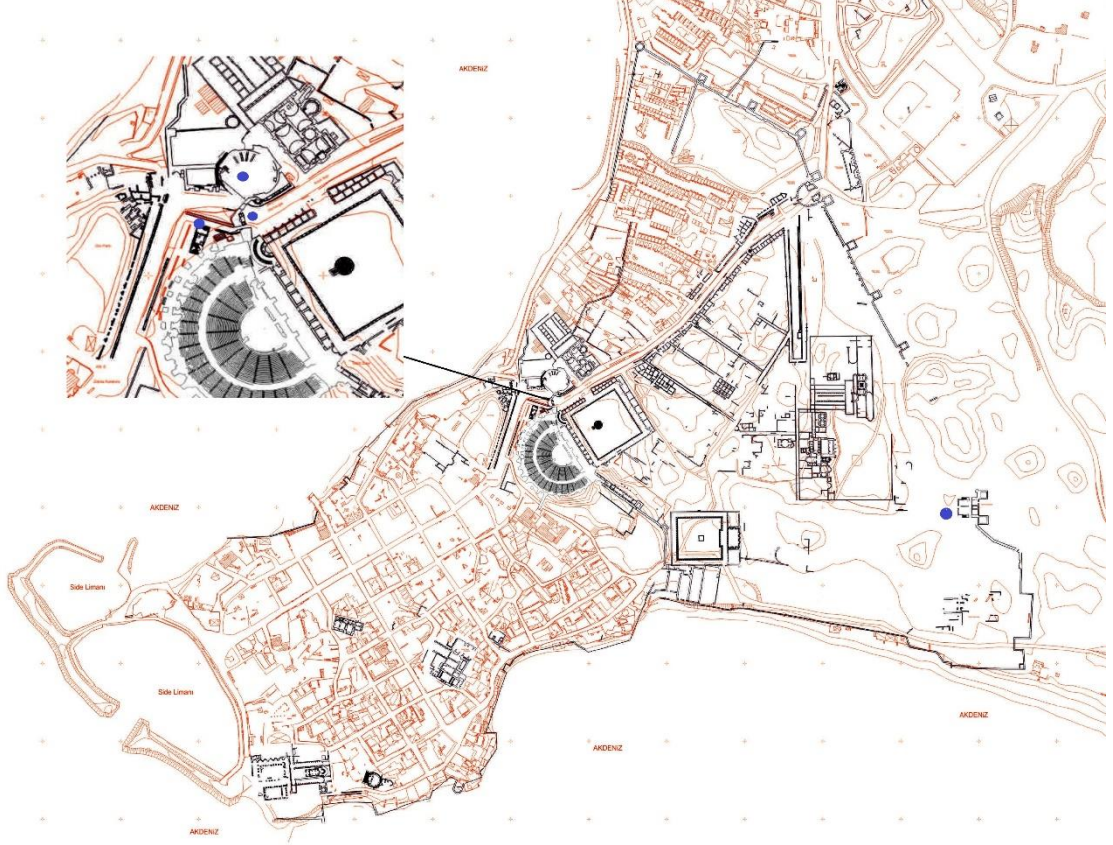
Görsel 5: G. Ercenk Tarafından Belirtilen Pamphlia Yol Ağları

Kaynak: G. Ercenk. (1992). Pamphylia Bölgesi ve Çevresi Eski Yol Sistemi. *Belleten* (56). s. 370, Levha 1

Görsel 6: Perge Kent Planı'nda Iulius - Claudiuslar ve Flaviuslar Dönemi Yapıları

Kaynak: A. Özdzibay (2012). *Perge'nin MS 1-2. Yüzyıllardaki Gelişimi*, Adalya Ekyayın Dizisi 10, İstanbul: Ege Yayınları, s.

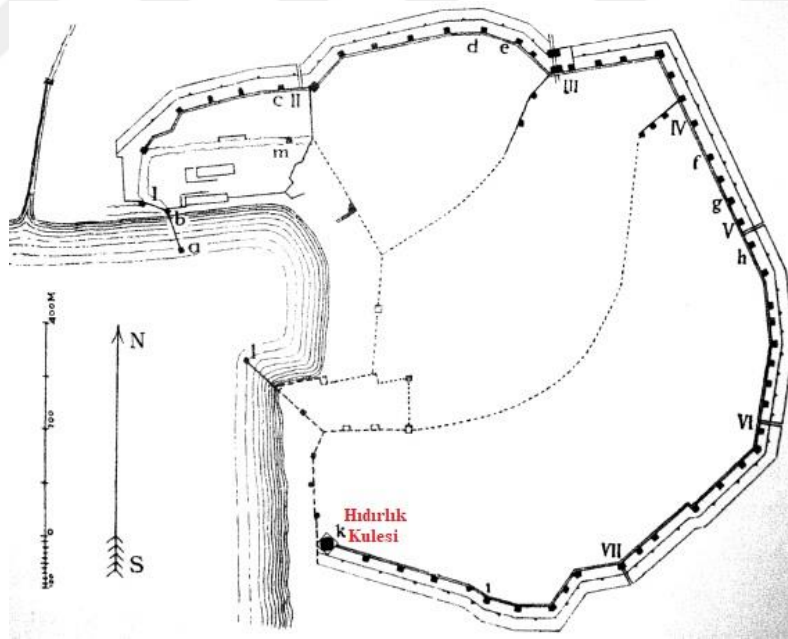
Görsel 7: Side Kent Planı'nda Iulius – Claudiuslar ve Flaviuslar Dönemi Yapıları

Kaynak: Side Kazı Arşivi

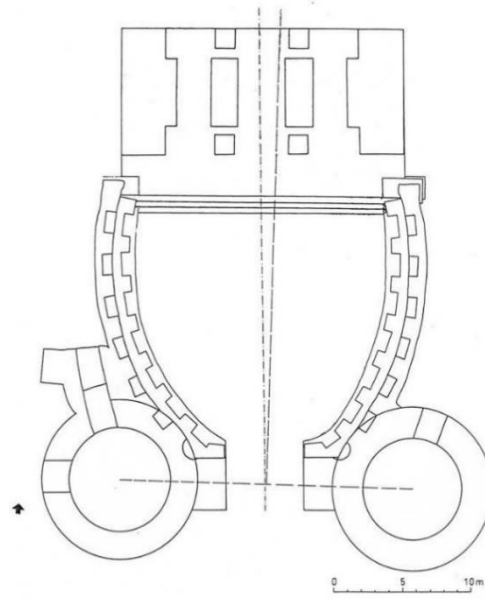
Görsel 8: Lyrbe Agorasının Kent Planı Üzerindeki Konumu

Kaynak: J. İnan. (1998). *Toroslarda Bir Antik Kent – Eine Antike Stadt im Taurusgebirge Lyrbe – Seleukeia ?*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Çiz. 3

Görsel 9: Attaleia Kent Surları ve Hıdırlık Kulesi

Kaynak: K. G. von Lanckoronski. (2004). *Pamphylia ve Pisidia Kentleri I: Pamphylia Çev. S.Bulgurlu*. Antalya: AKMED, s. 8, Res. 4

Görsel 10: Perge Hellenistik Güney Kent Kapısı ve Hadrianus Takı'nın Planı

Kaynak: S. Bulgurlu. (1999). Perge Kenti Hellenistik Güney Kapısı ve Evreleri. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çiz. 10.

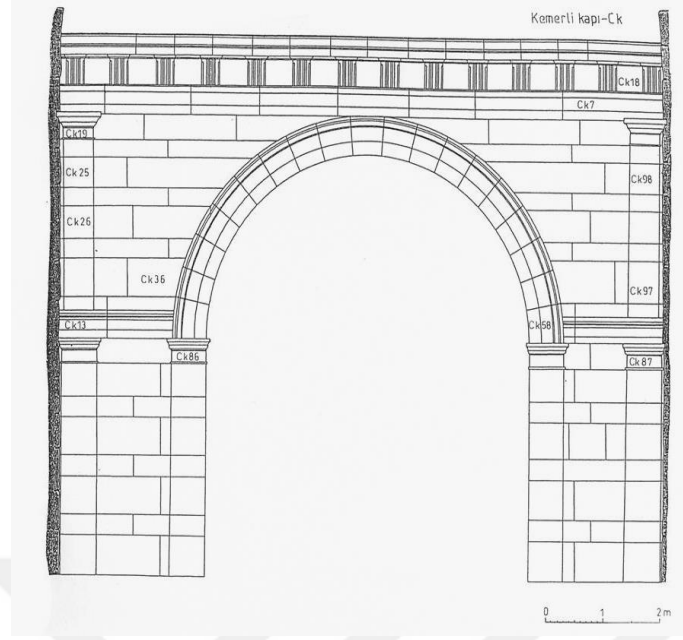
Görsel 11: Perge Hellenistik Yuvarlak Kuleler

Görsel 12: Batı Kuleinin İçerisinden İsodomik Duvar Örgü Tekniği Görünümü

Görsel 13: Kemerli Kapı Batı ve Doğu Pylon'lar

Görsel 14: Kemerli Kapının Rekonstrüksiyon Çizimi

Kaynak: S. Bulgurlu. (1999). Perge Kenti Hellenistik Güney Kapısı ve Evreleri. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çiz. 41.

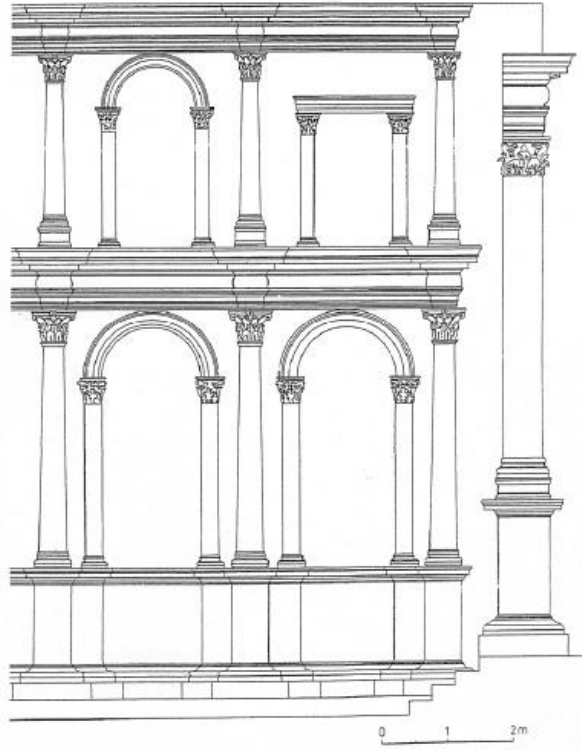
Görsel 15: Kemerli Kapı İle Kule Bedenine Oyulan Nişin Kesişim Noktası

Görsel 16: Oval Avlulu Güney Kent Kapısı'nın Kuzeyden Görünümü

Görsel 17: Oval Avlu Doğu ve Batı Duvar Görünümleri

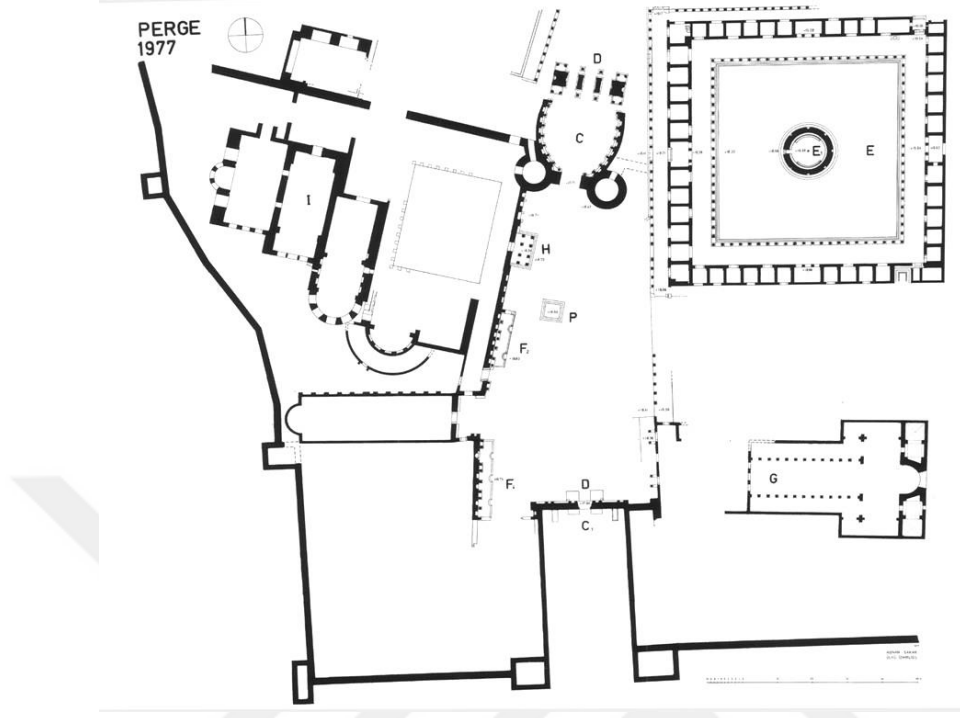

Görsel 18: Oval Avlu Cephe Mimarisi Çizimi

Kaynak: S. Bulgurlu. (1999). Perge Kenti Hellenistik Güney Kapısı ve Evreleri. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çiz. 53.

Görsel 19: Hadrianus Takı ve Güney Kent Kapısı'nın Kuzeyden Görünümü

Görsel 20: Güney Hamam ve Hellenistik Kent Kapısı İle Birlikte Kentin Güneyindeki Yapıları Gösteren Plan

Görsel 21: Cornutus Palaestrası'nın Akropolden Görünümü

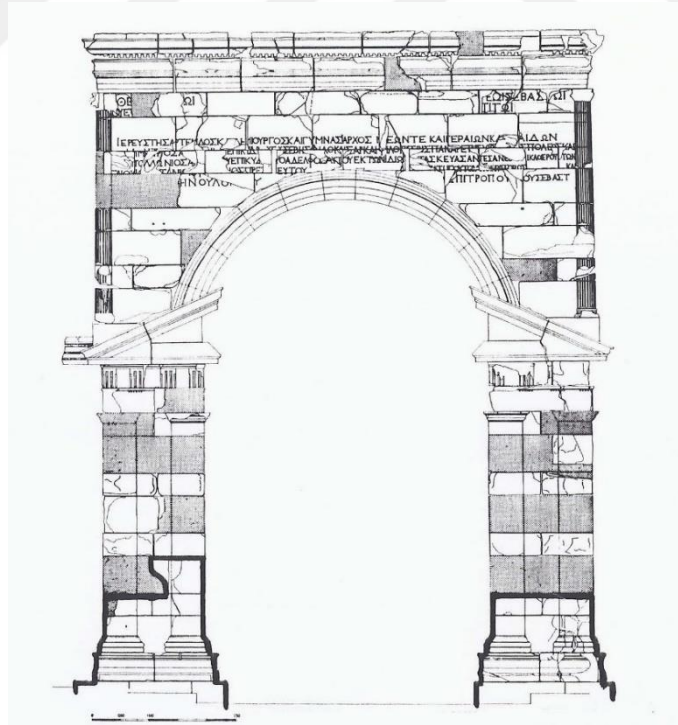
Görsel 22: Batı Cadde ve Cornutus Palaestrası Güney Duvarı

Görsel 23: Cornutus Palaestrası Güney Girişi ve Batı Cadde

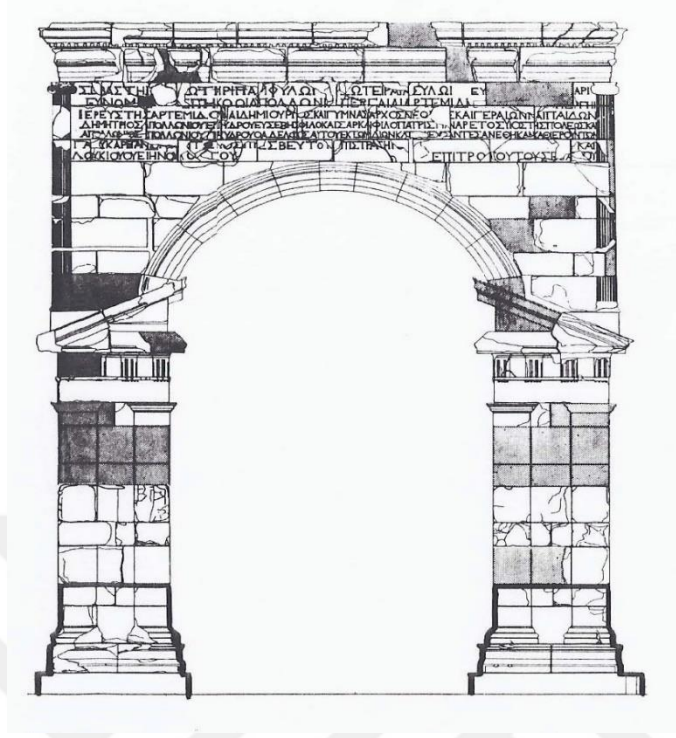

Görsel 24: Cornutus Palaestrası Batı Duvarı

Görsel 25: Demetrios - Apollonios Takı Doğu Cephe Restitüsyon Çizimi

Kaynak: Ü. İzmirligil (1986). *Perge Demetrios Apollonios Takı*, IX. Türk Tarih Kongresi, 21-25 Eylül 1981, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Levha 5.

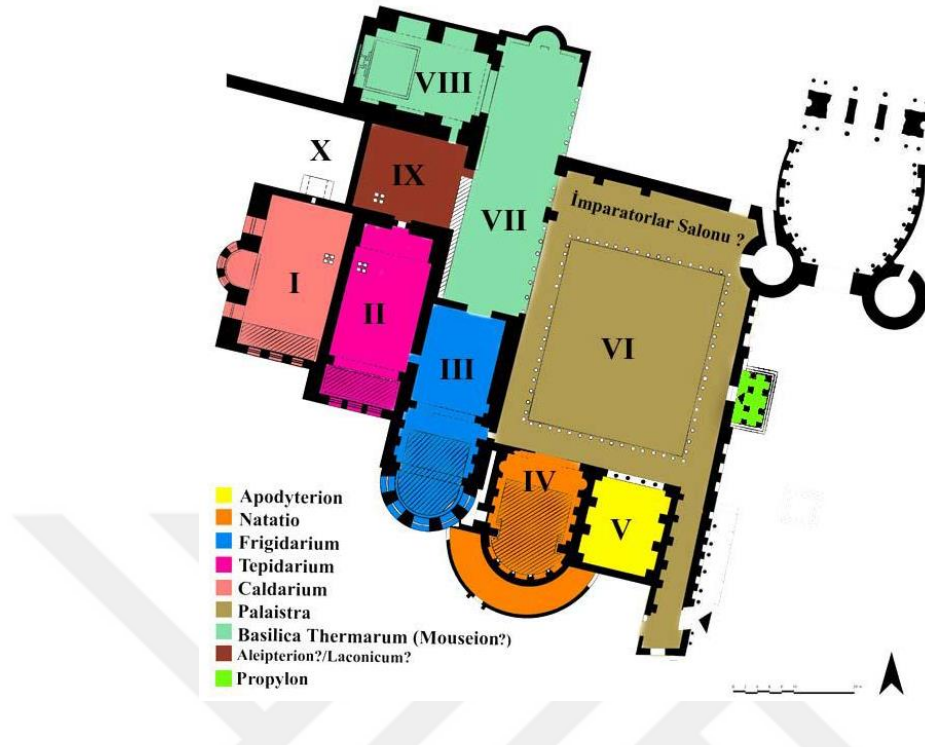

Görsel 26: Demetrios - Apollonios Takı Batı Cephe Restitüsyon Çizimi

Kaynak: Ü. İzmirilgil (1986). *Perge Demetrios Apollonios Takı*, IX. Türk Tarih Kongresi, 21-25 Eylül 1981, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Levha 4.

Görsel 27: Demetrios – Apollonios Takı Pylon’ları. Batıdan görünüş

Görsel 28: Perge Güney Hamam Planı

Kaynak: A. Özdzıbay (2012). *Perge'nin MS 1-2. Yüzyıllardaki Gelişimi*, Adalya Ekyayın Dizisi 10, İstanbul: Ege Yayınları, s. 358, Res. 41.

Görsel 29: Perge Güney Hamam VI no'lu Mekân. Güneydoğudan Genel Görünüş

Görsel 30: Perge Güney Hamam IV no'lu Mekân. Kuzeyden Genel Görünüş

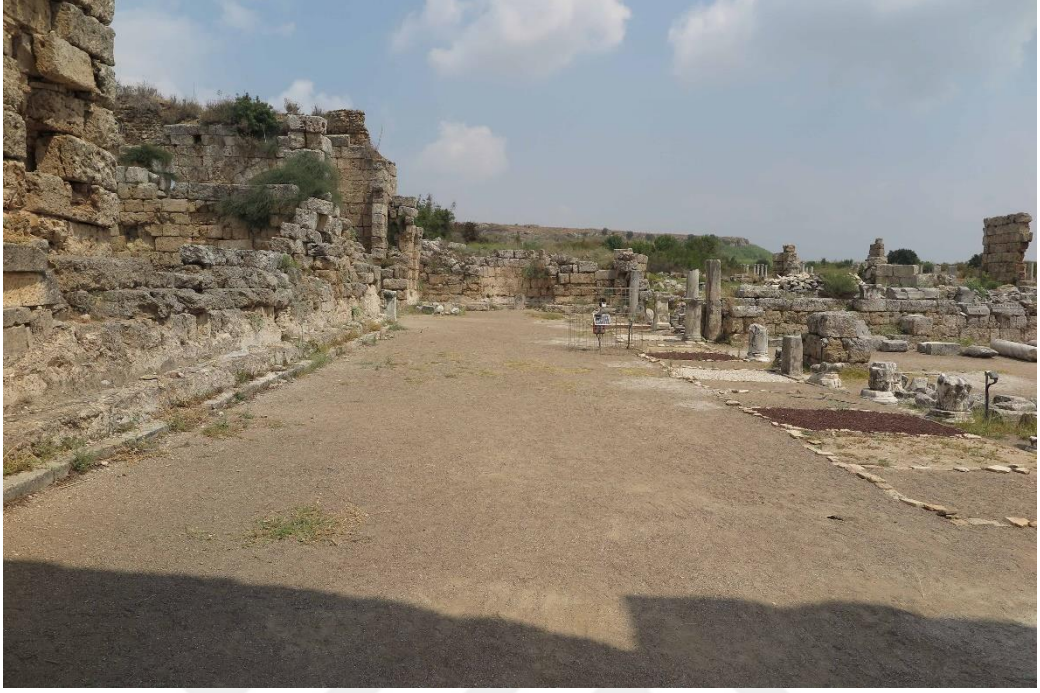
Görsel 31: Perge Güney Hamam III no'lu Mekân. Kuzeyden ve Güneyden Görünüş

Görsel 32: Perge Güney Hamam II no'lu Mekân. Kuzeyden ve Güneyden Görünüş

Görsel 33: Perge Güney Hamam I no'lu Mekân. Kuzeyden ve Güneyden Görünüş

Görsel 34: Perge Güney Hamam VII no'lu Mekân. Güneyden Görünüş

Görsel 35: Perge Güney Hamam VIII no'lu Mekân. Doğudan Görünüş

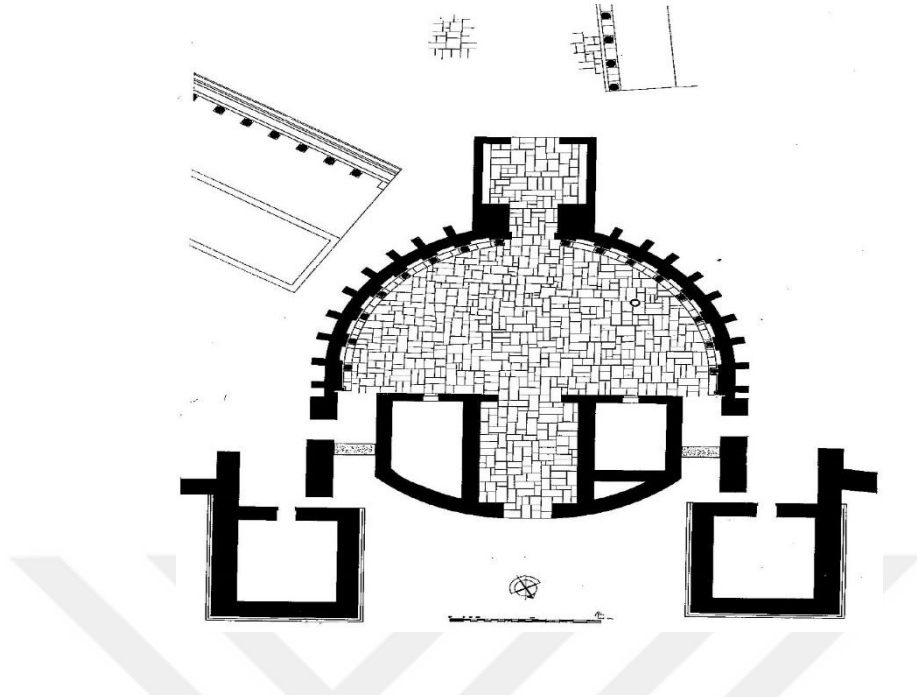

Görsel 36: Perge Kenti Hava Fotoğrafı. Güneyden Genel Görünüş

Kaynak: Antalya Müzesi Müdürlüğü Arşivi

Görsel 37: Perge Kuzey – Güney ve Doğu – Batı Doğrultulu Caddeler. Akropolden Görünüş

Görsel 38: Side Ana Kent Kapısı'nın Planı

Kaynak: A. M. Mansel. (1978). *Side 1947-1966 Yılları Kazıları ve Araştırmalarının Sonuçları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 49, Res. 41

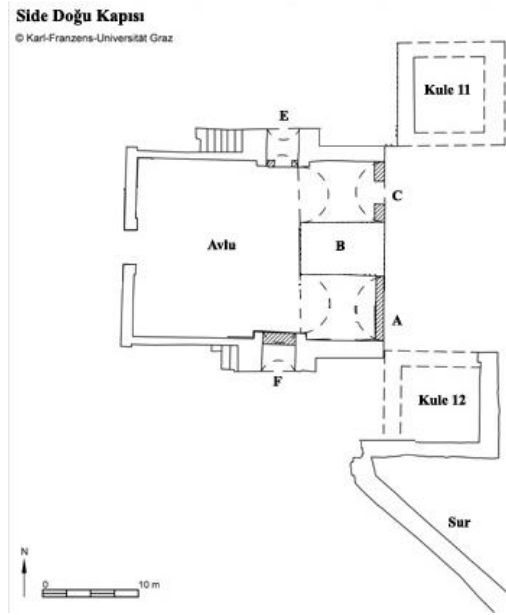
Görsel 39: Side Ana Kent Kapısı ve Kara Surları Hava Fotoğrafi

Kaynak: Side Kazı Arşivi

Görsel 40: Side Ana Kent Kapısı Hava Fotoğrafı

Kaynak: Side Kazı Arşivi

Görsel 41: Side Doğu Kapısı Planı

Kaynak: H.S Alanyalı, (2015). Side 2014 Yılı Kazı ve Araştırmaları. *ANMED* (13) s. 118, Res. 4

Görsel 42: Side Doğu Kapısı Hava Fotoğrafı. Kuzeydoğudan Görünüş

Kaynak: Side Kazı Arşivi

Görsel 43: Side Doğu Kapısı Hava Fotoğrafı. Kuzeybatıdan Görünüş

Kaynak: Side Kazı Arşivi

Görsel 44: Side Doğu Kapısı. A ve C Mekânları Dış Cephe Görünümü

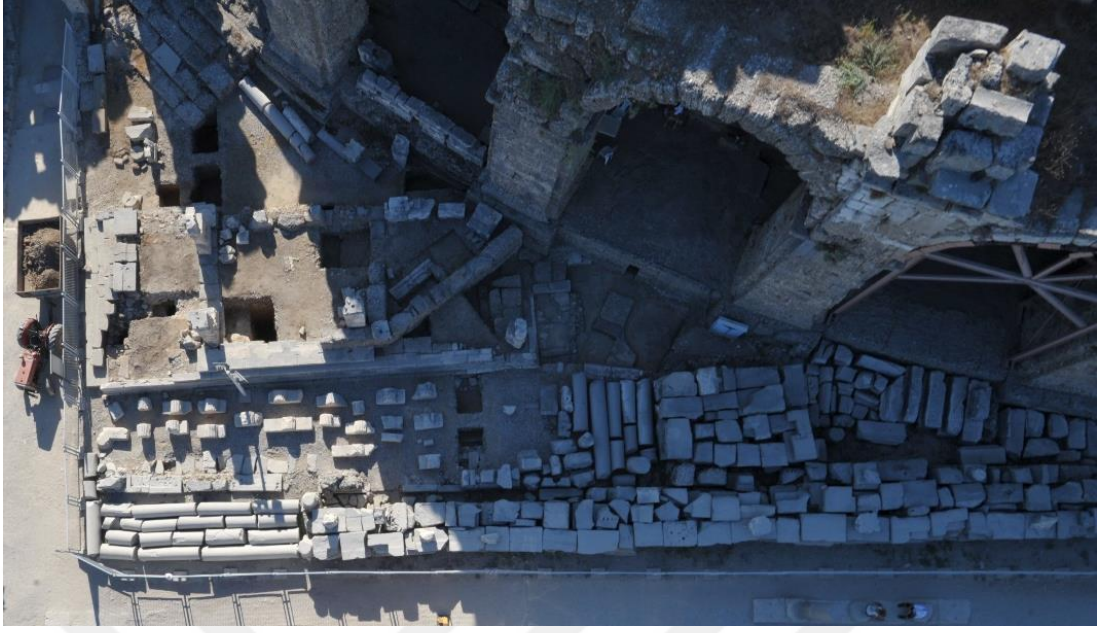
Görsel 45: Side Doğu Kapısı Silah Kabartmaları

Görsel 46: Side Doğu Kapısı. Kuzeybatıdan Genel Görünüş

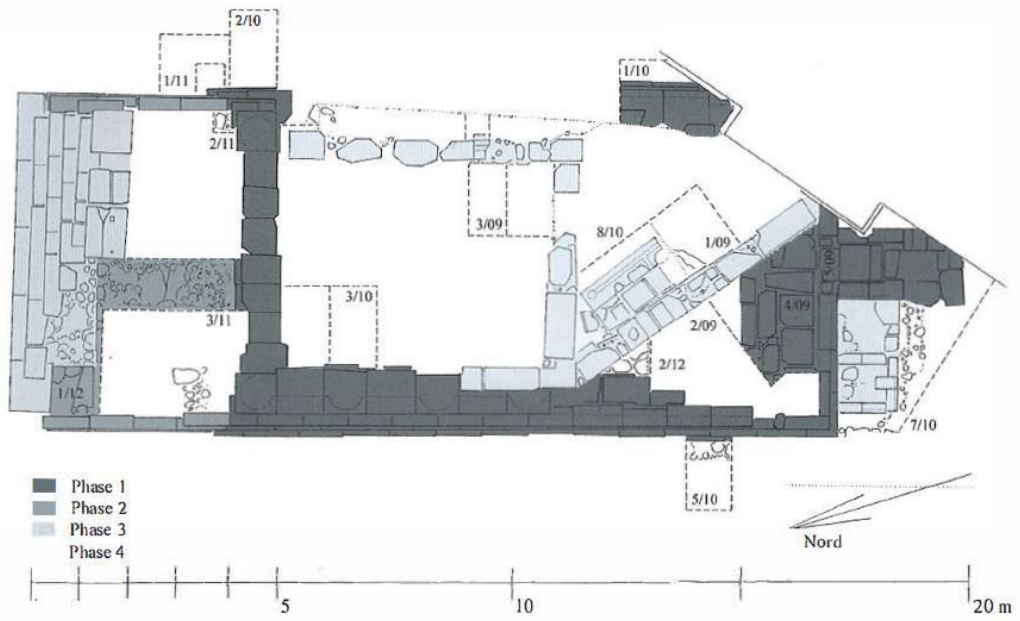

Görsel 47: Side Doğu Kapısı. Güneydoğu Köşedeki Saçaklığa Ait İnsitu Blok

Görsel 48: Side Dionysos Tapınağı Hava Fotoğrafı

Kaynak: Side Kazı Arşivi

Görsel 49: Side Dionysos Tapınağı Planı ve Yapı Evreleri

Kaynak: K. Piesker (2015). Auf den zweiten Blick: ein Rekonstruktionsvorschlag für den ‘Dionysostempel’ in Side. *IstMitt* (65). 155

Görsel 50: Tapınağa Ait Geison ve Sima Blokları

Görsel 51: Dionysos Tapınağı Kuzey Giriş Merdivenleri. Kuzeybatıdan Görünüş

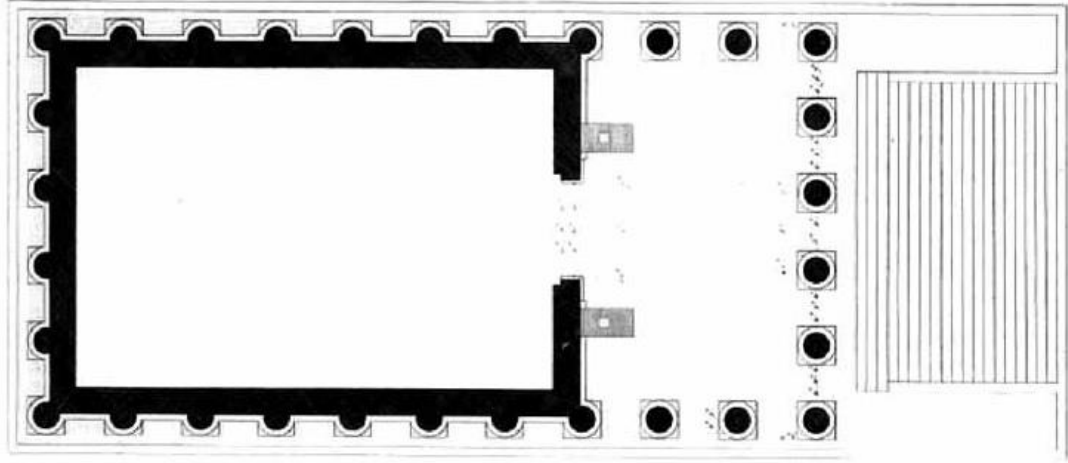

Görsel 52: Tapınağın İlk Evresine Ait Güney Giriş Merdivenleri

Kaynak: F. S. Alanyalı (2016). Side Dionysos (?) Tapınağı Işığında Tiyatro ile Çevresinin Kentsel Değişimi ve Dönüşümü. *Olba*, (24), s 444

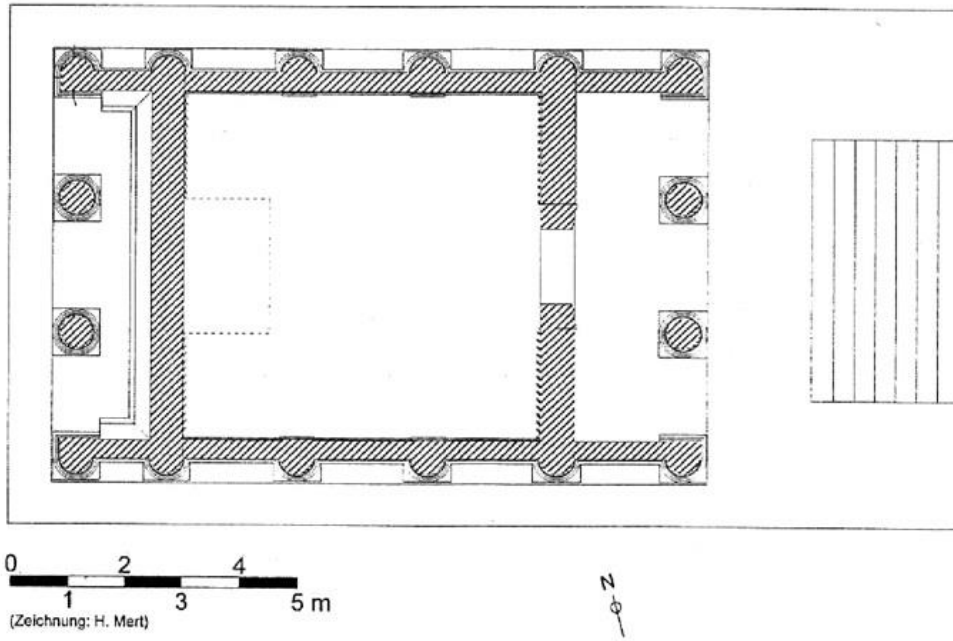

Görsel 53: Dionysos Tapınağı'nın Güneyden Görünümü

Görsel 54: Nîmes Maison Carree Tapınağı'nın Planı

Kaynak: M. Büyükkolancı (2008). Side Dionysos Tapınağı'na İlişkin Yeni Bulgular. *Haluk Abbasoğlu'na 65. Yaş Armağanı-Euergetes* Ed. A.Özdizbay, İ.Delemen, Ö.Turak, S.Çokay. İstanbul. AKMED s.24, Çiz. 13

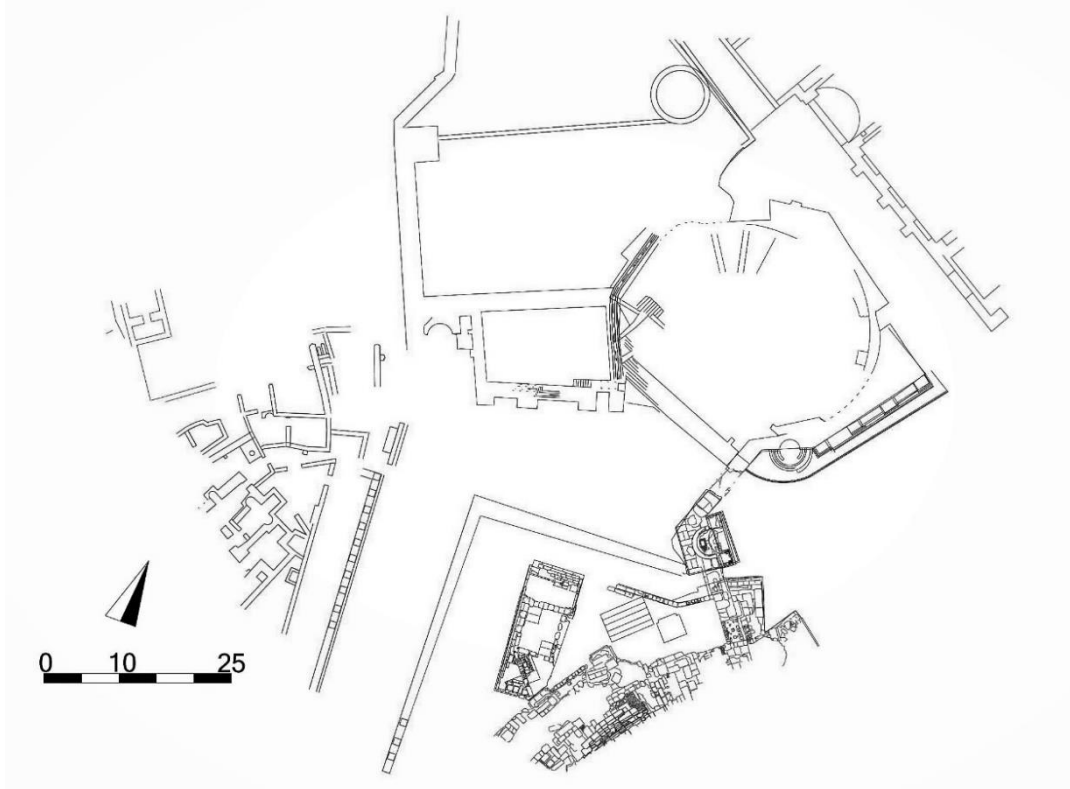
Görsel 55: Knidos Korinth Tapınağı'nın Planı

Kaynak: İ. H. Mert (2005). Knidos Korinth Tapınağı. *Ramazan Özgan'a Armağan*. Ed. İ.H. Mert – M. Şahin. İstanbul: Ege Yayınları. s. 244, Res.10

Görsel 56: Tiyatronun Orta Kapısındaki Moloz İçerisinden Ele Geçen Augustus Portresi

Kaynak: S. Erkoç (2012). *Anadoluda Julius Claudiuslar Dönemi Portre Sanatı*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Akdeniz Üniversitesi, s. 35

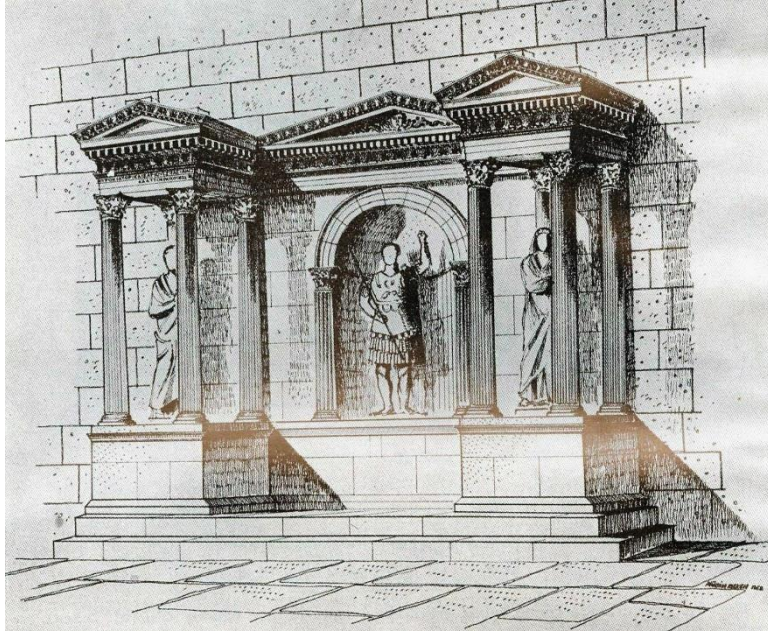

Görsel 57: Müze Alanı ve Çevresindeki Yapılaşmayı Gösteren Plan

Görsel 58: Müze Alanı Hava Fotoğrafı

Kaynak: H.S Alanyalı (2013b). Side 2011-2012 Yılı Çalışmaları. *ANMED* (11) s. 124, Res. 4

Görsel 59: Vespasianus Anıtı'nın M. Beken Tarafından Yapılan Restitüsyon Çizimi

Kaynak: A. M. Mansel (1978). Side 1947-1966 Yılları Kazıları ve Araştırmalarının Sonuçları. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 119, Res.131

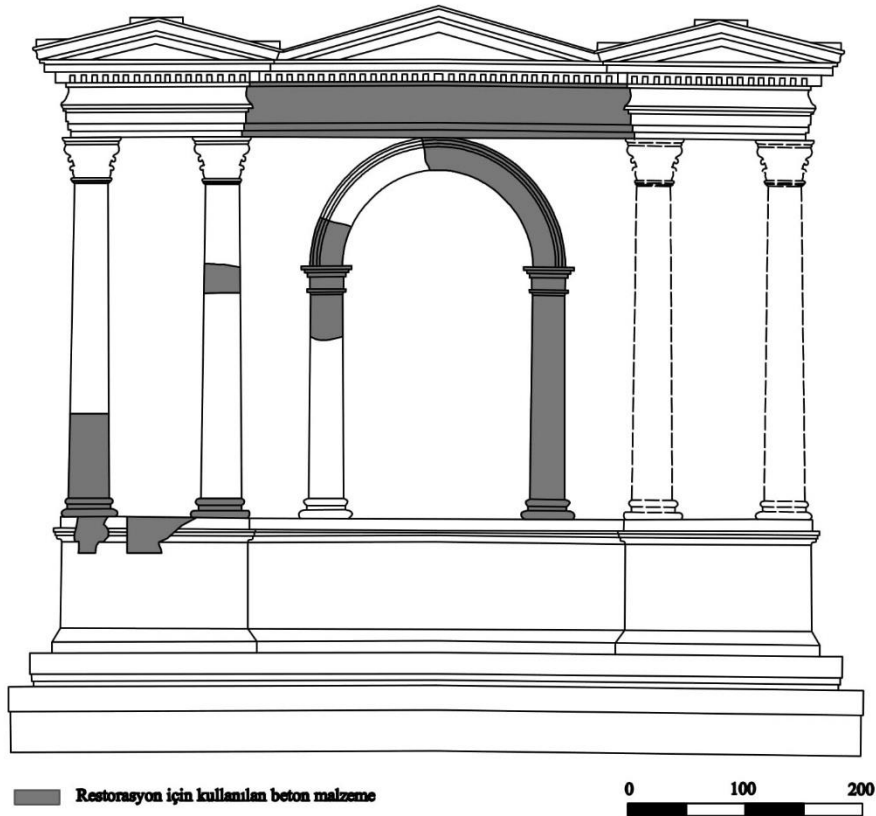
Görsel 60: Vespasianus Anıtı Cephe Görünümü

Görsel 61: Vespasianus Anıtı Sol Aedicula

Görsel 62: Orta Alınlıkta Yer Alan Medusa Kabartması

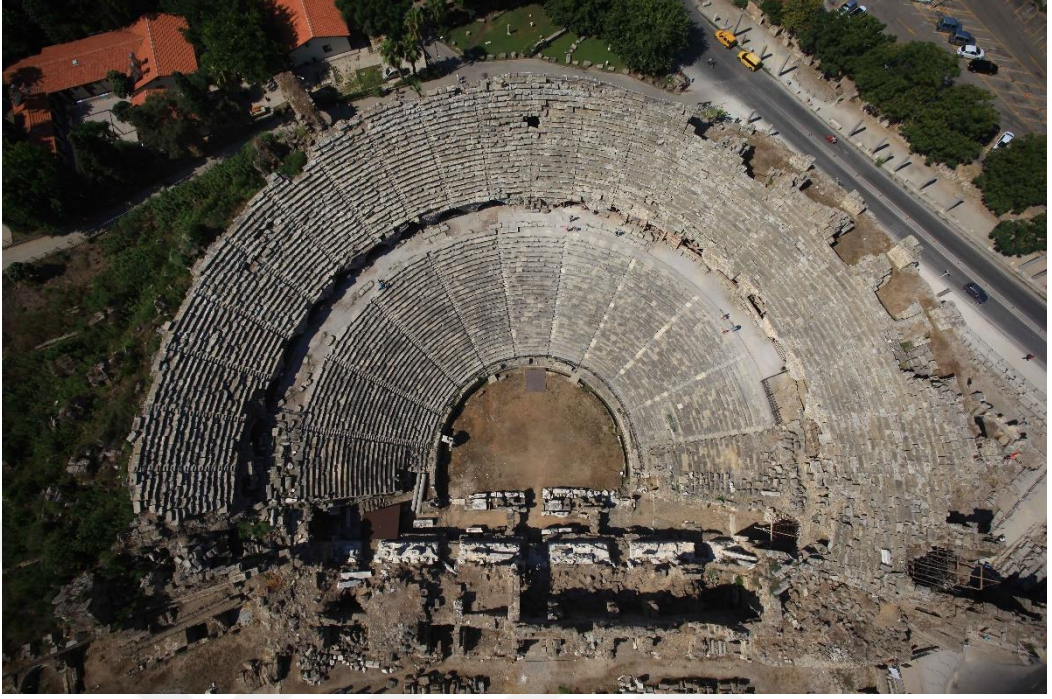
Görsel 63: Vespasianus Anıtı Cephe Çizimi ve Restorasyonda Beton Malzemenin Kullanıldığı Kısımlar

Görsel 64: Vespasianus Anıtı'na Ait Giyimli Erkek Heykeli

Görsel 65: Vespasianus Anıtı'na Ait Giyimli Kadın Heykeli

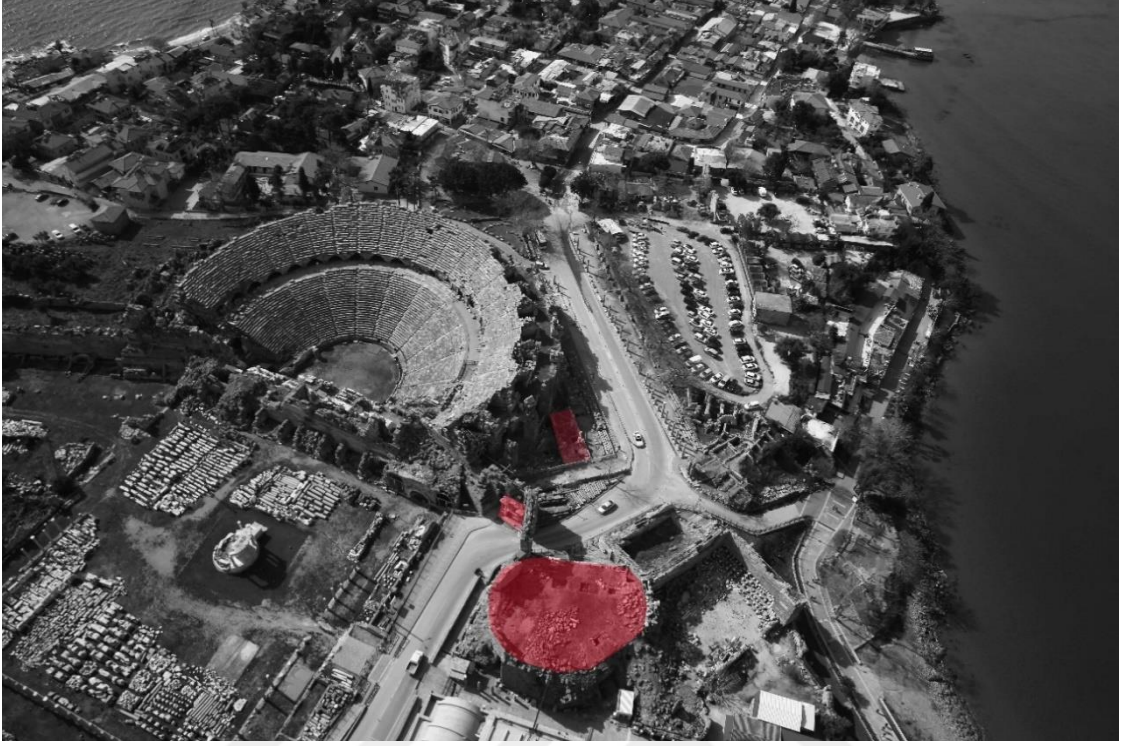

Görsel 66: Side Tiyatrosu Hava Fotoğrafı

Kaynak: Side Kazı Arşivi

Görsel 67: Tiyatronun Hellenistik Öncülüne Ait olduğu Düşünülen Oturma Sırası

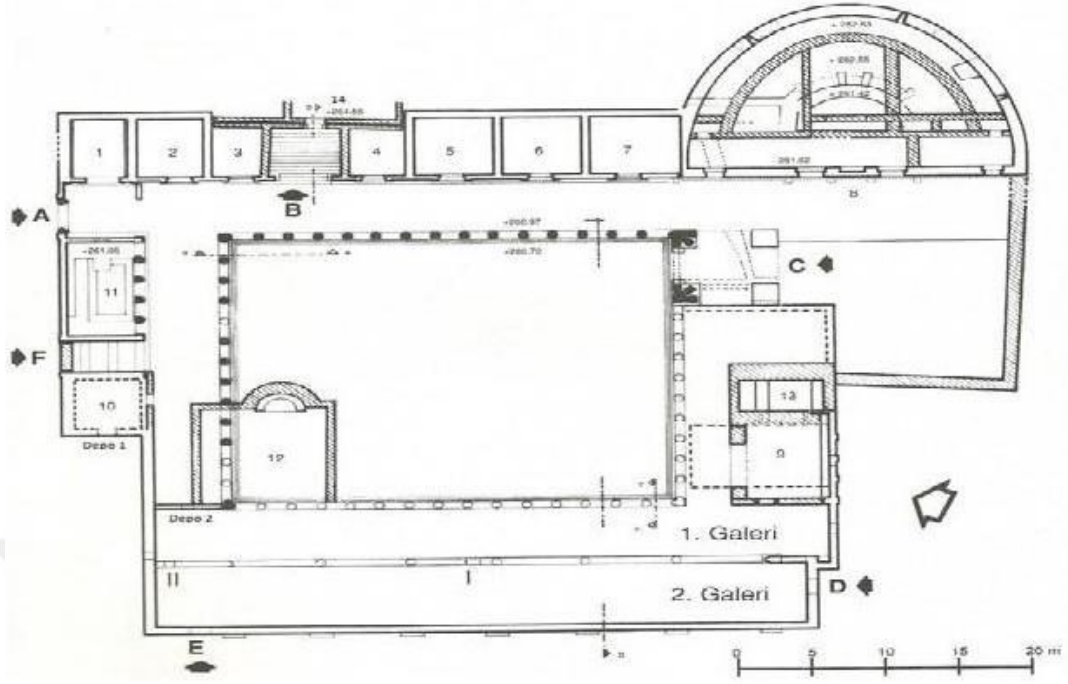

Görsel 68: Tiyatro ve Çevresinde Yer Alan Roma Erken İmparatorluk Dönemi Yapıları

Görsel 69: Tiyatro ve Çevresi Hava Fotoğrafi

Kaynak: Side Kazı Arşivi

Görsel 70: Lyrbe Agorasının Planı

Kaynak: J. İnan (1998). *Toroslarda Bir Antik Kent, Lyrbe?-Seleukeia?*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Çiz. 5

Görsel 71: Lyrbe Agorası Hava Fotoğrafi

Kaynak: Side Müzesi Müdürlüğü Arşivi

Görsel 72: Lyrbe Agorasının Güneyden Genel Görünümü

Kaynak: Side Müzesi Müdürlüğü Arşivi

Görsel 73: Doğu Portikoda Yer Alan Dor Sütunları ve Arkasındaki Mekânlar

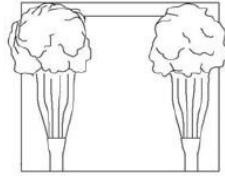
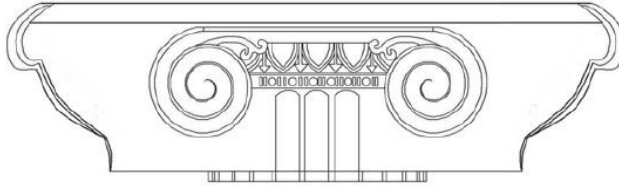
Görsel 74: Lyrbe Agorasının Batıdan Genel Görünümü

Kaynak: Side Müzesi Müdürlüğü Arşivi

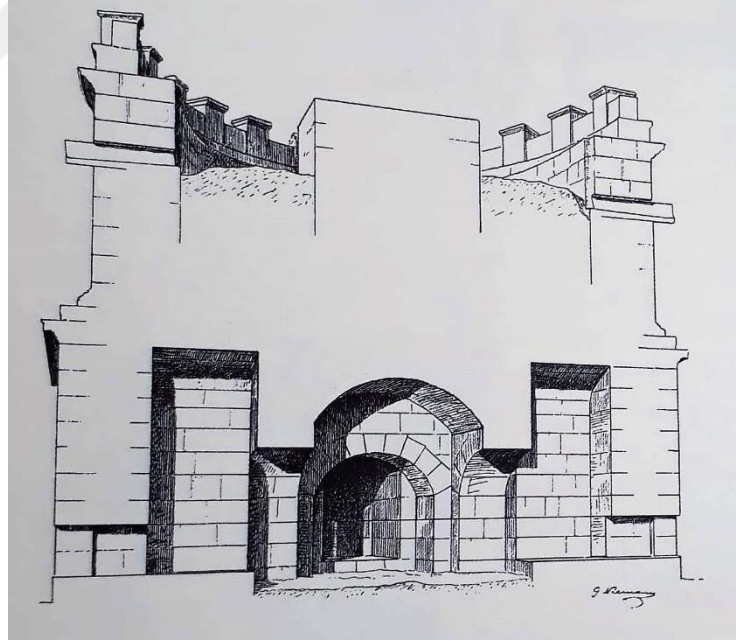
Görsel 75: Agoranın Kuzeyinde Yer Alan F Kapısı

Kaynak: N. Yıldırım (2014). *Lyrbe Agorası*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 154, Res. 99

Görsel 76: Batı Galeride Yer Alan Bereket Boynuzlu İon Sütun Başlıkları

Kaynak: N. Yıldırım (2013). Lyrbe/Seleukeia'dan Bereket Boynuzlu İon Başlıkları, *Mediterranean Journal of Humanities* (3-2), s. 294

Görsel 77: Attaleia Hıdırlık Kulesi'nin Kesit ve Profil Çizimi

Kaynak: K. G. Lanckoronski (2004). *Pamphylia ve Pisidia Kentleri I: Pamphylia* Çev. S.Bulgurlu. Antalya: AKMED, s. 25, Res.14

Görsel 78: Hıdırlık Kulesi'nin Güneyden Görünümü

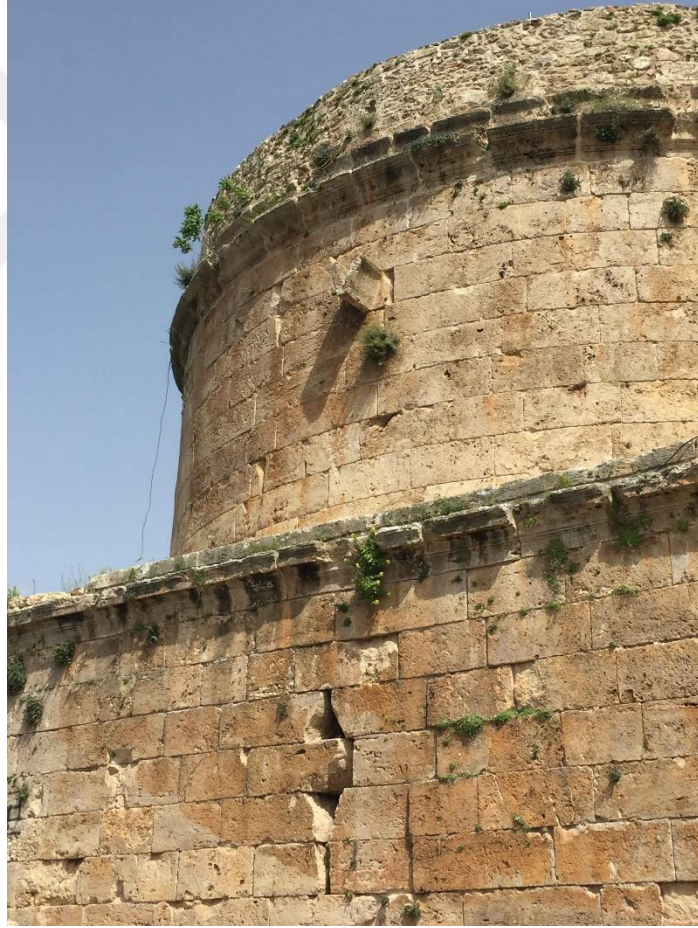

Görsel 79: Kuzeydoğu Cephede Yer Alan Ana Giriş Kapısı

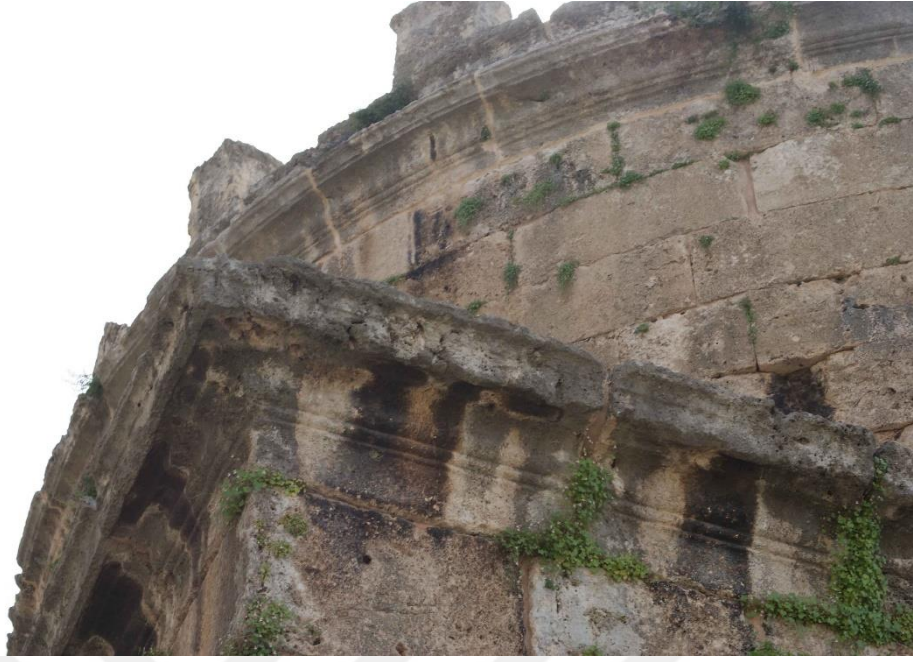
Kaynak: Ş. Alp (2005). *Antalya'da Bir Anıt Mezar: Hıdırlık Kulesi. Arkeolojisi, Röleve, Restorasyon ve Restitüsyon Projesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Lev 8, Res. 1

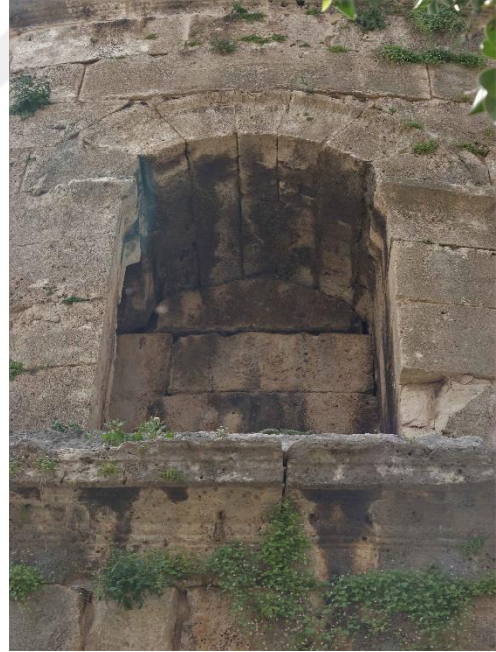
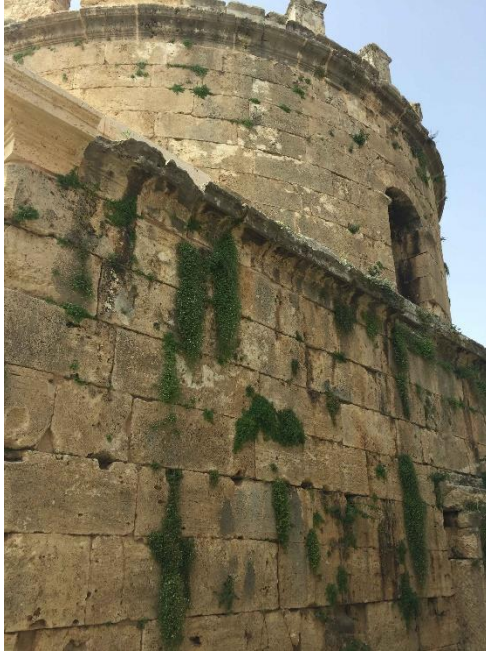
Görsel 80: Ana Giriş Kapısının Yanında Yer Alan Fasces Kabartmaları

Görsel 81: Hıdırlık Kulesi Güneydoğu Cephe Görünümü

Görsel 82: Alt Kat ve Üst Kat Saçaklıkları

Görsel 83: Kuzeydoğu Cephede Yer Alan ve Üst Kata Çıkışı Sağlayan Kemerli Kapı

Görsel 84: Üst Yapıyı Çevreleyen den-dan Blokları ve Moloz Dolgu

Görsel 85: Caecilla'nın Mezarı. Güneybatıdan Genel Görünüm

Kaynak: H. Gerding (2002). *The Tomb of Caecilia Metelle: Tumulus, Tropaeum and Thymele*, Lund University, s. 13, Fig. 3

EK – 3: Tablolar

Tarih	Durum
MÖ 334	Büyük İskender'in Pamphylia kentlerini hakimiyeti altına alması
MÖ 323	Büyük İskender'in ölümünün ardından Pamphylia'nın Antigonos Monopthalmos tarafından Büyük Phrygia satraplığına dahil edilmesi
MÖ 301	İpsos Savaşı'nın ardından Pamphylia'nın Pleistarkhos'un eline geçmesi
MÖ 299/298	Pamphylia'nın Demetrios Poliorketes tarafından ele geçirilmesi
MÖ 281/280	Pamphylia'nın Ptolemaios Krallığı'nın egemenliğine girmesi
MÖ 246-241	Pamphylia'nın Seleukos Krallığı'nın egemenliğine girmesi
MÖ 220	Akhaïos'un isyan ederek Pamphylia'yı işgal etmesi
MÖ 197	Seleukos Kralı Antiokhos III'ün Akhaïos isyanını bastırarak Pamphylia'yı ele geçirmesi
MÖ 188	Apameia anlaşmasının ardından Batı Pamphylia'nın Pergamon Krallığı'na bağlanması
MÖ 129	Roma yönetiminin Provincia Asia'yı tesis etmesi
MÖ 101/100	Artan korsan faaliyetleri nedeniyle Roma'nın Lex de Piratis kanununu çıkartması ve ardından Provincia Cilicia'nın tesis edilmesi
MÖ 67	Pompeius'un Akdeniz'deki korsan faaliyetlerine son vermesi
MÖ 57-43	Pamphylia'nın Provincia Kilikia'ya dâhil edilmesi
MÖ 43	Pamphylia'nın Provincia Asia'ya dâhil edilmesi
MÖ 36	Pamphylia'nın Galatia kralı Amyntas'ın yönetimine bırakılması
MÖ 25	Amyntas'ın ölümünün ardından Pamphylia'nın Provincia Galatia'ya dâhil edilmesi
MS 69	Vespasianus Dönemi'nde Lycia et Pamphylia'nın İmparator eyaleti statüsünde kurulması
MS 136	Hadrianus Dönemi'nde Lycia et Pamphylia'nın kısa süreliğine senato yönetimine bırakılması
MS 160	Antoninus Pius veya Marcus Aurelius Dönemleri'nde Pamphylia'nın senato idaresine bırakılması ve bir proconsul tarafından yönetilmesi
MS 179	Pamphylia'nın MS 180 yılına dek kısa süreliğine tekrar İmparator eyaleti haline getirilmesi
MS 285-305	Diocletianus Dönemi'nde uygulanan eyaletleri küçültme politikası gereğince Lycia et Pamphylia'nın Dioecesis Asiana'ya dahil edilmesi

Tablo 1: Hellenistik Dönem ve Roma İmparatorluk Dönemi Sürecinde Pamphylia Bölgesi'nin İdari Durumu

Sıra No	Yapı Adı	Bulunduğu Kent	İnşa Tarihi	Yaptıran Kişi veya Kişiler	Tarihlendirme Unsuru		
					Yazıt	Mimari - Bezeme	Kontekst
1	Müze Alanı (Yarım Daire Planlı Yapı)	Side	MÖ 1. yy	-			X
2	Doğu Kapısı	Side	MÖ 1. yy 2. yarısı	-		X	X
3	Dionysos (?) Tapınağı	Side	MÖ 1. yy 2. yarısı	-		X	X
4	Kemerli Kapı	Perge	MS 1. yy	-		X	
5	Agora	Lyrbe	MS 1. yy ilk yarısı	-		X	X
6	Cornutus Palaestrası	Perge	MS 1. yy ilk yarısı	C. Iulius Cornutus	X	X	
7	Güney Hamam	Perge	MS 69	-	X		X
8	Vespasianus Anıtı	Side	MS 71/74	-	X	X	
9	Demetrios-Apollonios Takı	Perge	MS 81-84	Demetrios-Apollonios Kardeşler	X	X	
10	Hıdırlık Kulesi	Attaleia	MS 1. yy ikinci yarısı MS 2. yy başı	-		X	

Tablo 2: Çalışma Kapsamında İncelenen Yapıların Tarihlendirme Ölçütleri

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Ozan ÇAKMAK
Yabancı Dil : İngilizce
Doğum Yeri ve Yılı : Bornova / 1992
E-Posta : ozan.cakmak@ikc.edu.tr

Eğitim Geçmişi:

- Yüksek Lisans, 2015-2018, Anadolu Üniversitesi, Klasik Arkeoloji Bilim Dalı
- Lisans, 2013-2014 Eğitim Yılı Erasmus Hareketlilik Programı, Westfälische Wilhelms-Universität Münster, Institut für Klassische Archäologie und Christliche Archäologie
- Lisans, 2010-2015, Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü

Mesleki Geçmiş:

- 2017-Devam Ediyor, Araştırma Görevlisi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Türk-İslam Arkeolojisi Bölümü
- 2017-2018, TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Smyrna Antik Kenti Kazıları (Kazı Başkanı: Dr. Öğr. Üyesi Akın ERSOY) – Arkeolog
- 2012-2018, TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Side Kazıları (Kazı Başkanı: Prof.Dr. Hüseyin Sabri ALANYALI) – Arkeolog

Yayınları ve Bilimsel/Sanatsal Faaliyetleri:

-

Ödülleri:

-

Mesleki Birlik/Dernek/Kuruluş Üyelikleri:

- Koç Üniversitesi Suna&İnan Kırarç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi (AKMED) - Bursiyer